

NATIONAL INTEREST

JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.41) година XVII vol. 40. № 3/2021.

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

Национални ИНТЕРЕС

Жарко В. Обрадовић
Јован Р. Базић
Ђуро Бодрожић
Срђан Т. Кораћ
Јасмин Хоџић
Миљан Милисављевић
Слађана Ђурчић
Чедомир Антић
Горан Николић

Невена Станковић
Марко Мандић
Радојко М. Љубичић
Владан Станковић
Владимир Спичановић
Дуња Величковић
Љиљана Коларски
Слободан Јанковић
Синиша Лазић

Часопис за национална и државна питања

УДК 323.1(=163.41)

ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XVII

vol 40.

Број 3/2021.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 3/2021. год. XVII vol. 40 стр. 1-358

DOI: <https://doi.org/10.22182/ni.4032021>

Часопис покренут поводом 200 годишњице савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Миломир Степић, Милош Кнежевић, Жељко Будимир,

Душан Пророковић, Марко Пејковић, Сања Шуљагић,

Зоран Милошевић, Александар Гронски

Секретари:

Бојана Секулић

Андријана Јовановић

Савет часописа:

Радослав Гађиновић, Ђуро Бодрожић, Живојин Ђурић,

Момчило Суботић, Славенко Терзић, Борис Милосављевић, Милош Ковић,

Миша Ђурковић, м. М. Лобанов, Наталија Белоус,

Владислав Кучмистиј, Дејан Михаиловић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом и штампа:

Бирограф комп, Земун

Тираж: 50 примерака

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОБАЛИЗАМ- НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ И МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ

<i>Жарко В. Обрадовић, Јован Р. Базић</i>	
ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ АНГАЖОВАЊА ВЕЛИКИХ СИЛА НА БАЛКАНУ	9
<i>Ђуро Бодрожич</i>	
ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА УСЛОВЉЕНОСТ ЛИБЕРАЛНО-ДЕМОКРАТСКОГ ПОРЕТКА	33
<i>Срђан Т. Кораћ</i>	
ПОБУНЕ НА ГЛОБАЛНОЈ ПЕРИФЕРИЈИ КАО ТЕМПОРАЛНА СУСПЕНЗИЈА НЕОЛИБЕРАЛНОГ ПОРЕТКА	53
<i>Јасмин Хоџић</i>	
НАЦИЈА И НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА У КОНТЕКСТУ ГЛОБАЛИЗМА И МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА	81
<i>Миљан Милисављевић</i>	
ПРЕДЛОГ КВАЛИТАТИВНОГ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА КРХКИХ ДЕМОКРАТИЈА	107
<i>Слађана Ђурчић</i>	
ЕПИСТЕМИЧКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ОБЛАСТИ КОНТРОЛЕ НУКЛЕАРНОГ НАОРУЖАЊА КАО СУБЈЕКТИ БЕЗБЕДНОСТИ	137

СРБИЈА У ЕВРОПСКИМ И СВЕТСКИМ ТОКОВИМА

<i>Чедомир Антић, Горан Николић</i>	
ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД ДЕМОГРАФСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА СРПСКОГ НАРОДА „Да није било ратова... Срба би било...“	169

<i>Невена Станковић</i>	ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ – ИЗМЕЂУ ПОЛИТИКЕ ПРОШИРЕЊА И ЗАЈЕДНИЧКЕ СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ	187
<i>Марко Мандић</i>	СЕКУРИТИЗАЦИЈА СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА У ЦРНОЈ ГОРИ - АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ ЈАВНОГ ДИСКУРСА ..	213
<i>Радојко М. Љубичић</i>	УЛОГА РУСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У СПРЕЧАВАЊУ МЕЂУНАРОДНЕ АФИРМАЦИЈЕ (ПРОЈЕКТА) НЕЗАВИСНОСТИ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ ДО 2008. ГОДИНЕ	239

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Владан Станковић, Владимир Спичановић</i>	ГЕОПОЛИТИКА ТРИДЕСЕТОГОДИШЊЕГ РАТА И СРБИ У ЊОЈ	259
<i>Дуња Величковић</i>	ЗНАЧАЈ ЕЛИТИСТИЧКО-МЕРИТОКРАТСКЕ ТЕОРИЈЕ НЕЈЕДНАКОСТИ ЗА РАЗУМЕВАЊЕ СТРУКТУРЕ И ДИНАМИКЕ ДРУШТВА	279
<i>Љиљана Коларски</i>	ТРГОВИНА ЉУДИМА КАО ОБЛИК ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА.....	297

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

<i>Слободан Јанковић</i>	ДРАГАН БИСЕНИЋ (ПРИР.), ОД НАЦИОНАЛНОГ ИДЕАЛИЗМА ДО НАЦИОНАЛНЕ ТРАГЕДИЈЕ: ЦИА И ЈУГОСЛАВИЈА (1948 – 1990), ДОКУМЕНТИ, ТОМ I CLUB PLUS, БЕОГРАД 2021, СТР. 633.....	319
<i>Синиша Лазић</i>	YAEL TAMIR, WHY NATIONALISM, PRINCETON UNIVERSITY PRESS, 2019., СТР. 224.	329

CONTENTS

GLOBALIZATION AND GLOBALISM - NEOLIBERALISM AND MULTICULTURALISM

<i>Zarko V. Obradovic, Jovan R. Bazic</i>	SOCIO-POLITICAL CAUSES AND CONSEQUENCES OF ENGAGEMENT GREAT POWER IN THE BALKAN	9
<i>Duro Bodrozic</i>	ECONOMIC AND FINANCIAL CONDITIONALITY OF THE LIBERAL-DEMOCRATIC ORDER	33
<i>Srđan Korac</i>	INSURGENCIES AT THE GLOBAL PERIPHERY AS TEMPORAL SUSPENSION OF THE NEOLIBERAL ORDER	53
<i>Jasmin Hodzic</i>	NATION AND NATIONAL STATE IN THE CONTEXT OF GLOBALISM AND MULTICULTURALISM	81
<i>Miljan Milisavljevic</i>	QUALITATIVE OVERVIEW PROPOSAL OF FRAGILE DEMOCRACY	107
<i>Slađana Curcic</i>	EPISTEMIC COMMUNITIES IN THE FIELD OF NUCLEAR ARMS CONTROL AS SUBJECTS OF SECURITY	137

SERBIA IN EUROPEAN AND WORLD FLOWS

<i>Cedomir Antic, Nikolic Goran</i>	HISTORICAL OVERVIEW OF DEMOGRAPHIC TENDENCIES OF THE SERBIAN PEOPLE „If there were no wars... there would be Serbs...“	169
<i>Nevena Stankovic</i>	EUROPEAN INTEGRATIONS OF THE REPUBLIC OF SERBIA – BETWEEN ENLARGEMENT POLICY AND THE COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY	187
<i>Marko Mandic</i>	SECURITIZATION OF SERBIAN IDENTITY IN MONTENEGRO - ANALYSIS OF THE CONTEMPORARY PUBLIC DISCOURSE	213

Radojko M. Ljubicic

ROLE OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN PREVENTING INTERNATIONAL AFFIRMATION OF (PROJECT OF) INDEPENDENCE OF KOSOVO AND METOHIA UNTIL YEAR 2008.....	239
--	-----

ESSAYS AND STUDIES

Vladan Stankovic, Vladimir Spicanovic

GEOPOLITICS OF THE THIRTY YEAR WAR AND AND SERBS IN IT	259
---	-----

Dunja Velickovic

THE SIGNIFICANCE OF ELITISTIC-MERITOCRATIC THEORY OF INEQUALITY FOR UNDERSTANDING THE STRUCTURE AND DYNAMICS OF SOCIETY	279
---	-----

Ljiljana Kolarski

TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AS A FORM OF ORGANIZED CRIME	297
---	-----

VIEWS AND REVIEWS

Slobodan Jankovic

DRAGAN BIŠENIĆ (ED.), FROM NATIONAL IDEALISM TO NATIONAL TRAGEDY: CIA AND YUGOSLAVIA (1948 - 1990), DOCUMENTS, TOM I CLUB PLUS, BELGRADE 2021, p. 633	319
--	-----

Sinisa Lazic

Yael Tamir, WHY NATIONALISM, PRINCETON UNIVERSITY PRESS, 2019., PAGE. 224	329
--	-----

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

**ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОБАЛИЗАМ- НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ
И МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ**

- Жарко В. Обрадовић, Јован Р. Базић*
ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ
АНГАЖОВАЊА ВЕЛИКИХ СИЛА НА БАЛКАНУ9
- Ђуро Бодрожич*
ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА УСЛОВЉЕНОСТ
ЛИБЕРАЛНО-ДЕМОКРАТСКОГ ПОРЕТКА33
- Срђан Т. Кораћ*
ПОБУНЕ НА ГЛОБАЛНОЈ ПЕРИФЕРИЈИ КАО
ТЕМПОРАЛНА СУСПЕНЗИЈА НЕОЛИБЕРАЛНОГ
ПОРЕТКА.....53
- Јасмин Хоџић*
НАЦИЈА И НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА У КОНТЕКСТУ
ГЛОБАЛИЗМА И МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА81
- Миљан Милосављевић*
ПРЕДЛОГ КВАЛИТАТИВНОГ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА
КРХКИХ ДЕМОКРАТИЈА.....107
- Слађана Ђурчић*
ЕПИСТЕМИЧКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ОБЛАСТИ
КОНТРОЛЕ НУКЛЕАРНОГ НАОРУЖАЊА КАО
СУБЈЕКТИ БЕЗБЕДНОСТИ137

Жарко В. Обрадовић*

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Јован Р. Базич*

*Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици, Учитељски факултет*

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ АНГАЖОВАЊА ВЕЛИКИХ СИЛА НА БАЛКАНУ

Сажетак

У овом раду су изложени резултати анализе о друштвеним узроцима и разлозима који су навели велике силе да буду присутне и умешане у догађаје на Балкану, као и на судбину балканских држава и квалитет живота њихових грађана. У функцији овог рада изложена је и хронологија најважнијих друштвено-историјских догађаја из XIX и XX века који су пресудно утицали на уређење Балкана и стварање националних држава на овом простору. Основни циљ рада је да пружи одговор на питање: да ли су балкански народи, због значаја простора на коме живе, постали трајни заробљеници интереса великих сила или пак имају могућност да сами одлучују о свом животу и будућности? Предмет овог рада условио је и примењене методе. Зато су овде примењене аналитичко-синтетичка метода, дескриптивна и историјска метода, као помоћна метода. Простор Балкана је у протекла два века био поприште бројних спорова, конфликта и ратова, како између балканских народа, тако и против неке од великих сила или између великих сила. Балкански народи су почев од XIX века настојали да створе или прошире своје државе, а

* zarko.obradovic@fb.bg.ac.rs

* jovan.bazic@pr.ac.rs

велике силе су, готово увек утицале на исход тих планова, водећи при том рачуна преваходно о својим. Такав значај за велике силе Балкан дугује пре свега свом географском положају, као најкраћем путном правцу различитих делова Европе са Малом Азијом, као и настојању великих сила да остваре утицај и контролу над овим геостратешки изузетно важним подручјем.

Кључне речи: Балкан, Велике силе, Балкански народи.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Простор Балкана, односно Балканског полуострва, обухвата мали део европског континента и географски је лоциран у његовом југоисточном делу. На том простору, површине 789.512 км² (Statistic/Eurostat 2020), организовано је десет држава, као и Турска једним малим делом.¹ На Балкану живи више од 69 милиона становника припадника мноштва малих народа и великог броја различитих националних, етничких, верских и језичких мањина. Према статистичким подацима (2011), број различитих мањинских етничких група износио је 141.² (Obradović 2014, 16-20). Богатству различитости на Балкану доприноси и утицај три велике религије: православне, католичке и ислама, као и многих других мањих религија. Међу балканским државама, ако се изузме Турска, по величини простора највећа је Румунија са 238.391 км², а најмања Црна Гора са 13.812 км². По броју становника најмногуљудија је такође Румунија са 19.328.838 становника, а најмањи број људи живи у Црној Гори, укупно 621.720 становника (Statistic/Eurostat, 2020). По степену економског развоја, најразвијеније су Словенија и Грчка, а најсиромашније Северна Македонија и Албанија.³ У погледу

1 Простор Балкана „деле“: Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Бугарска, Румунија, Северна Македонија, Албанија, Грчка и Турска са 3% од своје укупне површине.

2 Број мањинских група у државама Балкана је далеко већи, јер не укључује етничке групе у Албанији, Грчкој и Турској, које у новим пописима становништва немају податке о етничким групама, а код којих је, према подацима из деведесетих година прошлог века евидентирано постојање најмање 22 етничке групе. (Obradović, 2014, str. 16-20).

3 Друштвени бруто производ по глави становника за 2020 годину у балканским

учешћа у интеграционим процесима, од једанаест држава на Балкану пет су чланице Европске уније, пет су у статусу кандидата за чланство, док је једна у статусу потенцијалног кандидата за члана (Босна и Херцеговина). Кад је реч о односу према НАТО-у, девет балканских држава су његове чланице. Република Србија је војно неутрална, а сарадња са овом алијансом се одвија у оквиру Партнерства за мир. Босна и Херцеговина исказује различит однос у погледу чланства у НАТО, Федерација БиХ је за чланство, док је Република Српска против, али уз жељу за партнерску сарадњу.

Простор Балкана, према свом географском положају, представља најкраћи путни правац и везу између Европе и Мале Азије и одувек је био предмет геополитичких интереса великих сила. Преко Балкана су током векова пролазиле војске бројних држава, које су контролисале овај простор. Балкан је био поприште бројних сукоба. У прошлом веку, на Балкану су вођена два балканска рата, започет је Први светски рат и буктао је Други светски рат, као и агресија 19 чланица НАТО-пакта на СР Југославију (1999). У овим ратовима балкански народи су претрпели огромне патње и жртве, а простор је девастиран у сваком погледу. У процесу стварања балканских држава и током свих историјских догађаја и процеса на Балкану у последња два века, изражено је присуство и утицај различитих великих сила. У XIX веку то су биле: Хабсбуршко царство, Отоманска империја, Руска царевина, Велика Британија и Француска. Крајем XIX века, овим силама придружују се Немачка и Италија. Нови (XX) век је донео и нове промене и на Балкану и међу великим силама. Аустро-Угарска се распала, Отоманска империја је крајем Првог светског рата потиснута са Балкана, а Царску Русију је после Октобарске револуције заменио Савез Совјетских Социјалистичких Република (СССР). У Европи и на Балкану, појавила се нова велика сила – Сједињене Америчке Државе (САД). Крајем XX и почетком XXI века, поред великих сила, утицај на балканске процесе све је више вршила Европска унија (ЕУ). У последње две деценије на простору Балкана све више је

земљама износио је: у Словенији 25.517 америчких долара, Грчкој 17.676, Босни и Херцеговини 6.031, Северној Македонији 5.888 и Албанији 5.215 долара. Наведено према: www.Worldbank.data.org, приступљено 02.12.2021

присутна и НР Кина, која развија интензивну економску сарадњу са балканским државама. Дакле, велике силе су настајале или нестајале, њихов утицај је био непрекидан и одлучујући у готово свим дешавањима на Балкану. Народи и државе Балкана су своје интересе и циљеве могли остварити само уз подршку неке великих сила.

УЛОГА ВЕЛИКИХ СИЛА У НАСТАНКУ НАЦИОНАЛНИХ ДРЖАВА НА БАЛКАНУ

Почетком XIX века простор Балкана је био подељен између два велика царства: Хабсбуршког и Османског (Kicikis, 1999, str. 5), чија је граница успостављена још 1739. године уговором о миру, који је у Београду потписан између Аустрије и Турске, на линији река Саве и Дунава и планине Карпати (Poročić, 1996, str. 67). Од осталих великих сила тог доба, интересовање за Балкан и могућност деловања према Османском царству имале су Француска, Аустрија, Енглеска и Русија, као државе заштитнице интереса припадника католичке, протестанске и православне верске заједнице, под називом *millet*,⁴(Obradović 2014, 107; Gleni 2001, 84). као и Аустрија која је, такође, била сила заштитница католичке заједнице.⁵(Екмеčić 1989, 22). Током времена, са почетком

4 „Millet је био заједница људи или народа са посебном религијом унутар Отоманског царства. Чланови millet-а су имали прво да користе свој језик, да имају своје религиозне, културне и образовне институције и вођство одговорно за све јавне послове милета“ (Obradović, 2014, str. 107; Gleni наводи да је реч millet означавала нацију, и да је код Османлија нација означавала верску припадност. Као пример, он наводи да су босански, турски и албански муслимани говорили различите језике, али су и даље били део исте „нације“ тј. муслиманског милета (Gleni, 2001, str. 84).

5 Признање верске посебности одређене заједнице људи унутар Османлијског царства и ислама као владајуће религије, био је не само „основни знак распознавања између појединих група становништва“, него и признање цркве, односно одређеног народа. Религија је била испред културе, језика и расе у одређивању едентитета појединца. За оне народе чија верска заједница није била призната од стране Османског царства то је значило да нису признати у царству, што је претило губљењу њиховог идентитета и нестанку (Екмеčić, 1989, str. 22). Иако скромна и углавном сведена на верску димензију положај припадника одређеног millet-а у Османском царству, улога „заштитника интереса“ је давала могућност државама „заштитницама“ да легално и директно реагују према турском султану са одређеним захтевима и на догађаје на Балкану.

борбе балканских народа за стварање националних држава и касније током XIX века, улога и утицај Енглеске, Француске, Русије и Аустрије (од 1867. Аустро-Угарске) је јачала према Турској, као и кроз подршку балканским народима, водећи увек прво рачуна о својим интересима.

Почетком XIX века, српски народ почиње борбу против Османског царства за стварање самосталне државе, која је кроз два устанка (1804. и 1815) завршена поразом. То је било „први пут у историји Отоманског царства (да) целокупно хришћанско становништво једне земље устане против султана“ (Glени, 1999, стр. 29). Војни пораз је уједно био почетак дуге борбе за добијање и проширење аутономије унутар Османског царства, а касније и за стицање независности. Однос великих сила према борби и захтевима српског народа, био је уздржан. За разлику од устанка српског народа, који није успео, нити је имао подршку великих сила, устанак грчког народа (1821-1830) завршен је признањем независности Грчке од стране Енглеске, Француске и Русије. Однос великих сила према грчком питању се мењао током времена, у складу са исходима оружаных сукоба са Турском.

Међу бројним ратовима вођеним током XIX века међу великим силама, за народе Балкана, али и међусобне односе великих сила посебан значај има Кримски рат (1853-1856). Рат је започет између Русије и Турске, с намером Русије да увећа своју територију на рачун Османског царства и утицај међу народима Балкана, а завршен је као рат осталих великих сила као и Турске против Русије, што је резултирало њеним поразом. Париски мир (1856) потврдио је војни пораз Русије у Кримском рату и успоставио нове односе између великих сила и према народима Балкана. Велике силе су Париским уговором утврдиле колективну гаранцију „независности и интегритета“ Османског царства, као и његове границе, а хришћанско становништво је стављено под колективну гаранцију великих сила.⁶ Русија је престала да буде заштитник

6 Од Париског мира Кнежевина Србија је јачала своју аутономију унутар Османског царства и успела је, после више захтева, да натера Турску да повуче војску из градова (1876). Кнежевине Влашка и Молдавија, које су такође биле у саставу Османског царства, су се уз сагласност западних држава ујединиле (1862) у једну румунску државу. Турски султан је 1870. године признао самосталност бугарске цркве, а у ферману султана побројане су и

православног хришћанског становништва у Турској и то право је пренето на државе потписнице уговора о миру (Pržić, 1933, str. 55-58; Popović, 1996, str. 123-134; Terzić, 1992, str. 35-38).

Ослободилачки устанци на Балкану означили су почетак кризе, али и процеса коначног стицања независности неких балканских држава.⁷ Турци су на устанке реаговали терором и одбијањем захтева великих сила да спроведу реформе у Царству. То је послужило Русији као повод да објави рат Турској (1877). Русији су се у рату против Турске придружиле Црна Гора, Румунија и Србија. Рат је трајао непуних годину дана и завршен је војним поразом Турске и прихватањем Санстефанског мировног уговора, који је предвиђао да: Србија, Румунија и Црна Гора добију независност; Русија добије део Бесарабије који је био у румунском поседу; Румунија добије северну Добруцу, који је био део Турске; и да се створи велика Бугарска, која би се простирала од Дунава на северу до Егејског мора на југу и од Охрида и Србије на западу до Црног мора на истоку. Током наредних месеци велике силе су постигле договор о ревизији Санстефанског уговора, како се не би дозволило стварање велике бугарске државе, под утицајем Русије, односно за остале државе нашло прихватљиво решење⁸(Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996,

епархије међу којима су, поред бугарских, сврстане и оне које су припадале Пећкој патријаршији где је живело српско становништво. Грчка је 1864. године припојила Јонска острва чиме је проширила своју територију и повећала број становника. Године 1867, формирана је Аустро-Угарска, реална унија две државе, што је још више појачало њихов утицај на сва збивања на простору Балкана (Obradović, 2014, str. 121-124).

7 Устанци су започети најпре у Херцеговини (јуна 1875), а потом у Босни и Бугарској (1876) због све тежег економског и социјалног положаја становништва као и насиље које су вршили Турци.

8 У годинама кризе на Балкану, поред јавне постојала је и тајна дипломатија великих сила, односно договори на који начин остварити своје интересе и уредити односе на Балкану. Тако су Аустро-Угарска и Русија, споразумом закљученим у Рајхштату (1876), постигле договор о подели интересних сфера на Балкану. Поред општег договора „да ће поштовати принцип немешања у овом тренутку“ (нагласио Ж.О.) и да се неће „пружати помоћ Турцима против хришћана“, постигнут је и посебан договор „уколико хришћани победе“. Аустро-Угарска и Русија су се сагласиле да се не да предност стварању једне велике словенске државе, али да ће им дати извесне територијалне уступке. За Аустро-Угарску споразум је предвиђао анектирање Турске, Хрватске и пограничне делове Босне, а за Русију да поново преузме делове Бесарабије. У случају потпуног пада Османског царства у Европи, две силе су се сагласиле да би Бугарска и Румунија могле да формирају независне кнежевине „у

tom I, str. 46-47; *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, tom I, str. 61-62). Иако никада није спроведен, Санстефански уговор је имао далекосежне последице за балканске народе и њихове односе с Русијом. Русија је подржала максималне бугарске претензије. Неравноправни третман балканских народа почео је да их удаљава од Русије. Уговор је предвиђао независност за Србију, али нису испуњени њени територијални захтеви.

Конгрес великих сила у Берлину (1878) донео је одлуку о признању нових независних држава на Балкану, спречио је формирање велике Санстефанске Бугарске,⁹ тиме и утицај Русије, означио је јачање утицаја Аустро-Угарске на Балкану и останак Турске у Европи. Велике силе су потписале Уговор којим је призната независност Црне Горе, Србије и Румуније. За Босну и Херцеговину је одлучено да их окупира и њима управља Аустро-Угарска. Русији је враћен део Бесарабије, који је био одвојен од Русије Уговором из 1856. године (*Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, tom I, str. 117-131).

Одлуке Берлинског конгреса о оснивању Кнежевине Бугарске и Источне Румелије нису поколебале жељу Бугара из обе земље за стварање заједничке државе. Након што је привремена влада Источне Румелије прогласила уједињење са Бугарском (1885), кнез Бугарске је прогласио уједињење

својим природним границама“, а Тесалија и Епир могу да се прикључе Грчкој (*Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, tom I, str. 46-47). Непуних седам месеци касније, у време одржавања Цариградске конференције, Аустро-Угарска и Русија су закључиле тајну Будимпештанску конвенцију, која представља допуну Рајхштатског споразума и прецизно утврђује поделу територија Османског царства у Европи. Допунском конвенцијом одређено је да се територијалне добити изазване распадом Османског царства на Балкану сведу на Босну и Херцеговину које би припале Аустро-Угарској. Руси су стекли признање да поврате Бесарабију коју су изгубили након *Кримског рата*, што је предвиђено нешто раније *Рајхштатским* споразумом. Потврђена је, такође, одредба овог споразума о забрани стварања велике словенске државе на Балкану, као и одредбе о независности Бугарске, Румуније, Албаније, и одредба о судбини Тесалије, Епира и Крита. Цариград је требало да постане слободан град. Део споразума је и да Аустро-Угарска „не шири своје војне акције“ према Румунији, Србији, Бугарској и Црној Гори, а Русија према Босни, Херцеговини, Србији и Црној Гори. (*Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, tom I, str. 61-62)

- 9 Санстефанска Бугарска је подељена на два дела. Један део је чинила аутономна вазална Кнежевина Бугарска, под сизеренством султана, са хришћанском владом и народном војском. Други део је чинила провинција Источна Румелија под непосредном политичком и војном влашћу султана и са административном аутономијом.

Кнежевине Бугарске и Источне Румелије. И ово питање решавале су велике силе, тако да је уз интезивну дипломатску активност Бугарска успела да прогласи независност (1908), али уз сагласност Аустро-Угарске (*Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 252*). Ту независност је призала и Турска (1909), а потом и друге велике силе.

Различити албански покрети су током последње деценије XIX века постављали захтев за аутономијом, да би почетком XX века поставили захтев за независност Албаније. Њихове захтеве подржали су Италија и посебно Аустро-Угарска, вођене својим стратешким интересима на Балкану (Toleva, 2016, str. 59-110). Аустро-Угарска је „право“ на решавање албанског питања потврдила у тајном споразуму о Балкану, који је закључила са Русијом (1897), у коме се предвиђа да се на територији између Јањине и Скадарског језера, са проширењем ка истоку, образује једна независна држава под именом Кнежевина Албанија (*Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 219-220*). Као део војске Османског царства, Албанци су учествовали у ратовима вођеним против балканских народа током XIX века. У тим ратовима, као и у другим приликама, Албанци су чинили злочине према Србима из Косовског вилајета и вршили прогон Срба. Истовремено, они су заједно са другим муслиманима насељавали просторе на којима су живели Срби, чиме је мењана етничка и верска структура становништва. Тај процес је био најизраженији у периоду од Берлинског конгреса до Балканских ратова, када је са подручја Косовског вилајета исељено од 200.000 до 400.000 православних Срба (Stojančević, 1971, str. 290-300; Екмеџић, 1997, str. 456). Почетком XX века албански национални покрет је појачао своју активност у захтевима за аутономију Албаније, тако да су 28. новембра 1912. године албански прваци у Валони прогласили стварање независне државе. Конференција амбасодора великих сила је у Лондону (1912) донела одлуку да се образује „аутономна и за живот способна Албанија под искључивом гаранцијом и надзором Великих сила и суверенитетом или суверенством султановим“ (*Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 322-323*).

И македонски народ унутар Османског царства је почетком XX века подигао устанак за национално ослобођење

(02.08.1903). Македонски револуционарни покрет је упутио позив великим силама да „формирају међународну заједничку контролу са широким правима“ коју ће водити управник-хришћанин независно од турске власти (*Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 238*). Велике силе нису реаговале на позив устаника, нити су упутиле било какву врсту помоћи. Као одговор на сурово гушење устанка од стране турске војске и реакцију различитих комитета у више градова Европе, који су тражили да се заштити становништво у Македонији и да велике силе реагују, Аустро-Угарска и Русија су, у име осталих сила, утврдиле на састанку у Мирцштету (1903), програм реформи за Македонију (*Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 240-241*).¹⁰

Аустро-Угарска је извршила анексију Босне и Херцеговине 5. октобра 1908. године (*Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 253-255*). У ноти коју је упутила Турској тим поводом, она је констатовала да је анексија *fait accompli* (готова чињеница) и да о томе није спремна да се упушта „ни у какве дискусије ни са Турском ни са силама“ а ко није задовољан са том чињеницом „може нам објавити рат“ (*Stojković, 1998, str. 254-255*). Реакције осталих великих сила на анексију БиХ готово и није било, што указује на тадашњу моћ Аустро-Угарске и подељеност интереса великих сила. Овакво разрешење анексионе кризе је последица деловања Аустро-Угарске према великим силама, балканским државама и бројних уговора потписаних у периоду од Берлинског конгреса до анексије Босне и Херцеговине. Аустро-Угарска је у тим уговорима одредила зоне својих интереса и карактер односа са другим државама.¹¹ Од Берлинског конгреса је

10 Поред конкретних мера као садржај реформи Македонија је подељена на зоне, којима су управљали представници великих сила (Аустро-Угарске, Италије, Русије, Енглеске и Француске), а Немачка је добила управу жандармеријске школе у Солуну (*Guč, 1933, str. 338*).

11 У овом периоду Аустро-Угарска је закључила тајне уговоре са Немачком (1879), са Немачком и Русијом (1881), Србијом (1881), са Енглеском и Италијом (1887) и са Русијом (1897). Сви ови уговори садрже конкретне ставове о интересима држава потписница у случају распада Османског царства. Државе су признавале једна другој „стечена права“ на Балканском полуострву, да ће „водити рачуна о узајамним политичким интересима на Балкану“ и др. Одредбе ових уговора су одсликавале сфере интереса великих сила на Балкану, краткорочне и дугорочне конкретне циљеве и начин њихове реализације.

био јасан њен стратешки геополитички циљ: ојачати своју позицију на Балкану и спречити територијално проширење Србије, као и њено повезивање са Црном Гором или у правцу према југу. Србија је била главни противник Аустро-Угарске на Балкану.

Почетак краја Османског царства на Балкану, као и потпуног територијалног заокруживања балканских држава уследио је током Балканских ратова: првог, ког су водиле балканске државе против Турске и другог, који је представљао међусобни обрачун балканских држава.¹² (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 344-347). Мировни уговор је одредио нове границе између Бугарске и Румуније, Бугарске и Србије, Грчке и Бугарске.¹³ Став европских великих сила, са изузетком Аустро-Угарске, је био да прихвате одредбе Букурештанског уговора и територијална решења за балканске државе. Балкански ратови и мировни уговор, су „омогућили“ балканским државама да углавном испуне националне програме и прошире своје територије. Са новом територијом балканске државе су добиле и „ново“ становништво, што је још више допринело националној, верској и језичкој хетерогености. Аустро-Угарска је била незадовољна исходом балканских ратова. Питање је било када ће и како реаговати. Атентат у Сарајеву је послужио Аустро-Угарској као повод за напад на свог главног непријатеља на Балкану - Србију. Био је то уједно и почетак Првог светског рата.

12 Први балкански рат трајао је од октобра 1912. до маја 1913. и завршен је војним поразом Турске, када је у Лондону потписан Уговор о миру између Турске и балканских држава Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 344-347). Како балканске државе нису биле задовољне територијални решењима, а Бугарска није хтела да прихвати захтев Србије за ревизијом међусобне границе у корист Србије, Бугарска је без објаве рата напала Србију 30. јуна 1913. чиме је започет други балкански рат. Бугарска је војно поражена и зато је морала да прихвати услове које су државе победнице утврдиле на Мировној конференцији у Букурешту (28. јул-10. август 1913).

13 Србија је добила Вардарску Македонију, Косово и део Санџака. Грчка је добила Егејску Македонију, део Тракије, Епир и један број острва. Бугарска је добила Пиринску Македонију и део Тракије. Румунија је добила јужну Добруџу. Једрени су враћени Турској а Црна Гора је добила део Метохије, Санџака и Васојевића (Екмећић, 1989. str. 659-660).

АНГАЖОВАЊЕ ВЕЛИКИХ СИЛА НА БАЛКАНУ ТОКОМ ПРВОГ И ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА И УЛОГА БАЛКАНСКИХ ДРЖАВА У БЛОКОВСКОЈ ПОДЕЛИ СВЕТА

Објава рата Србији (28.07.1914) од стране Аустро-Угарске означила је почетак њеног коначног обрачуна са Србијом на Балкану али и почетак Првог светског рата (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 423). Велике силе су одмах, у складу са својим ратним циљевима, започеле преговоре са балканским државама како би их укључили у „свој ратни блок“, нудећи као услов сарадње територије других држава. У исто време, балканске државе су, у складу са својом проценом исхода ратног сукоба, почеле разговоре са појединим великим силама постављајући захтев за територијалним проширењем.¹⁴ Први светски рат је завршен

14 Бугарска је у очекивању војног пораза Србије изразила жељу да буде примљена у Тројни савез и тражила за узврат да се савез обавезе да ће Бугарској прикључити „области на које она има историјска и етничка права“. Став о тетиторијалном проширењу Бугарске је образложен у одредбама Тајне конвенције закључене заједно са Уговором о пријатељству и савезу између Бугарске и Немачке 6. септембра 1915. године. Немачка је овом конвенцијом гарантовала Бугарској „стицање и анексију“ Српске Македоније (две зоне) и српске територије источно од река Бугарска Морава и Српска Морава, линијама које избијају на границу Санстефанске Бугарске (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 465-466). Поред тога, Немачка се сложила да у случају напада Румуније на Бугарску, њене савезнике или Турску, Бугарска може да анектира територије које су уступљене Румунији Букурештанским уговором, као и да изврши корекције румунско-бугарске границе утврђене Берлинским уговором. Ако пак Грчка нападне Бугарску она може анектирати територије које је Грчка добила на основу уговора из Букурешта. У исто време када је потписала споразум са Немачком, Бугарска је потписала са Турском Конвенцију о корекцији границе којом је добила део турске територије (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 471-473). Закључивањем Уговора о савезу Немачке са Турском, Уговора о пријатељству и савезу Немачке са Бугарском, као и Споразума о савезништву и пријатељству Турске и Бугарске, формиран је четворни савез (Аустро-Угарска, Немачка, Турска и Бугарска) за борбу против сила Антанте. Потписивање ових уговора, а посебно о територијалном проширењу, допринели су одлуци Бугарске да објави рат Србији, што је она и учинила 14. октобра 1915. (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 473-474).

Територијално проширење на рачун других држава биле су главни мотив Италије да напусти савезнике и ступи у рат на страни сила Антанте. Тајним Лондонским уговором, потписаним са силама Антанте, 26. априла 1915. године, Италија је добила од савезника различите територије на Балкану, у Средоземљу, деловима Азије и Африке. Пре „одлуке да се придружи“ силама

победом сила Антанте и њихових савезника над Централним силама. Територијална и друга питања настала током рата решавала је Версајска мировна конференција кроз више мировних уговора закључених током 1919. и 1920. године. Првог децембра 1918. формирана је нова држава, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, која је поред територије Србије укључила бројне територије некадашње Аустро-Угарске која је престала да постоји. Територијална и друга питања између балканских и других држава решена су кроз више мировних уговора.¹⁵

Од великих сила, највећи утицај на дешавања на Балкану после Првог светског рата имала је Француска, да би од средине тридесетих година ту позицију преузела Немачка. Италија је у целом међуратном периоду настојала да ојача своје присуство на Балкану закључивањем више

Антанте, Италија је тражила територијалне надокнаде од Аустро-Угарске, али није била задовољна добијеним одговорима, што ју је определило да нове територије и савезнике тражи на другој страни – са силама Атанте (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 439-445).

Румунија је на почетку рата прогласила неутралност да би Тајним споразумом са Италијом договорила заједничку сарадњу „ради очувања својих респективних интереса и акција“ (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 433-444). У исто време, Русија јој је признала „право да анектира области Аустро-Угарске Монархије насељене Румунима“, а да се разграничење Буковине без обзира да ли је анектира једна или друга држава, реши кроз принцип „већинског становништва“ (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 434-435). У августу 1916. године, Румунија је потписала тајни уговор са силама Антанте чиме се придружила овом савезу и напустила статус неутралности. Румунија је од сила Антанте гарантован територијални интегритет и право да припоји Трансилванију (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 476-478). Чим је објавила рат Аустро-Угарској румунска војска је ушла у Трансилванију али је била поражена од стране Немачке. Почетком децембра 1916. пао је и Букурешт, што је значило и потпуни војни пораз Румуније, због чега је морала да прихвати одредбе мировног уговора са Централним силама, потписаног у Букурешту 7. маја 1918. Румунија је пристала да Бугарској врати област Добруце и да изврши исправке својих граница у корист Аустро-Угарске (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom I, str. 514-525).

- 15 Граница Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Италије решена су Рапалским уговором, из новембра 1920. године. Територијална питања између балканских држава или са неком од великих сила (Италијом) решавана су и неколико година после рата, кроз серију билатералних уговора. Границе Албаније решене су на Конференцији амбасадора великих сила у Паризу новембра 1921. године, тако што су признате границе из 1913. године. У исто време, конференција је усвојила Декларацију којом је Италија добила статус заштитника Албаније. Сматрајући Албанију својом интересном зоном Италија је 15. априла 1939. године припојила Албанију Италији (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom II, str. 420-421).

билатералних уговора са балканским државама, али јој то није донело очекиване резултате. Румунија и Краљевина СХС су, заједно са Чехословачком, формирале Малу Антанту (1920), одбрамбени савез три државе као брану захтевима Мађарске и Бугарске за повратак Хабсбуршке монархије и ревизију граница. Француска је подржала оснивање овог војног савеза и са чланицама закључила посебне уговоре о „пријатељству и сарадњи“ (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom II, str. 228-230, 271-273). Француска је подржала и закључење Пакта балканског споразума између Југославије, Грчке, Румуније и Турске (09.02.1934), као допринос одржању мира и стабилности на Балкану. Ове четири државе су гарантовале узајамну безбедност својих балканских граница и обавезале се да неће предузимати политичке акције, нити преузимати политичке обавезе према било којој балканској земљи која није потписница Споразума (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom II, str. 387-388).

Средином тридесетих година, са јачањем Немачке у Европи, почео је да се мења поредак успостављен после Првог светског рата. Постало је јасно да те промене неће мимоићи ни простор Балкана. Немачка је врло брзо постала најважнији економски партнер држава Балкана, а са економском сарадњом јачао је и њен политички утицај. Промене у политичкој орјентацији балканских земаља према Немачкој виделе се и пре закључења Тројног пакта.¹⁶ Од балканских држава Тројном пакту је прво приступила Румунија, потписивањем посебног протокола (1940), затим Бугарска (1941), потом и Југославија (25.03.1941). Убрзо је извршен војни удар и формирана нова Влада, која није отказала споразум о приступању Југославије Тројном пакту. Ипак то није спречило Хитлера да нападне Југославију (6.04.1941), која је за само дванаест дана била окупирана и подељена. Територија Југославије је подељена

16 Румунија и Југославија су крајем 1936. и у 1937. год. успеле да „избегну“ закључење уговора између Француске и Мале Антанте, у чему су имале подршку Немачке, Италије, али и Вел. Британије (Obradović, 2014, str. 237). Ни Балкански савез четири државе није крајем тридесетих година функционисао као пре. Последњи ударац Савезу задала је Румунија отказивањем Споразума октобра 1940. године (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom II, str. 462). Исту судбину доживела је и Мала Антанта која је престала да постоји 1939. године након окупације Чехословачке од стране Немачке.

између Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске, док је на остатку територије формирана Независна држава Хрватска (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, том II, стр. 489-492, 498-500, 503-508).

Након капитулације Италије (1943) било је јасно да ће антихитлеровска коалиција победити силе Осовине у Другом светском рату и да ће се иста ситуација десити и на Балкану. САД, СССР и Велика Британија, од друге половине 1943. године почињу да разматрају и питање будућности Балкана. Најдаље су у томе отишли лидери Велике Британије и Совјетског Савеза. Черчил и Стаљин су у Москви (9.10.1944) постигли „центлменски споразум“ о подели интересних сфера на Балкану.¹⁷ Међутим, у пракси обе државе су настојале да силом оружја и дипломатским акцијама обезбеде себи утицај у овим државама.¹⁸ Оснивање Информационог бироа комунистичких партија (1947) и Варшавског пакта (1955) су означили и формирање савеза држава у којима су комунистичке партије биле владајуће. Југославија је следеће године због сукоба КПЈ са КП СССР-а напустила Информбиро, а тиме и блок држава савезница СССР-а, због чега је била изложена жестоком критикама и притисцима осталих држава укључујући и њене баканске суседе.

На Балкану је војно-политичка подељеност држава била исказана у формули 2+2+2, јер су Бугарска и Румунија биле чланице Варшавског пакта, Грчка и Турска НАТО пакта, а Југославија и Албанија су биле ван блоковских подела. Блоковска подела на Исток и Запад коју су водили СССР и САД са државама савезницима, трајала је до краја осамдесетих година прошлог века, када је Источни блок

17 Постигнута је сагласност између Черчила и Стаљина да се утицај Велике Британије и СССР-а у државама Балкана подели у следећим процентима: Румунија-Русија 90%, Остали 10%; Грчка – Велика Британија (сагласно са САД) 90%, Русија 10%; Југославија 50% - 50%, Бугарска – Русија 75%, остали 25% и Мађарска 50% - 50%. (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, том II, стр. 632)

18 Продор јединица Црвене армије у Бугарску и Румунију јесени 1944. године као и подршка југословенским партизанима у борбама за коначно ослобођење Југославије практично је значила и прелазак ових држава у сферу интереса Совјетског Савеза. Након завршетка рата у овим државама, као и у Албанији на одржаним изборима победили су комунисти. У Грчкој је вођен грађански рат који је завршен 1949. године поразом комуниста.

престао да постоји, самим тим и блоковска подељеност, а западне земље предвођене САД постале главни фактор свих међународних дешавања, наравно и на Балкану.

ПОСЛЕДИЦЕ АНГАЖОВАЊА ВЕЛИКИХ СИЛА НА БАЛКАНУ НАКОН НЕСТАНКА БЛОКОВСКЕ ПОДЕЛЕ

Рушење берлинског зида, уједињење Немачке, распуштање Варшавског пакта, као и распад СССР-а, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века, означили су нестанак биполарног света и почетак глобалне надмоћи западних земаља предвођених САД. Слом биполарног света и СССР-а „променио је Балкан у истој мери у којој је променио и остали део планете“ (Krempton, 2003, str. 319). У Румунији, Бугарској и Албанији долази до политичких промена, које су означиле крај постојања социјализма у тим државама и почетак изградње друштва либералне демократије. У Југославији је започет процес њеног разбијања и оснивање нових држава у републичким границама. Ови процеси, као и утицај глобалних политичких и геостратешких стратешких процеса у Европи и свету, Балкан су поново учинили простором нестабилности и утицаја великих сила (Bazić, 2018, str. 1156). У овим догађајима био је веома изражен утицај САД и Европске уније. Остале велике силе су готово у потпуности нестале са простора Балкана. Унутар процеса разбијања Југославије на просторима нових држава доминантни значај су имала четири питања: ставови Бадентерове комисије, протеривање Срба из Републике Хрватске, стварање Дејтонске Босне и Херцеговине и агресија НАТО-пакта на СР Југославију (1999).

Под окриљем Европске уније, у Хагу је (6.09.1991) почела конференција о Југославији, коју је водио британски дипломата Лорд Карингтон. Конференција је основала Арбитражну комисију као саветодавно правно тело које даје „правни став“ о питањима која су предмет рада и одлучивања на Конференцији (Balkanski ugovorni odnosi, tom III, str. 554. У свом мишљењу од 10. децембра 1991. и 15. јануара 1992, Комисија је изнела више ставова који су одредили

судбину Југославије, као што су: признање нових држава, питање граница и права на самоопредељење.¹⁹ Истог дана ЕЗ је признала Словенију и Хрватску, а Немачка Словенију нешто раније (19.12.1991). Европска унија је имала непосредну улогу у трансформацији и нестанку и Савезне Републике Југославије. Под окриљем ЕУ, СР Југославија је 2003. године „преуређена“ у Државну заједницу Србија и Црна Гора, да би три године касније Црна Гора на референдуму изгласала независност. Колико је год Европска унија била активна у процесу разбијања Југославије, толико је била пасивна када су Срби оружаном акцијом хрватских снага протерани из Хрватске (1990-1995).²⁰ Реакција Европске уније и САД на ове догађаје била је безначајна у односу на размере злочина који су почињени над Србима.

Европска унија је показала пасивност и у догађајима у Босни и Херцеговини како би се спречио грађански рат између Хрвата, Бошњака и Срба (1992-1995). Главну улогу у заустављању рата, организовању преговора међу зараћеним странама и успостављању мира у БиХ имале су САД. Оне

19 У вези СФРЈ Комисија је изнела мишљење да је „СФРЈ у процесу растварања“ (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, том III, стр. 537-538). Комисија је мишљења да Словенија и Македонија испуњавају услове за међународно признање које је Европска унија поставила 17.12.1991. Хрватска треба да усклади Уставни закон са одредбама Нацрта конвенције мировне конференције о Југославији, док Босна и Херцеговина треба да организује референдум уз учешће свих грађана БиХ. Србија и Црна Гора нису биле предмет рада Комисије јер нису тражиле мишљење Арбитражне комисије. Око права на самоопредељење, Комисија сматра да „ма какве биле околности“ право на самоопредељење „не може довести до измене граница које постоје у тренутку независности, осим у случају да се заинтересоване државе супротно договоре“. У вези промене граница Комисија сматра да се оно може решити у складу са следећим критеријумима: први, спољне границе мораће да се поштују у свим глучајевима; друго, демаркационе линије између Хрватске и Србије, или између Србије и Босне и Херцеговине или других *суседних независних држава* (нагласио Ж.О.) моћи ће да се мењају само путем слободног и међусобног договора и трећи, „ако се не договоре супротно, раније границе попримају карактер граница које штити међународно право“ (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, том III, стр. 537-554).

20 Током војних акција хрватске војске „Бљесак“ и „Олуја“, протерано је око 300.000 Срба из Хрватске, велики број је страдао и почињени су над њима бројни ратни злочини (Obradović, 2014, str. 653-656). Егзодус Срба из Хрватске потврђују и подаци из пописа становништва у Хрватској из 1991. и 2011. године. Број Срба се у те две деценије смањило са 580.762 на 186.633 лица, или са 12,2% у укупном становништву Хрватске, на 4,36% (Obradović, 2014, str. 663).

су у америчкој бази Рајт Патерсон код Дејтона организовале конференцију (1-21.11.1995), уз учешће представника три народа у БиХ, али и водећих људи СР Југославије и Хрватске, као и представника западних земаља и Русије, на којој је потписан Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини. Потписивањем овог споразума успостављен је мир у Босни и Херцеговини и она је организована као држава три народа (Срби, Хрвати и Бошњаци), два ентитета (Федерација БиХ и Република Српска) где се одлуке доносе консензусом (Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom III, str. 541-554).

После закључења Дејтонског мировног споразума и престанка грађанског рата у Босни и Херцеговини, пажња САД је усмерена на СР Југославију и решавање косовског питања. Врло брзо, ово чисто локално питање са израженим сепаратистичким тежњама косовских Албанаца, који су и у време СФРЈ истицали захтеве за стварање *Републике Косово* и прикључење Албанији, је интернационализовано (Обрадовић, 2018, str. 627-644). Крајем марта 1999. чланице НАТО-пакта су, са образложењем спречавања „кршења људских права Албанаца“ и „хуманитарне катастрофе“ на Косову извршиле оружану агресију на СР Југославију без одлуке Савета безбедности УН (24.06.1999). Завршетак бомбардовања је уследио после потписивања Војно-техничког споразума у Куманову и усвајања Резолуције 1244, на основу које је јужна српска покрајина – Косово и Метохија стављена под међународну цивилну и војну управу мисије Уједињених нација.²¹ Након доласка међународних војних снага УН, које су биле под командом и контролом НАТО-а, простор Косова

21 Чланице НАТО пакта су починиле бројне повреде међународног права (злочини против мира и ратни злочини), прекршена од сва релевантна међународна документа Уједињених нација, Организације за Европску безбедност и сарадњу, извршене су тешке повреде међународног ратног и хуманитарног права, као и кршење међународних споразума из материје људских права и других релевантних међународних уговора (Krivokarić, 1999, str. 58-123). НАТО је безобзирно бомбардовао целу територију Србије, уз употребу различитих врста бомби и крстарећих ракета, и то не само војне, него и цивилне циљеве: болнице, стамбене објекте, путеве, железничке и путне мостове, електроводе и др. Циљ је био разорити Србију а грађанима нанети што већи бол и патњу. Током бомбардовања убијено је неколико хиљада војника, полицајаца и цивила, а причињена материјална штета се процењује на преко 100 милијарди долара (Vlada SR Jugoslavije, 1999).

и Метохије је подељен на пет зона: британску, америчку, француску, немачку и италијанску, чиме су војници ових држава „преузели одговорност“ за сва дешавања унутар тих зона. Али, та одговорност је била само декларативна.²²

И балканске земље, суседи СР Југославије, су непосредно или посредно учествовале у агресији на СР Југославију. Са територије Албаније вршени су оружани напади на војску и полицију СР Југославије, док су Македонија, Хрватска, Бугарска, Румунија, Босна и Херцеговина и Словенија ставиле на располагање НАТО-у своју територију за напад на СР Југославију (Krivokapić, 1999, str. 130-131). Подршка коју су балканске државе пружиле НАТО-у у овој агресији била је „препурака“ за њихово чланство у политичке и војне организације западних земаља.²³

У последњој деценији на простору Балкана, поред Руске федерације и САД, присутна је још једна глобална сила – Народна република Кина. Сарадњу са балканским државама Кина је унапредила кроз билатералне односе, а нарочито

22 Насиље и безакоње је било присутно на КиМ, протеривање Срба и другог албанског становништва са КиМ се спроводило, а међународне војне снаге нису уопште реаговале. Према подацима Европске уније из 2005. године, број протераних Срба и других неалбанаца са КиМ после доласка војне и цивилне мисије УН износио је око 250.000 лица (Obradović, 2018, str. 627-644). Цивилна и војна мисија УН, су у ствари, својим нереаговањем на насиље које се спроводило и протеривање Срба суштински постале саучесник у одвајању КиМ од Србије и стварању тзв. државе Косово. Када су привремене институције Косова и Метохије 17. фебруара 2008. године прогласиле тзв. независност Косова, коју Србија није признала, водеће западне земље (Сједињене Америчке Државе, Велика Британија, Француска, Немачка и Италија) које су учествовале у бомбардовању СР Југославије су прве и признале тзв. независност Косова.

23 Нове чланице ЕУ са простора Балкана су после Грчке (која је примљена 1981. године) постале и Словенија 2004. године, Румунија и Бугарска 2007. године и Хрватска 2013. године. Турска је кандидат за чланство у ЕУ од 1999 године, Македонија од 2005. године, а Црна Гора је статус кандидата стекла 2010. године, Србија 2012., и Албанија 2014. године. Босна и Херцеговина је још увек потенцијални кандидат за чланство у ЕУ. Пријем балканских држава у НАТО је ишао још брже и шире него чланство у ЕУ. Балканске земље су готово све постале чланице НАТО-а: Бугарска, Румунија и Словенија 2004. године, Албанија и Хрватска 2009. године, Црна Гора 2017. и Северна Македонија 2020 (Bazić, J. Vujvid Kurek, E. Obradović, Ž. 2019). Ако томе додамо да су Грчка и Турска од 1952. године чланице НАТО-а, онда је готово цео Балкан део НАТО-а. Ван чланства у НАТО-у су остали: Србија која је прогласила војну неутралност 2007. године и Босна и Херцеговина, због различитих ставова два ентитета око чланства у НАТО.

у оквиру Процеса сарадње Кине са земљама Централне и Источне Европе, међу којима се налази и десет балканских држава.²⁴ Садржај сарадње балканских држава са Кином јесте и реализација бројних пројеката у области инфраструктуре, енергетике и др.²⁵ Кина је била против бомбардовања СР Југославије (1999). Она пружа подршку Србији у Савету безбедности УН као и у другим међународним организацијама у борби за очување територијалног интегритета Србије и спречавању афирмације тзв. независности Косова. На простору Балкана присутна је и Руска Федерација која сарађује са свим балканским државама. Односи балканских држава са Русијом су током времена имали своје успоне и падове, зависили су од дешавања на глобалном плану, али и од промена у спољнополитичкој оријентацији балканских држава. Србија је најзначајнији партнер Руске Федерације на простору Балкана. Између Русије и Србије је 2013 године потписана Декларација о стратешком партнерству.²⁶ Русија је, као и Кина, била против бомбардовања СР Југославије (1999), не признаје тзв. независност Косова и подржава активности Србије у Уједињеним нацијама, и другим организацијама на заштити свог суверенитета.

Европска унија и САД врше притисак на земље Балкана, поготово на Србију због сарадње са НР Кином и Руском

24 Од осам до сад одржаних самита Кине са овим земљама, четири су одржана у балканским државама: у Румунији (Букурешт 2013), Србији (Београд 2014), Бугарској (Софија 2018) и Хрватској (Дубровник 2019). Као део овог процеса у државама Балкана су основане и различите асоцијације (центри) ради решавања различитих заједничких питања, у Словенији Центар за шумарство, у Србији Центар за сарадњу у области саобраћаја и инфраструктуре, у Бугарској Центар за високошколско образовање и др.

25 У Србији се гради део брзе пруге Београд-Будимпешта, у Црној Гори кинеске компаније изводе радове на изградњи аутопута који треба да повеже Црну Гору са Србијом, у Хрватској кинеске компаније су изградиле Пељешки мост, у Босни и Херцеговини изграђена је термоелектрана у Станарима и др. У више држава Балкана кинеске компаније су постале власници различитих компанија - железару у Смедерево купио је кинески „Hestil“, лука у Пиреју постала је власништво компаније Cosco, фабрику беле опреме „Горење“ у Словенији купила је компанија Hisense и др. Међу балканским државама највиши ниво односа – свеобухватно стратешко партнерство са Кином има Србија. Она је „лидер“ и по броју пројеката који су завршени заједно са кинеским компанијама који се изводе или су планирани за реализацију (Obradović, 2020. str. 176-199).

26 Сарадња између две државе постоји на свим пољима: политичком, економском, војном, културном и др. Русија је главни снабдевач Србије природним гасом.

Федерацијом и настоје да ограниче присуство и утицај ове две велике силе на простор Балкана.

ЗАКЉУЧЦИ

Процес стварања националних држава балканских народа текао је уз умешаност великих сила које су, у коначном, одлучивале о томе да ли ће неки од народа на Балкану имати своју државу и колика ће бити територија те државе. Истовремено, велике силе су имале своје геополитичке интересе на Балкану. Настојале су да у договорима са неком другом од великих сила, постигну сагласност о заједничким циљевима на Балкану. Велике силе нису се либиле да територије појединих балканских држава нуде другим државама као залог за приступање војном савезу, као што је то цењено на почетку Првог и Другог светског рата. Дојучерашњи непријатељи су постајали пријатељи, а пријатељи су брзо заборављени и препуштени својој судбини. Велике силе су се опредељивале према својим интересима.

Балкански народи су имали и своје националне програме. Због демографске измешаности становништва на Балкану реализација ниједног од тих програма није била могућа а да се не захвати део територије другог народа и угрозе животи становника тих подручја. Балканске државе су прибегавале и рату као средству за остваривање својих националних циљева. Жеља за контролом простора Балкана и намера да се спречи окупљање српског народа у једну државу били су главни мотив Аустро-Угарске за оружани напад на Србију 1914. године. Тако је на Балкану започет Први светски рат, који је нанео велику патњу људима, велике људске жртве и огромну материјалну штету. После Првог светског рата на Балкану није било изражено присуство Аустро-Угарске, јер је у рату поражена и нестала као држава; као ни Русије, јер је извршена револуција због чега се она повукла са Балкана и Турске. Крајем Другог светског рата СССР се враћа на Балкан као земља победница, која је ослободила поједине балканске земље од фашизма и утицала да се у њима успостави нови друштвено-политички систем. У биполарном свету, који је трајао скоро пет деценија, неке балканске државе, нарочито

Бугарска и Румунија, су биле део Источног блока и делиле су судбину односа СССР-а са САД.

Државна структура која је успостављена на Балкану после Првог светског рата, без обзира на промене политичког система у неким од њих крајем Другог светског рата, трајала је све до почетка деведесетих година прошлог века. Крај хладног рата донео је промене и у балканским државама. Нестанак СССР-а значио је и крај војног и политичког блока социјалистичких земаља. У чланицама Источног блока извршена је транзиција, уведен је вишестраначки систем и започета изградња друштва либералне демократије. Тај процес је обухватио и балканске државе. Део промена на Балкану је и разбијање Југославије и формирање нових држава на њеном простору. Западне земље, су и тада дале свој допринос уређењу односа на Балкану, кроз признање државности бивших република Југославије и утврђивање републичких граница као међународних. САД су пресудно утицале на уређење Босне и Херцеговине, као и на односе између њених народа, кроз организацију мировних преговора у Дејтону. Крај XX века је донео и једну нову појаву, дотад незабележену и историји Балкана. Деветнаест западних земаља, чаница НАТО пакта су, без одлуке Савета безбедности УН извршиле агресију на Савезну Републику Југославију. Повод за агресију је формално било решавање „косовског питања“, а суштински, то је била демонстрација моћи западних земаља предвођених САД ради одвајања дела територије Србије (Косова и Метохије) и њено стављање под међународну управу, најпре УН, а потом и ЕУ. Европска унија и САД сматрају Балкан зоном својих интереса и настоје да различитим мерама умање сарадњу балканских држава са Русијом и Кином, чиме настоје да имају потпуну контролу над простором и државама Балкана. На исти начин као што су то велике силе чиниле на Балкану у последња два века.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bazić, J. Bujvid Kurek, E. Obradović, Ž. (2019). Srbija i izazovi evropskih integracija. *Srpska politička misao*, 64, 2, 49-72. Available at <https://doi.org/10.22182/spm.6422019.2> [In Serbian]
- Bazić, J.R. (2018). Društveno-političko uređenje Jugoslavije kao sistemski uzrok njenog raspada. *Sociološki pregled*, 52, 4, 526-546. Available at <https://doi.org/10.5937/socpreg52-19819>
[In Serbian]
- Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, Tom I-III. (Priredio Stojković, M). Beograd: JP Službeni list SRJ; SJU, Međunarodna politika, 1998.
- Đorđević, D. (1995). *Nacionalne revolucije balkanskih naroda 1804-1914*. Beograd: Službeni list SRJ. [In Serbian]
- Ekmečić, M. (1989). *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*. Beograd: Prosveta; BIGZ. [In Serbian]
- Eurostat, Statistic. (2021). Available at <http://ec.europa.eu/eurostat/databrouser/view/TPS00001/bokmark/table?lang=en/bookmarkId=cOao2b16-607c-4429-abb3-a4c/d7df7d1-r>
- Gleni, M. (1999). *Balkan 1804-1999: nacionalizam, rat i velike sile*. Beograd: Samizdat B92. [In Serbian]
- Guč, P.DŽ. (1933). *Diplomatska istorija moderne Evrope 1878-1919*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona. [In Serbian]
- Jovanović, Ž. (2018). *1244 ključ mira u Evropi*. Beograd: Beogradski forum, Srpska književna zadruka.
- Kicikis, D. (1999). *Osmanlijsko carstvo*, Beograd: Plato; Biblioteka XX vek. [In Serbian]
- Krempton, R.DŽ. (2003). *Balkan posle Drugog svetskog rata*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Kirvokapić, B. (1999). *Agresija NATO-a na Jugoslaviju – sila iznad prava*. Beograd: Čigoja štampa. [In Serbian]

- Obradović Ž.V. (2014). *Balkanski etnički mozaik - manjinsko pitanje na Balkanu*. Beograd: Čigoja štampa. [In Serbian]
- Obradović, Ž.V. (2020). Geopolitički interesi velikih sila na Balkanu u poslednjoj deceniji i kosovsko pitanje. *Strateške studije*. 1, 10. 176-199. [In Serbian] Available at http://doi.fil.bg.ac.rs/volume.php?pt=eb_ser&issue=fb_iss-2020-1&i=10
- Obradović Ž.V. (2018). *Kosovski zamrznuti konflikt – od lokalnog do globalnog i natrag*. U Šuvaković, U. at all. *Globalizacija i globalizacija*. (627-644). Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini. [In Serbian]
- Popović, V. (1996). *Istočno pitanje*. Beograd: Službeni list SRJ. [In Serbian]
- Pržić, I.A. (1933). *Zaštita manjina*. Beograd: Geca Kon. [In Serbian]
- Stojančević, V. (1971). *Južnoslovenski narodi u Osmanskom carstvu od Jedrenskog mira 1829. do Pariskog kongresa 1856. godine*. Beograd: Izdavačko-štamarsko preduzeće PTT. [In Serbian]
- Stojković, M. (1998). *Komentari. U Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, Tom I-III*. (Priredio Stojković, M). Beograd: JP Službeni list SRJ; SJU, Međunarodna politika. [In Serbian]
- Svetska banka. (2021). Available at www.Worldbank.data.org
- Terzić, S. (1992). *Srbija i Grčka (1856-1903) - Borba za Balkan*. Beograd: Istorijski institut Srpske akademije nauka i umetnosti. [In Serbian]
- Toleva, T. (2016). *Uticaj austrougarske imperije na stvaranje albanske nacije 1896-1908*. Beograd: Filip Višnjić; Institut za evropske studije. [In Serbian]
- Vlada SR Jugoslavije. (1999). Preliminarna procena žrtava razaranja i šteta nastalih agresijom NATO. *Međunarodna politika*. 1082-83, jul-avgust. [In Serbian]

**Zarko V. Obradovic
Jovan R. Bazic**

**SOCIO-POLITICAL CAUSES AND CONSEQUENCES
OF ENGAGEMENT GREAT POWER IN THE
BALKAN**

Resume

This paper presents the results of an analysis of the social causes and reasons that led the great powers to be present and involved in the events in the Balkans, as well as the fate of the Balkan states and the quality of life of their citizens. In the function of this paper, the chronology of the most important socio-historical events from the 19th and 20th centuries, which decisively influenced the organization of the Balkans and the creation of nation-states in this area, is presented. The main goal of the paper is to provide an answer to the question: have the Balkan nations, due to the importance of the area in which they live, become permanent prisoners of the interests of the great powers or do they have the opportunity to decide their own lives and future? The subject of this paper conditioned the applied methods. Therefore, the analytical-synthetic method, descriptive and historical method, as an auxiliary method were applied here. In the past two centuries, the Balkans have been the scene of numerous disputes, conflicts and wars, both between the Balkan peoples and against some of the great powers or between the great powers. Since the 19th century, the Balkan nations have been trying to create or expand their states, and the great powers have almost always influenced the outcome of these plans, taking into account their own. Such importance for the great powers of the Balkans is due primarily to its geographical position, as the shortest route of different parts of Europe with Asia Minor, as well as the efforts of the great powers to gain influence and control over this geostrategically important area.

Keywords: Balkans, Great powers, Balkan nations.

* Овај рад је примљен 10. децембра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021. године.

*Буро Бодрожих**

Институт за политичке студије, Београд

ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА УСЛОВЉЕНОСТ ЛИБЕРАЛНО- ДЕМОКРАТСКОГ ПОРЕТКА

Сажетак

У раду указујемо на међузависност економских структура и политичких институција, везаних за либерално-демократску државу. Уочљиво је да је функционисање политичких институција у оквиру либерално-демократског поретка на Западу условљено одговарајућим степеном друштвеног богатства, образовним степеном становништва, као и одсуством центрифугалних друштвених сила које би могле довести у питање сам опстанак државе. Државе које су посегнуле за увођењем западњачких модела и институција, превиђајући ове чињенице, платиле су цену. Главни регулатор, нерв привредног и друштвеног живота, јесте новац. Либерална држава изнашла је механизме, од поделе власти до независности судова, који ће онемогућити имаоца политичке моћи да прибави и економску моћ. Нема механизма који би деловали у супротном правцу, који би спречио финансијску олигархију да путем новца преузме и политичку моћ у држави, подређујући је својим интересима. Дајемо историјску ретроспективу и савремене тенденције везане за однос политичке и економске моћи.

Кључне речи: либерализам, демократија, институције, економија, новац, олигархија, буржоазија, аристократија, империјализам.

* djuro.bodrozic@ips.ac.rs

ЛИБЕРАЛИЗАМ И ДЕМОКРАТИЈА

Либерална држава, историјски посматрано, није нужно и демократска: историја пружа примере либералних држава у којима је учешће у управљању, путем имовинског цензуса, било строго резервисано за класу богатих. Демократска владавина, исто тако, није нужни продужетак либералне државе: криза класичне либералне државе наступила је управо као резултат прогресивне демократизације, која је последица постепеног ширења бирачког права до тачке у којој је оно постало опште (Vobio, 1995, 19).

Историјски развој довео је, међутим, либерализам и демократију у тесну везу, услед чега су данас недемократске либералне државе незамисливе. „Либерални идеали и демократске процедуре – каже Норберто Бобио – постајали су постепено све испреплетенији. Ако је истина да су права на слободу од почетка била нужан услов за правилну примену правила демократске игре, једнака је истина да је развој демократије временом постао главно оруђе за одбрану права на слободу. Данас су демократске државе једино оне које су настале из либералних револуција и једино у демократским државама су права човека заштићена: свака ауторитарна држава у свету је истовремено и антилиберална и антидемократска“ (Vobio, 1995, 62, 63). Постоји додатни разлог да се код означавања режима врло често користи одредница либерално-демократски, односно демократско-либерални: и један и други модел подразумевају владавину новца. Овај рад усмерен је највећма на ту чињеницу.

Да би новац постао оно што је данас, требало је извести један процес који је довео дотле да новац добије доминантну улогу у привредном и друштвеном животу. Наш Михаило Вујић, пишући крајем XIX века, то је јасно запазио: његово запажање, колико због садржине, толико и због језика којим је саопштено, заслужује пажњу и данас. „По природном позиву својему – вели Вујић – новац би имао да буде само посредник размене и мерило вредности и ништа више, али, уместо слуге, ми га видимо где је он данас постао господар привреди људској. Зато што се новцем све вредности и услуге људске исказују, дух људски придао је новцу неку чаробну моћ

најсавршенијег облика имовине, којим се у свако доба све што се само пожелети може најсигурније набавити може. Трговина је са своје стране највише тому допринела, да се новац, који је сам по себи предмет од најмање људске корисности, уздигне на висину безусловне и неограничене куповне моћи, да од једног простог објекта кићења постане објекат највеће пожуде целога културног света, једном речју да се од једног еспапа, поред кога би се пре деобе радова и саобраћаја, већ по речима Аристотеловим, од глади скапати могло, створи један општепризнати: *nervus rerum gerendarum!*“ (Вујић, 1896, 93). Капиталистичка држава, либерално-демократског типа, постала је оличење владавине новца.

Новац је настао далеко пре капитализма. У капитализму, који је новцу, уз његову изворну функцију, придружио и функцију капитала, његова улога и значај далеко су премашили његов изворни значај и намену. „Из форме (средства) за социјалне односе између људи, новац се претворио у самосталну суштину, учинивши људе средством за своје битисање“ (Зиновјев, 2002, 83). У савременом западном друштву, нарочито после Другог светског рата, новац је постао универзално средство, не само мерења људских активности, већ и средство управљања тим истим активностима како у економији тако и у другим сферама друштвеног живота. И тиме смо закорачили у особен вид тоталитаризма – финансијски. „Финансијски тоталитаризам надвладао је политичку власт. Финансијски тоталитаризам је хладан. Он не зна ни за милост ни за осећања. Политичке диктатуре су неозбиљне у поређењу с финансијском. Чак и у најсвирепијим диктатурама, увек је постојала могућност каквог-таквог отпора. Никакав отпор није могућ против банке“ (Зиновјев, 1999, 81). Опште и једнако бирачко право није много променило ствар, јер и тамо где гласају сви, биће како су намерили богати. Сила новца показала се моћнијом од снаге масе.

ПОРЕКЛО И ОДЛИКЕ ЛИБЕРАЛНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ

Из грађанских револуција није произишла демократска већ либерална држава. У борби против феудалног апсолутизма

и сталешког система, либерална буржоазија извојевала је читав корпус човечјих и грађанских права. Насупрот кабинетској правди феудалних кнежева, који су по својој ћуди бацали у тамнице и разрезивали намете, либерална буржоазија издејствовала је елементарне претпоставке којима се обезбеђује лична слобода и обуздава самовоља – владавину закона; а то је значило да се нико не може лишити слободе уколико није повредио закон и због те повреде подвргнут јавном поступку пред независним судијом. Законе према којима се суди доносе представници народа – парламент.

У борби против феудалног поретка, либерална буржоазија освојила је сваком грађанину право на слободно мишљење, право да га јавно износи и за њега придобија присталице: слободу вере и савести, слободу научног стваралаштва, слободу партијског организовања, слободу удруживања, слободу збора и штампе. У борби против сталешког поретка и сталешких привилегија, где су, самим рођењем, одређени друштвени статус човека и његова права, либерална буржоазија је извојевала једнакост пред законом.

Либерализам представља идеологију грађанског буржоаског елемента насталу у оквиру индустријализованог друштва на Западу. У почетку, либерална идеологија била је оруђе у борби против феудалног поретка, апсолутизма и сталешких привилегија, залажући се за уставну а касније и представничку владу. Слом феудализма и настанак капиталистичког друштва истовремено је значио и тријумф либерализма, тако да су капитализам и либерализам нераскидиво повезани.

Основни елементи либерализма јесу: *индивидуализам* као основно начело либерализма; *слобода*, и то лична слобода, представља средишњу вредност либерализма; *једнакост* тј. вера да су сви људи рођени једнаки, једнакост се схвата као правна (једнакост пред законом). Али либерализам одбацује сваку помисао о друштвеној једнакости или о мерама које би се имале предузети да би се таквој једнакости приближило; *рационалност* либерализма, као његов битни елемент, заснива се на гледишту, својственом свим либералима, да свет има рационалну структуру која се може спознати

људским разумом и аналитички објаснити у складу с тим су људи способни да доносе рационалне одлуке, које одговарају њиховим интересима. И исто тако, претпоставља се способност људи за рационалне компромисе, које диктира рационално схваћен интерес (Heјvud, 2004, 87, 88).

По либералном учењу човек има одређена права, гарантована законима и обезбеђена институционалним јемствима, као што су право на живот, слободу, сигурност и срећу, поседује их независно од своје и туђе воље, морају их поштовати сви, укључујући и државу власт. „Према либералном учењу, правна држава значи не само да је јавна власт било ког типа подвргнута општим законима земље (чисто формално ограничење), већ и то да су закони сами подвргнути материјалним ограничењима која проистичу из признања одређених фундаменталних права која се уставно, и тиме као ствар принципа, третирају као „неповредива““ (Bobio, 1995, 30). У најважније уставне механизме заштите, који спречавају злоупотребу власти из које би могла настати повреда загарантованих права, улази подела власти: подређивање извршне власти законодавној; одговорност парламента у вршењу законодавне власти пред судом коме је поверена контрола уставности закона; независно судство (Bobio, 1995, 30, 31).

УНУТРАШЊЕ ПРОТИВРЕЧНОСТИ

У сржи либералне идеологије садржана је једна противречност: „принип народне суверености који је водио до опћег права гласа с једне стране, и страх водеће олигархије да та сувереност не доведе до друштвеног преврата, с друге“ (Diverže, 1980, 94). Страх од народних маса никада није напустио буржоаске редове. Дуго времена важило је ограничено изборно право, условљено материјалним приходима. Пре Првог светског рата опште бирачко право практиковано је у Француској (од 1848), у Немачкој (од 1871), у Норвешкој (од 1898). Након што је опште бирачко право постало принцип, примењивана су различита средства како би му био ограничен домет, од манипулације до различитих видова притиска власти.

Упркос свему, тековине које либерална буржоазија освојила својим револуцијама на плану ослобођења човека имале су огроман значај, на шта увек подсети ускраћивање тих права у склопу ауторитарних и тоталитарних система. Иако је један вид ропства замењен другим, везаним за економску и финансијску принуду, освојене тековине задржавају трајну вредност. Непорецивом „остаје истина: да нам је политичка еманципација индивидуе, ма колико било ограничено њено дејство под условима капиталистичке класне владавине, оставила културна добра, људска добра највеће вредности“ (Бауер, б.г. 18).

Али поменуте тековине либерална буржоазија није освајала за цео народ, већ првенствено за себе. Парламенти који су доносили законе бирани су на подлози права гласа које је било везано за имовински цензус, само они који су плаћали изврстан износ пореза, богати и имућни, имали су право гласа. Нација, представљена у парламенту, није подразумевала народну целину већ мањину имућних. Тиме је осигурана доминантна позиција у парламенту капиталистима и великим поседницима, као и контрола државне управе, самим тим и власт у држави. Права и слободе која је либерална буржоазија прогласила правима свих, могла су бити у потпуности коришћена само од стране мањине имућних. „Тако се у крилу либералних демократија развија темељна протурјечност: укидањем привилегија аристократије успоставиле су оне политичку једнакост. Али, поступно се јавила економска неједнакост која тежи стварању нове аристократије која ће се темељити на капиталистичком власништву. Насљеђивање богатства замјенило је насљеђивање племићког назива, насљеђивање економске моћи – насљеђивање политичке моћи“ (Diverže, 1980, 83).

Борба за демократску државу неодвојива је радничког покрета, његовог организовања и политичког деловања. Раднички покрет отпочео је борбу против цензуса, за опште једнако право гласа. Радничке организације, у борби за демократизацију друштва, тргнуле су дотле инертну масу из њезине потиштености и традиционалног фатализма, испуниле их самосвешћу и вољом за политичку борбу. Опште бирачко право увело је радничке партије у парламентарни живот,

учинило их судеоником политичке борбе и омогућило борбу за радничка права и демократску државу: право на синдикално организовање, право на штрајк, повећање надница, скраћење радног времена, јесу тековине демократске државе.

Поменуते борбе подигле су капитализам на виши технички, социјални и културни степен. Иако су степен експлоатације радне снаге и пораст профита повећани, до тога није дошло смањењем надница или продужавањем радног дана већ унапређењем техничких метода и технолошким иновацијама, услед чега је повећана продуктивност. Повећана продуктивност резултат је измењеног положаја радника. Радничко законодавство и све оне тековине које иду с њим нису дошле од капиталистичке филантропије и хуманистичке бољивости послодаваца. Напротив, видели су да им се то исплати. За разлику од либералног капитализма XIX века, у питању је „капитализам који не влада више са физички и морално закржљалим радничким масама, већ физички далеко здравијим и духовно далеко уздигнутијим, па стога и продуктивнијим радничким масама; капитализам који више не жртвује радника глађу онеспособљеног за рад или запалог у беспослицу већ који кроз осигурање одржава своју индустријску резервну војску физички и духовно способну за рад на терет целине“ (Бауер, б.г. 12).

Политичке институције демократске државе нису довеле ниже друштвене слојеве до власти, јер је капиталистичака класа те исте установе знала ставити у функцију својих интереса, претварајући их у средство своје класне владавине. Развијени су читави системи идеја, који интерес капитала поистовећују са интересом државе, интерес једне класе са интересом народне целине. Главни аргумент је профит. Високи профити обезбеђују индустријски раст, пуну упосленост и пристојне наднице, ситна буржоазија и сељаци проналазе клијентелу којој продају своје услуге и производе по пристојним ценама, држава издашно убира порезе. Дође ли до пада профита, креће обрнут процес: долази до економских криза, радници остају без посла, ситна буржоазија и сељаци без муштерија, држава без прихода. „Док не постоји друга производња до капиталистичка, док је радни процес (производња) у исто време и процес (кретање)

капитала да дође до своје веће вредности, може се сваки интерес тога кретања капитала да себе повећа маскирати као интерес процеса рада (производње); може се сваки интерес капиталистичке класе представити као интерес народне заједнице“ (Бауер, б.г. 5).

Држава је зависна од високих финансијских кругова, јер су јој потребни кредити, а дирне ли у интересе финансијске олигархије, кредита неће бити. Зна се шта следи: пада вредност државних обвезница, повлаче се улози из банака и штедионица, пада вредност новца, скачу цене животних намирница, угрожене су уштеђевине ситних штедиша. „Зар је тешко уверити владе, партије и народ: да сваки напад на интересе високих финансијских кругова угрожава интересе „народне заједнице“? тако се сваки интерес високих финансијских кругова може оденути у интерес јавног кредита и тиме представити као интерес државе и народа“ (Бауер, б.г. 6). Није једном виђено да су многе владе левице, упркос парламентарној већини, поклекнуле пред берзанским показатељима и предавале власт партијама које су уживале поверење финансијских кругова и берзе. „Друштвени поредак је јачи од државног уређења. Докле капитал има „командна места у привреди“ он намеће послушност државе својим интересима помоћу економске надмоћности и помоћу система идеја које произилазе из те економске моћи – упркос демократској једнакости гласачке цедуље“ (Бауер, б.г. 7).

У модерним државама, политичку борбу воде специјализоване организације, које су својом структуром и хијерархијом прилагођене борби за власт, а које изражавају интересе и представљају средство политичке борбе одређених друштвених снага. Политичке организације овог типа деле се на партије и групе за притисак. Политичке партије имају за циљ освајање власти или учествовање у власти, док групе за притисак немају за циљ освајање власти или да у њој учествују, већ да изврше притисак на оне који држе власт, како би деловали у складу са жељом и интересима тих група.

Политичко организовање, у било ком виду, захтева новац. Парламентаризам је само једна варијанта плутократије. „Гласови у модерним демократијама не купују се директно; али, ипак је потребно потрошити новац да

их обезбедите“ (Фергусон, 2012, 258). Сви који су ушли у политичку утакмицу, укључујући и радничке партије, социјалдемократског или социјалистичког типа, помирили су се са овом чињеницом. Било је и оних који су мислили да ће масовним чланством, преко великог броја чланских улога, победити плутократију њеним сопственим средствима. Многе од ових партија, захваљујући ревносном плаћању чланарине и прилозима милионске масе, располагале су фондовима који нису заостајали за фондовима плутократских партија. Али на противној страни били су финансијери који су располагали огромним финансијским резервама, спремни да их у критичном тренутку уведу у игру. Ни на који начин радништво није могло парирати финансијским могућностима својих послодаваца, чији је капитал у стању „да снагу гомиле надомести снагом новца, показујући да је финансијска моћ довољна да отклони опасности које су у једној радничкој земљи теоријски могле да изникну из формалне демократије“ (Левинзон-Морус, 1934, 109).

Ко даје новац надзире рад политичких партија и тиме контролише укупни политички живот, укључујући и изборни процес. Најделотворнији начин контроле везан је за именовање кандидата између којих се бирачи опредељују, јер ће народ бирати између кандидата које су предложиле политичке партије. Економској олигархији је довољно да те партије држи под својом контролом, што се постиже кроз систем финансирања, услед чега је независност политичара пука илузија. Кандидатима иза којих не стоје моћне политичке организације недостају средства и за организацију и за пропаганду, услед чега немају никакве шансе у политичкој борби, изузев у мањим локалним заједницама. Плурализам партија и више кандидата на изборима не значи ништа уколико они долазе из партијске номенклатуре, која је на платном списку економске олигархије. Уместо да буде средство промене, опште бирачко право постало је средство стабилизације политичког поретка и начин за отклањање криза. „Дајући свим грађанима право да се изразе – или барем ту илузију – опће право гласа између осталог дјелује и као сигурносни вентил који такве кризе чини још рјеђима“ (Diverže, 1980, 98).

МЕЃУЗАВИСНОСТ ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКИХ СТРУКТУРА И ПОЛИТИЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА

Политичке институције својствене либерално-демократској држави подразумевају аналогне економске структуре, одређен степен развоја, одређена морална и верска уверења, одговарајуће традиције. На првом месту су економске прилике, одређене одговарајућом економском структуром и одређеним степеном развоја, од којих зависи дистинкција на поље јавног и приватног, где је сфера приватног изван домашаја владине моћи, препуштена грађанима да се руководе према сопственом нахођењу. У првом реду ради се о новцу који је, како смо навели, постао и више од средства владавине. „А једна од битних разлика између појединих државних облика почива баш на функцији коју новац врши у политици. Али, и између држава са готово истим уставом разлике су големе. Човек мора да познаје финансијске политике, ако жели да упозна нешто више него политичку фасаду“ (Левнзон-Морус, 1934, 6).

Новац није изум капитализма, западног друштва или модерног доба „и током Старог поретка постојала је монетарна економија: различита од данашње, била је несавршена и деловала је на неколико равни. Није обухватала читаво човечанство“ (Brodell, 2007, 414). Капитализам, оформљен у оквирима западног друштва, учинио је да новац добије функцију која далеко надилази ону коју је вршио у преткапиталистичко време. За разлику од аристократије, која је истицала војничке вредности и некористољубивост, правећи се да презире новац, буржоазија је прогласила новац као вредност по себи. „Аристократија је заснивала своју власт истовремено и на богатству и на оружју, богатство је било дубоко прикривено иза оружја, које је представљало извор херојских и узвишених вредности. Насупрот њој, буржоазија је изградила систем вредности заснован на богатству. Она је признала извор своје власти уместо да га прикрива. Аристократија је волела богатство – које је долазило са њених поседа или од краљевских пензија, али она о томе није причала, бар не јавно. Буржоазија га је безобзирно објавила

и хвалисала се њиме“ (Diverže, 1966, 106). Либерална мисао, нарочито у САД, прогласила је принцип новца демократским принципом. У систему конкуренције, како истичу, свако има могућност да стекне богатство и преко њега партиципира у политичкој моћи. Овакво резонување пренебрегава чињеницу акумулације капитала и установу наслеђа, које обесмишљавају наводе о једнаким могућностима, а максимум да је свако ковач своје среће чине испразном. Онај ко крене у живот празних руку и онај ко крене са милионом нечега, нису конкурентни. „Наслеђивање стечених богатстава потпуно нарушава конкуренцију, одузимајући јој демократски карактер. На тај начин, моћ новца у знатној мери постаје моћ која се стиче рођењем, иако тако није било на почетку. Развитком либералних друштава, обогаћивање све више и више зависи од поседовања капитала, а не од рада“ (Diverže, 1966, 107). Социјалне разлике, незабележене у ранијој историји, најбоља су потврда да је тако.

О узрочно-последичној вези између економских структура и политичких институција води се непрестана расправа: води ли ли богатство ка либералној демократији или економску супериорност треба приписати постојању политичких институција; дугује ли Запад своју економску и технолошку супериорност управо економским и политичким установама, или су у други разлози, било да је реч о предностима географског положаја или стицају повољних околности везаних за историјски развој? „Ма како било, разина економског и друштвеног развоја зацијело је један од чинилаца западног система који функционира једино у технички развијеним земљама. Он представља политички поредак богатих земаља. Неки мисле – а други мисле то исто о капитализму – да између тих двају чинилаца постоји зависност. Наиме, слободни избори, плурализам, политичке слободе не би били опћенито могући да није ослабила борба класа и умањиле се друштвене напетости и да цјелина становништва није постигла одређени ступањ образовања који омогућава истинско остварење права грађана. Ти чиниоци претпостављају, дакако, висок ступањ економског развоја“ (Diverže, 1980, 9, 10).

Плуралистичка демократија захтева један виши степен економског благостања, богатство стишава не само социјалне

супротности и класне антагонизме, већ и оне који имају националну или верску подлогу. Сиромаштво, насупротив томе, ствара анимозитет и у оквиру истог народа, па се о онима на другој страни реке или преко брда говори као да припадају некој другој раси. „Применити плуралистички систем на нације чији је највећи део становништва готово изгладнео, необразован, неписмен, практично је немогуће. Под привидно модерним процедурама наставаљају да функционишу стари режими феудалне аутократије: не само да их демократске процедуре не уништавају, већ их одржавају тиме што их прикривају. У ствари, плуралистичка демократија се развила у XIX и XX веку у богатим земљама на Западу, њен успон је био омогућен развојем индустријализације и општег животног стандарда“ (Diverže, 1966, 87).

Политичке институције су оквир у којем се одвијају политичке борбе, сучељавају различити антагонизми. Оквир одређује размере сукобљавања, па је од суштинског значаја питање о каквим се антагонизмима ради: доводе ли они у питање опстанак државе, услед верских или националних разлога, или је сукобљавање око питања како се управља државом, при чему се не доводи у питање опстанак саме државе или поретка у њој. За демократију се тражи одређен степен економске развијености и материјалног благостања, као и одређен степен етничке хомогености. Сматра се да су земље без доминантне етничке већине показале мању способност у успостављању демократског поретка од етнички хомогених земаља (Фергусон, 2012, 423).

Институционални оквир, дакле, није нешто спољашње, без утицаја на ток политичке борбе. Што су борбе ризичније, оквир за борбу мора бити ужи. „Оквир у коме се развијају антагонизми истовремено је и фактор тих антагонизама, који их појачава или ублажује“ (Diverže, 1966, 65). Друштва која на то забораве, верујући да ће демократски оквир, кроз изборну кампању и парламентарне дебате, слободну штампу и отворена сучељавања, бити средство за превазилажења криза, платиће цену. Показало се више него јасно „да је за слободу, за демократију и нарочито социјалну, потребно испуњење извесних предуслова. Главни предуслови су: релативно благостање маса и извесан степен опште културе.

(...) Без благостања не може трајно да буде ни политичких слобода, друштвене супротности остају“ (Мирковић, 1938, 105). Само у економски развијеним друштвима демократска процедура, везана за политичка сучељавања, представља друштвени вентил и средство стабилизације.

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ И САВРЕМЕНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ

У настанку грађанског поретка заснованог на једнакости, кључно место даје се Француској револуцији, придајући јој готово митски карактер. „Као што су велике инвазије представљале мит племићког друштва, велику причу о његовом пореклу, тако година 1789. представља годину рођења, нулту годину у историји новог света, заснованог на једнакости“ (Фире, 1990, 12).

Француска револуција била је последња фаза борбе између буржоазије и аристократије. Сукоб је започео још у XI веку када су технички проналасци омогућили обнову привредних активности, трговине, занатства и мануфактурне производње, које су замрле услед инвазије варвара. Поменуте активности доводе до развоја градова и зачетака капитализма, сасвим слабог у условима аграрног друштва заснованог на кметству и феудалним привилегијама. (Diverže, 1968, 33, 34).

Сукоб између аристократије и буржоазије текао је паралелно са сукобом између племства и краља. У Енглеској успостављен је савез буржоазије и властеле против краља, који ће довести до успостављања парламента и слабљења монархове власти. У Француској, где је краљевска власт у почетку слаба, ствари су текле другачијим смером, јер аристократији није требао савезник у борби против краља. Краљ је био тај који је у буржоазији тражио савезника у борби против племства. Савез круне и буржоазије започео је у локалним покретима још у XI веку, доживео је врхунац у доба монархијског апсолутизма (Diverže, 1968, 35).

Борба између конзервативаца и либерала окончана је победом других. Кад се погледа снага конзервативних партија, рекло би се да није тако, али то је само привид: речи не одражавају суштину. Програм данашњих конзервативних

партија, најтипичнији пример су енглески конзервативци, у ствари је либерални програм. „Либерални програм се, на тај начин, учврстио у целој Западној Европи: оно што ми називамо западном демократијом – или политичком демократијом – с додатком извесног броја елемената примљених из социјализма, скоро потпуно одговара либералном поретку“ (Diverže, 1968, 39). Конзервативне партије не истичу привилегије по рођењу, прокламују једнакост и слободу, плуралистичке изборе, парламентаризам, економску слободу и приватну својину. Оне су конзервативне једино својим опредељењем за очување постојећег поретка, а тај поредак базиран је управо на наведеним и по свему либералним начелима. Стари поредак у институцијама остао је само у траговима, најважнија ставка некадашње владавине су енглески, холандски и скандинавски монарси, као и британски Горњи дом.

Аристократија је изгубила политичку моћ, али, захваљујући свом иметку, она је имала све стартне погодности и у либералном поретку. „Уколико се главна тешкоћа, да би се успело у пословима, састоји у прибављању првог милиона, већина племића је тај милион нашла у својој колевци“ (Diverže, 1968, 40). Њихов новац радио је за њих и омогућио им да се интегришу у економску моћ, а самим тим да, знајући природу односа између економске и политичке моћи у либералном поретку, задрже и политички утицај. У нови поредак они су унели идеју о неједнакости људи: једни су створени да владају, други да слушају. Капиталистима је додељена улога некадашњих племића задужених за очување поретка с којим је, како сами држе, везан опстанак и саме цивилизације. У то име сматрају се обавезним наметнути снажан ауторитет, не презајући од примене силе. Да ли је аристократија, мењајући подлогу своје моћи, везујући је за новац, могла задржати пређашње особине, друго је питање. Пре ће бити да је стекла особине буржоаских скоројевића, а велико богатство, којим располаже виши друштвени слој, није утрло пут настанку нечега што би било упоредиво с аристократијом у прошлости, „већ само виши ниво малограђанштине“ (Зиновјев, 2002, 257).

Године 1918. чинило се да је тријумф либералне демократије потпун, јер је победа била на страни Велике Британије, Француске и САД. Парламентарне институције

шире се и на друге државе, укључујући и поражене. Стварност је, међутим, била сасвим другачија. Победу је донела сила оружја, а не демократске институције, слободна штампа и опште бирачко право. „Да би побиједиле, слободним је нацијама ваљало успавати своје институције. Парламенти нису нимало судјеловали у доношењу одлука, а грађанским су властима практички управљали војници. На свим ралинама друштва, насиље је замијенило увјеравање, дисциплина је укинула преговарање, национална је страст надвладала критички дух. Требаће дуго да се друштво излијечи од такве праксе“ (Diverže, 1980, 104).

Стабилизацији поретка ишло је на руку стање у радничком покрету. Послератна превирања у социјалистичком покрету, подела на комунисте и социјалдемократе била је од највеће помоћи капиталистичком поретку. Основ поделе одређен је односом према Москви и Трећој интернационали. Комунисти социјалдемократе називају издајницима класе и социјализма, оруђем у рукама буржоазије. Социјалдемократи оптужују комунисте за издајнике отаџбине, сматрају их агитаторима и петом колоном Москве.

Након Другог светског рата либерална демократија уступа место технодемократији. „Прва се темељила на економској конкуренцији и закону тржишта; друга почива на великим подuzeћима с колективним управљањем, гдје се путем рекламе и масовних медија планирају дјелатности и намећу производи. Првој је требала слаба држава која се неће мијешати у економију; друга тражи да влада, путем различитих интервенција и потицаја, осигура опћу регулацију производње, потрошње и размјене. У првој су се супротстављале кадровске партије, уске и лоше структуриране, што је политичкој борби давало обиљежје борбе гладијатора, у другој се сучељавају масовне партије у којима су пристахе и вође дисциплинирани и интегрисани у колективну акцију. Јавне административне службе и приватне твртке попримају једнаке структуре: постају големе, сложене, хијерархизирани, рационализирани организације“ (Diverže, 1980, 130).

У редовима савремене економске олигархије технократског типа нису само власници над средствима

за производњу, већ је то шира душтвена група у коју су интегрисани технички стручњаци, административно особље, специјалистички кадрови. За разлику од ранијег периода, кад су били нека врста спољних сарадника, они су сада део система, учествују у власти у толикој мери да их многи сматрају важнијом кариком и од самих капиталиста. Ипак је то претерано, јер капиталиста може отпустити менаџера, менаџер може само дати отказ. Нема олигархије без наслеђивања. Технократи улазе у структуру кооптирањем људи од знања и способности, као што ће, уколико се покажу неспособним, бити и елиминисани из техноструктура.

Приметно је да моћ државе у западним друштвима у порасту, првенствено због западњачке амбиције о колонизацији света. Држава је потребна да би обезбедила експанзију великих корпорација у иностранству, јер им је национални оквир постао преузак. Када је потребно освојити тржиште или се домоћи сировина, не преза се од војних интервенција, дипломатских и финансијских уцена, јер су великим западним корпорацијама неопходне сировине, без којих би стала производња, и тржиште, без којег би изостао пласман производа. У односима Запада према трећем свету влада чист империјализам. А тај „империјализам није дјелатност од другоразредног значаја за развијене земље. То је темељна дјелатност, пријекно потребна за одржавање и експанзију животног ниво“ (Diverže, 1980, 140, 141). Ништа ново, и на почетку либералне државе видимо повезаност с империјализмом и колонијалном експанзијом. Пример Енглеске, колевке либерализма, то најбоље потврђује. Међу чиниоцима који су омогућили настанак и стабилизацију либералног поретка у Енглеској, Николај Данилевски посебно наглашава да „најделотворнији палијатив Енглеске је ненормална концентрација светске трговине у њеним рукама. Богатства која се трговином сливају у Енглеску служе као подмаз који подмазује све осовине, вратила, шрафове и зупчанике енглеске друштвене машинерије и отклања сувишно трење од кога би се та машинерија распала или поломила. Погодности које извлачи Енглеска из те концентрације светске трговине у својим рукама неизрачунљиве су“ (Данилевски, 1994, 201).

Већа улога државе није јој донела и већу моћ у односу на економску олигархију, еманципацију политичке моћи од доминације економских структура. Напротив, то је само разлог за већу контролу. „Будући да је економској олигархији држава потребнија, то јој је још важније да је надзире изблиза. У либералној демократији било је могуће замислити да јавне власти доспију у руке људи неовисних о власницима индустрије и трговине. Ако се њихов посао сводио на осигурање унутрашњег реда и на вањску заштиту, тржишна се економија могла развијати на задовољавајући начин. У технодемократији таква је слобода државе наспрам пословања посве незамислива, јер оно веома много овиси о њезиним одлукама. Нова олигархија добро зна да јој је важније но икад одржати надзор над посредујућом класом која има политичку моћ“ (Diverže, 1980, 140, 141).

Зависност данашње државе од економске олигархије у великој мери превазилази ону из доба либералне демократије у раздобљу између 1870. и 1939. године, где се зависност појаљује више у квалитативном него квантитативном смислу, управљена према интересима мултинационалних компанија. Треба нагласити да мултинационалне компаније, које су границе националних држава учиниле пропусним, нису никакве међународне или светске компаније. То су западне, пре свега америчке компаније.

Могу ли се сиромашне нације, у данашњим околностима, изборити на међународном плану као што се пролетаријат, колико толико, изборио на националној равни? Једно је сигурно, богати нису вољни да им изађу у сусрет. Техничка помоћ коју богати пружају сиромашнима најобичнија је варка, која подсећа на милосрђе из Дикенсових романа. Природа капиталистичког поретка, где је економски интерес изнад свега, покретач друштвеног живота којем се све потчињава, не дозвољава другачије понашање. А када се интересима придодају и предрасуде, које имају расну и културну подлогу, илузорно је очекивати некакву правичност и добру вољу. Могућности сиромашних и малих држава крајње су лимитиране, јер је тешко супротставити се нечему што је, по речима Александра Зиновјева, комбинација свемоћне војне силе и планетарне финансијске уцене (Зиновјев, 1999, 81).

Сиромашнима недостаје ослонац, нарочито после окончања тзв. хладног рата Има добрих разлога да се обрати пажња на запажање Александра Панарина „да је хладни рат двеју суперсила био преображени облик грађанског рата: СССР је у том рату био на страни сиромашних, САД пак на страни богатих. У том смислу, пораз СССР-а био је пораз сиромашних у њиховој борби с богатима, а победа САД и њихово општесветско наступање – победа и наступање богатих“ (Панарин, 2007, 7). И сама класна компонента изишла из јавног дискурса, из чега је видљиво да је победа остварена и у равни симбола, па је противник не само физички побеђен, већ се победник постарао и за његову потпуну деградацију, моралну и интелектуалну (Панарин, 2007, 7).¹

Тако смо дошли до нечега што се може назвати колонијална демократија – владавина странаца. Домаће олигархије, било због немоћи, било због личног интереса, труде се да прикажу како се све то одвија по њиховој вољи, а у националном интересу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бауер, Ото, (б.г) Ото Бауер, *Грађанска демократија*, Београд, Ослобођење А. Д.
- Bobio, Norberto, (1995) Norberto Bobio, *Liberalizam i demokratija*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Brodel, Fernan, (2007) Fernan Brodel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka. Strukture svakodnevice: moguće i nemoguće*, Knj. 1, Beograd: Službeni list SRJ, Novi Sad: STYLOS.
- Вујић, Михаило, (1896) Михаило В. Вујић, *Начела народне економије*, књига друга, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије.
- Данилевски, Николај, (1994) Николај Ј. Данилевски, *Русија и Европа*, Београд, Службени лист СРЈ, 1994.

1 Александар С. Панарин, *Савремени рат као борба богатих против сиромашних*, Београд, Нова Европа: Evro Giunti, 2007, стр. 7.

- Diverže, Moris, (1980) Maurice Duverger, *Janus, Dva lica zapada*, Загреб, Globus.
- Diverže, Moris, (1966) Moris Diverže, *Uvod u politiku*, Београд, Савремена администрација.
- Diverže, Moris, (1968) Moris Diverže, *Demokratija bez naroda*, Београд, Рад.
- Зиновјев, Александар, (1999) Александар Зиновјев, *Велика прекретница*, Београд, Наш дом.
- Зиновјев, Александар, (2002) Александар Зиновјев, *Запад: феномен западњаинства*, Београд, Наш дом.
- Левнзон, Рихард-Морус, (1934) Рихард Левинзон-Морус, *Новац у политици*, Београд, Космос.
- Мирковић, Мијо, (1938) Мијо Мирковић, *Развој економске мисли у XIX веку*, Београд, Геца Кон.
- Панарин, Александар, (2007) Александар С. Панарин, *Савремени рат као борба богатих против сиромашних*, Београд, Нова Европа: Euro Giunti.
- Фергусон, Најл (2012) Најл Фергусон, *Моћ новца: новац и моћ у савременом свету 1700–2000*, Београд, Службени гласник.
- Фире, Франсоа, (1990) Фарнсоа Фире, *О Француској револуцији*, Сремски Карловци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Hejvdud, Endru, (2004) Endru, Hejvdud, *Politika*, Beograd, Clío.

Đuro Bodruzic

ECONOMIC AND FINANCIAL CONDITIONALITY OF THE LIBERAL-DEMOCRATIC ORDER

Resume

Society in the West has its own history, the achievements of Western society are part of its history. The achievements of that society include the liberal revolutions from which the liberal state, its institutions and values originated. Can every society adopt the mentioned models, even the one whose history differs significantly? It may not be necessary to repeat the history of Western society, but assumptions about economic development and financial power, similar to those in the West, must be made for a liberal-democratic order to be effective. Liberal democracy is a government centered on the power of money.

Pluralistic democracy requires a higher degree of economic prosperity, wealth calms not only social contradictions and class antagonisms, but also those that have a national and religious background. Democracy requires a certain degree of economic development and material well-being, with a certain degree of ethnic homogeneity. It is obvious that countries without a dominant ethnic majority have shown less ability to establish a democratic order, especially if they were still poor.

Political institutions are the framework in which the political struggle takes place. The institutional framework, therefore, is not something eternal, without influencing the course and outcome of the political struggle. The riskier the fights, the narrower for the fight. The framework in which antagonisms are confronted is also a factor of these antagonisms, whether they amplify or diminish them. Societies that forget about it, believing that the democratic framework through the election campaign and parliamentary debates, free press and open confrontations, will be a means to overcome the crisis, will pay the price. It has become quite clear that pluralist democracy requires the fulfillment of certain conditions. Only in economically developed societies is the democratic procedure related to political confrontation a social valve and a means of stabilization.

Keywords: liberalism, democracy, institutions, economy, money, oligarchy, the bourgeoisie, aristocracy, imperialism.

* Овај рад је примљен 08. децембра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021. године.

*Срђан Т. Корач**

Институт за политичке студије, Београд

ПОБУНЕ НА ГЛОБАЛНОЈ ПЕРИФЕРИЈИ КАО ТЕМПОРАЛНА СУСПЕНЗИЈА НЕОЛИБЕРАЛНОГ ПОРЕТКА*

Сажетак

Рад анализира феномен побуна на глобалној периферији као насилне догађаје који нарушавају просторну логику и епистемичку извесност планетарног демократског мира и доводе до темпоралне суспензије неолибералног поретка. Аутор настоји да докаже претпоставку да је у раном 21. веку императив делотворне контроле над неуправљивим зонама глобалне периферије у суштинској колизији са инструменталношћу рата узетог у виду војног интервенционизма. Теоријско полазиште анализе смештено је у подручју критичке теорије међународних односа и критичких студија рата, а посебно у становишту да рат проистиче из и уједно репродукује динамику односа хијерархије и потчињености на глобалном нивоу, јер је измештен ван цивилизацијских граница Запада и усмерен на регулисање неуправљивих планетарних зона. Анализа се усредсређује на подршку локалног становништва побуњеничким снагама, криминалном предузетништву као извору финансирања побуне, порозне границе између улога цивила и борца, технолошке и тактичке стране побуњеничких акција, те ефикасности тих акција као пет показатеља на

* srdjan.korac@ips.ac.rs, srdjankorac@yahoo.co.uk

* Рад је настао у оквиру плана научно-истраживачке делатности за 2021. годину Института за политичке студије у Београду, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

којима се проверава теза о својству бесконачности побуна на глобалној периферији као реметилачком чиниоцу делотворности политике њиховог сузбијања. Аутор закључује да несврсисходност сузбијања бесконачних побуна на глобалној периферији драстично умањује употребну вредност рата као средства империјалне спољне политике, тачније инструменталност казнених експедиција у контексту очувања неолибералног континуума производње и светске трговине.

Кључне речи: побуна, интервенционизам, асиметрично ратовање, сукоб ниског интензитета, неолиберални поредак, глобална периферија.

Рат више не објављују, само га настављају.

Ингеборг Бахман

ВОЈНИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ У РАНОМ 21. ВЕКУ У ОПТИЦИ КРИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ

Наредбом америчког председника Џоа Бајдена (Joseph Robinette „Joe” Biden, Jr) од априла 2021. године о потпуном повлачењу интервенционистичких трупа САД из Авганистана, чини се да је, макар привремено, затворено поучно поглавље светске политике раног 21. века посвећено војном интервенционизму. Историја неуспелих покушаја великих сила да овладају овом стратегијски значајном земљом Средњег истока поновила се у релативно кратком року. Попут деценијског ангажовања некадашњег СССР-а (1979–1989), чак двоструко дуже и вишеструко скупље војно присуство САД и њених савезница окончано је доласком у спољнополитички и војностратегијски ћорсокак. Повлачење снага међународне казнене експедиције, инициране терористичким нападима на САД од септембра 2001. године, протиче једнако као и повлачење совјетских трупа 1989. године – уз напредовање Талибана и оспоравање легитимитета и функционалног суверенитета централне власти у Кабулу. Већ након прве декаде интервенције постало

је јасно да основни циљ уништења терористичке организације и изградње либералног мира успостављањем демократских институција тешко да ће моћи да буде остварен (Barfield, 2010: 272–336). Упркос стотинама милијарди долара уложених у изградњу политичких институција способних за делотворно спровођење јавних политика, те војних, полицијских и других државних функција са безбедносним надлежностима и окружења безбедног за нормалан живот становништва и привредни развој, Авганистан је остао пример тзв. неуспеле државе након што су средином августа 2021. године Талибани поново преузели власт.

Авганистан и Ирак су две најскупле казнене експедиције изведене под окриљем рата против међународног тероризма под вођством администрације у Вашингтону. Стављајући на страну поједине тактичке помаке које су донеле интервенције ограниченог домета извршене у Сомалији, Судану, Јемену и Либији, чини се да ниједна понаособ, а ни све оне узето кумулативно, нису допринеле остварењу дугорочне користи за америчку глобалну супремацију. Поред Вијетнамског рата као „ватреног крштења” у сузбијању побуна на глобалној периферији, САД су у послехладноратовском раздобљу заправо извеле више неуспелих него успешних војних интервенција – било самостално било у коалицији са савезницима. Примери неуспелих војних интервенција навели су поједине теоретичаре рата да, попут нпр. Доналда Сноуа (Donald M. Snow), закључе да је реч о оруђу које носиоци америчке империјалне политике треба да избегавају, односно да користе само као крајње средство, те престану да погрешно процењују могућности победе у асиметричним сукобима (Snow, 2015). Амерички спољнополитички и војни естаблишмент нису показали умешност у претакању тактичких предности на бојном пољу у сврсисходна решења сложених политичких проблема какве су побуне на глобалној периферији (Mayer, 2018). Мајкл Мејер (Michael Mayer) такође примећује да је присутна својеврсна традиција фаворизовања војне силе у спровођењу америчке спољне политике, која доследно исходи у погрешној употреби оружаних снага у виду жртвовања људства и траћења огромних ресурса.

У низу интригантних истраживачких питања које у послехладноратовском периоду интервенционистичка политика САД, великих и регионалних сила отвара за заједницу окупљену око научне дисциплине међународних односа и сродних академских поља, у овом раду са одабрао да анализирам феномен побуна на глобалној периферији као вида темпоралне суспензије (нео)либералног поретка у раном 21. веку. Теоријско полазиште анализе првенствено смештам у подручје критичке теорије међународних односа и критичких студија рата, зато што заступамам становиште да рат као облик међународних односа, између осталог, проистиче из и уједно репродукује динамику односа хијерархије и потчињености на глобалном нивоу. У анализи ћу користити концептуални оквир рата узетог у његовој инструменталности, конкретно у његовој употреби за остварење пројеката обликовања и очувања неолибералног поретка и производње знања о глобалној периферији (Brighton, 2019: 130–133).

Концепт инструменталности рата сматрам погодним за проучавање војних интервенција у глобалном контексту позног капитализма сазданог на а-историјском и неутралном поимању друштвено развргнутог светског тржишта. Налазим и даље релевантном теорију о светским системима у тумачењу Имануела Волерстина (Immanuel Wallerstein), односно хијерархијско разврставање држава на земље центра, земље полупериферије и земље периферије, и то према положају који заузимају у међународној трговини, подели рада, финансијама и иновацијама (Wallerstein, 2004). Моја анализа ће се ослонити и на тезу Стивена Џила (Stephen Gill) о дисциплинујућем неолиберализму као облику структуралне моћи капитала који се преплиће са капиларном моћи и паноптицизмом и делује једнако на транснационалном и локалном нивоу (Gill, 1995). Џил напомиње да америчка влада користи несметан приступ светском тржишту као једну од полуга глобалне надмоћи, те да обликује пословну климу широм планете потчињавањем осталих земаља и њихових привреда захтевима међународних економских институција и аранжмана. Истину за вољу, деценију пре Џила, Роберт Кокс (Robert Cox) је заступао тезу о империјалном систему као транснационалној пракси заснованој на конкретној

конфигурацији друштвених снага (у коју су укључене државе и недржавни актери), отворености светске трговине под окриљем *Pax Americana* и кооптацији кооперативних режима у земљама Трећег света у неолиберални поредак (Сох, 1986). Кокс је ваљано препознао значај неометане светске трговине за одрживост америчке хегемоније после Другог светског рата, који је тесно повезан са логиком капиталистичке производње као континуираног тока. У својој студији напредне етапе капитализма, а на трагу Маркове тврдње о нужности сталног преображаја вредности у привредном циклусу, Алфред Зон-Ретел (Alfred Sohn-Rethel) износи тезу о капиталистичкој производњи као континуираном току, где сваки прекид означава губитак вишка вредности за власника капитала (Sohn-Rethel, 2020: 131–133). У 21. веку када позни капитализам отелотворују даноноћна куповина преко интернета, онлајн банкарство, дигитална интеракција у реалном времену између купца и продавца и стално повећање аутоматизоване производње, учинили су тај континуирани ток још изложенијим прекидима. Пандемија вируса корона је тај проблем у потпуности оголила током 2020. и 2021. године, када су националне владе, у околностима карантина и социјалног дистанцирања, разним мерама очајнички покушавале да нормализују фалични неолиберални континуум по сваку цену. Премда је у мањој мери присутна код побуна распршених по глобалној периферији, паника проузрокована утицајем пандемије на континуирани ток светског привредног циклуса довољно илуструје колективну анксиозност економских елита у случајевима прекида или ометања континуираног тока у светској привреди.

Побуне глобалне периферије представљају спорадичне и распршене пламенове отпора очувању структурно неједнаког положаја земаља Трећег света у глобалној подели рада и редистрибуцији ресурса. За америчку политичку и војну елиту из прве деценије 21. века послехладноратовски свет је и даље „џунгла пуна змија” – како је то преко скоро три деценије срочио Џејмс Вулси (James Woolsey), некадашњи директор CIA (103rd Congress, 1993: 76). У америчком неолибералном политичком жаргону, џунгла је метафора за огромно подручје глобалне периферије. Џунгла метафорички означава простор

бројних нетипичних безбедносних ризика по политичке и економске интересе САД и осталих постиндустријских друштава, проистеклих из појаве нових ратујућих ентитета, све дубљег јаза Север-Југ, оскудних егзистенцијалних ресурса, те рањивости западне привредне и комуникационе инфраструктуре (Rogers, 2000: 58–62). Пријемчивост метафоре о џунгли у званичном политичком дискурсу разоткрива да су менталитет и сублиминална логика неолибералних елита постиндустријских друштава конструисани на хијерархичном, империјалном и расно-цивилизацијском обрасцу промишљања светске политике и глобализоване економије и одлучивања у области спољне политике САД и њених виталних савезница (Parmar, 2018). Тако постављена епистемолошка оптика не опажа незападне тј. народе глобалне периферије као део светске популације обухваћен поретком једнакости (Persaud, 1997), већ их објективизује у званичним наративима о америчкој изузетности и предодређености САД као „доброћудне империје” да буде „светионик света” (Reinke de Butrago & Resende, 2019: 181).

Заговорници тезе о неизбежности сукоба цивилизација покушали да оправдају милитаризацију спољне политике као нужан корак у одбрани богатих нација Запада од наводно надлазеће анархије коју доносе незадовољна сиромашна друштва глобалне периферије (Lutz, 2007: 327–329). Према онтолошкој идеји о нереду и сукобу као одлици „примордијалног”, „првобитног” стања човечанства, успостављање цивилизацијских стега у виду друштвеног поретка једини је начин да се обузда и укроти генетски усађена брутална и импулсивна страна људске природе (Corbey, 2006: 29). Теза о потреби обуздавања „природног” уграђена је у идеолошки дискурс као оправдање империјалних спољнополитичких циљева разлозима одбране либерално-демократског уређења (Ross, 2017). Заступници тезе о демократском миру такође деле свет на либералне државе и ауторитарне „друге”, који оличавају неуређеност, непослушност и бунтовништво, те тако представљају девијацију на мапи цивилизоване планете коју ваља уклонити да не омета остварење благостања глобалног центра (Duffield, 2007: 117–118).

За потребе ове анализе, побуне глобалне периферије сагледаћу и као насилне догађаје који нарушавају просторну логику и епистемичку извесност планетарног неолибералног поретка и демократског мира. Рат је у виду војних интервенција измештен ван цивилизацијских граница Запада и усмерен на регулисање неуправљивих планетарних зона. Утолико је корисно разврставање држава у три „сталежа” које даје Стивен Мец (Steven Metz), а где трећи сталеж чине сиромашне неуправљиве земље изопштене из глобалне економије, неспособне да воде планске и организоване оружане сукобе, али огрезле у толики степен свакодневног насиља да је тешко разлучити да ли је на снази мирнодопско стање или се води рат (Metz, 1997: 16–21). Трећи сталеж је сходно природи структурног насиља објективизован као подручје пројектовања спољне моћи у виду сталног насиља мотивисаног регионалним и међународним интересима. У том светлу треба тумачити и тежњу западног просветитељског ума да сателитским надзором и различитим врстама снимања из орбите покрије сваки недоступан (читај неуређен и неискоришћен) кутак планете, да га бирократизује и комодификује и, пре или касније, укључи у систем капиталистичке производње и светске трговине (Boyle, 2015: 142–155).

Западни дискурс о рату променило је почетно тумарање кроз послехладноратовску „џунглу” неконвенционалних безбедносних претњи које долазе од планетарног „трећег сталежа” и несналажење у одабиру делотворног одговора. Током последње две деценије, колико траје рат против тероризма, амерички спољнополитички одлучиоци и војска ратовање као друштвену праксу легитимизују наративом о вечној онтолошкој борби добра и зла. Просветитељском светоназору, који поистовећује зло са „природним стањем” а добро са цивилизацијом, није било тешко да у „зло” сврста све народе који се супротстављају америчкој хегемонији и одбијају да прихвате основне постулате либералистичке идеологије. Највећа мана тог светоназора је што он као логично решење препоручује успостављање глобалне контроле над неуправљивим зонама у контексту експанзионистичке регулаторне динамике неолибералног владавинског процеса. У овом раду ћу настојати да докажем

претпоставку да је императив делотворне контроле над неуправљивим зонама глобалне периферије у суштинској колизији са инструменталношћу рата узетог у виду војног интервенционизма. Другим речима, казнене експедиције су само привидно оптимално оруђе политике интервенционизма, јер пракса открива бескрајност као супстанцијални атрибут тог оруђа. Бесконечно трајање сузбијања побуна на глобалној периферији као вида темпоралне суспензије неолибералног поретка не само да пориче значење инструменталности, него брише његову употребну вредност за очување неолибералног континуума.

РАТОВАЊЕ У РАНОМ 21. ВЕКУ: КОНЦЕПТУАЛНА ДЕБАТА

Увид у повест ратовања као друштвене праксе открива да су борбу политичких заједница за опстанак, увећање богатства и престиж обележили превасходно оружани сукоби дугог трајања са замагљеним границама између стања рата и мира. Чини се да је стање слично и у раздобљу након окончања Хладног рата. Обимна студија америчке корпорације RAND од 2017. године о копненим интервенцијама САД закључује да стогодишње искуство показује да, иако се потреба за њима појављује изненада и са кратким временом за планирање и припрему, војне интервенције америчке војске најчешће трају дуже од очекиваног и да војни планери морају у 21. веку да обрате велику пажњу на темпоралну димензију, како би успешно избегли велики притисак на људство и материјалне ресурсе (Kavanagh et al., 2017: 103–110). Студија даје и специфичне показатеље (путоказе) како би спољнополитички одлучиоци и војни планери могли лакше да идентификују зоне ризика и процене вероватноћу настанка потребе за извођењем војне интервенције. На основу прегледа датих показатеља/путоказа, чини се да студија у издању корпорације RAND упозорава америчке војне планере да постоји велика вероватноћа да САД војно интервенишу у наредном периоду ради: 1) сузбијања оружаних сукоба већег обима и са више жртава међу цивилима, те посебно у оне у које су укључени њихови савезници; 2) одвраћања непријатеља; и 3)

стабилизације хаотичне безбедносне ситуације са великим бројем избеглица и расељених (Kavanagh et al., 2017: 173–181). Посебно се наглашава већа вероватноћа од интервенисања у земљама у којима је САД већ изводио интервенције.

Без обзира на драстичне промене политичког, економског, социјалног и техничко-технолошког амбијента у којем су се одвијале борбене операције кроз историјска раздобља, поједини теоретичари рата затупају тезу да је онтологија тзв. нових ратова, односно ратова послехладноратовског доба, заправо суштински непромењена (Henderson & Singer, 2002). Рат је одвајкада најчешће био судар двеју различитих воља изражених у тежњи команданата да се у сопствену корист постигне асиметрија обима и технолошког нивоа наоружања и обима и способности људства, а спрам непријатеља (Сох, 2012). Вечна тежња за неравнотежом оружане моћи ангажоване на бојном пољу у властиту корист препозната је средином седамдесетих година 20. века увођењем у савремену војну мисао концепта асиметричног ратовања (*asymmetric warfare*), чији је творац Ендрју Мек (Andrew Mack)(Mack, 1975). Концепт асиметричног ратовања испреплетан је са концептом нових ратова, који у тумачењу Мери Калдор (Mary Kaldor) наглашава порозну границу између државних и недржавних учесника оружаних борби, бораца и цивила, борбене линије (фронта) и позадине, легитимног финансирања борбених операција и криминалног предузетништва (Kaldor, 2005: 492–493).

Постклаузевицијански ратови, како их карактеришу Калдорова и Мартин ван Кревелд (Martin van Creveld), специфични су по томе што су по природи нелинеарни, јер је тешко предвидети њихов ток и исход услед међудејства несразмерности (тј. асиметричности оружаних сила ангажованих у сукобу), вероватноће и случајности (Kaldor, 1999; Van Creveld, 1991). Побуњеничке снаге се одупиру бројчано, материјално, технолошки и организационо надмоћнијем непријатељу у виду интервенционистичких трупа тако што користе различита начела на стратегијском и тактичком нивоу. Побуњеници бирају одбрамбену стратегију и офанзивну тактику, како би колико толико у своју корист уравнотежили несразмеру спрам непријатеља,

и то првенствено трагајући за равнотежом рањивости (Kaempf, 2011: 553–556). Доналд Рид (Donald J. Reed) развија тезу о герилском ратовању и побунама као ратовању пете генерације (*Fifth Generation Warfare*) и наглашава да оно поприма обележја предмодерног ратовања из времена пре Вестфалског мира (Reed, 2008: 686–702). Ратовање пете генерације одликују шаролики наоружани колективитети, без хијерархијски уређеног ланца командовања и често састављени од неуниформисаних герилаца, терориста, верских фанатика и криминалаца, који не улазе у непосредне борбе са империјалним трупама него радије спроводе спорадичне акције постављања експлозивних направа, самоубилачких напада, отмица, ликвидација и пропагирања идеја на друштвеним мрежама (Yun, 2010). Стога не чуди што су борци тзв. нерегуларних трупа искључени из међународноправне заштите, што је делом повезано и са наративом развијаним током 19. и прве половине 20. века у политичком дискурсу колонијалних сила о наводној моралној инфериорности таквих бораца (Scheipers, 2014: 882–886).

У послехладноратовском периоду, асиметрично ратовање се често повезује и са концептом сукоба ниског интензитета којим је америчка војска описала тип војних операција инхерентних политици дисциплиновања глобалне периферије. У најкраћем, појам сукоба ниског интензитета означава тип оружаног сукоба у којем се оружана принуда примењује на ограничен начин, како би се постигао неки конкретан (ограничен) спољнополитички циљ (Stephens, 1994). Мада појам сукоба ниског интензитета делимично по садржају подсећа на Клаузевицев појам малог рата (*kleine krieg*), који обухвата патролирање, изненадне нападе, заседе и извиђање, подсећамо да је Клаузевиц рат сматрао чином силе који нужно не подлеже логичким границама – напротив, он може ићи до екстрема (Kinross, 2004: 37). Будући да је рат сам по себи интензиван, те као такав може лако да се отргне политичкој контроли, Клаузевиц заговара становиште према којем карактер и циљеви војне операције морају непосредно да одразе меру и природу политичких циљева због којих се оне воде (Клаузевиц, 1951: 497–553). На трагу наведених мисли, Грент Хемонд (Grant T. Hammond) са

правом упозорава на семантичку конфузију везану за термин „интензитет” употребљен у овом контексту. Употреба може да буде прилично растегљива, јер оно што је „ниски интензитет” за моћну интервенишућу силу може у исто време да буде војна операција веома високог интензитета за сиромашну земљу или појединачан ратујући ентитет – првенствено у погледу трошкова и људских жртава (Hammond, 1990: 231–233). Дакле, интензитет се појављује као релативна величина условљена перспективом учесника у оружаном сукобу, па самим тим почива на нестабилним премисама које могу да воде погрешној, или у најмању руку непотпуној слици војне интервенције.

ПОБУНЕ НА ГЛОБАЛНОЈ ПЕРИФЕРИЈИ: ОД ДУГОТРАЈНОСТИ КА БЕСКОНАЧНОСТИ?

За асиметричне ратове и сукобе ниског интензитета се везује дуготрајност као структурна одлика. Та одлика је и даље актуелна у 21. веку, а чак би се могло рећи да поприма елементе својства бесконачности. Непрепознавање новог својства може негативно да се рефлектује на квалитет одлука које доносе политичке и војне елите о војним интервенцијама на глобалној периферији. Стога ваља подсетити да су још поједини утицајни војни мислиоци из 19. века – попут Ханса Делбрика (Hans Delbrück), Фридриха фон Бернардија (Friedrich von Bernhardi) и Ивана Блоха (Ivan Bloch) – упозоравали да ће развој индустријализације и масовне производње донети претпоставке за вођење дуготрајних ратова, у којима ће основни циљ бити не да се у одлучним, брзим и снажним ударима униште непријатељеви војни потенцијали и он примора на предају, него да се његова борбена воља исцрпи постепеним повећавањем жртава и трошкова (Arquilla & Nomura, 2015: 191–196). Чини се да побуне на глобалној периферији прате описани образац темпоралне растегљивости. Џејкаб Грајгл (Jakub Grygiel) „бескрајност” као структурно обележје ратовања повезује са околностима постојања неуправљивих простора, односно геополитичких зона у којима је одсуство јасне политичке контроле последица било немоћи империјалне власти било њеног урушавања –

попут тзв. варварских области Средње Европе у доба Римског царства (Grygiel, 2013: 21–22). Грајгл указује да просторима ван граница цивилизујућих напора империје влада увек логика утемељена на децентрализованим хоризонталним мрежама/савезништвима локалних трибалних/војних вођа, које фактички врше функционални суверенитет попуњавајући тако конституционални вакуум и отклањајући административни дефицит условљен неспособношћу државних институција да обављају легитимне функције (Grygiel, 2013: 28). Побуњеници надокнађују своју бројчану слабост и оперативну рањивост спрам интервенционистичких трупа скривањем у неприступачним областима и међу локалним становништвом, те примењујући насилне тактике усмерене на деморализацију непријатељских трупа и доказивање цивилима да званична власт није способна да им омогући сигурност и нормалан живот (Nagl & Burton, 2010: 125–126; Davis, 2009: 241–242).

Приручници америчке војске од 2009. и 2014. године наглашавају да су побуне обично дуготрајне, јер су осмишљене да постепено ослабе моћ, контролу и легитимитет постојеће владе, а истовремено повећају моћ побуњеника спрам циљане политичке заједнице (Department of the Army, 2009: 1-1; Department of the Army, 2014: 1-1–1-2). Типичан производ савремене америчке војне мисли о сузбијању побуна на глобалној периферији представља тзв. дијамантски модел стратегије сузбијања, чији је аутор професор америчке Поморске последипломске школе Гордон Мекормик (Gordon McCormick). На основу анализе међудејства четири водећа актера – побуњеника, међународних актера, државе у којој се одиграва побуна и њеног становништва – Мекормиков модел делотворну стратегију уклањања претње недржавних војних актера заснива на окончању подршке локалног становништва побуњеничким снагама, односно контроле побуњеника над локалном заједницом (нав. према Drohan, 2011: 498). Сврха овог модела је да укаже на важност сагледавања разлога због којих побуњеници успешно подривају демократски легитимитет званичне власти и то улазећи у перспективу самих побуњеника и становништва које их здушно подржава.

Део одговора на питање како ограничити дужину трајања побуне лежи у уклањању користи које побуњеници доносе локалној заједници. На пример, корист од сурогатних јавних функција које обављају ратујући ентитети (*warring entities*) доприносе јачању социјалне кохезије унутар локалног становништва и, последично, нивоа борбене воље довољног за даљу подршку пружању отпора централним/империјалним напорима да поврате контролу над тим неуправљивим простором (Kober, 2002: 18–19). Спремност становништва да одржи „обртни моменат” дуготрајног оружаног отпора од пресудног је значаја за успех отпора, јер су управо цивили најчешћа мета војне стратегије сузбијања побуне на глобалној периферији, једнако као и регрутне политике локалних ратујућих ентитета (Fleming, 2009: 220). Утолико је основно питање за герилу колико успешно могу да освоје „умове и срца” локалне младежи или да јој отворе могућности за присвајање дела ратног плена (Holsti, 1999: 304). Још је Клаузевиц придавао важност сламању воље непријатеља (владе и народа) као једном од виталних чинилаца победе у рату, где изненадни крах самопоуздања и ишчекивања победе отвара врата страху и парализи у политичком одлучивању (Клаузевиц, 1951: 148–157).

Побуњеници користе мањкавости стратегије војне принуде схваћене као употреба војне претње или ограничених оружаных снага како би се предупредиле или зауставиле оружане акције непријатеља. Сврха војне принуде је да употребом оружане силе покаже одлучност и кредибилност тврдње да ће уследити примена веће силе уколико непријатељ не донесе политичку одлуку да одустаје од остварења интереса војном силом. Дакле, циљ је подржати дипломатске напоре, а не поразити непријатеља наношењем фаталних губитака. Проблем настаје што је у спровођењу војних интервенција ради кажњавања побуњеника са глобалне периферије врло тешко тачно одмерити ниво сразмерне оперативне употребе оружане силе као средства предузете акције војне принуде (Jakobsen, 2011: 162–163). У таквим околностима је тешко „покупети” трошкове пружања отпора тако да се усади страх у побуњеничке редове и локално становништво, па је основно питање да ли је принуђивач способан да кредибилно

запрети и оствари доминацију на плану ескалације примене оружаног насиља (Jakobsen, 2011: 166).

У низу случајева модерних империјалних казних експедиција, чини се да примери краха поменутих интервенција у Авганистану недвосмислено сведоче о бесконачном ратовању са недржавним актерима када је интервенција оруђе империјалне политике у настојању да се промени локално „поље” моћи, у којем се сустичу и сукобљавају различите силнице функционалног суверенитета, а ради овладавања неуправљивим простором. Промена локалног поља моћи заправо огољује најважнији циљ империјалне казнене експедиције: да се подстицањем колапса политичке заједнице изнутра кородирају борбена воља и подршка побуњеничким снагама, те тако простор неуправљивости (тј. простор негације цивилизованости) укине успостављањем цивилизујућег/неолибералног поретка (Phelan, 2011: 113). Стога не чуди што Калдорова побуњенике са периферије дефинише као својеврсне цивилизацијске отпаднике, рушитеље либералног мира, које треба третирати полицијским стратегијама и средствима (Kaldor, 2005: 498). Сврха војне интервенције на глобалној периферији није да физички уништи побуњенике, већ да им нанесе само онолико бола и материјалне штете колико је потребно да их убеди да одустану од отпора (Karr, 2009: 382–383). Због тога је примењив концепт континуума силе који описује модел контроле ескалације оружаног насиља природан првенствено полицијском раду, а којим се успоставља контингентна сразмерност између борбеног дејства побуњеничких снага и одговора интервенишућих трупа (Dowdall & Smith, 2010: 49; Cerny, 2015: 398–402). Циљ примене континуума силе је да се деловање побуњеника стави под контролу, а не да се они елиминишу у потпуности.

КРИМИНАЛНО ПРЕДУЗЕТНИШТВО КАО ПОДСТИЦАЈ БЕСКОНАЧНОСТИ ПОБУНЕ

Финансирање деловања побуњеничких група и организација са глобалне периферије измиче логици државног буџетирања војних интервенција глобалног центра.

Војни планери казнених експедиција нису дуго времена обраћали пажњу у довољној мери на тај структурни елемент побуњеничке стратегије, већ су размишљали кроз моделе државног финансирања конвенционалног рата. Будући да је много више средстава потребно за слање трупа хиљадама километара далеко од своје територије, државни војни буџет је подложен исцрпљивању, а те тиме оштрој и снажној критици јавности и опозиционих политичких странака. Насупрот томе, побуњеничка стратегија герилског ратовања са повременим и јефтиним акцијама ограниченог карактера, при томе вођеним на сопственој територији, изискује далеко мањи обим средстава. На пример, побуњеници се углавном ослањају на технолошки просту основу, па је тако оружје избора чувени калашњиков који је, иако помало застарео спрам парњака из 21. века, још увек лако доступан на црном тржишту и дуговечан, те једноставан за обуку, употребу и одржавање (Карп, 2009: 384). Досадашња пракса побуна са глобалне периферије указује да је модел финансирања самоодржив јер је лак за репродуковање.

Побуне се заснивају на криминалном профиту који се ствара у сивој зони шверца и кријумчарења или посредством организованог криминалног предузетништва, најчешће производње и извоза наркотика – као што показују случајеви Авганистана, Мјанмара и појединих земаља Средње Америке (Monteleone, 2016). Стицање добити организованим криминалом у виду повратне спреге погодује и богаћењу локалне побуњеничке/ратничке елите, којој криминалне активности служе двојачко – као извор ратних напора и као оруђе за акумулацију економске моћи у заједници, а следствено и политичке моћи која се манифестује у вршењу функционалног суверенитета. Ерик Волф (Eric Wolf) развија тезу о тзв. пољима употребе полуге (*fields of leverage*) као „тачкама ослонаца” у којима људи – суочени са интрузивним деловањем државе у мултинационалних корпорација и штетним последицама глобализованог тржишта и кретања капитала – успостављају неформалне мреже редистрибуције природног и друштвеног богатства и тако проналазе ресурсе неопходне за пружање отпора државним институцијама које спроводе неолибералне политике (Wolf, 1999). У Ираку

и Авганистану, побуњеници су настојали да нападима на инфраструктуру и ометањем нормалног рада јавних служби постепено развргну везу грађана са званичним институцијама власти – којима је придат симбол зла због служења америчким интересима – и вежу их за алтернативну, побуњеничку структуру владавине као оличењу добра (Yun, 2010: 120–122).

Сврха пружања отпора бескрајним казним експедицијама за успостављање либералног мира постепено пада у други план спрам вештог одржања круга оружаног насиља ниског интензитета ради очувања успостављеног криминалног феуда (Fleming, 2009: 223). Чиста похлепа често чини „угаони камен” мотивације тих актера да екстрахују локална природна богатства и формирају алтернативне економске токове ван институционалних оквира, те потом из њих убиру приходе. Побуњеници могу у исто време да играју две или више улога: да буду борци за слободу, јавни службеници, полицајци, трговци, пољопривредници, верске вође, бандити, кријумчари и слично (Yun, 2010: 117–120). Утолико се дугорочна борбена мотивација побуњеника више не може везивати само за структурни јаз између животних очекивања и могућности проузрокован деценијском економском стагнацијом, неједнакошћу и фрустрацијом корумпираним властима, већ се као вероватније објашњење нуди тзв. пљачкашки модел побуне (Reno, 2009: 358–361). Заправо је реч о својеврсном моделу „ротирајућих врата”, где млади без посла улазе у криминалне групе у време мира, а постају борци у време оружаних сукоба (када су криминалне групе претворене у герилске); након сукоба долази до демобилизације и поновног уласка у криминал услед мањка опција за регуларним запослењем (Rodgers & Muggah, 2009). Урбана подручја са високом густином насељености, концентрацијом сиромашне омладине, бројним метама у виду сложене и веома рањиве инфраструктуре атрактивне за изненадне и насумичне герилске нападе, огромним потенцијалом привлачења пажње домаће и глобалне јавности, додатно пружају могућности побуњеницима да са ограниченим ресурсима постигну значајне резултате и да воде паралелни живот – цивилни и борачки (Le Blanc,

2013: 804–811). У комплексно устројеној градској средини су бекство након извршеног напада и потоње скривање далеко лакши, него у сеоским ретко насељеним подручјима где је свако кретање људи уочљивије и где побуњеници непосредно зависе од логистике јатака и прикупљања информација (Marks, 2003: 103–142).

Велика је вероватноћа да преклапање економске и криминалне логике заправо води продужавању оружаних активности против интервенишућих трупа, и то докле год те активности доносе профит и, последично, политичку моћ побуњеничким вођама на територијама које контролишу. Ко стекне фактичку парламентарну моћ на основу вођења сопствених или рекетирања туђих криминалних активности тешко да ће се одлучити да напусти удобну легитимизацијску основу коју пружа ореол бораца за слободу. Опортунизам игра централну улогу у организацији насиља где вође граде политички/побуњенички ауторитет на улози својеврсних чувара приступа могућностима за богаћење које пружа учешће у токовима сиве и црне економије. Тиме се губи стратегијска рационалност укотвљена у легитимним јавним институцијама типичним за модерно ратовање између суверених држава. Ратовање као друштвена пракса поприма обележја предмодерности у виду ирационалних и спорадичних активности вођених партикуларним/приватним и личним интересима. Алекс Маршал (Alex Marshall) са правом тврди да циркулација капитала, односно „врућег“ новца, стеченог криминалним деловањем погодује развоју међународних околности које воде цветању ратовања вођеног пуким пљачкањем, па тако и продужавању сукоба на глобалној периферији (Marshall, 2016: 191). Колиер и Хефлерова (Paul Collier, Anke Hoeffler) сматрају да пљачкашки модел побуне не искључује приврженост непрофитним циљевима (Collier & Hoeffler, 2001: 17), али да се људи ипак одлучују да се прикључе побуњеничким снагама из шароликих разлога – од жеље за личношћу осветом суседима, преко настојања да заштите породицу и имовину, до пуке младалачке жеље за авантуризмом и доказивањем у заједници.

НЕУСПЕХ ПОЛИТИКЕ СУЗБИЈАЊА ПОБУНА: ЈАЗ ИЗМЕЂУ ДВЕ ТЕМПОРАЛНЕ ЛОГИКЕ РАТОВАЊА

Деловање у мрежама које повезују недржавне актере различитих врста и омогућавају брзу и лаку промену двојакних улога (цивилне и ратне), велики је изазов за интервенишуће трупе које воде класичне војне операције засноване на проналажењу и дејствовању на центар гравитације непријатеља, што показују искуства две руске интервенције у Чеченији и коалиционих интервенција у Ираку и Авганистану (Yun, 2010: 116–117). На пример, одсуство центра гравитације чеченских побуњеника је било тесно повезано са мрежним деловањем којим су успешно синхронизована дејства паравојних формација, терористичких група и криминалних банди, а линија фронта је постала илузорна услед терористичких напада изведених у позадини (у Москви) и употребе медијског и сајбер простора. У Ираку и Авганистану, побуњеничке снаге су биле распршене по урбаним срединама и широм руралних подручја; избегавале су непосредне сукобе са интервенишућим снагама, односно класичне битке, већ су се определиле за низ спорадичних бомбашким и оружаних напада и киднаповање, како би у локалном становништву створили слику о континуираној борби и наношењу значајних психолошких и материјалних трошкове непријатељу. Талибани су, на пример, своју мрежу направили тако што су временом потчинили локалне поглавице и ратујуће ентитете користећи постојеће традиционалне праксе клијентелистичких односа успостављене у околностима постојања предмодерних друштвених односа у већинским сеоским подручјима.

Неуспех војних интервенција вођених циљем јачања либералног мира посредством изградње демократије у друштвима глобалне периферије почива на драстичној разлици у политичкој логици међународне (спољне) консолидације институција државе у неуспелим државама и логици отпора којом се воде побуњеници (Malejasq, 2016). Политичкој логици (нео)либералног интервенционизма заснованој на западном веберовском моделу јавних институција измичу посебности локалног контекста деловања мрежа социјалног капитала и клијентелистичких односа трибалних вођа и централне власти,

где носиоци суверенитета нису грађани као појединци него етничке или родовске заједнице. Донекле је погрешна широко распрострањена претпоставка о пресудној важности ваљаног разумевања побуњеника и располагања веродостојним обавештајним подацима за успех војне интервенције, зато што је у највећем броју случајева прикупљање исцрпних података о томе како размишљају побуњеници скоро немогуће извести на терену (Jakobsen, 2011: 165). То је посебно случај када локалне побуњеничке снаге нису уклопљене у социјално-културни миље локалне заједнице, односно нису традиционално социјално укореењени као чувари поретка и јавног реда, већ почивају на култу личности вође/команданта и владају принудним методама и сејањем страха међу становништвом (Krause & Milliken, 2009: 206–209). Деловање таквих ратујућих ентитета је углавном непредвидиво и скоро искључиво се наслања на криминалну логику.

ЗАКЉУЧАК

Побуне на глобалној периферији представљају темпоралну суспензију неолибералног поретка у раном 21. веку у виду спорадичних и распршених неуправљивих „цепова” отпора наметнутом структурно неједнаком положају друштава планетарне периферије у глобалној подели рада и редистрибуцији ресурса. Побуне нарушавају просторну логику и епистемичку извесност планетарног неолибералног поретка, уљуљканог у идеји о демократском миру, у покушају да се супротставе пројектовању сталног насиља мотивисаног интересима одржања континуума капиталистичке производње и светске трговине. Анализа показује да политику делотворне контроле над тзв. неуправљивим зонама глобалне периферије није могуће засновати на концепту инструменталности рата. Другим речима, војни циљеви и пратећа стратегија и тактика војних интервенција тешко се могу делотворно преточити у апстрактне спољнополитичке циљеве који захтевају тако широке, вишеслојне и дугорочне „оперативне” захвате као што је уклањање неуправљивих зона на глобалној периферији.

Досадашња пракса политике војног интервенционизма – првенствено САД и њених савезника – чини се да јасно

указује на јаз између логике експанзионистичке регулаторне динамике неолибералног владавинског процеса и својства бесконачности уграђеног у онтологију побуњеничког/герилског ратовања, односно сукоба ниског интензитета. Снажна подршка локалног становништва отпору страним трупама чврсто утемељена у солидарности густо изаткане мреже друштвених односа, висока стопа профитабилности криминалног предузетништва и његова лака репродукција и ширење, могућност скоро тренутачног мењања улога цивила и борца, технолошка и тактичка једноставност организације и извођења побуњеничких акција, висока ефикасност тих акција (у погледу односа минимално уложених ресурса и остварених резултата спрам интервенишућих сила) – најважнији су чиниоци који доприносе својству бесконачности побуна на глобалној периферији. Будући да досадашња пракса војног интервенционизма сведочи о растегнутом трајању казних експедиција – замишљених као брзопотезних дисциплинских мера глобалног центра, али потом заглибљених у неуправљивим зонама које је немогуће учинити управљивим изградњом демократско-либералног модела – онда и рат постаје несврсисходан и губи инструменталну вредност у контексту очувања неолибералног континуума. Задатак осигурања континуума капиталистичке производње и светске трговине захтева брзо отклањање његове темпоралне суспензије, а не пат позицију какву доносе казнене експедиције претворене у сукобе ниског интензитета у којима изостаје недвосмислена победа над непријатељем у одлучујућој бици.

Основно питање за САД и остале велике силе, које воде или ће водити казнене експедиције на глобалној периферији, јесте када и како окончати интервенцију у околностима када је немогуће прихватити пораз нити прогласити победу. За војне планере и спољнополитичке одлучиоце главна загонетка у решавању бескрајних казних експедиција против побуњеника као недржавних или подржавних актера, односно ратујућих ентитета, састоји се у питању како делотворно преточити војну победу у политичку – како успоставити либерални светски мир. Ноћну мору војних планера представља еластична (прилагодљива) природа ратујућих

ентитета која им омогућује да и након борбених губитака опстану у јавности посредством интернета и друштвених мрежа као политички покрет са глобалним утицајем. Реч је о томе да прерастају у својеврсну радикално-политичку франшизу, која стварањем перцепције о непобедивости у борби за праведну ствар, наставља да несмањеним темпом привлачи и регрутује чланство за нове огранке – једнако у друштвима глобалног центра и периферије, као што нпр. показује пример Ал Каиде (Al-Qaeda).

Онтологију постмодерног ратовања као да је почела да одликује димензија ирационалности у погледу остваривости војних интервенција, односно способности и умешности да се побуне на глобалној периферији успешно сузбију. Старо мерило победе у виду недвосмислене предаје непријатељске војске као државног актера више не важи, него се оно растаче у двозначности променљивих војних циљева усмерених против непријатеља без имена и места. За војне планере и спољнополитичке одлучиоце остаје питање да ли мерило остваривости треба и даље тумачити спрам конкретних случајева у кључу „све или ништа”, или можда треба прибећи примени градације појединих делова првобитног војног и политичког циља једне интервенције. У околностима бесконачности као основног својства ратова вођених ради очувања континуума капиталистичке производње и светске трговине на глобалној периферији могуће је да ће спољнополитички одлучиоци и војни планери морати да прибегну примени мерила остваривости у релативистичком кључу, како би премостили садашње мањкавости и замке одлучивања вођеног обимом поднетих жртава и утрошених ресурса у казненој експедицији у којој није могуће постићи победу.

Морални аспект гомилања људских жртава на сопственој (првенствено војника) и непријатељској страни (првенствено цивила) неминовно се намеће као додатно, мада бих рекао и суштинско питање наметнуто бескрајном природом војних интервенција. Чини се да се, посматрано са становишта тезе о либералном миру и уопште либералне идеологије људских права као једног од легитимацијских упоришта међународних односа у 21. веку, у научној дебати и политичкој пракси не сме скрајнути питање ко то има легитимитет да одлучује о смрти

у будућим казним експедицијама – колико треба људи да умре да би остваривост циљева једне ратне операције била прихватљива. Утолико се као ново чвориште у расправама етике ратовања као друштвене праксе помаља питање моралне исправности (или погрешности) окончања војне интервенције.

РЕФЕРЕНЦЕ

- 103rd Congress. 1993. "Hearing Before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate", First Session on Nomination of R. James Woolsey to be Director of Central Intelligence. 2–3 February 1993. <https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/hearings/103296.pdf>.
- Arquilla, John & Ryan Nomura. 2015. "Three Wars of Ideas about the Idea of War". *Comparative Strategy* 34 (2): 185–201.
- Barfield, Thomas. 2010. *Afghanistan: A cultural and political history*. Princeton: Princeton University Press.
- Boyle, Mark. 2015. *Human Geography: A Concise Introduction*. Chichester: Wiley Blackwell.
- Brighton, Shane. 2019. "Critical war studies". In Jenny Edkins (ed.) *Routledge Handbook of Critical International Relations*, 129–142. Oxon and New York: Routledge.
- Cerny, Philip G. 2015. "From warriors to police? The civilianization of security in a globalising world". *International Politics* 52: 389–407.
- Collier, Paul & Anke Hoeffler. 2001. *Greed and Grievance in Civil War*. Washington, DC: World Bank.
- Corbey, Raymond. 2006. "Laying Aside the Spear: Hobbesian *Warre* and the Maussian Gift", in: Ton Otto, Henrik Thrane, and Helle Vandkilde (eds), *Warefare and Society: Archaeological and Social Anthropological Perspectives*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Cox, Robert. 1986. "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory". In Robert Keohane (ed.), *Neorealism and Its Critics*, 205–254. New York: Columbia University Press.

- Cox, Rory. 2012. "Asymmetric warfare and military conduct in the Middle Ages". *Journal of Medieval History* 38 (1): 100–125.
- Davis, Diane E. 2009. "Non-State Armed Actors, New Imagined Communities, and Shifting Patterns of Sovereignty and Insecurity in the Modern World". *Contemporary Security Policy* 30 (2): 221–245.
- Department of the Army. 2009. Tactics in Counterinsurgency. Field Manual 3-24.2 (FM 90-8, FM 7-98). <https://fas.org/irp/doddir/army/fmi3-24-2.pdf>.
- Department of the Army. 2014. Insurgencies and Countering Insurgencies. Field Manual 3-24/MCWP 3-33.5, C1. <https://fas.org/irp/doddir/army/fm3-24.pdf>.
- Dowdall, Jonathan & M. L.R. Smith. 2010. "Counter-insurgency in the Grey: The Ethical Challenge for Military Conduct". *Contemporary Security Policy* 31 (1): 34–60.
- Drohan, Colonel Thomas A. 2011. "Bringing 'Nature of War' into Irregular Warfare Strategy: Contemporary Applications of Clausewitz's Trinity". *Defence Studies* 11 (3): 497–516.
- Duffield, Mark. 2007. *Development, Security and Unending War: Governing the World of Peoples*. Cambridge and Malden (MA): Polity Press.
- Fleming, Colin M. 2009. "New or Old Wars? Debating a Clausewitzian Future". *Journal of Strategic Studies* 32 (2): 213–241.
- Gill, Stephen. 1995. "Globalisation, Market Civilisation, and Disciplinary Neoliberalism". *Millenium: Journal of International Studies* 24 (3): 399–423.
- Grygiel, Jakub. 2013. "The Primacy of Premodern History". *Security Studies* 22(1): 1–32.
- Hammond, Grant T. 1990. "Low-intensity conflict: War by another name". *Small Wars & Insurgencies* 1 (3): 226–238.
- Henderson, Errol and J. David Singer. 2002. "'New Wars' and Rumors of 'New Wars'". *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations* 28 (2): 165–190.

- Holsti, Kalevi J. 1999. "The Coming Chaos? Armed Conflict in the Worlds Periphery". In: T.V. Paul and John A. Hall (eds), *International Order and the Future of World Politics*, 283–310. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jakobsen, Peter Viggo. 2011. "Pushing the Limits of Military Coercion Theory". *International Studies Perspectives* 12 (2): 153–170.
- Kaempf, Sebastian. 2011. "Lost through non-translation: Bringing Clausewitz's writings on 'new wars' back in". *Small Wars & Insurgencies* 22 (4): 548–573.
- Kaldor, Mary. 1999. *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.
- Kaldor, Mary. 2005. "Old Wars, Cold Wars, New Wars, and the War on Terror". *International Politics* 42 (4): 491–498.
- Karp, Aaron. 2009. "The Changing Ownership of War: States, Insurgencies and Technology". *Contemporary Security Policy* 30 (2): 375–394.
- Kavanagh, Jennifer et al. 2017. *The Past, Present, and Future of U.S. Ground Interventions Identifying Trends, Characteristics, and Signposts*. Santa Monica (CA): RAND Corporation.
- Kinross, Stuart. 2004. "Clausewitz and Low-Intensity Conflict". *Journal of Strategic Studies* 27 (1): 35–58.
- Kober, Avi. 2002. "Low-intensity Conflicts: Why the Gap Between Theory and Practice?" *Defense & Security Analysis* 18 (1): 15–38.
- Krause, Keith & Jennifer Milliken. 2009. "Introduction: The Challenge of Non-State Armed Groups". *Contemporary Security Policy* 30 (2): 202–220.
- Le Blanc, Joerg. 2013. "The Urban Environment and its Influences on Insurgent Campaigns". *Terrorism and Political Violence* 25 (5): 798–819.
- Lutz, Catherine. 2007. "Militarization", in: David Nugent and Joan Vincent (eds), *A Companion to the Anthropology of Politics*. Malden (MA): Blackwell Publishing.
- Mack, Andrew. 1975. "Why Big Nations Lose Small Wars: The

- Politics of Asymmetric Conflict”. *World Politics* 27: 175–200.
- Malejacq, Romain. 2016. “Warlords, Intervention, and State Consolidation: A Typology of Political Orders in Weak and Failed States”. *Security Studies* 25 (1): 85–110.
- Marks, Thomas A. 2003. “Urban Insurgency”. *Small Wars & Insurgencies* 14 (3): 100–157.
- Marshall, Alex. 2016. “From civil war to proxy war: Past history and current dilemmas”. *Small Wars & Insurgencies* 27 (2): 183–195.
- Mayer, Michael. 2018. Trigger happy: The foundations of US military interventions. *Journal of Strategic Studies* 42 (2): 259–281.
- Metz, Steven. 1997. “Which Army After Next? The Strategic Implications of Alternative Futures”. *Parameters* 27 (3): 15–26.
- Monteleone, Carla. 2016. “Do terrorism, organized crime (drug production), and state weakness affect contemporary armed conflicts? An empirical analysis”. *Global Change, Peace & Security* 28 (1): 35–53.
- Nagl, John A. & Brian M. Burton. 2010. “Thinking Globally and Acting Locally: Counterinsurgency Lessons from Modern Wars – A Reply to Jones and Smith”. *The Journal of Strategic Studies* 33 (1): 123–138.
- Parmar, Inderjeet. 2018. “The US-led liberal order: imperialism by another name?” *International Affairs* 94 (1): 151–172.
- Persaud, Randolph B. 1997. “Frantz Fanon, race and world order”. In Stephen Gill and James Mittelman (eds) *Innovation and transformation in international studies*, 170–184. Cambridge: Cambridge University Press.
- Phelan, Colonel Pat. 2011. “Fourth Generation Warfare and its Challenges for the Military and Society”. *Defence Studies* 11 (1): 96–119.
- Reed, Donald J. 2008. “Beyond the War on Terror: Into the Fifth Generational of War and Conflict”. *Studies in Conflict & Terrorism* 31 (8): 684–722.

- Reinke de Butrago, Sybille and Resende, Erica. 2019. "The Politics of Otherness: Illustrating the identity/alterity nexus and othering in IR". In Jenny Edkins (ed.) *Routledge Handbook of Critical International Relations*, 179–193. Oxon and New York: Routledge.
- Reno, William. 2009. "Explaining Patterns of Violence in Collapsed States". *Contemporary Security Policy* 30 (2): 356–374.
- Rodgers, Dennis & Robert Muggah. 2009. "Gangs as Non-State Armed Groups: The Central American Case". *Contemporary Security Policy* 30 (2): 301–317.
- Rogers, Paul. 2000. *Losing Control: Global Security in the Twenty-first Century*. London and Sterling (VA): Pluto Press.
- Ross, Jeremy A. 2017. "Durkheim and the Homo Duplex: Anthropocentrism in Sociology". *Sociological Spectrum* 37 (1): 18–26.
- Scheipers, Sibylle. 2014. "Counterinsurgency or irregular warfare? Historiography and the study of 'small wars'". *Small Wars & Insurgencies* 25 (5–6): 879–899.
- Snow, Donald M. 2015. *The case against military intervention: Why we do it and why it fails*. New York: Routledge.
- Sohn-Rethel, Alfred. 2020. *Intellectual and Manual Labour: A Critique of Epistemology*. Leiden: Brill.
- Stephens, Alan. 1994. "The transformation of 'low intensity' conflict". *Small Wars & Insurgencies* 5 (1): 143–161.
- Van Creveld, Martin. 1991. *The Transformation of War*. New York: The Free Press.
- Wallerstein, Immanuel. 2004. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.
- Wolf, Eric. 1999. *Peasant Wars of the Twentieth Century*. Norman (OK): University of Oklahoma Press.
- Yun, Minwoo. 2010. "Insurgency warfare as an emerging new mode of warfare and the new enemy". *The Korean Journal of Defense Analysis* 22 (1): 111–125.
- Клаузевиц, Карл фон. 1951. *О рату*. Београд: Војно дело.

Srdan T. Korac**INSURGENCIES AT THE GLOBAL PERIPHERY
AS TEMPORAL SUSPENSION OF THE NEOLIBERAL
ORDER****Resume**

The paper analyses the phenomenon of insurgencies across the global periphery understood as violent events which disturb spatial logic and epistemic certainty of planetary democratic peace, and lead to temporal suspension of the neoliberal order. The author hypothesises that in the early 21st century the aspiration towards effective control of ungovernable spaces of global periphery is in the substantial collision with instrumentality of war, taken in the form of military interventionism. On theoretical level, the author posits his analysis in critical theory of international relations and critical war studies, particularly in respect of the stance about war as both an outcome and driver of the reproduction of a global hierarchical structure based on dominance and submission. As war was ousted from the Western civilisation realm, it is now largely aimed at regulating ungovernable spaces across the planet. The analysis focuses on five indicators selected to test the thesis on how the never-ending character of insurgencies undermines the effectiveness of counter-insurgency strategies: the support of local population, criminal entrepreneurship as a mode of financing insurgency, the ease of instant interchangeability of civilian/combatant roles, technological and tactical aspects of insurgent actions, and efficiency of those actions. The author concludes that the ineffectiveness of counter-insurgency policy at the global periphery effaces the instrumental value of war as a foreign policy tool, more precisely the instrumentality of punitive expeditions in the context of preserving the neoliberal continuum of production and world trade.

Keywords: insurgency, interventionism, asymmetric warfare, low-intensity conflicts, never-ending warfare, neoliberal order, global periphery.

* Овај рад је примљен 01. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021. године.

*Јасмин Хоџић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

НАЦИЈА И НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА У КОНТЕКСТУ ГЛОБАЛИЗМА И МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА

Сажетак

Имајући у виду да глобализација и мултикултурализам представљају најозбиљнијег опонента националној држави, у раду се пропитује њихов утицај на ерозију националне државе и трансформацију постојећих образаца друштвено – политичког организовања. Глобализација је на Западу Европе истовремено допринела убрзању интегралистичких процеса, слабљењу националне државе и, услед промене социо-демографске друштвене структуре, увођењу мултикултурализам као оптималног модела суживота са имигрантским групама. На Истоку Европе, након урушавања социјалистичких федерација одвијао се симултани процес друштвено – политичке и институционалне трансформације и разградње националних држава. Као кључни идеолошки опонент глобализацији и мултикултурализму, јавља се национализам који је, своју екстремну манифестност показао у Источној Европи и Балкану почетком 90-тих година 20. века, а након таласа популистичких политика почетком 21. века, доживљава реафирмацију, истовремено отварајући простор за повратак идеји ресуверенизације националних држава уз слабљење глобалистичких концепција. Рад обухвата четири дела, од којих се први односи на кратак историјски приказ мобилизацијске, легитимацијске и еманципаторске улоге национализма у изградњи националне државе. У другом делу се анализира концепт мултикултурализма и његових

* jasminhodzic83@yahoo.com. Докторанд Факултета политичких наука, Универзитет у Београду.

домета у западним либералним демократијама. У трећем делу се разматра експанзија глобализма до 2000-тих, а након тога, са продором левог и десног популизма, реafirмација идеје ресуверенизације националне државе. У последњем делу се анализирају последице повратка националистичке идеологије и друштвено-политичке трансформације у пост-комунистичким друштвима.

Кључне речи: глобализам, мултикултурализам, национална држава, државни суверенитет, ресуверенизација, национални идентитет.

УВОД

Крајем 20. века, након имплозије комунизма и тријумфа глобализма, долази до тектонског преобликовања политичке парадигме на глобалном нивоу. На Истоку Европе и Западном Балкану долази до експлозије етно-национализма, тј „повратка етничког“ у политичко поље који доводи до разградње сложених мултиетничких федерација. С друге стране, идеал глобализма који је подразумевао ширење либералних вредности на недемократске поретке, није имао жељени резултат. Чини се да, „кривицу“ за неконсолидовање либералног пројекта највећим делом сноси етно-национализам и национална држава која представља кључног опонента нових политичких субјеката оличеним у наддржавним међународним организацијама и мултинационалним компанијама.

Централни идеолошки изазивач националној држави, представља глобализам са својом агресивном неолибералном тржишном концепцијом, која свој политички израз има у *Новом светском поретку* (детаљније у: Симеуновић 2009, 92). Глобализам је посредно допринео да старе нације на Западу Европе, током интегралистичких процеса (Европска унија, НАТО), након Другог светског рата, доживе ерозију националне државе. Истовремено, због прилива имигрантских група, долази до промене друштвене структуре, па либералне демократије уводе концепт *мултикултурализма*, као модел суживота са новопридошлим етно-културним заједницама. С друге стране, државе настале на рушевинама

социјалистичких федерација, суочавају се са бројним изазовима у околностима истовременог експанзионог ширења либерално-демократских тековина Запада и глобализације с једне стране и нарастања етно-национализма са друге стране. Државе Источне Европе и Западног Балкана се суочавају, не само са распадом политичких заједница и у одређеној мери десуверенизацијом државе, већ и редизајнирањем институционалних оквира у врло комплексним, национално фрагментираним, политичким заједницама.

Процес ширења глобализма је имао потенцијал да национални идентитет, као примарну колективну идентификацију, трајно потисне и превазиђе, а свет постане једно глобално космополитско село у којем ће мултиетничност постати дискурзивна стварност. Насупрот томе, показало се да мултиетничност, као идеал, није заживео ни на Западу, а поготову у Источној Европи и Западном Балкану, где је комунистички експеримент изградње политичких заједница које су биле ослобођене етно-националног идентитета, пропао. Уместо тога „национализам се јавио као главна покретачка снага и духовна потка нових, махом антисоцијалистичких друштвених гигања и заокрета у свим земљама Источне Европе, СССР-у и СФРЈ, које су подграђиване крхком идеологизираним конструкцијом заједништва разнородних нација *добре воље*“ (Сименуновић 2002, 113).

Привлачност нације и национализма је глобални тренд. Чини се, да је национални идентитет поново главни облик поистовећивања са колективним. Хваљен или критикован, национализам мало чиме показује да је превазиђен и да губи своју експлозивну снагу и моћ привлачења. „У модерном свету национализам представља можда најексплоатисанији идентитетски мит. Митови о националном идентитету доносе важне изворе нестабилности и сукоба у многим деловима света“ (Smit 1998, 85). Није случајно што најбруталнији и најдуготрајнији сукоби потичу од екстремног схватања и поимања нације и националног идентитета.

НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА И ДРЖАВНИ СУВЕРЕНИТЕТ

И поред свог деструктивног потенцијала, чини се да је национализам исувише поједностављено критикован, осуђиван и одбачен као негативна идеолошка парадигма, представљена као *суштински реакционарна политичка сила* (Matić 2005, 76). Историјски посматрано, нација и национализам представљају темељ модерне државе. „Национална држава је уједно творевина и творац модерне Европе“ (Moren 2002, цитирано у Симеуновић 2002, 108). Нација и национализам су дали нову легитимацијску основу политичкој власти у модерној држави. Секуларизацијом постреволуционарна друштва Европе 18. и 19. века, превазишла су дефицит легитимитета помоћу идеје нације, а политички поредак се трансформисао из претполитичког идентитета, који је Томас Хобс (*Thomas Hobbes*) називао „простим мноштвом“, у политичку заједницу грађана (Podunavac 2007, 85). Процес изградње нације, а уједно и националне државе, за цену је имао велики број крвавих сукоба, како би се објединили партикуларни колективитети (Становчић 2008, 483). Како истиче Токвил (*Alexis de Tocqueville*), принцип државног суверенитета подразумева процес централизације као најважнији фактор при стварању националне државе, при чему је предуслов да у држави постоји централна власт која је способна да истовремено одржи поредак на унутрашњем плану и да заштити своје границе споља (Podunavac 2007, 84).

У почетним фазама изградње националне државе, националистичка идеологија је одиграла мобилизацијску, легитимацијску и еманципаторску улогу. Национализам своје корене вуче као „идеологија интеграције грађанске класе у борби против класног феудалног политичког, економског и културног партикуларизма“ (Podunavac 2007, 84). Узевши као идентитетску основу доминантни културно-језички образац, национална држава је, путем институционалног уобличавања, централизације и бирократизације, створила хомогену нацију. И поред тога што нација црпи идентитетске компоненте из етноса, па се често ова два појма поистовећују,

они имају различита својства. „Оно што их разликује јесте политичко својство нације, односно неполитичко својство етноса“ (Симеуновић 2009,13). Симеуновић примећује да се изградња нације и националне државе симултано одвијало, те закључује, да „није држава та која ствара нацију, нити је нација та која ствара државу. Оне стварају једна другу“ (Исто, 16). Моћ национализма се огледа и у томе што је национална држава „у последња три века потисла све предмодерне типове политичке власти. То је онај тип државе који су изнедриле две велике модерне политичке револуције, Француска и Америчка, и која је усидрена у темељним вредностима зрелог просветитељства” (Podunavac 2007, 83).

Са друге стране, Хана Арент (*Hannah Arendt*) наглашава да је модерна држава, *покорена од стране нације*, чиме је конвертовала божанску изворност суверенитета у националну, што је за последицу имало подређеност свега нацији. Освајање државе од стране нације започело је проглашењем националног суверенитета. То је био први корак у трансформацији државе у инструмент нације, који је на крају завршио у оним тоталитарним формама национализма у којима су сви закони и све правне институције државе интерпретирани као средства за добробит нације (Arendt 1946). Овакав принцип националности у 20. веку доживеће етичко пропитивање, након што нацистичка идеологија Трећег Рајха манифестује сву деструктивност и бруталност. Након тога, земље Запада се дуго неће враћати на тему национализма, док ће политичке заједнице на Истоку Европе и Балкану, после урушавања комунизма, доживети праву експлозију национализма.

Концепт националне државе има своју предисторију још од Вестфалтског мира из 1648. године, где је своје теоријско утемељење црпео из Боденовог (*Jean Bodin*) концепта државног суверенитета. Принцип националног суверенитета, не само да уводи нови концепт легитимитета власти, већ мења и перцепцију спољашњег суверенитета. Процес интернационализације идеје националног суверенитета своју пуну афирмацију добија са Вудро Вилсоном (*Woodrow Wilson*) и прокламацијом 14 тачака. Идеја сувереног народа почетком 20. века дала је младим нацијама право на самоопредељење

и национално самоопређење. Истовремено конституишући велики број нових националних држава, овај принцип доводи до деконструисања три велике евро-азијске империје (Аустро-Угарску монархију, Отоманско царство и Руску царевину).

Концепт националног суверенитета биће ослободилачка и еманципаторска идеја многих потлачених народа у процесу деколонизације, који свој експлозивни моменат доживљава након Другог светског рата. Истовремено са промоцијом идеје националне суверености, идеја државног суверенитета (посебно мултиетничких држава) бива поткопана. Од универзалне идеје националног суверенитета, као право народа на самоопредељење, се брзо одустало, па је принцип редукован. Оснивање Лиге Народа, а потом и Уједињених нација, *право народа на самоопредељење* долази у колизију са *принципом неповредивости државног суверенитета и територијалног интегритета*. Питање националног суверенитета престаје да буде право свих етничких заједница које су конституишу као нација, већ се оно ограничава како би се сачувао међународни поредак установљених држава након Другог светског рата. Од тог момента, државни суверенитет и територијални интегритет, посебно малих нација, постају легалан и легитиман предмет неконзистентне међународне арбитраже.

Међународни поредак остаје стабилан након Драгог светског рата захваљујући, не толико међународно-правним документима, колико биполарној структури међународног поретка, и *равнотежи страха*. У таквим околностима државни суверенитет је, бар на европском тлу, био релативно гарантована ствар. Иридентистичке аспирације бројних националних и етно-културних заједница, нису имале подршку од стране међународне заједнице за интернационализацију питања осамостаљења. На унутрашњем плану међунационалне напетости су решаване различитим стратегијама. Комунистичке државе су национално питање решавале помоћу лењинистичко-стаљинистичке доктрине, стварањем врло сложених политичких структура, које су егзистирале захваљујући марксистичкој идеологији и анимозитету према „буржоаском концепту друштва“. С друге стране, либералне демократије Запада су углавном биле

изграђене на принципу грађанског национализма, где су се антагонизми превазилазили концептом мултикултурализма и инклузивности мањинских и имигрантских етничких група у процес политичког одлучивања.

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ КАО (НЕ)УСПЕЛИ ПРОЈЕКАТ

У покушају да се одговори на све веће притиске новопридошлих етно-културних заједница, западна друштва уводе концепт мултикултурализма. На идеји мултикултуралности, Западна Европа је покушала да пренебрегне изразите расцепе и друштвене фрагментације, које су се јавиле између домицијалне нације и етно-културних заједница.

Вил Кимлика (*Will Kymlicka*) један од истакнутих заговарача мултикултурализма, у предговору књиге „Може ли се либерални плурализам извозити“ (*Can Liberal Pluralism be Exported?: Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*) тврди да је у либералним, економски просперитетним, демократски стабилним друштвима могуће на успешан начин удовољити захтевима етно-културних (имигрантских и мањинских) заједница, тј. имплементирати мултикултурални концепт (Kimlicka 2002, 11). Кимлика примећује да су се западне демократије дуго опирале мултикултурализму, због потребе да се етно-културне заједнице интегришу у постојећи културни образац, чиме би престали да се „разликују од осталих грађана ту рођених, по говору, одећи, коришћењу слободног времена, исхрани, величини породице, идентитету, и тако даље“ (Kimlicka 2002, 46). Притисак имигрантских и мањинских заједница на западне либералне поретке је био исувише велики, па је средином 70-тих година отпочео процес изградње мултикултурализма. Минимум који либерална држава поставља пред етно-културне заједнице је савладавање домицијалног језика, интегрисање у заједничке институције, инсистирајући превасходно на јавном образовању (Kimlicka 2002, 62). Подразумева се да је заштита етно-културних идентитета гарантована али није довољна, па Кимлика истиче

јасну разлику између либералне и нелибералне изградње нације. У процесу изградње мултикултуралне политичке заједнице, Кимлика истиче неколико важних претпоставки. Приликом промовисања националног идентитета, у процесу интеграције, *држава не треба да се служи присилом према етно-културним заједницама*. Потребно је истовремено *ограничити јавни и проширити приватни простор*, тј. омогућити етно-културним заједницама да испољавају своје партикуларне идентитете. Створити услове за толерантност у јавном дискурсу у коме ће чак и *анти-системско политичко заговарање бити дозвољено и легитимно*. Инклузивност националне идентификације која подразумева да сви који желе могу постати припадници доминантне нације, што имплицира *отворени концепт нације и уже схватање националног идентитета*. При томе *нација се не посматра сакрално* за разлику од етно-националиста који је доживљавају као највишу вредност. *Социјетална култура је космополитиска* у смислу плуралности и измешаности различитих етно-култура, која се постиже сублимацијом. *Отвореност за мултипликацију идентитета*, што омогућава да се у исто време може бити и припадник доминантне нације и етно-културне заједнице. Поред свега овога, мултикултурализам би подразумевао и интеграцију у јавни живот и оних припадника етничких група који инсистирају на *неприхватању доминатног националног идентитета* (Kimlika 2002, 66-70).

И поред тога што је мултикултурализам дуго имао упориште у либералним демократијама, на основу значајних индикатора, увиђа се крхкост па чак и неодрживост овог концепта. Мултикултурални концепт је поред интегралистичких процеса, у доброј мери представљао претњу националној држави. Паралелно са процесом редизајнирања политичких поредака, одвијао се процес денационализације нација, који свој врхунац доживљава у последњој декади 20. века. Процес денационализације је еуфемистички представљен као концепт *глобалног грађанског друштва* (Деспотовић и Ђурић 2012, 48) Џозеф Раз (*Joseph Raz*) тврди да „мултикултурализам улази на један готово јеретички начин у европску либералну политичку културу“ (Podunavac 2007, 91). Сматрајући да мултикултурализам

ту никада није ни припадао, Подунавац увиђа да либералне политичке заједнице, које су навикнуте на широки политички консензус, осећају константну нелагоду и неизвесност. (Исто, 91) Још је Џон Стјуарт Мил (*John Stuart Mill*) у „Разматрања о представничкој влади“ изразио скептицизам функционисања либералних институција у вишенационалним политичким заједницама. „Међу људима који немају осјећај међусобне повезаности, поготово ако читају и говоре различите језике, не може постојати јединствено јавно мњење нужно за деловање представничке владавине” (Mill 1988, 162).

За мултикултурализам ствари постају још компликованије ако се узме у обзир и све већи притисак „одоздо“, тј. од стране домицијалних нација на политичке елите Европе, које почињу да сумњају у функционалност таквог политичког поретка. На трагу тога је индикативна изјава немачке канцеларке из 2010. године која говори о крају мултикултурализма у Немачкој, *као пројекту који је потпуно пропао и који нема перспективу* (Радио Слободна Европа 2010). Све више се увиђа да имигрантске заједнице и поред великих напора влада западних демократија, нису достигле пун ниво интегрисаности. Инсистирајући на што већој културној аутономији, имигрантске заједнице, све више (зло)употребљавају институције и слободе либералних поредака. С друге стране, домицијалне нације поникле на прокламованој отворености и космополитизму, све више се окреће ксенофобним идеологијама које нуде лака решења за комплексне проблеме.

Питање је да ли овај концепт либералне изградње нације, која прихвата све њене грађане, може бити примењив у источно–европским друштвима која су, услед историјских околности, остала заробљена у “негативном” етничком и уско схваћеном национализму. Критичари овај концепт сматрају утопистички камуфлираном формом космополитске демократије, која има изразито деструктивни потенцијал. Ова „вишеспратница демократије пати од бројних пукотина у конструкцији које прете да је уруше и пре него буде довршена“ (Деспотовић и Ђурић 2012, 48) Критичари би рекли да мањак легитимности овако конципираног поретка, не може се надоместити институционалним редизајнирањем

заснованим на принципима мултикултурализма, заштити мањинских права и идеји „глобалног грађанског друштва“ (Вилијамс 2001, 22 према Деспотовић и Ђурић 2012, 48).

УСПОН И СТАГНАЦИЈА ГЛОБАЛИЗМА

Глобализам, као идеолошка подврста либерализма (Симеуновић 2009, 91), који је према тврдњама појединих аутора (Деспотовић, Ђурић 2012, Симеуновић 2009) последично довео до десуверенизације националних држава, своје дубоко утемељење има у процесу преобликовања послератне Европе. Иако су интегративни процеси у Европи 50-тих година 20. века допринели пацифистичком и економски прогресивном тренду, то је уједно допринело постепеном опадању моћи и значају националних држава, уводећи неке нове политичке субјекте у међународним односима. То се није десило у тренутку, већ је ерозија суверенитета националних држава имала прогресиван ток, почев од *Париског уговора* из 1951. године и оснивања Заједнице за угаљ и челик, преко Заједнице за атомску енергију (Еуроатом) и Европске економске заједнице основаних *Римским уговором* из 1957. године. На принципима супсидијарности и федерализма, почетком 90-тих, у јеку победе либералних вредности, Европска заједница, се трансформише у Европску Унију, са идејом: више заједничких вредности и институција, а мање партикуларних интереса. Од *Мастрихтског уговора* (потписан 1993. год.), процес растакања националног суверенитета добија енормне размере што доводи, у самој Унији, до још веће моћи наднационалних елемената.

У окриљу глобализације, процес десуверенизације националних држава је ишао под руку са процесом економске и националне девастације (Деспотовић и Ђурић 2012, 51). У том процесу, како сматрају поједини аутори, као легитимацијски основ су узете заштите људских права, док је стварни разлог била економска преобладања крупног капитала. Посматрајући земље са врло оскудним како нормативним тако и стварним стандардима заштите људских права, увиђа се висок степен лицемерства од стране апологета глобализма. Пример за то су државе Блиског

истока, које ако покажу завидан ниво кооперативности, никада се неће наћи на удару западних влада. У репертоар *Новог светског поретка* улази и грађење нација (*nation building*) као одговор на изазвану нестабилност. „Ради се управо о супротном: нације се не граде, већ разграђују, разбијају на појединачне делове или сецкају“ (Elzesser 2009, 11 цитирано у: Деспотовић и Ђурић 2012, 52). Овако пластично објашњење глобалистичког интервенционизма довољно говори о самом процесу, који нема своје практично утемељење у вредносним начелима либералних демократија. Роберт Купер, саветник бившег британског премијера Тонија Блера (*Tony Blair*), у својој књизи *The Breaking of Nations* потврђује ове сумње, сведочећи да је циљ глобализације заправо *рушење нација*. Применом двоструких стандарда и притискањем држава које покажу резистентност према глобалистичкој идеологији је био стандард понашања у међународним односима великих сила (Деспотовић и Ђурић 2012, 51). Испоставило се да су либерални мислиоци превидели разарајућу енергију крупног корпоративног капитала, и поред тога што су у свом нормативном начелу високо позиционирали индивидуалне слободе и права, као и идеју мултиетничности и мултикултуралности. Под плаштом заштите људских права, интервенционизам је за последицу имао распад мултиетничких нација и држава.

Са друге стране, чини се пренаглашеним, тврдити да националне државе у потпуности губе на суверенитету. Иако глобализација намеће глобалне финансијске корпорације и наднационалне организације као важне економске и политичке актере они никако не могу бити супститут и замена националној држави као примарном чиниоцу међународног поретка. Свакако су државе источне Европе и Балкана, за разлику од држава на Западу, у неповољнијем положају због геостратешких изазова, оскудних економских, војних и политичких ресурса и унутрашњих противуречности. Оне су у економским, политичким и безбедносним аспектима у доброј мери зависне од страних „спонзора“ чиме им се аутономност у деловању умањује. Међутим, како увиђа Матић, погрешно је тврдити да, чак и „мале“ државе и нације, губитком пуног капацитета аутономности одлучивања, губе свој национални

суверенитета. Национална сувереност представља формално-правну категорију апсолутне државне власти и независности на целој њеној територији. Са друге стране, аутономност је неформална, која се манифестује у релационом односу, и зависи од поступака које држава (не)спроводи под утицајем и притиском од стране друге државе или наднационалне организације (Matić 2005, 85). Нема сумње да националне државе на Истоку Европе и Балкану у свом деловању имају мањак аутономности, али ни у ком случају нису у потпуности изгубиле национални суверенитет.

Осим глобализацијских изазова са којима се суочавају пост-комунистичка друштва и земље Трећег света, временом су почели да се чују гласови негодовања и од *развлашћених нација* развијеног Запада, преваходно унутар Европске уније (ЕУ). Глобалистички и интегралистички концепта је своју отпорност показивао све док економска криза 2008. године није поткопала, што ће се у доброј мери убрзо показати, крхку друштвено-политичку парадигму Европске Уније. Свој врхунац „несолидности“ Европска Унија доживљава појавом мигрантске кризе, што доводи до бујања како десничарско-конзервативних политичких партија тако и левичарско-радикалних покрета широм Европе. Тренд незадовољства не ограничава се само на простро Европске уније већ постаје глобални феномен.

Назнаке промена у политичком дискурсу Европе почињу већ средином 2000-тих, када на политичку сцену ступају конзервативни евроскептици попут Вацлава Клауса (*Václav Klaus*) и Милоша Земана (*Miloš Zeman*) у Чешкој, као и Виктора Орбана (*Viktor Orbán*) у Мађарској. Деловање Вишеградске групе¹, која окупља четири централно-европске државе (Мађарску, Словачку, Чешку и Пољску), представља еклатантан пример *побуне против унифицираног европског политичког деловања*. Одбијањем да прихвате јединствено европско решење мигрантске кризе, само потврђује решеност тих земаља да партикуларни интереси националних држава

1 Вишеградска група је основана у мађарском граду Вишеграду фебруара 1991. Године на састанку Вацлава Хавела, председника Републике Чехословачке, Лех Валенсе, председника Републике Пољске и премијера Републике Мађарске, Јозефа Антала. Вишеградска група представља вид неинституционализоване сарадње у многим областима између земаља централне Европе.

морају бити уважени. Ове пукотине у јединственој европској политици, су одраз нових, много дубљих трендова. Политички продори аутократских владара, попут, Владимира Путина (*Владимир Владимирович Путин*) и Реџепа Таипа Ердогана (*Recep Tayyip Erdoğan*), наилазе на симпатије у земљама са традиционално либералним вредносним оријентацијама. Ветар популизма који захвата Запад, у себи садржи отклон према нео-либерализму, глобализму, мултикултурализму и корпоративном капиталу, инсистирајући на повратку идеји нације и националне државе. Показало се да етаблиране елите западних либералних демократија, осим осуде таквог тренда, немају адекватан одговор на све бројније изазове са којима се суочавају.

Појава и вртоглави политички успеси антисистемских политичких партија и покрета додатно говоре у прилог организационе и идентитетске кризе на европском политичком пољу. Покрети попут СИРИЗЕ (*SΥΡΙΖΑ*) (коалиција радикалне левице) у Грчкој, ПОДЕМОС-а (*PODEMOS*) у Шпанији, Покрета 5 звезда (*Movimento 5 Stelle*) у Италији, Алтернативе за Немачку (*Alternative für Deutschland, AfD*), Северне лиге за независност Паданије- Северна лига (*Lega Nord*) у Италији, Шведских демократа (*Sverigedemokraterna, SD*), ЈУКИП (*UKIP- UK Independence Party*) у Великој Британији, Националног фронта у Француској, су врло различити политички пројекти, чија се идеолошка лепеза креће од радикално анархо-левичарких преко либертаријанско-конзервативних до екстремно националистичких програма. Појава и успеси оваквих политичких покрета је, између осталог и последица аутистичности *mainstream* политичких партија у Европи и инсистирања на интегралистичким, глобалистичким, либералним и мултикултуралним концепцијама Европске уније, које су почеле да показују немоћ пред бројним изазовима. Повећана социјална стратификација, неравномеран распоред друштвеног богатства, ксенофобија и отпор према имигрантским групама, али и економском естаблишменту и политичким елитама представљају неке од разлога нагомиланог незадовољства.

И поред различитих политичких решења која су нудили популистички покрети, чини се да је тачка сагласности:

повратак концепту *ресуверенизације нације и државе*. Покрети који су настали у различитим временским моментима и израсли из различитих друштвено-политичких разлога и побуда, ни идеолошки ни вредносно не деле много тога заједничког. Међутим, оно што их суштински спаја је побуна против унионистичког, једнообразног, бирократизованог концепта друштвено-политичке организације. Прецизније, оно што их не разликује је захтев за ресуверенизацијом нације и националне државе, било схваћено у левичарском или националистичком идеолошком дискурсу. *Вратити народу сувереност да сам одлучује о својој политичкој судбини* је „камен међаш“ ових антисистемских покрета.

Победа, антиестаблишмент кандидата на америчким председничким изборима 2016. године, Доналда Трампа (*Donald Trump*), који прокламује крилатицу „Америка на првом месту“ (*America First Foreign Policy*), додатно потврђује тезу о кризи глобалистичког концепта и повратку идеји суверених националних држава и нација уз захтеве за повратак протекционистичке економије, уз умањење значаја наднационалних политичких и безбедносних организација. Сама чињеница да се Трамп појавио као промотер антиглобализма, имајући у виду да он сам припада моћном финансијском естаблишменту и да је управо на фону глобализације стекао огромно богатство, довољно говори о свој конфузности глобалних друштвених прилика. С друге стране, бранитељи унионистичког концепата у Европи, покушавају да наметну дискурс што већег степена интегрисаности, тражећи одговор, не у мањој и разједињеној Европи, већ у Европи која иде у правцу федерализације. Неслагање око идеје стварања оружаних снага ЕУ, круће заједничке спољне политике, веће контроле спољних граница, заједничког решавање мигрантске кризе, говори о различитим перспективама подељених политичких елита унутар Европске уније. Осим различитих перспектива организације политичких заједница, чини се да се суштински узрок поделе иземеђу глобалиста и суверениста огледају у супротстављеним ставовима у односу на дефинисање нације. Нација, схваћена у колективистичком смислу, са својим разорним национализмом, за глобалисте представља анахрон

и потенцијално разарајући концепт. С друге стране, нација као скуп индивидуалних слободних грађана претстављала би прихватљиву и прогресивну парадигму. Глобалистички став који садржи вредносно неспорну визуру, је за последицу имао управо онај разарајући ефекат за националну државу, али и за нацију схваћену као заједницу *митологизоване прошлости и светле будућности*.

Земљотрес политичког редефинисања који се дешава унутар Европске уније, је потврдио сву крхкост и нестабилност постојећег (глобалистичког) европског пројекта. Криза која је захватила простор Европе у суштини је манифестовала сву експлозивну снагу нације и националних сентимената, који су, чини се дубоко укореењени у свест европских народа. Гибања у старим демократијама попут Велике Британије нарочито након БРЕГЗИТА (*BREXIT*), која је једва „преживела“ шкотски референдум, перманентна политичка криза у Француској, Белгији, Грчкој, Шпанији, изазива зебњу код глобалиста да концепт интегрисане, мултикултуранле и глобализоване Европе неће још дуго потрајати.

ПОСЛЕДИЦЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ У ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ И НА БАЛКАНУ

У поређењу са Западном Европом, глобализација, са својим нео-либералним политичким изразом, је имала додатне, негативне, па чак и разарајуће ефекте на политичке заједнице Источне Европе и Балкана. Убрзана експанзија и ширење глобализма везује се за пад Берлинског зида, чиме се успоставља, на глобалном нивоу, *нови светски поредак*². Глобализацијски тренд ширења *меке моћи* западних демократија своју изражајну снагу налази у идеји одумирања националних суверенитета уступајући место *ширим структурама новог светског поретка, посебно глобалног капитализма*. „Како Ноам Чомски тврди, ми имамо јанкијевски (или англо-саксонски) доминирајући светски поредак који само служи америчком или британском капиталу“ (Вилијамс 2001, 24-25 цитирано у Деспотовић и Ђурић 2012,49). Осим

2 Опширније у: Симеуновић, Драган. 1994. *Нови светски поредак и национална држава*. Београд: Ферко

тога, глобална друштвено–политичка трансформација се није десила у једном моменту, остављајући као последицу „вакум простор“ у међународном поретку, без јасних правила игре, са огромним потенцијалом за оружане конфликте унутар национално хетерогених политичких заједница. Управо то се догодило пост–комунистичким федерацијама из којих настају нове националне државе у којима је дошло до конверзије једне, комунистичке, у другу националистичку идеологију што, у сврху геополитичких интереса, бива прихваћено и од стране „Западних спонзора“ (Симеуновић 2002, 115).

Разорне економске последице које је глобализација имала на пост–комунистичком простору потврђује повећана разлика између богатог Запада и сиромашног Истока, као и енормна социјална стратификација која је продубила економски јаз и унутар политичких заједница. Сва трагичност се огледа у томе да „негде после пада Берлинског зида 1989. године, глобализација није постала само светски већ и тоталитаран процес, који је створио одговарајућу идеологију: глобализам. Његов катехизам може се сажети у неколико реченица: свет је тотално тржиште; све се може купити; свако се може купити; бог овог света је новац; не треба да имаш других богова сем њега; бити изван тржишта је грех, а без новца се стиже у пакао“ (Елзесер 2009, 6 цитирано у Деспотовић и Ђурић 2012, 44). Истакнути либерални мислилац Ричард Белами (*Richard Bellamy*) у свом делу *Liberalism and Modern Society* истиче велико разочарање глобализацијом. „Он сматра да је сада сасвим јасно видљиво стање либералне идеолошке трансформације, конкретније мутације „од идеологије до мета идеологије“ као израз и поуздану индикацију *политичких и теоретских банкрота либерализма*“ (Деспотовић и Ђурић 2012, 44).

Паралелно са тим, глобализација је наметала конверзију националних идентитета концептом *мултикултурног грађанства* (Деспотовић и Ђурић 2012, 47), који је отварао простор за афирмацију мањинских идентитета са тенденцијом стварања, не само културне, већ и територијалне аутономије. Оно што представља посебан изазов за пост–комунистичка друштва, поред бројних „корнтроверзи“ коју са собом носи глобализација, је унутрашња (не)стабилност политичких

поредака, где своје корене вуче још од времена настанка националних држава и нација. Проблем на простору Источне Европе и Балкана представља и другачији принцип изградње нације. Како истиче Фридрих Мајнеке (*Friedrich Meinecke*), национализам је на Западу Европе довео до *национализације државе*, док је на Истоку Европе и простору Балкана дошло до *етатизирања нације* (Podunavac 2007, 91). Док је на Западу било могуће изградити нацију на *инклузивном принципима грађанства*, дотле је припадност нацији на Истоку Европе и Балкану био *ексклузивитет заснован за етничком пореклу*. За разлику од грађанских нација, које су конституисане у земљама Западна, на Истоку Европе, а посебно на Балкану, су нације конституисане на етничком принципу. Поједини теоретичари тврде да је национализам на Западу, за разлику од Истока Европе, успео да се преобликује у *демократску вредност прожету патриотизмом* (Greenfeld 1992; Ignatieff 1994). Калдор (*Kaldor Mary*) запажа да је национализам присутан на периферији Европе, закључујући да је „космополитизам проширен на Западу, а једва присутан на Истоку и Југу“ (Kaldor 1996, 56 цитирано у Матић 2005, 88). Међутим, теза да је национализам само својствен источним народима, је у најмању руку неутемељена. Чини се, да исправно закључује Матић: „тврдити да је национализам својство других или да се повлачи са свјетске сцене чини нам се, у најмању руку, чудним“ (Матић 2005, 88), имајући у виду на који начин етаблиране западне нације и демократије, попут Сједињених Америчких Држава и Велике Британије, уз очигледни пораст десног екстремизма и антиимигрантских осећања, штите своје националне интересе користећи чак и оружану силу (Исто, 88).

Иако је национализам свеprisутна, глобална идеолошка парадигма, неоспорно је да је на Истоку Европе и Балкану имао деструктивни потенцијал и реализацију, за разлику од Запада где се институционално каналисао и обуздавао. Поред „вестренизације, као процеса наметања западних вредности“ (Симеуновић 2009, 92) и промене идентитетске парадигме бројних нација, у државама насталим након урушавања комунизма, долази до експлозије етно-национализама, у једном делу и као одговор таквог глобалног концепта. Како

запажа Симеуновић, најбитнија „вредност“ националистичке идеологије је способност „да изазове транзицију интерних друштвених тензија на спољни план, односно на терен екстерних националних комуникација и, нарочито у томе што се националистичком идеологијом може веома брзо и манипулативно лако изградити осећање реалне угрожености сопствене нације независно од реалне утемељености тог обећања“ (Симеуновић 2002, 115). Нарастање национализма која се десила у већини пост-комунистичким друштвима уз аспирације бројних мањинских етничких заједница ка конституисању сопствених националних идентитета и држава, симултано се одвијао процес умањења политичке и економске аутономности и у одређеној мери десуверенизације већ постојећих националних држава. Подстакнуте од стране либералне мисли, нове нација мотивисане агресивним национализмом у циљу изградње сопствене државе доводе до дезинтегришућих процеса у многим вишенационалним државама. Као последице таквих тенденција, имали смо промену геополитичког и територијалног кода одређених простора, када националне државе бивају објекат геополитичке утакмице великих сила (Деспотовић и Ђурић 2012, 44-45). Кључни изазови проузроковани су чињеницом да разградњом мултиетничких федерација народи који су били конституенти сложених држава, губе конститутивни статус и постају националне мањине у новонасталим државама. Новонастали мањински положај генерише етнички расцеп и дистанцу која иде на руку националистичком дискурсу. Управо на осећањима ирационалне угрожености, суживот у многим мултиетничким друштвима, а нарочито на простору Југославије убрзо се испоставио немогућим. „На културним, националним и конфесионалним поделама и сећању – историјској, колективној меморији, на наслеђе верских и националних сукоба и расцепа, њиховој политичкој мобилизацији (и инструментализацији), веома брзо су, посебно у мултикултурним и мултинационалним друштвима, формиран масовни политички покрети и партије” (Stojiljković 2011, 76). У процесу плурализације националне мањине и етничке групе не заобилазе тенденције националне хомогенизације, мобилизације и глорификације

националних сентимената, где кроз политичке преференције националне партије односе победу (Orlović 2008, 309). Политичке елите врше конверзију социјалистичке идеологије у националистичку, која је покренула мобилизацијску снагу народних маса, са циљем стварања нове националне државе. Та националистичка парадигма, након више од двадесетпет година од краја оружаних сукоба, недозвољава доскорашњим „братским народима“ да успоставе добросуседске односе.

Након сукоба већина ових држава улази у фазу убрзане глобализације кроз форму демократске трансформације која на први поглед има еманципацијски и интегративни потенцијал. Нови међународни поредак, подразумевао је прихватање либерално - демократских принципа у политичким заједницама које су се одликовале високим степеном националне, религијске, језичке и културолошке фрагментираности, са дубоким социо-економским расцепима, уз оскудан демократски потенцијал (традицију) и не тако завидну политичку културу. Неспособност тих политичких заједница да апсорбују тековине либерализма, имао је прилично негативне последице за те заједнице.

Имајући ово у виду, индикативне су потешкоће са којима се суочавају новонастале државе на простору бивше Југославије. Наиме, након крвавог распада Југославије тежње нових нација за стварањем сопствених националних држава на простору са израженом националном хетерогеношћу отвориле су питање моделирања политичког система који ће уважити националну, верску и културолошку плуралност тих заједница. Крхки демократски пореци нарочито у национално хетерогеним државама Западног Балкана угрожени су пре свега дубоким друштвеним и политичким расцепима и непостојањем базичног консензуса о стратешким националним питањима. Ова друштва су захваћена, честим антисистемским политичким потресима, високом друштвеном и политичком фрагментисаношћу, одсуством друштвеног дијалога, перманентним протестима и превратима, оптужбама за мајоризацију мањинских народа, изразитим неповерењем у институције, хроничном економском кризом, хапшењима и судским процесуирањима политичких противника, реинтерпретацијом историје, митологизацијом и стварањем

новог идентитета и *идентитетског мита*. У таквом друштвеном контексту очигледно је да пост-југословенска друштва, нису способна за инаугурацију нових политичких концепција, попут *уставног патриотизма* (Јурген Хабермас) јер етнификовани „највиши правни акт промовише само једну супстантивну концепцију добра“ (Јовановић 2004, 247). Идеја мултикултурализма никада није озбиљније заживела као могућност превазилажења високе подељености у пост-југословенским државама. Постојање минималног консензуса око базичних вредности, које су ослобођење партикуларних етничких компоненти и идентификација, како на нормативном тако и на симболичком плану, претстављало би минимум сагласности унутар национално фрагментисаних политичких заједница. Пошто то није случај у пост-југословенским државама, решење се нашло с једне стране у (ре)изградњи етно-националних држава (Србија, Хрватска, Словенија) које су релативно национално хомогене уз прокламацију мањинских права, а са друге стране у конституционалном (ре)дизајнирању изразито подељених политичких заједница (Босна и Херцеговина, Македонија) увођењем елемената консоцијативности.³ И поред тога, чини се да „будућност малих вишенационалних заједница очигледно је све неизвеснија, упркос декларативном заклинању глобалистичких елита на концепту тзв. *мултикултурног грађанства*“ (Деспотовић и Ђурић 2012, 47). Ако се има у виду да је пост-југословенски простор историјски представљао полигон за геополитичке утакмице великих сила онда се будућност овог простора чини још песимистичнија.

3 Увидело се да класични демократски модели у етно - културно сегментираним пост - југословенским друштвима, који су базирани на националном, религијском и културолошком нивоу, не дају жељену стабилност и мир. Заговорници консоцијативног модела су истicali да „леgitимацијски дефицит већинског модела (демократије прим. аутора) у етнички хетерогеним, подељеним друштвима може, у својим крајњим последицама, да доведе до крвавог растакања политичке заједнице или до обнове насиља уколико се ради о пост-конфликтним друштвима“ Beljinac, Nikola. 2012. „Konsocijativna demokratija u post- konfliktnim društvima“, *Politeia бр. 3*:199-208. doi: 10.5937/pol1203199B

Испоставило се да је консоцијативност која је уведена у Холандији, Швајцарској, Аустрији, Белгији, било оптимално решење, док је на Западном Балкану (БиХ, Македонија) имала половичне, а понекад и разарајуће ефекте.

ЗАКЉУЧАК

Теза о „крају нације“ садржана је у основама постмодернистичког приступа који говоре о доласку пост-националног доба и деконструкцији нације. Имајући у виду „да је ирационализам увек кључна основа национализма“ (Симеуновић 2002, 115) који као покретачка снага „доводи најпре до духовне хомогенизације нације“ (Исто, 115), национализам ће још дуго показивати своју виталност и постојаност. Свој експлинацијски израз национализам ће увек проналазити у националној држави.

Ако је тренд умањење аутономности у одлучивању и у одређеној мери десуверенизације националних држава била константа 20. века, онда је, имајући у виду све актуелне процесе, ресуверенизација националних држава перспектива 21. века. Актуелна гибања на глобалном нивоу и све већи захтеви за редефинисање постојећег међународног поретка говоре у прилог тези да ће процес ресуверенизације националних држава бити тенденција у будућности. Глобализација, која је човечанству, несумњиво, донела прогрес незабележен у светској историји, показала је све своје негативне последице, оличене у изразитом социјалном раслојавању, на мањину екстремно богатих и већину екстремно сиромашних нација и држава. Истовремено је глобализација донела преобликовање традиционалних институција либералне демократије, развлашћивању нација, доминацији наднационалних организација и корпоративног капитала.

Паралелно са развојем глобалистичке идеологије, развијао се концепт мултикултурализма који је, како се испоставило, претстављао страно тело у утроби западно либералне политичке заједнице. Нестабилност тог концепта је само убрзао процес повратка идеји *једна нација- једна држава*, истовремено нерешавајући латентни сукоб између домицијалних и имигрантских нација.

Отежани процес трансформације пост-социјалистичких и пост-конфликтних друштава, додатно је закомпликован изразитом националном, културном, религијском фрагментираношћу тих политичких заједница. Модели

класичне либералне демократије нису дали жељене резултате па је покушаје консоцијативног експериментисања показао сву комплексност таквих политичких заједница.

Питање која ће нас још дуго преокупирати је: да ли је национализам наша судбина? Ако се има у виду да национализам који, у складу с битним ставовима класичне немачке филозофије, представља “анти-дух”, није и не би требао бити судбина људи, јер својом затвореношћу и посебношћу битно негира космополитски “дух” као оно опште, заједничко и повезујуће. Међутим, ни раст космополитизма, као ни све већа глобална повезаност и међузависност политичких заједница, вероватно неће довести до опадања национализма. Чини се да ће национализам као и национална држава преживети све тенденције наднационалне надградње, али и разне облике пан-национализма, које опет у својој основи траже тачку ослонца у виду културолошких парадигми. Ипак, за разлику од Запада коме полази за руком да, и поред свих гигања, у приличној мери интегрише и пацификује етно-културне заједнице, земље Источне Европе и Балкана, ако се не ухвате у коштац са истим и почну га решавати, могу остати трајно заробљене у својим нестабилним политичким заједницама. То ће представљати велики изазов за ове просторе, пре свега због “племенских” идентификација које се нису трансформисале у осећања припадности демократској, грађанској нацији. Тај процес ће бити дуготрајан, због етничке неживљености проузроковане историјским околностима, а до тада ће национализам још дуго у тим крајевима “црпети своје сокове” из саме сржи ових заосталих племенских извора (Kangrga 2006).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Деспотовић Љубиша, и Живојин Ђурић. 2012. „Разградња националне државе: Национална држава у процесима денационализације, детериторијализације и десуверенизације.“ *Српска политичка мисао бр. 2*: 41-57. doi.org/10.22182/spm.3622012
- Јовановић, А. Миодраг. 2004. *Колективна права у мултикултурним заједницама*. Београд: Службени гласник.
- Радио Слободна Европа. 2010. „Крах мултикултурализма у Немачкој.“ 22. октобар 2010. https://www.slobodnaevropa.org/a/svet_nemacka_multikulturalizam/2197938.html
- Симеуновић, Драган. 2002. *Теорија политике-ридер II део*. Београд: Удружење „Наука и друштво“.
- Становчић, Војислав. 2008. „Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права“, У *Годишњак ФПН*, Београд: Факултет политичких наука.
- Arendt Hannah, prikaz knjige *J.T. Delosa, La Nation*, Montreal, 1944, prvi put objavljeno u *The Review of Politics* VIII/1, 1946
- Beljinac, Nikola. 2012. „Konsocijativna demokratija u post- konfliktnim društvima“, *Politeia бр. 3*:199-208. doi: 10.5937/pol1203199B
- Greenfeld, Liah. 1992. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge: Harvard University Press
- Ignatieff, Michael. 1994. *Blood and Belonging*. London: Vintage
- Kangrga, Milan. 2006. "Filozofski razgovori s Kangrgom", *H-Alter*. Последњи приступ 09. октобар 2020. <http://www.h-alter.org/tekst/filozofski-razgovor-s-kangrgom,-2.-dio/778>
- Kimlika, Vil , Magda Opalski. 2002. *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?: Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*. Београд: Београдски центар за људска права.
- Lajphart, Arendt. 2003. *Modeli demokratije*. Београд: Службени list SCG i Podgorica: CID

- Matić, Davorka. 2005. „Nacionalizam, nacija i nacionalna država: imaju li budućnost?“ *Socijalna ekologija*, vol. 14 no. 1-2:75-92.
- Mill, John Stuart. 1989. „Razmatranja o predstavničkoj vladavini“, u : *Izborni politički spisi*, (drugi svezak). Zagreb: Informator, FPN
- Orlović, Slaviša. 2008. *Partijski sistem Srbije između demokratije i partokratije*, Beograd: Službeni glasnik.
- Podunavac, Milan. 2007. „Izgradnja moderne države i nacije: Balkanska perspektiva“, u *Godišnjak 2007. Broj 1*, 82-98. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Smit, Antoni D. 1998. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX veka.
- Stojiljković, Zoran. 2011. „Socijalni rascepi i polje politike.“ U *Partije i izbori u Srbiji – 20 godina*, prir. Orlović Slaviša, 71-104. Beograd: Fakultet političkih nauka Centar za demokratiju, Fridrih Ebert Stiftung.

Jasmin Hodzic

NATION AND NATIONAL STATE IN THE CONTEXT OF GLOBALISM AND MULTICULTURALISM

Resume

Bearing in mind that globalization and multiculturalism are the most serious challengers to the nation state, the paper examines their impact on the erosion of the nation state and the transformation of existing patterns of socio - political organization. At the same time, globalization in Western Europe has contributed to the acceleration of integralist processes, the weakening of the nation state and, due to the change in the socio-demographic social structure, the introduction of multiculturalism as an optimal model of coexistence with immigrant groups. It turned out that multiculturalism did not come to life and that it represented a foreign body in the Western liberal political community. With the strengthening of left and right populism, Europe enters the process of reshaping the existing socio - political paradigm and turns to the idea of resovereignization of nation states, rejecting the concept of globalism and multiculturalism. On the other hand, in Eastern Europe, after the collapse of the socialist federations, a simultaneous process of socio - political and institutional transformation of nation states took place. And if nationalism is a ever-present, global ideological paradigm, it is indisputable that it had destructive potential and realization in Eastern Europe and the Balkans, unlike in the West, where it was institutionally channeled and controled. If the trend of diminishing autonomy in decision-making and to a certain extent de-sovereignization of nation-states was a constant of the 20th century, then, having in mind all current processes, re-sovereignization of nation-states is a 21st century perspective. Current trends at the global level and growing demands for redefining the existing international order speak in favor of the thesis that the process of resovereignization of nation states will be a tendency in the future.

Keywords: globalism, multiculturalism, nation state, state sovereignty, resovereignization.

* Овај рад је примљен 10. септембра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021. године.

*Миљан Милисављевић**

Београд

ПРЕДЛОГ КВАЛИТАТИВНОГ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА КРХКИХ ДЕМОКРАТИЈА

Сажетак

Рад представља критичку анализу стања демократије данас, посебно оних које смо ми назвали крхке демократије. У првом делу рада истакли смо најзначајније карактеристике, као и разлоге њихових слабих институција. Као најбитнија одлика, по нашем мишљењу, је њихова политизација. Такође, утврдили смо сам извор политизације институција, а који се налази у политичким партијама. Показали смо да су оне најважнији политички актер у крхким демократијама, преко којих политичка елита има контролу над читавим друштвом. На примерима учења Симон Веил и Роберта Гудина показали смо два дијаметрално супротна става о улози партија у демократском друштву. Показали смо да недемократским деловањем партија у друштвима крхких демократија доводи до феномена ,‘заробљене државе‘.

У другом делу рада дали смо свој предлог квалитативног превазилажења стања у крхким демократијама. Он би се огледао у томе да грађани треба да на принципима делиберативне демократије прво утврде агенду приоритетних проблема који оптерећују друштва крхке демократије, а онда и да дају предлоге за њихово решавање. По нашем мишљењу најбољи начин да се то постигне био би истинска институционализација делиберативне демократије.

Кључне речи: крхке демократије, политичке институције, политичке партије, елита, грађани, делиберативна демократија.

* miljanfilozof11@gmail.com

УВОД

Ако говоримо о реалном функционисању било ког демократског друштва данас уочићемо да се оно, у већој или мањој мери, одавно удаљило од свог првобитног принципа и идеала-владавине народа. Такође, не можемо говорити о једном универзалном демократском друштву, већ само о универзалности његових принципа, који су више или мање инкорпорирани у поједина демократска друштва. Значи да, у ствари, постоје само неједнако развијена демократска друштва. Она демократска друштва која само привидно почивају на демократским принципима, а у ствари представљају заклон политичкој елити од критика због пада у ауторитаризам, су *неконсолидоване* или *крхке демократије*, како ћемо их ми у раду звати. Какве су то демократије? Демократије и демократски процеси немају праволинијску путању кретања, већ су сачињени од успона и падова, па са тим у вези и можемо рећи да су *неконсолидоване* или *крхке демократије* недовршене форме у процесу демократског развоја. У том смислу Андреас Шедлер (Andreas Schedler) каже: „консолидација демократије завршава се кад демократски чиниоци успеју да успоставе разумну извесност о континуитету новог демократског режима, отклањајући изгледе за ауторитарну регресију... Појава неизвесности обележава почетак промене режима, а нестанак неизвесности обележава успешну кулминацију консолидације.“ (Schedler 2001)

Слично претходној Тери Карл даје своју дефиницију неконсолидованих демократија: „Током транзиције из ауторитарне владавине постоји једно изванредно стање неизвесности које карактерише висок степен непредвидивости, недостатак одговарајућих информација, права конфузија међу активистима;... акције током транзиције су неутврђене и неодређене одлуке по избору, а исходи су неизвесни. Консолидација демократије је дефинисана суштинским смањењем оне неизвесности која је толико извесна за транзицију. У ствари, ради се о институционализовању неког релативно високог ступња извесности кроз општи скуп правила (и формалних и неформалних), генерално схваћених политичких правила и релативно добро дефинисаних

програмских области.“(Carl 2006, 101-106)

На основу горенаведених дефиниција можемо закључити да су извесност и континуитет битне карактеристике консолидованих демократија, а оне су последица одређених друштвених одлика, које се односе на понашање, ставове и уставност: када се говори о понашању мисли се на то да нема значајних политичких група које озбиљно покушавају да униште демократију, што се тиче ставова ту се мисли на то да у случају озбиљних политичких криза преовлађује већина у друштву која је за поштовање демократских процедура и под уставност се мисли на то да сви главни владини и невладини чиниоци каналишу своје супростављене захтеве и жалбе кроз утврђене законе и процедуре демократског оквира (Коен и Лемпи 2013, 127).

Међутим, са друге стране, постоје и фактори који могу довести и до деконсолидације демократије, као што су нерешена територијална питања и етнички сукоби. Демократија, као што смо рекли раније, може проћи више својих фаза, али се може очекивати да ће дужи период консолидације омогућити њену стабилност и спречити повратак у ауторитарну фазу. Примера крхких демократија има много, па у том смислу можемо навести земље на простору Западног Балкана, државе на простору бившег Совјетског савеза, као и севера Африке и друге.

СТАЊЕ ИНСТИТУЦИЈА У КРХКИМ ДЕМОКРАТИЈАМА

Ако један демократски систем почива на институцијама, онда је логичан закључак да се крхка демократија састоји од крхких институција. Такве институције су врло слабе и никако не могу бити гарант очувања једног демократског друштва, већ пре наговештај његовог пропадања. Има више разлога зашто је то тако и они су међусобно условљени и повезани.

Први разлог у том смислу могао би бити историјски дисконтинуитет у развоју институција. Када то кажемо имамо на уму честе историјске преломе који су се неповољно одражавали на сазревање институција. Ту се пре свега

мисли на прекиде у развиту условљене дужим или краћим конфликтима, промене политичких система и слично.

Друго би била недовољна професионализација администарције и треће, наравно, политизација институција. Жан Моне у својим мемораима каже: „ништа није могуће без људи, ништа није трајно без институција“. (Monnet 1976, 360). Цео демократски систем функционише кроз мрежу институција, које треба да буду спона између грађана и елите, а преко којих остварујемо мањи или већи утицај на доношење битних одлука, па смим тим и на коначно управљање друштвом. Преко њих би требало да утичемо на креирање и доношење извесних политичких решења, а помоћу којих треба да заштитимо како своје тако и опште интересе.

Међутим, институције у крхким демократијама тако нешто не омогућавају, пре свега због тога што су оне *непрофесионалне* или *слабо професионалне*, затим *подложне корупцији* и *другим погубним утицајима*, а као њихова највећа слабост је *перманентна политизација*, што је, у ствари, узрок свих зала у крхким демократијама. Неки аутори (Коен, Лемпи 2013) наводе још једну њихову одлику која може бити од значаја у појединим крхким демократијама, а то је *неправичност у етничкој заступљености у подели власти*.

У наставку ћемо покушати да опишемо сваку посебно. Прво, иако институције у крхким демократијама пате од хроничне болести превеликог броја запослених, што је последица партијског намиривања, не може се, ипак, похвалити истинским професионалцима у својим редовима. Као последица транзиције у економској сфери јавља се огромна незапосленост и пауперизације већег дела становништва, која касније може да узрокује и морални пад појединаца. Јер они због своје егзистенцијалне неизвесности и угрожености пристају на труле компромисе. Тада грађани упадају у зачарани круг, који се манифестује тако да, а како би решили проблем личне незапослености, пристају на то да уђу у политичке партије које им касније, у зависности од степена лојалности и њихове ангажованости, обезбеђују посао у јавном сектору. Ниво потребног образовања, искуство у раду, додатне квалификације и друго, ништа од тога им није, иако формално јесте, потребно за рад у јавном сектору само ако су

чланови политичких партија. Таква ситуација даље додатно демотивише запосленог да ради на личном усавршавању на новом радном месту, јер верује да, с обзиром на начин како је до посла дошао, то му није ни потребно. Свест о раду у јавном сектору је потпуно искривљена, јер је опште мишљење, иако погрешно, да је много важније, што је апсурд посебне врсте, бити члан странке, него имати све друге потребне квалификације и квалитете потребне за рад у јавном сектору!?

То наводи на закључак да истинска професионализација и унапређење рада институција у крхким демократијама не само да не може бити тренутно извршена, већ се од саме елите то сматра претњом по један такав систем. Такве институције остају отуђене и дистанциране од грађана и ни мало им не служе у сврху заштите и остварења њихових права, већ су пре брана између грађана и елите. Друга, такође битна одлика институција у крхким демократијама је њихова подложност корупцији и другим погубним утицајима.

Разлози за тако нешто леже у политичком наслеђу бившег система, као и у девастацији државе и друштва услед недавних конфликта, ако говоримо о државама на простору Западног Балкана. Када се ради о политичком наслеђу ту се пре свега мисли на нејасност граница између јавног и приватног сектора, као и општег пада морала. Такође томе доприноси и несавршеност антикорупцијских мера и слабост судског система који је и сам захваћен корупцијом.

Недавни конфликти узроковали су пораст криминала и његово чврсто везивање за политичку елиту у којој и данас налази своје уточиште и заштиту. По мишљењу аутора Коена и Лемпија постоје три битна проблема који онемогућавају крхке демократије да се изборе са корупцијом: 1.) покретање и одржавање довољне подршке цивилног друштва напорима за дугорочни антикорупцијски програм; 2.) слаба посвећеност влада таквим пројектима, што је онемогућавало спровођење обнародованих циљева; и 3.) погрешна употреба или злоупотреба антикорупцијских механизма (специјализованих агенција, тужилачких овлашћења) као средстава за нападе на политичке противнике, што за последицу има трајно ниско поверење грађана у поменуте институције (Исто 142-143).

Ми бисмо овом додали да такав однос елита према овом врло озбиљном проблему није случајан, већ је то намерно и континуирано одржавање таквог стања зарад личних интереса, што доводи до феномена ,‘заробљене државе“! Пре него што се детаљније позабавимо проблемом перманентне политизације институција у крхким демократијама осврнућемо се на још један значајан проблем институција, посебно у оним друштвима која се одликују етничким плурализмом. Неко ће рећи да је плурализам етничитета богатство једног друштва, док, са друге стране, демократска пракса показује да је то више проблем и брига који у многоме оптерећује функционисање ионако крхких институција. Нерешена међуетничка питања радије су у државама крхке демократије решавана ратним конфликтима него демократским дијалогом, што је за последицу имало трајно неповерње и дистанцираност између етничких и/или религијских група. У таквом једном стању мало је простора за истински демократски договор, који треба да доведе до изградње таквих институција у којим треба да сви буду равномерно заступљени.

Проблем који се пред учеснике једног таквог договора поставља је да ли предност дати што равномернојем учешћу припадника свих заинтересованих етничких група или, као мерило, узети истински професионализам и знање? Иако на први поглед то не изгледа као тешка и нерешива дилема, ипак, није баш тако. Претерано инсистирање на што равномерној етничкој заступљености у институцијама за последицу може да има својеврсни етнички децентрализовани центризам и паралисање рада самих тих институција. Са друге стране давање важности знању и професионализму, а не етничкој припадности, може бити схваћено као угрожавање права одређених етничких заједница, па самим тим може постати основ за нове конфликте! Наравно елите етничких група неће се устезати да манипулишу правима народа које представљају и да борбу за заштиту истих користе као параван за оставрење сопствених интереса. Сада долазимо по нама кључног разлога слабости институција крхких демократија, који у ствари је главни узрочник нестабилности тог система као таквог. Перманентна политизација није нешто што та друштва

оптерећује од јуче, већ датира одавно. Неприкосновени ауторитет једне личности, једне или више партија довело је до једног стања беспоговорног прихватања поменутих ауторитета као јединих мерила за сва дешавања у друштву. Дуготрајност једног таквог стања имало је за последицу, чак, стварања једне посебне врсте менталитета грађана тих друштава, који у томе нису видели ништа лоше, штавише, такви, ‘лидери‘ увек су прихватани као какве Месије. Иако се након грубог отрежњења то испостављало као велика заблуда није требало да прође много времена како би се упало у нову замку перфидне елите. Наравно, такво једно наслеђе није погодно еманципацији друштвених институција, па је до данашњег дана стање остало непромењено, са тенденцијом даљег погоршања. Свака, ‘нова‘ елита у друштвима крхке демократије никада није ни покушавала до то стање промени, и зашто би када јој то није у интересу, већ је такву ситуацију обилато користила, сматрајући да стављање свих институција под своју политичку контролу нешто сасвим легитимно и што јој са правом припада. Она је то увек видела само као свој плен, а не као мотив и могућност истинског преображаја друштва. У наставку ћемо се детаљније позабавити суштином партија и партијске државе као главном препреком на путу истинске демократизације друштва.

ПАРТИЈСКИ ПЛУРАЛИЗАМ У КРХКИМ ДЕМОКРАТИЈАМА

Партијски плурализам у крхким демократијама нема дугу трдицију, па због тога и његова улога у друштву није адекватна и примерена. Историјско наслеђе стварано у периодима тоталитаризма било једног лидера и/или једне партија у многome је утицало на стварање партијског плурализма у данашњим крхким демократијама. Транзиција из једнопартијског у вишепартијски систем није прошла и протекла на начин како је то било у неким другим друштвима. Елите једнопартијског система нису желеле да се одрекну привилегија које је власт као таква носила са собом, па су наставиле да егзистирају и у новим условима, али по старим правилима. Читав механизам одржања власти остао

је непромењен и очуван и у наредном периоду промењених околности. Непристајање на промену и прилагођавање новим околностима имало је последица по само то друштво. Међутим, ту цену није платила елита него, нажалост, сами грађани. У развијеним демократијама партије, уз ангажовање грађана, који на слободним и демократским изборима изражавају своје политичке преференције, артикулишу опште интересе и на тај начин представљају спону између друштва и државе. Са друге стране у крхким демократијама политичке елите, злоупотребљавајући читав механизам власти и изневеравајући поверење грађана више пута, имају за циљ да само очувају своје позиције по сваку цену. Због тога многи аутори овакав партијски плурализам сматрају потпуно супротним оном који постоји у западним демократијама, као и то да је претходни врло ломан, раскомадан, нестабилан, поларизован и слично (Исто 212).

Наравно да такви трендови неповољно утичу на даљи развитак тих крхких демократија и, штавише, доприносе њиховом огромном заостатку за савременим демократским друштвима у том смислу. Политичке елите, које су и саме поларизоване и распопућене, вођене сопственим интересом и мотивом за самоодржањем осмислиле су врло подлу игру којој су сами грађани, пристајући на исту, дали легитимитет. Наиме, нове-старе политичке елите након периода конфликта и/или једнопартијске владавине у историји извесних крхких демократија су врло снажно подстицале партијски хиперплурализам, односно могућност лаког и брзог формирања политичке партије, као и њеног експресног укључивања у политички живот. Споља гледано то је изгледало као врло јак подстицај развоју демократског друштва, међутим, ако се зна како су те партије настале, односно ко их је формирао, са којим циљем и колико су трајале на политичкој сцени, онда то се не може сматрати неким успехом. Грађани, жељни демократије и намамљени новом политичком парадигмом, нису били свесни шта се иза брда ваља и шта им ,‘нова елита“ спрема. Поента је у томе да су упадали у један зачарани круг тако што су стално бирали једне те исте партије и њихове лидере и тако давали легитимитет онима који ће касније изневерити њихова

очекивања и то више пута. Међутим, услед јаке пропаганде преко контролисаних медија све би брзо падало у заборав и претходно изневеравање правдало неповољним историјским контекстом, тако да су исте партије могле поново да рачунају на своје старе бираче. Због привида партијског плурализма оваквог политичког система и његове специфичности, врло је тешко дефинисати и оценити исти познатим мерилима и критеријумима.

У процесу оцењивања степена институционализације партијског система аутори се користе познатим индикаторима, као што су: предвидљивост, стабилност и постојаност одређене групе партија између којих ће грађани бирати власт или опозицију, као и степен колебљивости изборног тела, учесталост успона и падова странака, ,‘укорењеност‘‘ партија у друштву, степена легитимности партијских система у проценама грађана и елита, као и степена унутрашње страначке демократије (Исто 219). Ако би ове критеријуме применили у оцењивању партијског система у крхким демократијама можемо закључити да се он не може сматрати консолидованим. Суштина партијског система у крхким демократијама је у томе да постоји тако уходан систем који политичкој елити омогућава да сва кретања у друштву држи под контролом, односно да има ,‘државу за себе‘. Партије, без обзира на њихов висок степен корупције и везе са тајкунима и организовим криминалом, низак ниво унутарстраначке демократије, као и низак ниво поверења грађана, успевају да одрже партијску државу. Јер новац и моћ су главни покретачи елита да сачувају овако накарадан систем. Идеологије су ту само политички маркетинг и мамац за лаковерне. Због тога је корупција, као што смо раније поменули, у крхким демократијама врло изражена, јер због свог монополског положаја и могућности да одлучују о свему партије су врло расположене да за одређену ,‘надокнаду‘‘ изађу у сусрет захтевима разних интересних група, наравно, на уштрб интереса већине. Демократије у странкама нема јер све су засноване на ,‘харизматичним‘‘ лидерима, који по принципу ,‘одозго-надоле‘‘ спроводе своју самовољу. Најближе руководство и чланство због сопствених интереса не желе да се супроставе ауторитарном лидеру и партијској

елити. Међутим, ако се то и деси разлог томе неће бити неко концепцијско размимоилажење, јер неког посебног концепта и нема и све је подређено политичком опстанку, већ жеља да се сачувају сопствени интереси. Систем такав какав јесте то им и омогућава, што за последицу има даљу дефрагментацију партијског система, али не са намером да се на тај начин у партијски живот уведу нове идеје и људи, као и да се повећа политичка партиципација грађана, него да се старим политичким актерима продужи политички живот! Све то за последицу има општи пад поверења у партије и њихове лидере, као и константан пад излазности на изборе, али их то не тангира превише, јер имају довољно својих страначких војника који ће им на неким наредним изборима дати легитимитет.

О УЛОЗИ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У ДЕМОКРАТСКИМ ПРОЦЕСИМА НА ПРИМЕРУ УЧЕЊА СИМОН ВЕИЛ И РОБЕРТА Е. ГУДИНА

Као што смо у претходном делу показали да међузависност слабости институција у крхким демократијама је више него очигледна, с том разликом што је њихова политизација, као начина њихове потпуне контроле, најважнија слабост. Начин политичког организовања у форми партијског плурализма је сасвим легитиман и присутан је у свим демократским системима. Међутим, начин на који је он организован и са којом намером у крхким демократијама иманентан је само таквим друштвима. Када се у теорији говори о значају и улози политичких партија у демократском друштву уопште посе дијаметрално супротна мишљења, која се крећу од тога да једном друштву партије нису потребне до тога да оно без партија не може да функционише. Са тим у вези навешћемо два таква примера. Први пример представља учење Симон Веил (Simone Weil) о политичким партијама, а други учење Роберта Е. Гудина (Robert E. Goodin). О ставу Симон Веил о политичким партијама сазнајемо посредно из есеја Даниела Бенсаида (Daniel Bensaid) „Permanent scandal”, објављеном у зборнику *Democracy in what state?* (2011). Ту су истакнути њени основни ставови о политичким партијама

и њиховој улози у демократском друштву. Даниел Бенсаид, цитирајући Симон Веил, каже да она није била вољна да баш усвоји позицију самодоволне „безпартијности”, већ да је наговештавала да треба да се припремимо на то да се ослободимо политичких партија (Исто 40).

По његовом мишљењу тај став има смисла ако се узме у обзир и њена тврдња да „структура сваке политичке партије подразумева „прохибитивну аномалију”: политичка партија је машина за фабриковање колективне страсти и врши колективни притисак на свачије мишљење” (Исто 40). Такво њено гледиште о политичким партијама није изненађење, с обзиром на то, тврди Даниел Бансаид, да је искусила уживо страшне трансформације велике партијске машинерије у међуратним годинама, као и гушење политичког плурализма (Исто 40). То је имало за последицу потпуну трансформацију њеног погледа на друштвену стварност тако што се њена пажња са друштвене збиље и њених проблема потпуно усмерава ка „безусловној жељи за истином”, попримајући потпуно теолошки карактер. Такво откровење кроз милост и таква потрага за чистотом, сматра Бансаид, води неизбежно ка парадоксу *ауторитарног индивидуализма* (Bensaid 41).

Симон Веил, одбацујући сваки ауторитет колективитета, арбитрарно успоставља, по мишљењу Бансаида, сопствени ауторитет. Ако искључимо колективни ауторитет, пита се Бансаид, шта онда уместо њега? По замисли Симон Веил изборни систем у ком кандидати пре него што би понудили свој политички програм, требало би да пруже чисто субјективно мишљење о одређеним питањима (Исто, 41). То би значило да „више нема партија, ни левице ни деснице, само облак прашине променљивих мишљења оних изабраних који би се удруживали или не у складу са „начином на који се ствари природно одвијају и афинитетима” (Исто 41).

Даниел Бансаид сматра да незадовољство лошим партијским системом не значи и његово потпуно одбацијање, већ да би требало то стање превазићи. Такође, каже да је неповерење у партије легитимно, али је претерано „партијској форми” импутирати посебну одговорност за претњу бирократизације и болести век (Исто 42). Он на крају закључује да „сузбијање политичких партија у сврху

обарања њихове фетишизације, како то предлаже Симон Веил, на начин слабог организационог детерминизма само их натурализује уместо да их историцизује, тј. потребно је промишљати их кроз њихове еволуције и варијације у функцији промена друштвених односа.” (Исто 42).

Идеје Симон Веил, иако по много чему искључиве и спорне, не смеју се потпуно одбацити, јер, по нашем мишљењу, одређени њени ставови нису изгубили на актуелности, штавише живљи су него икад! Насупрот томе Роберт Е. Гудин (Robert E. Goodin) у својој књизи *Innovating democracy* (2008), вршећи мали експеримент, покушао је да докаже да тако нешто као, како је он назвао, No-party democracy, демократско друштво без партија није могуће. То је покушао да докаже следећим тврдњама:

1. Демократија захтева то да заједница буде колективно само-законодавна.

2. Образложење (ratio) је потребно да би стварно имали „дат закон за себе” и да буде „само-доношење закона” у истом смислу.

3. Колективно образложење (ratio) је неизбежно одсутно код некоординисаних гласова независних актера у Не-партијској демократији.

4. Не-партијска демократија није демократија уопште.

5. Прецизирајући гореизнете тврдње Роберт Е. Гудин каже да оно што недостаје непартијској демократији да буде стварна демократија је образложење или *ratio*,

као основ владиним законима, а што је неопходно за доношење закона нама самима. Јер то је оно, тврди он, што странке обезбеђују, координирајући различите намере својих чланова кроз колективну дејственост партије и њеног програма. Такође сматра да је за испуњавање наведених услова за истинско функционисање демократије потребно бар две партије. У истом смислу наводи да демократија са више партија може да узрокује исте проблеме као и непартијска демократија.

Разлог томе је тај што се при стварању веће коалиције непосредно након избора, партије које у томе учествују основ за тако нешто не налазе у кохерентном *ratio*, већ у међусобној трговини и трампи министарствима. Иако у највећем делу

овог поглавља Гудин инсистира на партијској демократији, ипак, у одељку који носи наслов „Beyond party democracy” оставља могућност постојања демократије изван партија. Са тим у вези он каже да нам можда нису потребне партије које би нам говориле које су праве опције и како треба да мислимо о њима, када конструишемо њихова образложења и сврхе. Он каже да ако тежимо да за наше законе имамо појединачна кохерентна образложења, онда делиберација у грађанском друштву не мора да иде у правцу консензуса о томе која опција треба да буде изабрана, већ зашто нека опција треба да буде изабрана. Када се каже консензус мисли се на давање образложења и оправдања закона, јер тада и само тада ће грађани демократски „доносити законе за себе саме”. (Исто 221-222).

Међутим, иако прихвата делиберацију као вид дискурса у сврху обезбеђивања образложења (ratio) за предложена решења, ипак, цитирајући Манина (Manin) каже „да је ограничени партијски плурализам потребан за ефикасну делиберацију.” Такође, додаје и то да, „иако је филозофска чињеница да „доношење закона за себе саме” захтева грађане који ће бити у стању да колективно изаберу између различитих потенцијалних добро образложених закона, ипак, у практичном смислу много је бољи начин да се до тога дође преко компететивних партија!” (Исто 223).

Представљање ова два опречна мишљења има за циљ да нам касније помогне у конститусању нашег виђења места партија у процесу превазилажења крхких демократија, а у правцу институционализације делиберативне демократије, као могућег решења проблема друштва крхке демократије.

ДЕТРОНИЗАЦИЈА ПАРТИЈА У КРХКИМ ДЕМОКРАТИЈАМА КАО УСЛОВ ДЕКОНСТРУКЦИЈЕ ПАРТИЈСКЕ ДРЖАВЕ

До сада смо успели да докажемо да партије и партијски плурализам у крхким демократијама не могу бити гарант очувања демократских вредности, већ, штавише, представљају главну препреку даљем развоју демократског друштва. Видели смо да у теоријама различитих аутора

има супротних мишљења о улози и значају партија у политичким процесима. По нашем мишљењу партије у крхким демократијама имају врло привилеговано место, штавише, имају „краљевски третман”, иако тај статус никако не заслужују. Партије у крхким демократијама нити су саме демократске нити доприносе развоју демократије, већ су оруђе у рукама политичке елите, која преко партија има потпуну контролу над свим друштвеним кретањима. Формално гледано партија и није носилац суверенитета једне државе, већ је то грађанин-појединац!

Уставно право сваког грађанина је да са навршених осамнаест година може да бира или буде биран. Овим се хоће рећи да је пунолетни грађанин довољно свестан и способан да сам доноси политичке одлуке и да износи политичке ставове. Он може, али не мора, да се политички ангажује тако што ће формирати или се прикључити већ формираној политичкој партији преко које ће утицати на доношење битних политичких одлука, оних одлука које су од значаја за ширу заједницу, а исто тако може у политичким процесима да учествује и као слободан и независтан појединац. Међутим, политичке елите, а како би сачувале овако предполитичко стање, на врло перфидан начин злоупотребљавају своје позиције и доносе законе и подзаконска акта како би ово стање формализовали и легализовали. Тако на пример у неким државама (Србија), да би се регистровала политичка партија потребно је да се прикупи најмање 10000 потписа пунолетних грађана. Овај, по нашем мишљењу, дубоко противустан и дискриминаторски пропис онемогућава многе грађане, који би желели да са новим идејама изађу на политичку сцену, да уопште приђу политичкој арени, а поготово да ту изврше било какав утицај или не дај Боже изврше неке промене! Због тога сви политички процеси се дешавају у врло уском кругу међусобно интересно повезаних партија и појединаца, стварајући тако једну строго контролисану и херметички затворену политичку класу!

Сваки покушај да се на њу било споља, а још мање изнутра, утиче са циљем разбијања монопола у процесу одлучивања, завршава се безуспешно. Извршна власт има доминантан утицај на све друштвене институције, па, чак, и

на друге две гране власти судство и парламент. Контрола над медијима се подразумева. Поставља се питање како у овим недемократским условима је могуће учинити било шта на пољу друштвене трансформације. Ако смо раније рекли да политичке елите, преко политичких партија, имају „ексклузивно право” на заступање ставова и интерпретацију политичких преференција грађана, како је онда могуће било какво ангажовање на пољу друштвеног редизајна? Могућности за тако нешто јесу мале, али ипак постоје. Рекли смо раније да посебан положај у друштвеним процесима партијама и њиховим врхушкама омогућава прегршт привилегија и да се оне тога неће тако лако одрећи. Налазећи се на самом трону у хијерахији политичког плурализма, за десет места изнад свих осталих учесника, оне не виде, нити им је то у интересу, потребу да за било каквим друштвеним променама. Уместо да буду носиоци развоја једног демократског друштва у смислу омогућавања што веће партиципације грађана у процес политичког одлучивања, оне, захваљујући својој партијској машинерији, манипулишући истином о стварном стању у ком се друштво налази, грађане држе у незнању и спречавају сваки покушај у том смислу. То за последицу има стварање једне потпуно партијске државе, која има за циљ само то да буде уточиште једне отуђене елите! Зато се морамо сложити са извесним ставовима Симон Веил изреченим о политичким партијама, који имају за циљ дефетишизацију и разбијање монопола истих. С тим у вези сматрамо да партије морају бити *детронизирани*, односно ускратити им привилегован положај и „краљевски третман” у политичким процесима. Такође нисмо ни за то да им се потпуно онемогући учествовање у политичком животу, јер оснивање политичких партија представља легитиман начин политичког организовања, али јесмо за то да имају исти статус и третман као и све остале асоцијације, покрети, невладине и друге организације, покрети или независни појединци, који равноправно учествују креирању друштвеног амбијента. Овом приликом хоћемо да изразимо наше неслагање са ставом Роберта Е. Гудина да само политичке партије могу рационално да заснују одређена политичка решења и да „доносе законе за нас саме”, већ то право и потенцијал имају и сви остали учесници, које

не треба потцењивати, у политичком животу и то им нико не може ускратити. Политички и друштвени миље обликује одређене, па, чак, и филозофске ставове, а у случају Роберта Е. Гудина је то више него очигледно. Међутим, сада се само по себи намеће питање како у крхким демократијама и у тако непријатељским околностима омогућити и обезбедити што веће ангажовање грађана у политичким процесима?

ПОТЕНЦИЈАЛИ У КРХКИМ ДЕМОКРАТИЈАМА ЗА ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ПРЕОБРАЖАЈ

Као што се да закључити из претходног одељка свака даља акција усмерена ка друштвеном преображају неће бити подстакнута, а још мање извршена, од стране политичке елите. Она за тако нешто нема интереса, јер би у том случају само угрозила своје позиције, што би се народски рекло „неће да сече грану на којој седи”. У најбољем случају политичка елита ће и даље одржавати привид партијског плурализма, како се „контролисани хаос” не би отео контроли и довео до нежељених последица по саму елиту. Ако се та потребна трансформација друштва и деси, сигурно се неће догодити по принципу „одозго-надоле”, већ ће морати „одоздо-нагоре”. Ко у том случају треба да покрене, а по могућству и спроведе, неопходни институционални преображај? Главни актери ове мисије требало би да буду сами грађани, бар већина њих, који су остали са друге стране поларизованих друштава крхких демократија. Грађани ће морати да се сами организују ако желе да спасу своју аутономију и достојанство као грађанина и да спрече свако даље пропадање и кретање друштва ка његовој ауторитарној фази. Они остају последња снага која се може одупрети себичној и отуђеној елити. Нико други то не може да уради уместо њих, јер њихово друштво и њихов живот у њему тиче се само њих и никог другог. Све вредности плуралистичког и демократског друштва биће трајно угрожене или, чак, и уништене, ако се не супротставе бахатој елити. Како то учинити? Као што смо рекли актери овог процеса морају бити из цивилног сектора, тзв. Трећег сектора, неформалне сфере итд., све су то синоними за ону друштвену сферу која је са друге стране друштвеног пола.

Јер једино са те стране може доћи до истинске друштвене трансформације, као и, чему се надамо, институционализације делиберативне демократије.

Да би дошли до крајњег циља, а то је квалитативно превазилажење крхке демократије, сматрамо да као прво треба успоставити међуграђански дијалог. Дијалог између грађана је подстакнут њиховим осећајем несигурности и неизвесности даљег егзистирања у једном друштву као што је друштво крхке демократије. Перманентна транзиција друштва довела је до губитка два најважнија ресурса у њему – људи и времена. Трошећи своју основну супстанцу крхке демократије цуре као песак међу прстима и одлазе у неповрат. Овако утврђене непобитне чињенице једног друштва крхке демократије треба да буду резултат продубљеног дијалога међу грађанима. На тај начин грађани долазе до детекције првог озбиљног проблема у процесу трансформације система крхке демократије. Први и једини проблем је само друштво крхке демократије, односно крхка демократија као таква!

СВИ И СВЕ КА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈИ ДЕЛИБЕРАТИВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Рекли смо раније да превазилажење стања крхке демократије није интерес елите, већ слободних и једнаких грађана. Због тога треба да сви грађани и све асоцијације, организације, покрети, удружења и друго буду посвећени том циљу, као каквом општем добру ка ком ваља ићи. Постићи један такав општи консензус у једном располућеном, разједињеном и пасивизираним друштву врло је тешко. Истицати само аномалије и слабости друштва крхке демократије није довољно. Потребно је више од тога да се само каже против чега се боре, већ и за шта и на који начин. Овде није довољан само дијалог него сада треба укључити и делиберацију, као његов виши ниво. Истинска делиберација међу свим заинтересованим актерима треба да утврди шта и на који начин треба да се дође до претходно, на делиберативним принципима, утврђеног циља. Ко су све актери овог процеса трансформације друштва крхке демократије? Рекли смо сви грађани, или бар већина, и све асоцијације, организације, покрети, удружења и све

друге форме повезивања и деловања. Сви су на истом задатку потпуне промене друштвеног живота у ком егзистирају, јер само тако ће успети да опстану и да сачувају своју аутономију и аутентичност. Више неће бити само декор псеудопартијског плурализма, већ истинске друштвене снаге од којих зависи очување демократских вредности. Као што ни друштво не може бити демократско ако су његови актери устројени и функционишу по недемократским принципима, тако ни то ново друштво коме се тежи не може опстати по принципима делиберативне демократије ако оне снаге које треба да до њега доведу не придржавају се делиберативних принципа! Досадашња делиберативна „достигнућа” у форми мини-јавности никако не могу задовољити тежњу оних којима је циљ истинско друштво делиберативне демократије и пре су ограничени друштвени експерименти него озбиљан покушај ка истинској друштвеној трансформацији. Оне су показатељ неслободе, немоћи и потпуне контроле демократског друштва пре него његове снаге, и као такве нису и не могу бити довољан покретач друштвеног редизајна. Док мини-јавности не постану макси или опште јавности немогуће је очекивати било какву промену уопште.

Само општа јавност, која делује по принципима делиберативне демократије, ослобођена стега политичке елите може да доведе до опште трансформације. Јер друштвеност као таква није и не може бити производ политичке елите, јер је она (друштвеност) и по обиму и по снази вишеструко превазилази. Зато она треба да превазиђе то стање, друштво елита и маса и да доведе до новог поретка тзв. *елитизованог друштва*. Такво ново и унапређено друштво треба да почива на принципима делиберативне демократије чији су сви чланови једнакији међусобно и са много више аутономије одлучивања него што је то био случај раније, али и сами другачији и бољи и са много више компетенција за политичко деловање. Зато смо горе рекли да општа јавност, садржана од небројано актера, међусобно хоризонтално и вертикално повезана *јавним умом* или *јавном филозофијом* обезбеђује шири консензус о томе ко, шта и на који начин треба да обезбеди нови друштвени контекст. Само поштовањем и придржавањем делиберативних принципа сви

друштвени актери укључени у општи преображај могу себи обезбедити легитимитет и поверење потребно за остварење постављеног циља. Диверзитет друштва захтева и диверзитет свих оних учесника небитно на начин организовања, који треба да у јавном дискурсу по принципима делиберације дођу до најбољих решења за сваки сегмент друштва. У том смислу потребно је да чланови свих асоцијација, удружења, покрета, организација и сл., као и сви независни учесници тог процеса у јавној делиберацији слободно и несметано износе своје разлоге и аргументе у сврху постизања најбољих решења. На принципима делиберативне демократије засноване све асоцијације ће ангажовањем својих чланова и других појединаца јавно представљати своја решења примерена проблему на који се односе, а то је, као што смо рекли, само друштво крхке демократије. Та решења, као плод опште делиберације вођене између свих учесника, треба да доведу до увида у суштину проблема друштва крхке демократије, односно да нам недвосмислено покажу шта та друштва највише оптерећује. Ако делиберативан процес буде правилно вођен доћи ће се до закључка да политичке елите преко псеудо партијског плурализма представљају највећу сметњу квалитативној трансформацији друштва и његовом институционалном редизајну. Решење за проблем на свеопште усвојеној агенди, наравно, до кога се опет дошло делиберативним путем било би, као што је раније речено, потпуна *детронизација политичких партија* као суштине партијске државе, што треба касније да омогући њену потпуну *деконструкцију*. Тиме би се отворио пут свим актерима који су до тога довели да преузму одговорност за даље вођење друштва. Нестанак дотадашњег партијског система са сцене не сме да буде основ за обнову бившег система у новом руху, односно да асоцијације ускоче на место партија и да се настави са старом праксом, већ то може да буде само могућност да на легитиман начин дође до новог устава који ће потпуно институционализовати делиберативну демократију! Асоцијације, организације, покрети, удружења и сви други видови удруживања грађана треба да буду засновани на добровољној бази њених чланова, што ће рећи да они имају потпуну слободу да својевољно уђу или

напусте одређене асоцијације. Мотив за улазак у поменуте асоцијације или остале видове удруживања и организовања могу бити мотивисани личним и субјективним, као и разлозима друштвене одговорности. Ови потоњи су много важнији иако нису увек примарни приликом одлучивања сваког будућег члана везано за улазак у неку асоцијацију. Међутим, иако то нису у почетку морали би то бити касније, јер сврха једне такве асоцијације или било ког другог вида удруживања грађана требало би да буде њено ангажовање на унапређењу друштвеног живота свих његових чланова. Да би се тако нешто постигло потребно је да свака асоцијација или било која друга форма удруживања грађана функционише по принципима делиберативне демократије. Зашто? Зато што само делиберација омогућава продубљени увид чланова заједнице и онемогућава слепо инсистирање на остварењу сопствених интереса, односно да интереси свих чланова заједнице морају бити подједнако уважени. Устројене на тај начин асоцијације, организације, покрети, удружења и сл. могу бити адекватна места на којима грађани могу да остваре своје потенцијале и унапреде сопствену аутономију, али не само то, удружене са свим осталим асоцијацијама и осталим формама удруживања у једном друштву оне могу да постану и носиоци друштвеног преображаја. Које су то делиберативни принципи на којима треба да буде заснована асоцијација? Скуп делиберативних норми се током времена мењао, као и то да нису све успеле да се одупру изазовима данашњег тренутка. Оне које су у томе успеле су: *аутономија, једнакост, међусобно уважавање, слободан проток идеја, заједничка основа, рационалност и емоције.* (Hartz-Karp 2007)

Постепеним успостављањем заједничке основе између већине учесника у друштвеном животу на делиберативним принципима долази се до сазнања да је промена друштвеног система неопходна, односно да је прави тренутак да сви грађани и све асоцијације начине тај одсудни корак у правцу институционализације делиберативне демократије. Њихова улога је у томе да коначно преузму одговорност на себе за креирање јавне политике, али и њеног спровођења! Поента је у томе да нејавна сфера постане јавна, односно да се *владање замени управљањем!*

Сличне идеје у правцу друштвеног преображаја могу се наћи код одређених аутора (Elstub 2008, Thompson 2008, Goodin 2008), али ако би их и покушали развити до њихових крајњих консеквенци не би довеле до жељеног циља. Разлога, по нашем мишљењу, за то има више и међусобно су испреплетани. *Центризам* сопствене друштвене стварности, у смислу недовољног и непотпуног критичког односа према њој самој на начин истицања *самодовољности, непроменљивости и континуираности* њених институција и друштва у целини, условила је суштински *паралелизам и дуализам* двеју сфера на нормативном нивоу, а што је за последицу у друштвеној пракси имало *псеудо еманципацију и притајени конформизам!* Поента је у томе да су аутори углавном за објекат своје критике имали друштво ком су и сами припадали. Са једне стране за њихов став се може наћи разумевање ако се узме обзир ниво развијености и зрелости институција у западним демократијама, које су далеко изнад истих у крхким демократијама. Међутим, данас политичка стварност и у западним демократијама је далеко од идеалне (Rosenberg, 2007), па није сасвим јасно зашто нису у својим теоријама инсистирали на потпуном друштвеном преображају. Зашто су јавни сектор остављали нетакнутим? Крајњи њихов домет у теоријском смислу било је осмишљавање начина (уз помоћ делиберативних норми) за успостављење праведнијег система партиципације грађана у доношењу битних политичких одлука, али не и тога како „овладати” институцијама, које су, ипак, под контролом Владе. Због тога, чак, и у теоријском смислу, није дошло до таквих револуционарних решења која би представљала потпуни раскид са досадашњом демократском праксом.

Ту долазимо до тачке прелома, где многи аутори на нормативном плану нису хтели или нису могли да пређу ту границу између нејавне и јавне сфере него су, иако су били свесни чињенице да партијски плурализам у њиховим друштвима све теже функционише, да грађани све више бивају разочарани у политику и политичаре, као и то да је излазност на изборима све мања (Nino, 1998 , Rosenberg, 2007), тврдоглаво истрајавали на томе да је такав систем, без обзира на његове слабости, ипак, најбољи систем од свих

демократских система. Доказ томе је тај да су се сви њихови напори да у теоријском смислу дају адекватан одговор на тренутну кризу демократије завршавали на томе, као што смо рекли, како да грађани на основу делиберативних принципа ојачају свој политички капацитет и што равноправније учествују у креирању јавне политике. Међутим, скоро нико од тих аутора није био довољно храбар, макар и на теоријском нивоу, предложи такав систем који би грађанима дао прилику и да ту јавну политику спроводи на неки начин. Брус Ејкерман и Џејмс С. Фишкин (Ackema, Fishkin, 2002), на пример, изнели су идеју о одржавању Дана делиберације, када би скоро сви грађани једног друштва (читај америчког), једног дана, уместо да гласају, узели учешћа у креирању јавне политике, али за чије спровођење би опет била задужена политичка елита, а не грађани. Али шта је гарант да ће политичка елита поступити у складу са одлукама грађана донетих у Дану делиберације, када је политичка елита небројано пута изневерила очекивања грађана. Слично се може приговорити и Елстубу, који је покушао да направи синтезу асоцијативне и делиберативне демократије, а како би на тај начин дошао до друштвене трансформације, али без успеха, пошто се његова концепција завршила немогућношћу премошћавања јаза између јавне и нејавне сфере, односно да упркос томе што је инсистирао на давању легитимитета асоцијацијама, као форми политичког организовања, које треба да на основу делиберативних принципа дођу до битних друштвених одлука. Међутим, у његовом делу се не види како оне то могу да спроведу, ако то сама Влада не жели из њој знаних разлога, и тако оне (асоцијације) остају само кооптиране у једном строго контролисаном систему. Као што смо више пута до сада наглашавали аутори са Запада у конципирању својих теорија полазе од непосредне политичке праксе, из које некритички преузимају одрђене елементе. Ту пре свега мислимо на партијски плурализам, који у тим теоријама бива потпуно интегрисан без било каквог прилагођавања, штавише, он је једини неупитан моменат читаве концепције. Вера у непогрешивост сопственог партијског плурализма до те мере, узроковаће мањкавост саме теорије, која касније ни на практичном плану не може произвести већи ефекат.

У саму теорију је, несвесно или свесно унет „вирус”, који има за циљ да опструира читав систем у одсудном тренутку. Зато сматрамо да је читав покушај те врсте лицемеран и неискрен, јер се тобоже брине о томе да грађани у што већем броју учествују у политичким процесима са циљем да што непосредније утичу на доношење што промишљенијих и исправнијих одлука, као и тражењу што подеснијег начина за тако нешто, на пример путем делиберације, са једне стране, док, са друге стране, не каже се ништа о томе шта у ставри онемогућава те исте грађане да заиста буду „господари сопствене судбине”. Наиме, суштина је у томе да дође до потпуне смене система, односно да уместо *Deliberation day*, по нашем мишљењу, уследи *Deliberative revolution*, где би све асоцијације, организације, покрети и сви остали грађани одлучно кренули у промене тако што би тада уместо да донете одлуке проследи политичкој елити на даље поступање и спровођење, одлучили да, као прво, ускрате свако право и привилегију да неко други одлучује уместо њих, као и то да преузму одговорност за спровођење донетих одлука на бази делиберације.

УПРАВЉАЊЕ А НЕ ВЛАДАЊЕ КАО НАЧИН ФУНКЦИОНИСАЊА ДРУШТВА ДЕЛИБЕРАТИВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

У овом одељку ћемо покушати да још прецизније утврдимо начине функционисања једног новог друштва које је потпуно трансформирано и сасвим дистанцирано од досадашње демократске праксе. За ту намену искористили смо неке идеје Алесандра Фераре, наравно прилагодивши их потребама нашег рада, а које је изнео у својој књизи *The democratic horizon-Hyperpluralism and renewal of Political liberalism*(2014)(Ferrara 2014). Због све тежег стања у коме се демократија у 21. веку налази, односно због појаве нових „непријатељских” околности који је оптерећују, потребно је пронаћи начин како би се са тим изборили. Он сматра да сама демократија захваљујући тако нечем као што је *демократски етос*, чија је главна одлика *отвореност демократије*, може на свом *хоризонту*, без обзира на непријатељске услове у

којима сада егзистира, пре или касније, угледати потенцијално решење (Исто 13-14). А то светло на хозонту, по нашем мишљењу, могло би да буде потпуна институционализација делиберативне демократије. Не може се рећи да би то био закључак оног о чему је Ферара писао, јер он делиберативну демократију помиње у специфичном контексту, односно сматрао је да управљање и делиберативна демократија удружени могу довести до веће и боље координације акције различитих чинилаца на наднационалном нивоу. Оно чему његова размишљања теже везано за даљи развој демократије је форма политичког режима изван националних граница. У том смислу он не подрзумева одређену наднационалну Владу која влада светом, већ постојање таквог начина *управљања*, који не би био мање демократичан. Штавише, оно би подразумевало одсуство сваког наметања силом било какве одлуке или закона на начин како је то предвиђено процедурама компетативне демократије, већ би се *управљање* спроводило *меким правом, отвореним методом координације, стандардизацијом, најбољим праксама и моралним убеђивањем*. Међутим, морамо прво да прецизирамо и појмовно одредимо *владање и управљање*. Ферара сматра да нам је свима познато шта значи *владање*, па са тим у вези он каже да у демократском систему, било да је он демократски легитимитет стекао путем директног гласања као у председничком систему, или на начин „гласања о поверењу” чланова већине у парламенту, имаоци извршне власти исту спроводе на начин креирања политике, покретање законских иницијатива и доношења буџета (Исто 171). Поента је у томе да влада управља нашим акцијама кроз доношење и спровођење закона, који су обично, ако их се не придржавамо, подржани различитим врстама санкција. Са друге стране *управљање* се, по тврђењу Фераре, различито дефинише, па је оно за једне посебна врста *владања*, која промовише мрежни тип, хоризонталне, нехијерархијске везе између институционалних сегмената јавног сектора, а почива на принципу субсидијарности уместо на централизованом доношењу одлука. За неке друге ауторе *управљање* представља успон „делиберативних полиархија”, које стоје између корпоративних приватних актера и институција, а то укључује већи опсег актера и заинтересованих страна него

што је то случај код традиционалних владиних институција (Исто 171). Међутим, по мишљењу Фераре, *управљање* треба дефинисати не на основу тога ко учествује у томе или на основу циља процеса, већ у супротности са владањем, па у том смислу предлаже следећу дефиницију упарављања као: „координацију и регулацију политичке акције у одсуству капацитета увођења санкција за непридржавање” (Исто 173).

Овде Ферара има на уму Веберову идеју о томе да држава и влада могу у неком тренутку, а како би спровели своје одлуке, да примене физичку силу. То није случај са *управаљањем*, она, по мишљењу Фераре, иако вуче порекло из корпоративног света у смислу помирења и хармонизације потреба, преокупација и тежњи које потичу из менаџмента, потрошача, заинтересованих страна и локалних заједница, не може да остане талац области економских и индустријских односа. Због тога одлуке које потичу из структура *управљања* имају за циљ да *орјентишу без обавезивања*, без формалне субординације аутономији индивидуалних или институционалних учесника, као и то да ни у једном делу процеса нема примене силе (Исто 173-174). На чему онда почива снага упарављања ако не може да се ослони на употребу силе, пита се Ферара и каже да она почива на *меканијој* врсти монопола и то на *монополу приписивања легитимитета*. Он под тим мисли да је суштина структура управљања у томе да једино *агенција за координацију* може да да легитимитет акцији координисаних учесника (Исто 174). Иако смо малопре поменули да у случају неизвршења одређених акција координисаних од стране структура управљања, нема директних санкција, ипак, то посебно наглашавамо због потреба нашег рада, има индиректних санкција које се огледају у томе, да приликом кршења или занемаривања директива, смерница или параметара датих од поменутих структура, може доћи до увећања ризика неиспуњења циљева и користи које они носе. Да се то не би догодило потребно је као прво правилно утврдити који то циљ представља вредност по себи и може бити довољно јак мотив за све или већину актера једне заједнице. За ту сврху нема бољег начина од саме делиберације која треба да сачува саме актере од њих самих, како их себични интереси не би завели и

одвели на погрешну страну. Зато управљање и делиберативна демократија представљају логичан спој, који треба да одржи фокус свих актера на оно што је од општег интереса, а то је друштво слободних и једнаких грађана. У том смислу Ферара каже да су управљање и делиберативна демократија компатибилни двоструко. Прво је то да делиберативно разумевање демократског процеса може боље да објасни процесе *моралног убеђивања* на раду у *управљању*, а друго је боља концептуализација права, која ублажава њихову потенцијалну тензију са демократском вољом грађана (Исто 182). Тако делиберативни поглед демократије може да нам понуди адекватнији концептуални оквир за разумевање природе и функционисања *моралног убеђивања*, који конституише најбољи инструмент за координацију у процесу управљања и може боље објаснити зашто *меко право* може да врши своју функцију, чак и у одсуству могућности увођења санкција (Исто 183).

Иако је Ферара овим структурама *управљања* имао за циљ повезивање и координисање акција између различитих учесника на глобалном нивоу, ми сматрамо да, иако, ове идеје могу томе да послуже, треба бити мање претенциозан, па полазећи од особености сваког друштва, исте могу користити у сврху како трансформације сваког друштва појединачно тако и у сврху њиховог даљег функционисања, али, подвлачимо, само на локалном нивоу, односно нивоу појединачног друштва, где ће његови специфични актери моћи да прилагоде принципе *управљања* специфичностима самог друштва.

ЗАКЉУЧАК

Овим последњим делом смо обезбедили све нормативне елементе потребне за теоријски покушај квалитативне трансформације друштва крхке демократије. Сада би са тим у вези могли шире и детаљније да екплицирамо наше виђење друштвене трансформације пошто су нам на располагању сви главни чиниоци овог процеса: актери (грађани, експерти, асоцијације, покрети, организације, удружења и друго), затим имамо циљ- институционални редизајн друштва

(институционализација делиберативне демократије), начин повезивања и деловања по принципима делиберативне демократије, као и основу структура управљања, као начина организације и вођења друштва, што би све заједно требало да доведе до делиберативног устава, као формализације делиберативне демократије. Међутим, овде ћемо морати стати, јер делиберативни устав је тема за себе и превазишла оквир овог рада. О томе неком другом приликом.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Коен, Л. И., и Лемпи, Џ. Р. (2013), *Прихватање демократије на Западном Балкану, од постконфликтних битака ка европској интеграцији*, ДАН ГРАФ Данас, Београд.
- Ackerman, B. and Fishkin, S. J. (2004), *Deliberation day*, Yale University Press, New Haven & London.
- Carl, T. (2006), „From Democracy to Democratization before and after Transitions from Authoritarian Rule“, *The Diversity of Democracy: Corporatism, Social Order and Political Conflict*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Daniel Bensaid, D. (2011), „Permanent scandal“, *Democracy in what state?*, Columbia University Press.
- Elstub, S. (2008). *Towards a Deliberative and Associational Democracy*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ferrara, A., (2014), *The democratic horizon-Hyperpluralism and renewal of Political liberalism*, Cambridge University Press.
- Goodin, R. E. (2008), *Innovating Democracy: Democratic Theory and Practice after the Deliberative Turn*, Oxford: Oxford University Press.
- Gutmann, A. & Thomson, D. (2004). *Why Deliberative Democracy?* Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Hartz-Karp, J. (2007). “Understanding Deliberativeness: Bridging Theory and Practice”. *The International Journal of Public Participation*, 1 (2), pp. 1-23.
- Mansbridge, J. (2006). “Norms of Deliberative Democracy - The Inductive Study”. *Journal of Public Deliberation*, 2 (1), pp. 1-47.
- Nino, C. S. (1998). *Constitution of Deliberative Democracy*, New Haven and London: Yale University Press.
- Rosenberg, S. W. (2007). ”An Introduction: Theoretical Perspectives and Empirical Research on Deliberative Democracy” in S. Rosenberg (ed.), *Deliberation, Participation and Democracy: Can the People Govern?*

London: Palgrave MacMilan, 1-22.

Schendler, A. (2001), „Taking Uncertainty Seriously: The Blurred Boundaries of Democratic Transition and Consolidation”, *Democratisation* 8, no. 4.

Thompson, D. (2008). „Deliberative Democratic theory and Empirical political Science”. *Annual Review of Political Science*, 11, 497-520.

Miljan Milisavljevic

**QUALITATIVE OVERVIEW PROPOSAL OF
FRAGILE DEMOCRACY**

Resume

The paper presents a critical analysis of state of democracy today, especially those that we have called fragile democracies. In the first part of the paper we highlighted the most significant characteristics as well as the reasons of their weak institutions. In our view, the most important feature is their politicization. We have also identified the very source of the politicization of the institutions, which is found in political parties. We have shown that they are the most important political actor in fragile democracies, through which political elite have control over entire society. In the teachings of Simone Weil and Robert Goodin, we have shown two diametrically opposed views on the role of parties in democratic a society. We have shown that the undemocratic actions of parties in fragile democracies lead to phenomenon of a „captured state“. In the second part of the paper, we made our proposal for qualitatively overcoming the situation in fragile democracies. It would reflect that the citizens should first, on the principles of deliberative democracy, establish an agenda of priority problems that burden societies of fragile democracy, and then make proposals for solving them. In our view, the best way to achieve this would be truly institutionalize deliberative democracy.

Keywords: fragile democracies, political institutions, political parties, elite, citizens, deliberative democracy.

* Овај рад је примљен 10. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021. године.

*Слађана Ћурчић**

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

ЕПИСТЕМИЧКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ОБЛАСТИ КОНТРОЛЕ НУКЛЕАРНОГ НАОРУЖАЊА КАО СУБЈЕКТИ БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак

Рад се бави применом концепта епистемичких заједница у области безбедности, са циљем да се идентификују епистемичке заједнице у домену контроле нуклеарног наоружања, укаже на практичне импликације њиховог деловања, али истовремено испита и аналитичка вредност концепта. На темељу прагматичног конструктивизма, као теоријског оквира рада, указује се на делатни потенцијал епистемичких заједница, као актера безбедности, као и на њихову трансформативну улогу, као генератора промена на практично-политичкој равни. Посматрано шире, из визуре свеобухватног приступа безбедности, ширеће дијапазона безбедносних проблема, њихово усложњавање и прожимање, подразумева активну улогу нових и све бројнијих актера, односно субјеката безбедности, али и умножавање објеката заштите, те се епистемичке заједнице, као синтеза организација цивилног друштва, научних института, независних експерата, представника универзитета и академске заједнице, могу посматрати и као специфични субјекти безбедности. Ауторка закључује да, по угледу на успешан пример контроле нуклеарног наоружања, бавећи се и другим безбедносним проблемима, епистемичке заједнице могу развијати и унапређивати безбедносне политике и праксе. Стога се у теоријском смислу, релевантност истраживања

* scurcic50@gmail.com

огледа у тематизацији безбедносних епистемичких заједница, кроз специфичну примену концепта на област контроле нуклеарног наоружања, чиме се уједно подстиче даља разрада концепта, нарочито у области безбедности.

Кључне речи: епистемичке заједнице, контрола нуклеарног наоружања, прагматични конструктивизам, субјекти безбедности, безбедност, идеје, знање.

УВОД

Све интензивнији процес глобализације и пораст потребе за удруженим деловањем различитих актера у низу области, условили су различите облике повезивања и удруживања људи, организација, али и држава. Једну такву „форму”, која је превасходно заснована на људском потенцијалу и деловању, али има могућност утицаја на националном и међународном нивоу, те стога подстиче и повезивање и сарадњу држава, представљају епистемичке заједнице (у даљем тексту ЕЗ) или заједнице знања. Изворно социолошки концепт, постепено је уведен у област међународних односа, да би се данас могла уочити његова све чешћа примена у проблематизовању појединих безбедносних питања. То не чуди, ако се има у виду да покретачки потенцијал ЕЗ првенствено почива на знању, компетенцијама и идејама, а да комплексна област као што је безбедност, све више захтева синергију праксе и теорије/ научних знања у суочавању са савременим безбедносним изазовима, ризицима и претњама. Стога рад посебну пажњу посвећује ЕЗ у области контроле нуклеарног наоружања, као важном и осетљивом безбедносном питању, настојећи да укаже на то, да у комплексној области, каква је безбедност, у којој се преплиће и сажима низ других дисциплина и подручја деловања, појединци из исто тако разноликих сфера и професија, обједињених у ЕЗ, могу имати значајну улогу—најпре, ослањајући се на своја знања и стручност, а потом кроз утицај на политичке одлучиоце и сарадњу са традиционалним субјектима безбедности.

Рад почиње дефинисањем и операционализацијом концепта ЕЗ, наставља разматрањем теоријских приступа у

проучавању ЕЗ, са фокусом на прагматични конструктивизам, а затим се усмерава на тематизацију питања безбедности у којима је примењиван концепт ЕЗ. Централни део рада посвећен је операционализацији ЕЗ у области контроле нуклеарног наоружања, као безбедносних ЕЗ, након чега следе закључна разматрања у виду осврта на критике концепта, али и предности истог у погледу примене на питање контроле нуклеарног наоружања, као и област безбедности у целини.

РАЗВОЈ И ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА КОНЦЕПТА ЕПИСТЕМИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Појмове „епистеме” и „епистемичка заједница” су првобитно увели у поље друштвених наука Фуко (*Foucault*), Холзнер (*Holzner*) и Џон Маркс (*John Marx*), на чијим темељима га је разрадио Руџи (*Ruggie*) (Faleg 2011), док је Ернст Хас (*Ernst Haas*), био први који је концепт применио у области међународних односа, тематизовањем односа међународних организација, научних заједница, знања и моћи (Е. Наас 1975, 1995, 1990), што је даље наставио Адлер (Adler 1991, 2005), а то је дало подстрек за све плодније изучавање концепта у широком спектру од еколошких питања и међународне политичке сарадње у том домену (Р. Наас 1989, 1990, 1992а, 1992б; Токе 1999), контроле нуклеарног наоружања (Adler 1992; Mitchell et al. 2007; Kutchesfahani 2010; Roze 2016), до европских интеграција и реформе сектора безбедности (Richardson 1996; Verdun 1999; Zito 2001; Sugden 2006; Radaelli 2009; Faleg 2011; Phillipps 2018). Дакле, може се уочити постепена еволуција концепта ка пољу безбедности, односно његова све чешћа примена у проблематизовању низа безбедносних питања на националном и међународном нивоу. У томе лежи и основ да се истражи на који начин је концепт ЕЗ, као првобитно шири социолошки концепт, постао значајан у домену безбедности и како доприноси разумевању одређених безбедносних појава и процеса.

Ернст Хас (Е. Наас 1990, 41) је артикулисао идеју ЕЗ, као „професионалаца (најчешће из различитих дисциплина), који деле заједничка уверења и заједнички систем политичких вредности, као и посвећеност њиховом

трансформисању у практичне политике, са циљем да се допринесе добробити друштва.” За Адлера (Adler 1991) су ЕЗ основни извор учења, које производи трајне промене у епистемолошким претпоставкама и интерпретацијама, а које помажу уоквиравању и структурирању колективног разумевања и деловања. Касније, он истиче да ЕЗ нису важне само као катализатори промена у политичком понашању или као фактори „координације политика” између држава, већ да је њихов најдалекосежнији ефекат когнитивна еволуција, тј. стварање нових пракси које могу користити и садашње и будуће генерације практичара и могу представљати основу трансформације идентитета и интереса све већег броја људи (Adler 2005). Управо на трагу поимања ЕЗ као заједница пракси, он истиче да се у литератури о међународним односима користе различита појмовна одређења заједница пракси—осим епистемичких, такође и „безбедносне заједнице” „транснационалне мреже заговарања“, „заједнице знања и праксе”, „критичке заједнице” и „заједнице дискурса” (Adler 2005, 13), при чему се у појединим радовима посебно посветио проучавању безбедносних заједница (Adler 1997, 2008; Adler, Barnett, and Smith 1998).

Питер Хас (P. Naas 1992b, 3) је за сада пружио најподробнију операционализацију концепта, наводећи да је „епистемичка заједница мрежа професионалаца из различитих дисциплина и професија, који деле: 1) заједнички скуп норми и принципа, као вредносни основ за друштвено деловање; 2) заједнички систем уверења, заснован на анализи практичног деловања, који служи као основ за разјашњавање вишеструких веза између могућих акција и жељених исхода; 3) заједничке појмове ваљаности, односно интерно дефинисане критеријуме за процењивање и потврђивање знања у области њихове експертизе и 4) заједничке праксе политичког деловања, које предузимају са циљем унапређења друштвене добробити.” Уједно су ово критеријуми по којима се ЕЗ разликују од низа других заједница или група, нпр. од шире научне заједнице, одређених професија и дисциплина.¹

1 Како илуструје Питер, док економисти у целини чине професију, припадници одређене подгрупе економиста, нпр. кејнзијанци могу чинити властиту ЕЗ и систематски допринесити конкретном скупу пројеката на основу њихових

Према Питеру (Р. Наас 1992b), ЕЗ су на неки начин „канални” којима нове идеје круже од друштва до политичких структура, као и од државе до државе, остварујући тако утицај и на координацију међународне политике. Он додаје да ове заједнице окупљају стручњаке из разних истраживачких центара, невладиних организација, тзв. тинк-тенкова, као и одређених владиних истраживачких тела (31), док други аутори укључују и политичке аналитичаре, академике са универзитета, научнике и истраживаче из области природних наука (Kutchesfahani 2010, 37). Постојећа литература о епистемичким заједницама, указује да се заједничка уверења, концепти, принципи и политика чланова различитих ЕЗ, формирају и артикулишу кроз честе, неформалне контакте између чланова заједнице, кроз дискусије, расправе, али и међусобне критике (Р. Наас 1989, 1992b; Adler 1992; Verdun 1999; Drake and Nicolaidis 1992; Peterson 1992).

Начин на који ЕЗ врше утицај на процес одлучивања у различитим областима, Адлер и Хас (Adler and Р. Наас 1992) образлажу кроз четири кључна корака: 1) *policy innovation* –најпре, ЕЗ делују као иноватори, који идентификујући природу конкретне проблема, дефинишу државне интересе и постављају стандарде, односно усмеравају политичке одлуке у избору одговарајућих норми, средстава или институција на основу којих ће се бавити проблемима; 2) *policy diffusion* –ЕЗ деле своје препоруке и транснационално, путем различитих канала комуникације и социјализације. (конференције, састанци, транснационалне истраживачке мреже); 3) *policy selection* –у процесу селекције, одређени савети се прихватају, а други одбацују, односно, процес селекције одређује успех ЕЗ у превођењу теорије у практичну политику; 4) *policy persistence* –коначно, континуитет и степен консензуса међу члановима ЕЗ о одређеном питању, одређује и њихов утицај на истрајност и посвећеност доносиоца одлука идејама, саветима и предлозима ЕЗ, у решавању проблема и вођењу конкретног политичког програма у одређеној

доминантних ставова, уверења и идеја (Р. Наас 1992b, 19). Такође, за разлику од бирократских организација, које су углавном фокусиране на очување својих мисија и буџета, ЕЗ примењују своја суштинска знања у политичкој пракси, у складу са својим нормативним циљевима, па је та нормативна компонента битна детерминанта разликовања ЕЗ од неких других заједница(19-20).

области (375-381). Сви кораци заједно, заправо чине процес политичке еволуције, односно учења, у којем политички одлучиоци усвајају нова значења и тумачења стварности, које заступају припадници ЕЗ, што даље може утицати на промену њихових интереса, прилагођавање и спремност да размотре нове правце деловања (385). Стога ће се као полазна основа за идентификацију ЕЗ у области контроле нуклеарног наоружања, користити раније представљена општа операционализација концепта (Р. Наас 1992b), док ће наведени механизми утицаја ЕЗ, служити као оквир за утврђивање начина деловања и домета утицаја, односно остварених резултата ЕЗ у процесу контроле нуклеарног наоружања.

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ ПРОУЧАВАЊУ КОНЦЕПТА ЕПИСТЕМИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Као што се може закључити из претходних теоријских одређења, у поимању ЕЗ, фокус је на знању, идејама, нормама, заједничким уверењима, вредностима, али и широком спектру компетенција чланова заједнице, као својеврсном социјалном капиталу, који делује као основ и за њихов политички утицај, односно активно деловање у правцу ширих друштвено-политичких промена. Управо на чињеници да ЕЗ обједињују тзв. социјално учење и политички утицај, почива потреба да се концепт ЕЗ разматра из више теоријских углова. Неофункционализам, одређена потпоља теорије неоинституционализма, а у новије време и социјални конструктивизам, показали су да ендогени фактори, као што су култура, идеје, заједничка значења, дискурси, социјализација и норме, могу утицати и да утичу на еволуцију институција (Faleg 2011). То нас поново враћа на теоријске доприносе Ернста Хаса (Е. Наас 2004) изучавању ЕЗ у оквиру његовог ширег проучавања међународних односа и европских интеграција, где је посебно наглашавао улогу неофункционализма, као трећег пута између реализма и идеализма. Хасов (Е. Наас) нагласак на епистемичким заједницама и социјалном учењу, утицао је да се током последње деценије, окрене конструктивизму као теоријском

приступу разумевања међународних односа (Ruggie et al. 2004). Прецизније, прагматични конструктивизам је приступ, који су Питер и Ернст Хас (P. Naas and E. Naas 2002) примењивали у проучавању међународних институција, као својеврсну алтернативу доминантним позицијама реализма и либералног институционализма, али и као општи приступ друштвеним наукама. Иако је прагматични конструктивизам примењиван у различитим областима (Perkins 1999; Guzzini 2000; Mordechai 2009; Nørreklit, Raffnsøe-Møller, and Falconer 2016; Nørreklit 2017), у овом раду, у највећој мери ћемо се ослањати на прагматични конструктивизам из визиуре Ернста и Питера Хаса, с обзиром да су највише допринели развоју концепта ЕЗ, управо се користећи овим теоријским приступом и истовремено га унапређујући.

ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА ПРАГМАТИЧНОГ КОНСТРУКТИВИЗМА

Како наводе Питер и Ернст (P. Naas and E. Naas 2002, 574), „прагматични конструктивизам је изведен из конструктивизма, као приступа у проучавању међународних односа и прагматичне традиције у филозофији.” Иако су своју елаборацију прагматичног конструктивизма, преваходно базирали на проучавању међународних односа и међународних институција, оно што суштински уоквирује њихова размишљања у том домену, јесте увереност у потенцијал и неопходност деловања заједница знања (епистемичких заједница) у решавању низа проблема и последично, обликовању и унапређењу друштвене и политичке праксе. У њиховом виђењу прагматичног конструктивизма, нагласак је на плодној интеракцији између научника и политичких одлучилаца, те тако прагматични конструктивизам настоји да идентификује идеје о политици и свету, у друштвеним условима у којима су израђене (574), истовремено унапређујући разумевање утицаја идеја на колективно понашање (600). На линији тог размишљања, аутори виде прагматични конструктивизам, као средство којим посматрачи политичког процеса могу извести оправдане тврдње о политичком понашању, а да у

потпуности не потпадно под утицај актера и процеса које желе да анализирају (588). Прагматични конструктивизам разликује три „катеорије” знања, са различитим епистемолошким техникама погодним за развијање тврдњи за сваку категорију: *грубе чињенице*, *друштвене чињенице* и *хибридне чињенице* (P. Naas and E. Naas 2002, 589). При том су хибридне чињенице најзначајније за деловање ЕЗ, јер од њих полази потреба за интеракцијом науке и праксе, односно оне у највећој мери подстичу сарадњу научника и креатора политике (590). Другим речима, „хибридне чињенице су често оне, код којих се од стручњака који владају грубим чињеницама, тражи да донесу закључке у домену друштвених чињеница” (590). Тако су, на пример, бавећи се хибридном чињеницама, поједине ЕЗ утицале на политичке процесе, у областима као што су контрола наоружања и решавање еколошких проблема (P. Naas and E. Naas 2002, 590-592). Додатно, да би се формирала конструктивна узрочност, у однос актер–свет морају се интегрисати четири димензије стварности: *чињенице*, *могућности*, *вредности* и *комуникација* (Nørreklit, Raffnsøe-Møller, and Falconer 2016, 267). Аутори заступају тзв. „консензуалну теорију истине” у оквиру прагматичног конструктивизма. Наиме, онтолошки и епистемолошки, таква „истина” није ни апсолутна, како то захтевају позитивисти и научни реалисти, нити пристрасна, подложна нечијој доминацији или хегемонистичка, како то наводе релативисти, већ више представља сагласност представника различитих дисциплина о решењу неког проблема, као истинитом, правом, адекватном, те стога трајни дијалог између теоретичара и практичара, може бити пут долажења до такве истине (574). Доводећи у питање структуралистичке и рационалистичке аргументе који се тичу чисто инструменталне природе институција, наведени приступ тврди, да је оно што је „унутар” институција (за разлику од онога што је споља у односу на њих, на „државном” или „системском” нивоу), важно за утврђивање разлога и начина на који се дешавају и одвијају одређене промене, односно институције не служе само државним интересима, већ их оне могу и обликовати (Faleg, 2011). Важни унутрашњи фактори јесу знања и идеје, који такође могу послужити

као покретачи институционалних или политичких промена (Haas 1990; RisseKappen 1994), те стога, Питер и Ернст (P. Haas and E. Haas 2002) изражавају уверење да прагматични конструктивизам пружа експанаторни оквир кроз који се овај процес може разумети, као и методолошке смернице према којима се исти може спроводити. Дакле, у основи свега лежи дубока посвећеност претпоставци да научна сазнања могу допринети социјалном/колективном учењу, што заузврат може утицати на јасније дефинисање јавног интереса, трансформисати политички живот (E. Haas 1975) и у крајњем, утицати на начин на који се дефинишу интереси држава (E. Haas 1990). Осим што је парадигма прагматичног конструктивизма у супротности са одвајањем актера од света, традиционалних позитивистичких и рационалистичких научних приступа, који узимају објективне представе света као описна полазишта (Nørreklit, Raffnsøe-Møller, and Mitchell 2016), посебна погодност овог приступа за разматрање улоге ЕЗ у контроли нуклеарног наоружања, огледа се и у томе, што прагматични конструктивизам пружа оквир за праћење процеса колективног учења, који не би био могућ са неолибералним, неореалистичким или чак стандардним конструктивистичким приступима (P. Haas and E. Haas 2002).

ЕПИСТЕМИЧКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И ПИТАЊА БЕЗБЕДНОСТИ

Како су се након краја Другог светског рата, вредности и очекивања од рата и мира, променили кроз комбинацију учења, модернизације, технолошких промена и растуће безбедносне међузависности, која је подстакла поједине владе да промене начин на који унапређују своју моћ и утицај (Adler 1991), то је очигледно отворило простор за могући уплив и улогу „алтернативних” актера и нових начина деловања у том процесу. Наиме, ове промене посебно добијају на значају у текућим турбулентним безбедносним и политичким процесима, на националном, међународном, али и глобалном нивоу, а које карактерише динамичност, променљивост и све већа неизвесност, те постаје јасно да без заједничког деловања низа субјеката и константног прилагођавања новим претњама,

није могуће решавање сложених проблема, које намећу глобална међузависност и повезаност. Стога, у суочавању са изазовима у процесу одлучивања, све већу вредност добијају добра информисаност, обавештеност, знање, компетентност, али и могућност предвиђања, те тако ЕЗ постају све чешће коришћен концепт, како у тематизовању низа безбедносних проблема, тако и разматрању њиховог стварног потенцијала за унапређење безбедносне теорије и праксе. Наиме, значај ЕЗ се најпре огледа у томе што, делујући као носиоци знања и иновација у процесу доношења одлука, подстичу да се и безбедносне институције развијају у складу са процесом „епистемичког учења” (Faleg 2011). Такав утицај се заснива на претпоставци да су уз традиционалне институције и интересе, појединци и недржавне организације, такође важни у политичком одлучивању и обликовању нових пракси, да су политички одлучиоци отворени за нове идеје или нове представе постојећих идеја (Jentry 2017), као и да, посебно у ситуацијама неизвесности, несигурности одлучивања и решавања комплексних проблема, препознају потенцијал ЕЗ, као извора корисних информација и релевантних знања (P. Naas 1992b). Штавише, према неким ауторима, једна од највећих „снага” ЕЗ, јесте њихова способност да одређено питање проблематизују као национални интерес, (Ikenberry 1992, 291-293). захваљујући стручности чланова заједнице у областима које су политички релевантне (Ikenberry 1992). Као најприсутнија питања у области безбедности у којима је примењиван концепт ЕЗ, могу се издвојити: *контрола нуклеарног наоружања* (Adler 1992; Wright 1997; Alcañiz 2004; Barth 2006; Mitchell et al. 2007; Christiansen and Plesch 2010; Kutchesfahani 2010; Roze 2016), *реформа сектора безбедности* (Sugden 2006; Faleg 2011; Phillipps 2018), шири спектар питања из области *европских интеграција и европске безбедносне политике* (Richardson 1996; Verdun 1999; Zito 2001; Howorth 2004; Radaelli 2009; Cross 2013, 2015; Schneiker 2016; Polman 2018; Kourtelis 2020), као и *еколошки проблеми и заштита животне средине* (P. Naas 1989, 1990, 1992a, 2016; Toke 1999; Gough and Shackley 2001; Dunlop 2014). Дакле, иако су улога и ефекти деловања ЕЗ изучавани у оквиру различитих безбедносних питања, сагледавање

свих постојећих тематизација, превазишло би циљ и домете рада, стога ће фокус бити на контроли наоружања, као једном од безбедносних проблема, где је примена концепта ЕЗ најзаступљенија.

ЕПИСТЕМИЧКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ОБЛАСТИ КОНТРОЛЕ НУКЛЕАРНОГ НАОРУЖАЊА

Идеја или покрет контроле нуклеарног наоружања развија се већ током Хладног рата, али и по његовом окончању, услед континуираног напретка технологије, постаје све значајније безбедносно питање, у чије се решавање укључује све шири круг актера, ван традиционално војних и политичких–цивилни стручњаци и научници из области међународних односа и безбедности, експертске групе и заједнице, националне, међународне, невладине и друге организације. Тако се може говорити и о ЕЗ у области контроле нуклеарног наоружања, које Адлер (Adler 1992, 12) дефинише као „неформална удружења научника и цивилних стратега, који су из интелектуалних, идеолошких и политичких разлога заступали идеју контроле наоружања, упркос свим међусобним разликама у питањима националне безбедности, укључујући и саму контролу наоружања.” Наиме, у својој студији Адлер (Adler 1992) анализира како су идеје америчке ЕЗ постепено преточене у политичка очекивања и проширене на СССР, формирањем совјетске мреже експерата, да би на крају добиле оличење у Споразуму о антибалистичким ракетама (*Anti-Ballistic Missile Treaty–ABM*) из 1972. године. Како он истиче, ови експерти представљали су једну заједницу, иако су били „расути” свуда: по владиним институцијама, истраживачким организацијама и лабораторијама, профитним и непрофитним организацијама, универзитетским истраживачким центрима и независним истраживачким организацијама (нпр. *RAND, MIT, Harvard, Presidential Science Advisory Committee–PSAC*) (113-114). Таква „распршеност” била је важна, јер је њихова ефикасност зависила од њихове релативне аутономије од политичке моћи (упркос повезаности са политичким одлучиоцима), способности да се одвоје од актуелних притисака, да задрже

свој научни интегритет, ауторитет и иновативност (112). Чињеница да су Совјети развили технологију за лансирање Спутњика (*Спутник*) и интерконтиненталних балистичких ракета, повећала је америчку забринутост због могућег изненадног совјетског напада, што је заједно са неизвесношћу у погледу технолошких потенцијала и понашања противника, утицало на потрагу доносилаца одлука за саветима стручњака у вези са стратешким оружјем (Adler and P. Haas 1992). Стога, у овом случају можемо говорити о ЕЗ у области контроле нуклеарног наоружања, као заједници експерата из различитих дисциплина, који су кроз формалне и неформалне контакте и лична искуства изградили заједничка уверења, као и критеријуме ваљаности сопствених знања, а на основу којих су ширили своје идеје и допринели контроли нуклеарног наоружања, пружајући савете и стручну помоћ политичким одлучиоцима у ситуацијама кризе, неизвесности и несигурности. Иако је *АВМ* споразум престао да важи повлачењем САД-а, 2002. године, у новијој литератури све више се говори о могућем утицају ЕЗ у области војне вештачке интелигенције, у смислу контроле напредних система наоружања, по угледу на овај успешан пример (Maas 2019). Дакле и општи конструктивистички приступ нам објашњава да је понашање држава, посебно великих нуклеарних сила, обликовано идејама, представама и значењима (Simić 2002, 73), односно интерсубјективним схватањима и очекивањима, „расподелом знања”, који образују њихове концепције о себи и другима (Wendt 1992, 397), док се значај примене прагматичног конструктивизма огледа у поткрепљењу овог приступа и процесом колективног учења између ЕЗ и политичких структура, а потом и држава међусобно.

Још неки примери утицаја ЕЗ на креирање програма неширења нуклеарног оружја, јесу Бразилско–аргентинска агенција за одговорност и контролу нуклеарних материјала (*Agência Brasileiro–Argentina de Contabilidade e Controle De Materiais Nucleares–ABACC*), основана 1991. године, као један од најважнијих резултата неширења нуклеарног оружја у Аргентини и Бразилу и потврда њиховог ненуклеарног статуса (Kutchesfahani 2010, 25) и Програм заједничког смањења претњи (*Cooperative Threat ReductionCTR*), као интелектуални

и финансијски програм превасходно под вођством САД, којим је омогућена денуклеаризација Белорусије, Казахстана и Украјине (14). Епистемичка заједница која је основала *АВАСС* агенцију, институционализована је као Стални комитет за нуклеарна питања (*Permanent Committee on Nuclear Affairs—PCNA*), а састојала се од бразилских и аргентинских научника, техничких стручњака и државних службеника, међу којима су били представници националних комисија за нуклеарну енергију, спољнополитички аналитичари, представници министарстава спољних послова, академици и званичници надлежни за креирање нуклеарне политике (37). У позадини *CTR* програма, налазила се мрежа 11 америчких и руских експерата у области безбедности и одбране (159). Дакле, стручњаци укључени у креирање политика које стоје иза ових програма, чинили су „мрежу професионалаца из различитих дисциплина и професија” (Р. Наас 1992b, 3). Стога се може аргументовати да су експерти, који стоје иза креирања *АВАСС* агенције и *CTR* програма, чинили ЕЗ, не само због поседовања „политички релевантних знања и компетенција у одређеној области, заједничких норми и принципа, система уверења, критеријума ваљаности и политичког деловања”² (Р. Наас 1992b, 3), већ и зато што су обе ЕЗ настале у периодима неизвесности и несигурности, иако у различитим контекстима. У првом случају, оно што је произвело неизвесне околности, јесте незаштићеност нуклеарних објеката Аргентине и Бразила, док су САД и СССР/Русија били забринути у погледу контроле и безбедности совјетског нуклеарног оружја, које су након распада СССР—а наследиле Белорусија, Казахстан и Украјина (Kutchesfahani 2010).

Начини деловања и остварени домети ЕЗ у наведеним примерима, биће представљени применом „модела”

2 На пример, у случају агенције *АВАСС*, заједничке норме и принципи чланова ЕЗ, заснивали су се на уверењу да ће новонасталим републикама бити потребна америчка техничка и финансијска помоћ у демонтирању њиховог нуклеарног арсенала (Kutchesfahani 2010, 177), док је заједнички систем уверења изграђен на претпоставци да би, уколико совјетски нуклеарни арсенал који се налази изван Русије, не би био демонтиран, могло доћи до даљег ширења нуклеарног оружја, што би резултирало све небезбеднијим светом (178). Коначно, заједничко политичко деловање је било двојако. Прво, то је подразумевало денуклеаризацију Белорусије, Казахстана и Украјине, а потом предвиђање спречавања даљег ширења нуклеарног оружја (180).

механизма утицаја ЕЗ, који су развили Адлер и Хас (Adler and P. Naas 1992): 1) *policy innovation*—у случају ЕЗ, која је довела до потписивања *АВМ* споразума, иновативност заједнице се огледала у способности да обликује перцепцију лидера обе државе о међународној безбедности и државним интересима (уверавање да је у њиховом заједничком интересу да избегну нуклеарни рат), као и у постављању техничких стандарда и прописа за примену споразума (Adler and P. Naas 1992, 376). Епистемичка заједница која је стајала иза *АВАСС* агенције, користила је питања технолошке аутономије и дискриминаторне природе међународног режима неширења нуклеарног оружја, у обликовању аргентинске и бразилске нуклеарне политике, најпре у циљу изградње међусобног поверења, а потом успостављања режима билатералних нуклеарних инспекција (међусобних заштитних мера). На сличан начин, ЕЗ која је покренула *СТР* програм, апострофирала је претње међународној безбедности од даљег ширења нуклеарног оружја, како би уоквирила сам програм и подигла свест и интерес политичких актера за то питање (Kutchesfahani 2010, 42). Кључно за прихватање идеја и предлога ЕЗ и обликовање политичког дискурса у наведеним примерима, јесу уверљивост, поузданост и чврстина аргумената на којима се те идеје заснивају (P. Naas and E. Naas 2002). Тако су идеје и знање, као покретачи промена, омогућили утицај ЕЗ и дијалог са политичарима, што је даље водило приближавању тзв. консензуалној теорији истине, што је у овом случају сагласност у погледу контроле наоружања; 2) *policy diffusion*—први пример илуструје како је америчка ЕЗ успела да прошири своје концептуално разумевање контроле нуклеарног наоружања на СССР, стварајући широк спектар транснационалних веза између кључних институција две државе и заједничке идеје, на којима се темељи и каснија пракса контроле наоружања (Adler and P. Naas 1992, 14). Други пример указује да су стручњаци из ЕЗ често учествовали на периодичним састанцима на којима су размењивали информације, као и у расправама о природи режима билатералних инспекција (у случају *АВАСС* агенције) и природи програма техничке и финансијске помоћи постсовјетским републикама (у случају *СТР* програма)

(Kutchesfahani 2010, 114); 3) *policy selection*—у првом примеру, избор нових „образаца понашања” доносиоца одлука, заснивао се на способности ЕЗ да увери најпре амерички народ да су суперсиле обострано заинтересоване за избегавање нуклеарног рата и да тај интерес треба да буде симболично, политички и практично манифестован у *АВМ* споразуму (Adler 1992, 133). У случају *АВАСС* агенције, улога аргентинских представника била је посебно важна у погледу одабира режима билатералних инспекција, будући да су имали водећу улогу у успостављању заједничког нуклеарног партнерства, док је у случају *CTR* програма, повезивање експерата из ЕЗ и владиних званичника, имало кључну улогу у даљем одабиру политичких решења (Kutchesfahani 2010, 46). У овој фази се огледа значај интеракције чланова ЕЗ и креатора политике, посебно поверење политичких одлучилаца у релевантност идеја и предлога ЕЗ, на основу чега је било могуће правити избор између више опција; 4) *policy persistence*—америчко–совјетска ЕЗ утицала је на међународне политичке процесе и исходе обавезивањем садашњих и будућих доносилаца одлука на скуп концепата и значења који представљају ново тумачење стварности (Adler 1992, 106). То се, између осталог, огледа у утицају ЕЗ на оснивање државних агенција, као што је америчка Агенција за контролу наоружања и разоружање (*Arms Control and Disarmament Agency—ACDA*) и бројних невладиних и интересних група, у развијању и јачању нових подручја истраживања и развоја других активности контроле наоружања (Adler 1992, 141). Другим речима, политичка истрајност у идеји о контроли наоружања, огледа се у њеном даљем усавршавању, што управо илуструју примери *АВМ* споразума, а затим *CTR* програма, који показују да су ЕЗ имале утицаја у области нуклеарног разоружања САД и СССР/Русије и подстакле креирање одређених програма и усвајање споразума током и након Хладног рата, као својеврстан наставак добре праксе. У случају *АВАСС* агенције, истрајност у спровођењу успостављене политике, огледа се у континуираном спровођењу режима билатералних инспекција, као и интегрисању Аргентине и Бразила у режим неширења нуклеарног оружја, потписивањем споразума са Међународном агенцијом за атомску енергију (*International*

Atomic Energy Agency IAEA), Споразума о неширењу нуклеарног оружја (*Non-Proliferation Treaty-NPT*) и других билатералних и међународних споразума у овој области (Kutchesfahani 2010, 47). У случају *CTR* програма, истрајност у политици и идејама се огледа у чињеници да су САД и Русија до 1994. године водиле преговоре са Белорусијом, Казахстаном и Украјином о денуклеаризацији, те су оне уништиле стратешко нуклеарно оружје на својој територији, а тактичко вратиле у Русију (Novičić 2005, 509).

Дакле, у светлу прагматичног конструктивизма, делотворност контроле нуклеарног наоружања, заснована је на интегрисаности четири димензије стварности у односу „актер-свет” (у овом случају ЕЗ–државе/међународна заједница): *чињенице* (превасходно хибридне чињенице о негативним последицама даље пролиферације нуклеарног оружја, базиране на grubим чињеницама о разорности нуклеарног оружја, функционисању технологије, односу снага међу државама и сл., а на основу којих су извођени закључци у домену друштвених чињеница, као што је корисност и нужност политике непролиферације), *могућности* (организационе и политичке могућности да ЕЗ делују на бази познавања ових чињеница и постојећих знања), *вредности* (вредности које чланови заједнице деле, изражене кроз њихове ставове, знања, стручност, идеје и иновативност у погледу контроле наоружања) и *комуникација* (комуникација и дељење знања и идеја међу члановима заједнице, као и комуникација са политичким одлучиоцима). Другим речима, „прагматична конструкција безбедносне стварности” у области контроле нуклеарног наоружања, огледа се у способности ЕЗ да доведу до релативно трајних промена у истој, најпре кроз промене у поимању те стварности, промене у институцијама, одлукама политичара и на крају, односима међу државама кроз наставак политике и праксе непролиферације, која је и данас на делу.

Треба нагласити да, осим доминантно присутног разматрања улоге ЕЗ у неширењу нуклеарног наоружања, оне подједнако могу утицати на политику пролиферације нуклеарног наоружања, што је пак, мање присутна тема у литератури. Један од таквих примера, јесте случај Индије, где су научници из две организације *Tata Institute for Fundamental*

Research (TIFR) и *Bhabha Atomic Research Centre (BARC)*, чинили ЕЗ, која је имала важну улогу у формулисању владине политике о нуклеарним питањима (Roze 2016). Уз подршку индијске Комисије за атомску енергију, која поседује монопол над нуклеарним ресурсима и истраживањима у Индији, ова ЕЗ је у значајној мери контролисала техничку праксу и целокупну стратегију индијских нуклеарних амбиција и тиме суштински допринела развијању индијског нуклеарног програма (52–53). Дакле, у оба случаја (улоге ЕЗ и у пролиферацији и непролиферацији нуклеарног наоружања), потврђује се премиса прагматичног конструктивизма, да „што је неко питање у већој мери зависно од техничких знања и информација, већа је вероватноћа да ће ЕЗ остварити утицај у тој области” (Р. Naas and Е. Naas 2002, 592). Истовремено, посебно овај пример показује да институције (нарочито политичке), нису само бирократске, отуђене и инструментализоване, већ да могу бити и отворене за уплив стручности, знања и идеја, што у целини може утицати на обликовање безбедносне праксе у одређеном домену.

Ако узмемо у обзир да су данас, осим државе, за безбедност значајни и многи други субјекти који делују на унутрашњој, али и на међународној сцени попут појединаца, друштвених и приватних колектива, невладиних организација, међународних организација (тзв. недржавни, субнационални и транснационални актери) (Кековић и Димитријевић 2017), ЕЗ се могу посматрати као својеврсни субјекти безбедности. Наиме, иако сам концепт може деловати као флуидан и апстрактан, јер ЕЗ окупљају стручњаке из различитих институција, најчешће невладиних организација и независних истраживачких центара (који се иначе убрајају у недржавне субјекте безбедности), а не морају нужно бити институционализоване, већ се њихов легитимитет више заснива на кредибилности, стручности и знању које поседују чланови ЕЗ, евидентно је, да управо на том основу, лежи њихов делатни потенцијал, могућност утицаја на промене и процесе у области безбедности, па и креирање одређених политика. Управо примери контроле нуклеарног наоружања, показују да државе, као традиционални субјекти или провајдери безбедности, скоро да не могу осигурати

тзв. нуклеарну безбедност, без утицаја других актера, међу којима су ЕЗ имале значајну улогу, не само покретањем идеја и програма, већ и утицањем на дефинисање националних интереса држава. Њихов субјективитет/актерство, конкретно у овој области, посебно добија на значају, ако имамо у виду да је реч о питањима „високе политике”, чије се адекватно решавање непосредно одражава на међународну безбедност у целини.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА–КРИТИКА КОНЦЕПТА ЕПИСТЕМИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Иако плодно коришћен и изучаван у бројним областима, концепт ЕЗ, као релативно нов, има и својих недостатака, те ће у овом делу, као сумарној анализи исхода истраживања, бити изложене основне критике концепта, али и могући правци његовог даљег развијања и унапређења и предности концепта у изучавању контроле нуклеарног наоружања. Почетни проблем јесу терминолошке нејасноће, јер се сам појам ЕЗ преплиће са другим сличним појмовима, а често се и поистовећују.(Petek 2006, 93; Wenger 1999). Једна од кључних критика, пак, односи се на питање независног утицаја ЕЗ (Sebenius 1992; Drake and Nicolaïdis 1992; Risse-Kappen 1994; Baark and Strahl 1995; Kutchesfahani 2010; Dunlop 2017). Наиме, с обзиром да за остваривање утицаја, ЕЗ морају имати приступ политичким одлучиоцима, поставља се питање како да политички непристрасно и независно делују, ако поједине ЕЗ и саме укључују политичке представнике. Раније наведени примери, показују да ЕЗ обично остварују успешан утицај на доносиоце одлука, онда када су и поједини политички представници чланови ЕЗ или када истакнути чланови ЕЗ истовремено заузимају високе положаје у политичким институцијама, што им омогућава директне и индиректне везе са доносиоцима одлука (Roze 2016, 51; Kutchesfahani 2010). Надаље, као битна слабост концепта наводи се питање операционализације/мерења утицаја ЕЗ³, односно,

3 Један од примера детаљнијег мерења утицаја ЕЗ, видети у: Mendelson, Sarah. 1993. “Internal battles and external wars: politics, learning, and the Soviet withdrawal from Afghanistan.” *World Politics* 45 (3): 327–360.

тешкоћа успостављања узрочне везе између деловања ЕЗ и стварне политичке промене (Sugden 2006; Kutchesfahani 2010). Један од механизма за расветљавање утицаја ЕЗ, био би разумевање њиховог утицаја као „узрочне везе између преференција ЕЗ у погледу жељеног и оствареног исхода (усвојене политике коју је ЕЗ предложила)” (Nagel 1975, 29). Питер Хас (P. Hass 1992b), сматра да је у утврђивању утицаја ЕЗ на доносиоце одлука, важно праћење активности ЕЗ у различитим временским периодима (34), односно праћење развоја примењене политике, почев од тренутка када је идеја зачета и завршетка, када је преточена у политику (Kutchesfahani 2010, 51). Питер (P. Hass 1992b) додаје да темељна студија утицаја ЕЗ, захтева и компаративне студије земаља и организација у којима су неке ЕЗ биле активне и оних у којима нису, као и анализу владиних политика и пракси, током, пре и после активног деловања ЕЗ, како би се утврдило настајање и постојаност утицаја. Једна од критика односи се и на преиспитивање повезаности научног знања и моћи ЕЗ, односно тражења објашњења шта је то што научно и стручно знање чини тако утицајним (Finnemore 1994; Litfin 1995; Lidskog and Sundqvist 2002). Један од одговора на ту критику јесте, да само знање можда није толико ефикасно да утиче на доносиоце одлука, већ знање заједно са приступом доносиоцима одлука (Kutchesfahani 2010). Као и концепт ЕЗ и прагматични конструктивизам је релативно нова парадигма, те самим тим има своја ограничења, али и потенцијал за даљим методолошким и концептуалним развојем и емпиријским проучавањем различитих пракси (Nørreklit, Raffnsøe-Møller, and Mitchell 2016). Ипак, треба указати и на компаративне предности примене концепта ЕЗ у проучавању контроле нуклеарног наоружања: 1) омогућава нам да схватимо зашто је сарадња суперсила уопште конципирана путем контроле наоружања; 2) указује на чињеницу да у обликовању међународне агенде, кључну улогу имају различита тумачења националних интереса појединачних држава; 3) ставља фокус на утицај научног знања на процесе међународне сарадње; 4) показује да се државе „социјализују”, не само због структурних ограничења, већ и због међусобног разумевања света (Adler 1992). Из операционализације ЕЗ у

области контроле нуклеарног наоружања и идентификованог потенцијала истих, да на бази знања, идеја и иновација, обликују и мењају безбедносне праксе и политике, прозилази и закључак о могућности посматрања ЕЗ у области безбедности као специфичних субјеката безбедности. Стога се претпоставља, да ће пример успешног деловања ЕЗ у области контроле нуклеарног наоружања, подстаћи развој и деловање ЕЗ и на другим пољима, јер је за комплексну област каква је безбедност, важно да о бројним националним, међународним и глобалним питањима, поред доминантних политичких актера, одлучују и научници, истраживачи, експерти и њихове заједнице. Истовремено, очекује се да ће овај рад, применом концепта ЕЗ на конкретан безбедносни проблем, подстаћи даље теоријско изучавање и унапређење аналитичке вредности концепта, како кроз примену у области безбедности, тако и шире.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Adler, Emanuel. 1991. "Cognitive evolution: a dynamic approach for the study of international relations and their progress." In *Progress in Postwar International Relations*, eds. Emanuel Adler and Beverly Crawford, 4387. New York: Columbia University Press.
- Adler, Emanuel. 1992. "The emergence of cooperation: national epistemic communities and the international evolution of the idea of nuclear arms control." *International organization*, 46 (1): 101–145.
- Adler, Emanuel. 1997. "Imagined (security) communities: cognitive regions in international relations." *Millennium* 26 (2): 249–277. doi: <https://doi.org/10.1177/03058298970260021101>.
- Adler, Emanuel. 2005. *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*. New York: Routledge.
- Adler, Emanuel. 2008. "The spread of security communities: communities of practice, self-restraint and NATO's Post-Cold War Transformation." *European journal of*

- international relations* 14 (2): 195–230. doi: <https://doi.org/10.1177/1354066108089241>.
- Adler, Emanuel, and Peter M. Haas. 1992. "Conclusion: Epistemic Communities, World Order and the Creation of a Reflective Research Program." In *Knowledge, power, and international policy coordination*, ed. Peter M. Haas, 367–390. Columbia: University of South Carolina Press.
- Adler, Emanuel, Michael Barnett, and Steve Smith, eds. 1998. *Security communities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alcañiz, Isabella. 2004. "Ideas, Epistemic Communities and Regional Integration: Splitting the Atom in Argentina and Brazil." PhD diss. Northwestern University.
- Baark, Erik, and Joseph Strahl. 1995. "The Response of International Organizations to the Environmental Challenge: The Case of the United Nations Industrial Development Organization (UNIDO)." *Development and Change* 26 (3): 441–468. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1995.tb00561.x>.
- Barth, Kai-Henrik. 2006. "Catalysts of Change: Scientists as Transnational Arms Control Advocates in the 1980s." *Osiris* 21 (1): 182–206. doi: 10.1086/507141.
- Christiansen, Poul-Erik, and Dan Plesch. 2010. "Disarmament Education and Epistemic Communities: A Weapons of Mass Destruction-Free Zone in the Middle East." *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics, and Culture* 16 (3/4): 57–66.
- Cross, Mai'A Davis K. 2013. "The military dimension of European security: an epistemic community approach." *Millennium* 42 (1): 45–64. doi: <https://doi.org/10.1177/0305829813497821>.
- Cross, Mai'ADavis K. 2015. "The limits of epistemic communities: EU security agencies." *Politics and Governance* 3 (1): 90–100. doi: <http://dx.doi.org/10.17645/pag.v3i1.78>.
- Drake, William J. and Kalypso Nicolaïdis. 1992. "Ideas, Interests, and Institutionalization: "trade in services" and the Uruguay Round." In *Knowledge, power and international*

- policy coordination*, ed. Peter M. Haas, 37–100. Columbia: University of South Carolina Press.
- Dunlop, Claire A. 2014. "The possible experts: how epistemic communities negotiate barriers to knowledge use in ecosystems services policy." *Environment and Planning C: Government and Policy* 32 (2): 208–228. doi: <https://doi.org/10.1068/c13192j>.
- Dunlop, Claire A. 2017. "The irony of epistemic learning: Epistemic communities, policy learning and the case of Europe's hormones saga." *Policy and Society* 36 (2): 215–232. doi: <https://doi.org/10.1080/14494035.2017.1322260>.
- Faleg, Giovanni. 2011. "Evolution through learning? Epistemic communities and the emergence of Security Sector Reform (SSR) in European security cooperation." Paper presented at the Twelfth biennial international conference, Panel Session Three—The EU's Common Security and Defence Policy, March 3–5, Boston, Massachusetts.
- Finnemore, Martha. 1994. "International Organizations as Teachers of Norms: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization and Science Policy." *International Organization* 47 (4): 565–597.
- Gordon, Mordechai. 2009. "Toward a pragmatic discourse of constructivism: Reflections on lessons from practice." *Educational studies* 45 (1): 39–58. doi: <https://doi.org/10.1080/00131940802546894>.
- Gough, Clair, and Simon Shackley. 2001. "The respectable politics of climate change: the epistemic communities and NGOs." *International affairs* 77 (2): 329–346. doi: <https://doi.org/10.1111/1468-2346.00195>.
- Guzzini, Stefano. 2000. "A Reconstruction of Constructivism in International Relations." *European Journal of International Relations* 6 (2): 147–182. doi: <https://doi.org/10.1177/1354066100006002001>.
- Haas, Ernst B. 1975. "Is there a Hole in the Whole? Knowledge, Technology, Interdependence and the Construction of International Regimes." *International Organization*, 29 (3): 827–876.

- Haas, Ernst B. 1990. *When Knowledge is Power: Three Models of Change in International Organizations*. Berkeley: University of California Press.
- Haas, Ernst B. 2004. "Introduction: institutionalism or constructivism?" In *The Uniting of Europe*. South Bend, Indiana: Notre Dame Press.
- Haas, Peter M. 1989. "Do Regimes Matter? Epistemic Community and Mediterranean Pollution Control". *International Organization* 46 (1): 377–403.
- Haas, Peter M. 1990. *Saving the Mediterranean: The politics of international environmental cooperation*. US: Columbia University Press.
- Haas, Peter M. 1992a. "Banning Chlorofluorocarbons: Epistemic Community Efforts to Protect Stratospheric Ozone." In *Knowledge, power, and international policy coordination*, ed. Peter M. Haas, 187–224. Columbia: University of South Carolina Press.
- Haas, Peter M. 1992b. "Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination." In *Knowledge, power, and international policy coordination*, ed. Peter M. Haas, 1–35. Columbia: University of South Carolina Press.
- Haas, Peter M., ed. 1992c. *Knowledge, power, and international policy coordination*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Haas, Peter M. 2016. *Epistemic communities, constructivism and international environmental politics*. London: Routledge.
- Haas, Peter M., and Ernst B. Haas. 1995. "Learning to Learn: Improving International Governance." *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations* 1(3): 255–285. doi: <https://doi.org/10.1163/19426720->
- Haas, Peter M., and Ernst B. Haas. 2002. "Pragmatic constructivism and the study of international institutions." *Millennium* 31 (3): 573–601. <https://doi.org/10.1177/03058298020310031001>.
- Howorth, Jolyon. 2004. "Discourse, ideas, and epistemic communities in European security and defence policy." *West European Politics* 27 (2): 211–234. doi: <https://doi.org/>

g/10.1080/0140238042000214883.

- Ikenberry, John G. 1992. "A World Economy Restored: Expert Consensus and the Anglo-American Postwar Settlement." In *Knowledge, power, and international policy coordination*, ed. Peter M. Haas, 289–321. Columbia: University of South Carolina Press.
- Jentry, Corey. 2017. "The trouble with studying the troubles: how and why an epistemic community emerges." PhD diss. The London School of Economics and Political Science (LSE).
- Keković, Zoran, i Ivan Dimitrijević. 2017. *Sistemi bezbednosti sa sistemom bezbednosti Republike Srbije*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Kourtelis, Christos. 2020. "The role of epistemic communities and expert knowledge in the European neighbourhood policy." *Journal of European Integration* 42 (6): 1–16. doi: <https://doi.org/10.1080/07036337.2020.1739031>.
- Kutchesfahani, Sara Zahra. 2010. "Politics and the bomb: Exploring the role of epistemic communities in nuclear non-proliferation outcomes." PhD diss. UCL–University College London, Department of Political Science.
- Lidskog, Rolf and Göran Sundqvist. 2002. "The Role of Science in Environmental Regimes: The Case of LRTAP." *European Journal of International Relations* 8 (1): 77–101. doi: <https://doi.org/10.1177/1354066102008001003>.
- Litfin, Karen T. 1995. "Framing Science: Precautionary Discourse and the Ozone Treaties." *Millennium Journal of International Studies* 24 (2): 251–277. doi: <https://doi.org/10.1177/03058298950240020501>.
- Maas, Matthijs M. 2019. "How viable is international arms control for military artificial intelligence? Three lessons from nuclear weapons." *Contemporary Security Policy* 40 (3): 285–311. doi: <https://doi.org/10.1080/13523260.2019.1576464>.
- Mendelson, Sarah. 1993. "Internal battles and external wars: politics, learning, and the Soviet withdrawal from Afghanistan." *World Politics* 45 (3): 327–360. <https://doi.org/10.2307/2950722>.

- Mitchell, Neil J., Kerry G. Herron, Hank C. Jenkins-Smith, and Guy D. Whitten. 2007. "Elite beliefs, epistemic communities and the Atlantic divide: scientists' nuclear policy preferences in the United States and European Union." *British Journal of Political Science* 37 (4): 753–764. doi: 10.1017/S0007123407000403.
- Nagel, Jack H. 1975. *The Descriptive Analysis of Power*. London: Yale University Press.
- Novičić, Žaklina. 2005. „Nuklearno oružje u međunarodnoj politici.” *Međunarodna politika* 57 (4): 505–528.
- Nørreklit, Hanne, ed. 2017. *A philosophy of management accounting: A pragmatic constructivist approach*. New York: Routledge.
- Nørreklit, Hanne, Morten Raffnsøe-Møller, and Falconer Mitchell. 2016. "A pragmatic constructivist approach to accounting practice and research." *Qualitative Research in Accounting & Management* 13 (3): 266277.
- Perkins, David. 1999. "The many faces of constructivism." *Educational leadership* 57 (3): 6–11.
- Petek, Ana. 2006. „Proces odlučivanja u Evropskoj Uniji: analiza policy mreža.” *Politička misao* 43 (4): 85–104.
- Phillipps, Jacob. 2018. "The role of epistemic communities: Local think tanks, international practitioners and security sector reform in Kosovo." *Southeast European and Black Sea Studies* 18 (2): 281–299. doi: <https://doi.org/10.1080/14683857.2018.1474553>.
- Polman, Daniel. 2018. "Learning from practical experience: implementation epistemic communities in the European Union", In *Learning in Public Policy: Analysis, Modes and Outcomes*, eds. Claire A. Dunlop, Claudio M. Radaelli and Philipp Trein, 123–144. Basingstoke: Palgrave.
- Radaelli, Claudio M. 2009. "Measuring policy learning: regulatory impact assessment in Europe." *Journal of European Public Policy* 16 (8): 1145–1164. doi: <https://doi.org/10.1080/13501760903332647>.

- Radić-Milosavljević, Ivana. 2016. „Uloga neofunkcionalizma u razumevanju savremene evropske integracije.” U *Zbornik najboljih master radova o Evropskoj uniji*, 51–67, Beograd: Informacioni centar EU.
- Richardson, Jeremy. 1996. “Policy-making in the EU. Interests, ideas, and garbage cans of primeval soup.” In *European Union: Power and Policymaking*, ed. Jeremy Richardson, 3–31. Abingdon: Routledge.
- Risse-Kappen, Thomas. 1994. “Ideas Do Not Float Freely: Transnational Coalitions, Domestic Structures, and the End of the Cold War.” *International Organization* 48 (2): 185–214.
- Roze, David Ayar. 2016. ”Epistemic Communities and Proliferation: The Implications of Nuclear Knowledge.” Master’s Thesis. City College of New York: Colin Powell school for civic and global leadership.
- Ruggie, John Gerard. 1975. ”International responses to technology: concepts and trends.” *International organization* 29 (3): 557–583.
- Ruggie, John Gerard, Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane, and Philippe C. Schmitter. 2005. ”Transformations in world politics: The intellectual contributions of Ernst B. Haas.” *Annual Review of Political Science* 8 (2005): 271–296. doi: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.8.082103.104843>.
- Schneiker, Andrea. 2016. *Humanitarian NGOs, (in) security and identity: Epistemic communities and security governance*. London: Routledge.
- Sebenius, James K. 1992. ”Challenging Conventional Explanations of International Cooperation: Negotiation Analysis and the Case of Epistemic Communities.” In *Knowledge, power and international policy coordination*, ed. Peter M. Haas, 323–365. Columbia: University of South Carolina Press.
- Simić, Dragan R. 2002. *Nauka o bezbednosti: savremeni pristupi bezbednosti*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

- Sugden, Jennifer. 2006. "Security sector reform: The role of epistemic communities in the UK." *Journal of Security Sector Management* 4 (4): 1–20.
- Toke, Dave. 1999. "Epistemic communities and environmental groups." *Politics* 19 (2): 97–102. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9256.00091>.
- Verdun, Amy. 1999. "The role of the Delors Committee in the creation of EMU: an epistemic community?" *Journal of European Public Policy* 6 (2): 308–328. doi: <https://doi.org/10.1080/135017699343739>.
- Wendt, Alexander. 1992. "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics." *International Organization* 46 (2): 391–425.
- Wenger, Etienne. 1999. *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, Kevin. 1997. *Knowledge and Expertise in European Conventional Arms Control Negotiations: An Epistemic Community?* UK: University of Essex.
- Zito, Anthony R. 2001. "Epistemic Communities, Collective Entrepreneurship and European Integration." *Journal of European Public Policy* 8 (4): 585–603. doi: <https://doi.org/10.1080/13501760110064401>.

Sladana Curcic

**EPISTEMIC COMMUNITIES IN THE FIELD OF
NUCLEAR ARMS CONTROL AS SUBJECTS OF
SECURITY**

Resume

The paper deals with the application of the concept of epistemic communities in the field of security, with an aim to identify epistemic communities in the field of nuclear arms control, to point out the practical implications of their activity and also to examine the analytical value of the concept. On the basis of pragmatic constructivism, as a theoretical framework of the paper, the active potential of epistemic communities as security actors is pointed out, as well as their transformative roles as generators of practical-political changes. Speaking more broadly, from the point of view of a comprehensive approach to security, expanding the range of security problems, their complication and permeation, implies the active role of new and more numerous actors, i.e. subjects of security, but also the multiplication of objects of protection, so epistemic communities, as a synthesis of civil society organizations, scientific institutes, independent experts, university representatives and academics, can be seen as specific security actors. Their subjectivity, specifically in this area, especially gains in importance, bearing in mind that security issues are issues of "high politics", which adequate solving directly reflects on international security as a whole. Although the concept of epistemic communities has its shortcomings and certainly requires further elaboration, the operationalization of the concept in the field of nuclear arms control, indicates the theoretical potential of the concept, but also the real potential of epistemic communities, since for a complex field such as security, it is important that on numerous national, international and global issues, decide scientists, researchers, experts and their communities, in addition to the dominant political actors. So, the author concludes that, following the successful example of nuclear arms control, epistemic communities can develop and improve security policies and practices by dealing

with other security issues. Therefore, in the theoretical sense, the relevance of the research is reflected in the thematization of security epistemic communities, through the specific application of the concept in the field of nuclear arms control, which also encourages further elaboration of the concept, especially in the field of security.

Keywords: epistemic communities, nuclear arms control, pragmatic constructivism, security subjects, security, ideas, knowledge.

* Овај рад је примљен 10. септембра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021.године

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

СРБИЈА У ЕВРОПСКИМ И СВЕТСКИМ ТОКОВИМА

Чедомир Антић, Горан Николић

ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД ДЕМОГРАФСКИХ
ТЕНДЕНЦИЈА СРПСКОГ НАРОДА

„Да није било ратова... Срба би било...“169

Невена Станковић

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ –
ИЗМЕЂУ ПОЛИТИКЕ ПРОШИРЕЊА И ЗАЈЕДНИЧКЕ
СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ187

Марко Мандић

СЕКУРИТИЗАЦИЈА СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА У ЦРНОЈ
ГОРИ - АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ ЈАВНОГ ДИСКУРСА ..213

Радојко М. Љубичић

УЛОГА РУСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У
СПРЕЧАВАЊУ МЕЂУНАРОДНЕ АФИРМАЦИЈЕ
(ПРОЈЕКТА) НЕЗАВИСНОСТИ КОСОВА
И МЕТОХИЈЕ ДО 2008. ГОДИНЕ239

*Чедомир Антић**

Филозофски факултет, Београд

*Горан Николић***

Институт за европске студије, Београд

ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД ДЕМОГРАФСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА СРПСКОГ НАРОДА

“Да није било ратова... Срба би било...”***

Сажетак

Овај чланак посвећен је у литератури више пута поновљеним тезама према којима је српско становништво током позног средњег века било једнако бројно као народи појединих западноевропских држава, након чега је последицом ратова, сеоба и асимилације до савременог доба постало вишеструко малобројније од њих. Анализирајући познате податке о бројности становништва Србије и српских земаља, те балканских и западноевропских друштава, током претходних хиљаду година, дошли смо до нешто другачијих закључака који су упоредно представљени у овом раду.

Кључне речи: Србија, Француска, Босна, Ирска, Енглеска, Србија, Сима Ћирковић, Томислав Богавац, становништво, демографски раст.

* Филозофски факултет, Београд

** gorannikolic@gmail.com

*** Овај рад написан је у оквиру пројеката „Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси“, број 177014 код Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Програма истраживања Института за европске студије за 2020. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

УВОД

Током протеклих тридесетак година у српској јавности често је изношен став према коме су у средњем веку становништва оновремене Србије и великих средњовековних монархија на Западу, била практично једнака по броју. Према томе, у Србији и српским земљама би, да није било ратова и стране власти, данас живело знатно више становника.¹(Албуновић, 2009). У запаженој књизи под насловом *Нестајање Срба*, др Томислав Богавац дошао је до закључка да би, да није било асимилација и демографских губитака, Срба 1991. године требало да буде између 23 и 27 милиона.² (*Das Europa der Nationen*, 2005).

За разлику од Француске, Ирске, у средњем веку Угарске и донекле Бугарске, Србија је током постојања радикално мењала границе простирања на Балканком полуострву. До 14. века она је заузимала широке просторе обале Јадрана од Љеша до Омиша са дубоким залеђем - до Пливе, доњег тока Босне, раније ушћа Врбаса у Саву, средњег тока Дрине, Колубаре, Дрима... Њено седиште било је у Рашкој. Временом она се померала ка северу, истоку и касније југу. У средњем веку постепено се повлачила са приморја да би се оно у доба

- 1 Марко Албуновић, „Срби нестају као Хазари“, *Политика*, 28.11.2009. <http://www.politika.rs/scc/clanak/113750/Srbi-nestaju-kao-Hazari>, (sajtu pristupljeno 22. 05. 2020); „Devet miliona Srba danas živi u Turskoj“, *RTV BN*, 10.09.2014, <https://www.rtvbn.com/317098/Cinjenice-o-kojima-se-cuti-Devet-miliona-Srba-danas-zivi-u-Turskoj>, (sajtu pristupljeno 22. 05. 2020); Vladimir MATEVSKI, „Nismo nestali, Da li je Srba u srednjem veku bilo koliko Engleza, Francuza - Danas smo u odnosu na 1455. čak 19 puta brojniji“, *Večernje novosti*, 23. januar 2010., <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:263168-Nismo-nestali>, (sajtu pristupljeno 22 05 2020). У популарној култури ова је теза такође била честа. У време реалног социјализма она је изнесена у сценарију серије Мисија мајора Атертона из 1986. године. *Misija majora Atertona 1 / 1986 Domaci serije*, <https://www.dailymotion.com/video/x6cofq7>, (sajtu pristupljeno 21 06 2020).
- 2 Др Богавац, иначе школовани историчар, полазио је од Шафарикове процене из 1842. према којој су Срби бројали 5,3 милиона, односно да су чинили велику већину од претпостављених 7,5 милиона Југосовена. Шафарикова процена наравно није била прецизна, нити веродостојна, а процес настајања нација, укључујући у српске, је у то време тек почињао. Др Богавац није познавао у то време већ постојеће теорије о настанку нација, ипак, овај став био је распрострањен у то време. Др Томислав Богавац, *Нестајање Срба*, (Ниш: „Просвета“, 1994), 6; Miroslav Hroch, *European nations. Explaining their formation*, 2015, (*Das Europa der Nationen*, 2005).

царства свело на приморје од Дубровника до Коринтског залива, а касније - у доба деспотовине - на поједине зетске приморске градове. У време краља Милутина српска држава је избила на Дунав, заузела области данашње Источне Србије и почела продор ка југу, где је током три генерације, или нешто мање од стотину година, била присутна испрва на просторима данашње Северне Македоније, а касније све до Солуна, Беотије и Амбракијског залива на југ и реке Месте на исток. Долазак Османлија променио је прилике. Српски народ се одржао само у севернем крајевима данашње Северне Македоније, постепено је истискиван са Косова, Метохије, делова југа Србије, исламизован у Рашкој земљи, Херцеговини и Босни, католичен у Западној Херцеговини, мађаризован у Угарској. Сеобе, које су започеле почетком 16. а кулминацију достигле крајем 17. и почетком 18. века, помериле су српски народ на север, посебно у областима у којима раније није би присутан - Банату, Бачкој, Славонији, Барањи, Кордуну, Банији, Лици, Западној Босни и Јужној Угарској. Захваљујући деловању Пећке патријаршије, обновљене у новим границама 1557. године, верски и етнички идентитет Срба је у извесној мери консолидован и чак проширен.

Са обновом државности Црне Горе и Србије у 19. веку српски народ са разних крајева Балкана почео је да се сели у ове државе. Током постојања југословенских држава српски народ се углавном груписао у Србији. Осим у Босни и Херцеговини, Црној Гори и у самој Србији (где живи негде око 70% свих Срба) он данас нигде не представља заједницу већег броја. Зато, ако би покушали да поредимо број Срба у средњем веку и данас, требало би да на једној страни у обзир узмемо становништво Србије и Босне пре 15. века, а на другој целокупан српски народ на Балкану. Чак и ове савремене податке морамо узети са резервом, јер су пописи извршени у Црној Гори и БиХ 2011. и 2013. године под сумњом, док у Северној Македонији попис није спроведен већ три деценије.

ИСТОРИЈСКА ДЕМОГРАФИЈА ПЕТ ЗЕМАЉА: ГРАНИЦЕ, ДРЖАВНОСТИ, ПРИРАШТАЈ, СЕОБЕ И АСИМИЛАЦИЈА

Француска је крајем 15. века, после великих изазова рата и епидемије са којима се друштво суочило у 14. веку, имала око 10 милиона становника. Према старијим проценама, француска круна је крајем 15. века могла да мобилише војску и од 40,000 војника. Уз разне помоћне јединице она би досегла и двоструку бројност.(Contamine 1972, 316). Према другим проценама, Енглеска је, средином 15. века, имала становништво које није прелазило два и по милиона становника. Управо у време успона државе Немањића становништво Енглеске доживело је огроман раст.³ Краљевска војска од 50,000 војника проицењивана је као 10-15% укупног одраслог мушког становништва (18-45 година). (Postan 1964, 38-51). Процењено је да се између 13. и 17. века у најнасељеним државама Западне Европе, густина становништва кретала између 28 и 35 становника по квадратном километру њихове површине.(Braudel 1985, 58-62). Оваква насељеност превазилазила је и саме могућности оновремене Источне Европе. Због недостатка извора научници се углавном ослањају на истраживања у случају Угарске, која ће тек у 16. веку већим делом пасти под осаманску власт. Тамо је 1500. године на квадратном километру у просеку живело између 10 и 12 становника.⁴(Ђирковић 1989). Питање је колико су аналогije са развијенијом Угарском применљиве на Балкан, ипак аутори располажу једним османским дефтером из првих година власти над српским крајевима, који сматрају поузданијим од осталих зато што су макар познате тачне границе територије на коју се односи. Реч је о земљама Бранковића које су се налазиле на делу територије данашњег Косова и Метохије. Тамо је према османским властима 1455.

3 Током свега нешто више од два столећа - од 1086. до 1300. године - велики раст енглеске привреде био је делом повећањем становништва које је практично утростучено са 1,5 на између 4 и 5 милиона, Leonard Cantor, (1982). „Introduction: The English Medieval Landscape“. In Cantor, Leonard (ed.). *The English Medieval Landscape*. London: Croon Helm, 18.

4 „Bewolkerung“, *Lexikon des Mittelalters* II, 18; Prof. dr Sima Ćirković, „O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu“, *Vojno istorijski glasnik*, maj-avgust 1989., broj 2, godina XL, 164.

године на око 5,670 км² живело око 75,000 становника. (Hrabak 1974, 35-37; Ћирковић 1989). Према проценама ауторитета на пољу историјске демографије, на Балкану је у првој половини 14. века живело око 6 милиона, а средином 15. века око 4,5 милиона становника. Према истим проценама на територије Србије и Босне, у складу са њиховим ондашњим границама, отпадало је око 20% укупног становништва - дакле заједно 1,2 милиона и 900,000. (Cipolla 1972, 36).

Према проценама које износе савремени демографи становништво Бугарске је у време формирања ране средњовековне државе бројало око 1,1 милиона становника, док је у време опадања почетком друге половине 14. века (1365) оно достигло 2,6 милиона становника. (Arkadiev 2014, 3-11). Сима Ћирковић, је међутим, узимајући у обзир релативну густину насељености савремене Угарске, проценио број становика Србије и Босне око 1390. као нешто виши - претпоставио је становништво прве у распону од 668,500 до 802,260, а друге између 512,900 и 613,548. У збиру обе процене, минимална и максимална премашују број споменуте процене за средину 15. века. (Ћирковић, 1989).

(Средње процене 735,380 и 563,224. 1% = 12,986 (узмимо да је 56,63% у Србији 43,37% у Босни).

Табела 1.

Динамика развоја становништва Европе од 1000. до 1500. године

Год.	Укупно Становиштво Европе (у млн.)	Апсолутни раст по раздобљима (у млн.)	Просечан раст по годинама (у хиљ.)	Апсолутни раст по сталењима (%)	Просечан раст по години (%)
1000	56.4	—	—	—	—
1100	62.1	5.7	57	10.1	0.1
1200	68	5.9	59	9.5	0.09
1250	72.9	4.9	98	15.7	0.14
1300	78.7	5.8	116		0.15
1350	70.7	-8.0	-160	-0.8	-0.21
1400	78.1	7.4	148		0.2
1450	83	4.9	98	16.1	0.12
1500	90.7	7.7	154		0.18

Извор: В TS, Uralnis, Rost naseleniia v Evrope : opyt ischisleniia [Population growth in Europe] (in Russian). Moskva: OGIZ-Gospolitizdat. (1941). Б.Ц. УРЛАНИС РОСТ НАСЕЛЕНИЯ В ЕВРОПЕ (опыт исчисления), М., ОГИЗ-Госполитиздат, 1941.

Табела 2.

Европско становништво од 1000. - 1500. године по земљи или региону у милионима

Земља/регион	1000	1100	1200	1250	1300	1350	1400	1450	1500
Немачка	5.4	6.4	7.3	8	9.1	8.5	9.6	10.2	10.8
Француска	9	11	13	15	17	15	14	14	15.5
Енглеска и Велс	1.6	1.8	2.3	2.6	3	2.4	3	3.3	3.6
Шкотска	0.3	0.3	0.3	0.4	0.4	0.3	0.4	0.5	0.6
Ирска	0.6	0.6	0.6	0.7	0.7	0.6	0.7	0.7	0.8
Италија	7	7.5	8	9	10	8	10	10.5	11
Шпанија и Португал	9	8	7	6.5	6	5	6	7	8.5
Аустрија/Угарска[а]	5.4	6.2	7.2	8	9	8	9	10	11.5
Балкан [б]	7	7.5	8	8	8	7	8	8	8
Данска	0.5	0.5	0.6	0.6	0.7	0.6	0.6	0.6	0.6
Шведска	0.4	0.4	0.4	0.5	0.5	0.4	0.5	0.6	0.65
Норвешка	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3
Швајцарска	0.4	0.4	0.5	0.6	0.7	0.6	0.7	0.7	0.75
Фландрија (данашња Белгија)	0.6	0.7	0.9	1	1.2	1	1.2	1.3	1.5
Низоземса	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9	0.8	0.9	1.1	1.3
Североисточна Европа[в]	8.5	10	11	11	11	12	13	14	15.1
Грузија	3.5	5.6	7.3	6.4	4.9	4.5	3.1	3.4	2.8
Други[г]	<0.1	<0.1	<0.1	<0.1	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
Укупно	56.4	62.1	68	72.9	78.7	70.7	78.1	83	90.7

Извор: David Levine, 'THE POPULATION OF EUROPE: EARLY MODERN DEMOGRAPHIC PATTERNS', Encyclopedia.com, <https://www.encyclopedia.com/international/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/population-europe-early-modern-demographic-patterns>

Напомене: О разлозима раста становништва на Северу Европе у 19. и 20. веку. James Colgrove, 'The McKeown Thesis: A Historical Controversy and Its Enduring Influence', Am J Public Health. 2002 May; 92(5): 725–729

а. Према границама из 1914. (укључује данашњу Чешку, Словачку, Словенију, Хрватску, Босну и Херцеговину, Галиција-Лодомерија, Северна Србија, Трансилванија).

б. Данашње Румунија, Бугарска, Грчка, Северна Македонија, Албанија, Црна Гора, Србија и Европска Турска (Тракија).

в. Европска Русија, Белорисија, Украјина, Молдова, Пољска, балтичке земље и Финска.

г. Исланд, Луксембург, Лихтенштај, Монако, Сан Марино, Андора и Малта.

Као што видимо, према у табелама наведеним проценама, становништво Балкана је током пет векова дугог раздобља, од почетка 11. до краја 15. века, углавном стагнирало. Повећало се током пет векова за свега око 14%. По овој процени у Србији је у складу са анализама и сразмери коју је предложио Сима Тирковић, око 1000. године могло живети око 784,000 становника. Године 1100. око 840,000; 1200. - 896,000, а тај се број задржао и 1250. и 1300. године. Средином 14. века број становника је, ако би следили европске упореднике, пао на мање од 800,000, да би 1400. и 1500. опет био на приближно 900,000. Могуће је да, током првих овде анализираних векова, становништво Србије и Босне није било толико бројно. Међутим, процене се разликују за нешто више од 10% што, обзиром на недостатак савремених извора, свакако представља извесну прецизност и има одређени значај.

Уколико упоредимо развој европског становништва током 19. и 20. века, могли би да изведемо одређена поређења са Србијом, где од прве половине 19. века постоји државна администрација која пружа релативно прецизну слику броја становника. У то време, Кнежевина Србија покрива мање од половине територије државе Кнеза Лазара чије процене становништва смо раније изнели.

Француска 1815. има 30,3 милиона становника. (Henry, Blayo 1975; 95). Године 1400. Србија је имала око

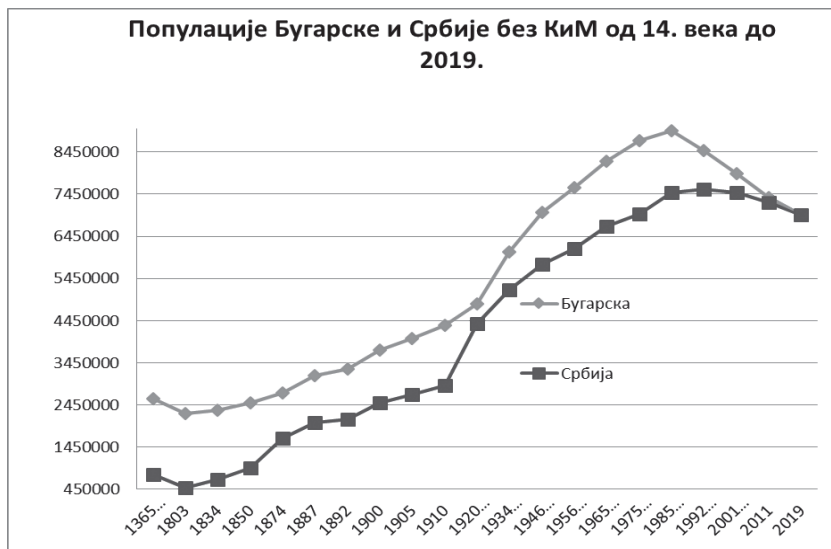
735,000 становника, а у Француској је у оно време живело 11 милиона. Разлика је била безмало 15 пута. Током прве владавине кнеза Милоша аутономни Београдски пашлук имао је око 700,000 становника, док је Француска број становника безмало утростручила. (Republički zavod za statistiku Srbije, 2008), Треба међутим рећи да је на територија која је припадала држави кнеза Лазара била готово двоструко већа од Београдског пашалука. На њој је почетком 19. века могло живети и 50% више људи. Српски народ је у то време тек једном својом четвртином живео у аутономном пашалуку. Дакле, ако би узели да је на простору средишње српске државе (у границама са краја 14. века) 1815. живело око 1,1 милион становника, сада је разлика била чак 27,5 пута. Дакле разлика се увећала са 12,2 на 27,5 или чак за 2,25 пута. Један од узрока овог феномена је чињеница да се српски народ током раног новог века масовно селио. Ако би поредили укупан број Срба из 1815. са укупним бројем Француза, дошли би до мало уравнотеженије разлике у односу на крај 14. века. Наиме, ако би пошли од сразмера који се током 19. века мењао тако што је све више српског становништва живело у границама Србије а последично све мање у заграничним баланским крајевима, онда би број Француза (који су у то време великом већином живели у Француској) и Срба био мање различит. Разлика би била негде око 10,82 пута.

Премо проценама становништва средњовековне Бугарске, оно је 1365. бројало око 2,6 милиона. Четврт века касније становништво Лазареве Србије било је, у случају да у обзир узмемо његову највишу процену, 3,25 пута мање бројно, а ако би узели становништво Србије и Босне, у којима је без сумње живела велика већина ондашњег српског становништва, онда је та разлика и даље значајна - мања од двоструке (1,84 пута више). У обновљеној Бугарској, која је 1885. анектирала аутономну Источну Румелију, седам година касније (1892) живео је 3,31 милион становника. У Србији је 1895. живело 2,47 милион. Дакле, крајем 19. века бугарско становништво било је за трећину бројније, али треба узети у обзир да је Србија била далеко мања у односу на средњовековну територију него Бугарска, да не рачунамо заграничне Србе нити становнике Црне Горе (Бугарска је до

тог времена у већој мери извршила национално уједињење, док је у њеним јужним крајевима живела је значајна турска и муслиманска мањина). После три рата у којима су током друге деценије 20. века учествовале обе државе, те њиховог проширења; на простору још увек веће Бугарске живело је 4,84 милиона људи, а у Србији (са Македонијом) 4,78 милиона. Разлика се значајно смањила чак и ако од становништва Србије одузмемо житеље Македоније. У прилог чињеници да ратови најчешће нису кључни за кретање броја становника, говори и податак да је српска војска током Првог светског рата имала вишеструко веће губитке од бугарске. И српско цивилно становништво страдало је више него икада, за разлику од бугарског које није било захваћено непосредним ратним губицима. Становништво је остало приближно и након Другу светског рата, када је Србији одузета Македонија, а прикључна Војводина. У Србији је 1948. живело 5,79 милиона (рачунајући Албанце са АП КиМ), у Бугарској, 1946. 7,29 милиона. Обе државе имале су значајну албанску, односно турско-муслиманску мањину. У Бугарској је 1965. живело 8,22 милиона, а у Србији 6,67 милиона становника. Године 1992. у Бугарској је живело 8,48 а у Србији (попис није извршен на Косову и Метохији) је према попису из 1991. било присутно 7,5 милиона људи. Опадање становништва у првој деценији 21. века осетиле су обе државе. У Бугарској је 2001. живело 7,93, а 2011. 7,36; док је у Србији, према попису из 2002. године, живело 7,49 односно 7,25 2011. године. Становништва две државе су у наше време по први пут у историји постала потпуно приближна.

Поставља се питање шта су разлози веома различитог кретања популације Србије и Бугарске, и још израженије Срба и Бугара, од средњег века до данас. Сустизање, које је постигла Србија, може се приписати, пре свега, томе што је постајући прва слободна балканска држава, она током доброг дела 19. века стекла велику компаративну предност у односу на околне поробљене народе. Наиме, њено становништво, захваљујући несметаном, на аграру базираном економском напретку, је тако брзо расло да је мала кнежевина по том параметру била европски рекордер (и поред масовне емиграције од средине 1960-их, и потом од 1990-их, Србија је и даље једна од

најгушће насељених земаља југоисточне Европе). Просечни раст популације Србије током 19. века, тачније у периоду 1815.-1900. године, износио је невероватних 1,97%, тачније 1,73% ако раст коригујемо за припојене области. Србија је том разбодљу имала веома високу стопу наталитета (и преко 40 промила), док је механички прилив (досељавање из заграничних српских предела) био интензиван, али супротно увреженом нарративу не и детерминишући фактор раста популације (у појединим годинама 19. столећа имиграција је доприносила расту укупне популације за 0,5 процента, али се на крају тог периода тај допринос преполовио, чинећи тако тек шестину укупног годишњег прираста становништва).⁵ (Ђирковић 1989, 151-168).

5 Извор за графикон „Популације Бугарске и Србије без Косова и Метохије од 14. века до 2019. године“: D . Arkadiev, „The population of Bulgaria during the Middle Ages (seventh to fourteenth centuries)“, Naselenie, 4 (2), (24 January 2014).: 3–11; Бугарска 1803-1874 - Aaron O'Neill, Jun 22, 2020, Population of Bulgaria 1800 to 2020 <https://www.statista.com/statistics/1008286/population-bulgaria>; Sima Ђирковић, „O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu“, *Војноисторијски гласник* 2 (мај-август 1989), стр. 151-168; *Два века развоја Србије: статистички преглед*, Београд, 39-69. Процене сталног становништва Србије 1971. и 1981. на основу раста пописаног становништва у односу на 1991. (када су објављени подаци и о сталном и становништву на раду у иностранству). *СТАТИСТИЧКИ ГОДИШЊАК 2018*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20182051.pdf> (стр. 39)
Србија - 1.1. 2019: ПЗС (<https://www.stat.gov.rs/oblasti/stanovnistvo/procene-stanovnistva/>), (сајту приступљено 14 07 2020).

Додатно, Срби су добрим делом успели да сачувају свој идентитет у Хазбуршкој монархији ка чијим територијама масовно одлазе од 16. века. Разлог овог феномена је деловање Пећке патријаршије (од 1557 до 1766 године), а од почетка 19. века аутономне српске државе, која је постала „светионик” за Србе у „католичкој монархији”. С друге стране, Бугари дуго времена немају црквену аутономију, а осим минорног броја Бугара католика, не постоји бугарска популација у некадашњим деловима Хазбуршког царства. Иако је извесно да су се и они великим делом иселјавали, бежећи из Османског царства, ово становништво се у највећој мери асимиловало. Коначно, период од почетка 1990-их донео је нову велику емиграцију за оба народа, али знатно израженију за популацију Бугарске. Главни разлог је то што су Срби већ од 1960-их могли да иду пут Запада, посебно интензивно наши сународници из Хрватске и тадашње БиХ, што је практично оставило мању могућност за касније миграције. Током рата због негативне перцепције српске стране, она није могла лако (као рецимо Бошњаци) да добије могућност уселења у земље Запада, што је повећало миграције ка Северној Србији и посебно Београду (док се у Републици Српској практично десио феномен „силаска” руралног становништва у градове северног дела ентитета, углавном условљен ратним дешавањима).

Раст становништва средњовековне Енглеске био је изузетно динамичан. Док је становништво Балкана стагнирало, оно се у раздобљу од 11. до средине 14. века безмао утростручило. Од 1,7 милиона становника из 1086. достигло је 4,81 милион 1348. године. Три година касније, последицом епидемије куге, густо насељена краљевина имала је свега 2,6 милиона житеља. До броја становништва из средине 14. века Енглеска ће доћи тек уочи грађанског рата из 17. века. У Енглеској је 1811. живело 8,76 милиона становника 1891. - 27,23; 1911. - 33,56; 1921. - 35,23; 1951. - 38,66; 1991- 48,19; 2001.- 49,13 и 2011. 53,012 милиона.

Дакле, становништво Србије је у време краја 14. века - великог демографског пада становништва острвске краљевине - било 3,53 пута малобројније од становништва Енглеске. Становништво две земље по броју се временом све више разликовало. Док је крајем 11. века становништво Енглеске било нешто више од двоструко бројније у односу на претпостављено становништво Србије, у време највећег успона у средњем веку та разлика је постала вишеструка. Поновни раст острвског становништва почетком 19. века довео је до разлике која била већа од 14 пута. Разуме се, Србија је у то време окупљала тек део српског народа, а њене територије су биле двоструко мање него у време владавине кнеза Лазара. Временом разлика се смањивала, упркос бурном и за српски народ по много чему кобног 20. века, Годне 1911. разлика је износила око 11 пута; 1921. - 7,49 пута; 1948/1951 - 6,67 пута; 2001/2002 - 6,55 и 2011. - 7,31 пут. Овде треба напоменути да су се у Србију у овом период досељавали углавном Срби и Јужни Словени, док је у Велику Британију током 20. века пристогао вишемилионски талас насељеника из свих делова света.

Конечно, можда би због сличног историјског усуда и великих демографских губитака, које су оба народа током историје претрпела, требао на овом месту упоредити и развој

становништава Ирске и Србије. Ваља нагласити да су подаци о становништву острвске нације прецизнији и чешћи, баш као што су њене политичке границе биле географски увек одређене и несумњиве. Ипак губици настали ратовима, сеобама и асимилацијом, кад је реч о Србима, код Ираца су били изазвани глађу, сеобама и, у нешто мањој мери, ратовима. Баш као и у случају становништва Кнежевине Србије, у Ирској имамо поуздане податке о броју становника тек од краја прве половине 19. века. Релевантне процене, наравно, постоје још за прву четвртину 13. столећа.⁶ Ирско становништво је у средњем веку постојано расло, па је током једног столећа са око 1,5 милиона досегло 2 милиона. Пад, сличан оном у случају становништва Енглеске, догодио се после епидемије куге средином 14. века. Затим је становништво постојано расло да би се уочи Енглеског грађанског рата из средине 17. и глади из треће четвртине 18. века приближило броју од 3, односно 4 милиона. У оба случају уследио је пад броја становника. Током 18. века број Ираца повећао се за четвртину - са око 3 на око 4 милиона. За време првих четрдесет година 19. века број становника на острву растао изузетном, до тада не виђеном, брзином. До 1841. је удвостручен, достигавши 8,2 милиона. Велика глад, која је уследила, довела је до пада броја житеља острва на ниво са краја 18. века. Смрт, како се процењује, око 12% становника, и масовно иселјавање, довели су до тога да становништво Ирске буде преполовљено.⁷ (Исто). Ранији број становника Ирска није успела да достигне до нашег времена, па је 2016. њено становништво бројало 4,75 милиона.⁸

На другој страни - за разлику од Срба, који су селећи се широм Балкана, а да не говоримо приликом сеоба у Русију, друге крајеве Османског царства или, током 19. и 20. века, у Сједињене Државе, брзо асимиловани - према попису из 2017. чак 33 милиона или 10,2% укупног становништва САД тврди

6 „Population in Ireland“, <http://www.grantonline.com/grant-family-genealogy/Records/population/population-ireland.htm>, (сајту приступено 19 06 2020).

7 Исто.

8 „Census 2016 Summary Results - Part 1 - CSO - Central Statistics Office“, <https://www.cso.ie/en/csolatestnews/presspages/2017/census2016summaryresults-part1/>, (сајту приступено 19 06 2020).

да је пореклом из Ирске.⁹ У Канади су грађани пореклом из Ирске 2016. чинили 13,43% укупног становништва (њих 4,627,000).¹⁰ У Аустралији данас око 7 милиона становника (30% целокупног становништва), тврде да су делимично Ирци, 2,08 милиона (10,4%) су се изјаснили како пореклом искључиво Ирци.¹¹ У поређењу са становништвом Србије, које је данас у границама матичне српске државе за четвртину бројније од становништва Ирске, ирско становништво било је од средњег века па до прве половине 20. века често и вишеструко веће. За разлику од Срба, који су једним делом били асимиловани, Ирци су у прекоеканским белим дијаспорама у значајној мери успели да очувају свој идентитет.

Као што је раније речено, Србија и Босна имале су 1390. године између 1,4 и 1,5 милиона становника. У то време, Енглеска је имала око 2,08 милиона, Бугарска је 1365. имала око 2,6 милиона становника, Француска је око 1400. године имала 11 милиона становника. Ирска је крајем 14. века имала око 1,2 милиона становника. Становници земаља “сугубог вијенца” (краљ Твртко је био краљ Србије и Босне) били су 1,38 пута малобројнији од Енглеза, 1,73 малобројнији од Бугара, 7,33 пута малобројнији од Француза, било их је 1,25 пута више од Ираца.

У Србији и Босни данас живи око 10,2 милиона становника (притом не рачунамо становништво Косова и Метохије). Срба у ове две државе живи око 7 милиона). У Ирској је 2016. живело 4,75 милиона (уз 1,88 милиона становника Северне Ирске), у Британији 56,28, а Француској 64,82 милиона.

9 „B04006 – PEOPLE REPORTING SINGLE ANCESTRY 2013-2017 American Community Survey 5-Year Estimates“, U.S. Census Bureau. https://archive.vn/20150117113227/http://factfinder.census.gov/faces/tables/services/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_13_5YR_DP03&prodType=table

10 „Immigration and Ethnocultural Diversity Highlight Tables“, <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2016/dp-pd/hltfst/imm/Table.cfm?Lang=E&T=31&Geo=01&SO=4D>

11 Занимљиво би било упоредити ирску и енглеску дијаспору. У три највеће државе беле дијаспоре (САД, Канада и Аустралија) Ирци чине 44 милиона, а Енглези 36,9 милиона. Данас у свету има око 75 милиона људи који имају енглески идентитет и око 61 милион који имају Ирски. Процена броја становника Ирске и Енглеске у средњем веку се разликују, али ако би поредили укупан број Енглеза и Ирица данас у свету видели би да се однос у броју није много променио у од средњег века, са разумљивим повременим експлозијама броја становника сваког од њих.

Дакле, становништво Србије и Босне се током 730 година увећало за 6,8 пута (ако би рачунали број Срба на Балкану 7,7 милиона - ово повећање је 5,5 пута). Становништво Бугарске данас броји 6,95 милиона, у односу на 1365. годину реч је о повећању од 2,67 пута. Становништво Француске повећало се за 6,4 пута. Становништво Ирске повећало се за 3,95 пута (односно 5,52 пута ако рачунамо становништво целог острва).¹²

12 Извори за графикон „Увећање популације изабраних земаља од краја 14. века до 2019. године“: David Levine, 'THE POPULATION OF EUROPE: EARLY MODERN DEMOGRAPHIC PATTERNS', *Encyclopedia.com*, <https://www.encyclopedia.com/international/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/population-europe-early-modern-demographic-patterns> Француска, Енглеска, Бугарска, Ирска 2019: Worldometers 2020: www.worldometers.info/world-population/; Sima Ćirković, „O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu“, *Vojnoistorijski glasnik 2* (maj-avgust 1989), 151-168; Србија - 1.1. 2019: P3C, <https://www.stat.gov.rs/oblasti/stanovnistvo/pr>; D. Arkadiev, „The population of Bulgaria during the Middle Ages (seventh to fourteenth centuries)“, Naselenic, 4 (2), (24 January 2014): 3–11; „Population in Ireland“, <http://www.grantonline.com/grant-family-genealogy/Records/population/population-ireland.htm>; Stephen Broadberry..., „English Medieval Population: Reconciling Time Series and Cross Sectional Evidence“, Table 7 (Preprint, p.22), (2010) <https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/sbroadberry/wp/medievalpopulation7>.

ЗАКЉУЧАК

Становници Србије и Босне били су крајем 14. века 1,38 пута малобројнији од Енглеза, 1,73 пута малобројнији од Бугара, 7,33 малобројнији од Француза, док су 0,2 пута били бројнији од Ираца. Према најскоријим пописима и проценама, Срби са Балкана су данас бројнији од Бугара и то за готово десетину; од становника Ирске бројнији су за 0,14 пута, од становника Британије су малобројнији за 7,3 пута, а од становништва Француске су малобројнији 8,41 пут.

Ако би поредили број становника Србије у време кнеза Лазара и данашње Србије онда би могли да закључимо да је становништво повећано за 9,49 пута (са око 735,000 колико је процењивано да је живело 1390. на 6,982,000 колико је процењено да Република Србија данас има становника). Становништво Француске порасло је са 11 милиона (1400 године) на 64,82 колико се процењује да броји данас - дакле, за 5,89 пута. Становништво Енглеске повећало се са 2,6 милиона 1400. године на 52 милиона 2011. године - за око 20 пута. Становништво Бугарске са 2,6 милиона из 1365. достигло је проценама 6,95 милиона 2019. повећавши се за свега 2,67 пута.

Ако би поредили француско, енглеско и ирско расејање, свакако би добили неповољнији однос. Тако долазимо до закључка да број Срба није значајније заостао у односу на западноевропске државе од средњег века - изузев Енглеске, која је остварила импресиван раст пре свега захваљујући раној индустријализацији и последичној бржој репродукцији односно преживљавању стално растуће популације. Ово је посебно случај у раздобљу пре 20. века. Заостајање притом није последица ратова, већ непостојања државе, развојних дисконтинуитета и асимилације. Пример слабијег развоја становништва Бугарске - која је једну етничку кризу преживела још у 13. веку, а пре 1918. увек имала бројније становништво од Србије - најбоље сведочи о овом феномену.

**Cedomir Antic
Nikolic Goran**

**HISTORICAL OVERVIEW OF DEMOGRAPHIC
TENDENCIES OF THE SERBIAN PEOPLE
„If there were no wars...there would be Serbs ...“**

Resume

The article analyses the thesis that the Serbian population in the Balkans was equal in number with the populations of several great Western European states (England being among them) during the late Middle Ages. According to several authors as well as the deeply rooted belief in Serbia, the Serbian population has been shrinking since [since when - the Middle Ages? samo pojasniti ili staviti „has been shrinking ever since“], whilst other European societies in the East have enjoyed a significant increase in size. This article consists of a comparative analysis of existing statistical data covering the issue followed by several conclusions on the subject.

Keywords: Serbia, France, Bosnia, Ireland, England, Serbia, Sima Cirkovic, Tomislav Bogavac, population, demographic growth.

* Овај рад је примљен 10. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021. године.

*Невена Станковић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ – ИЗМЕЋУ ПОЛИТИКЕ ПРОШИРЕЊА И ЗАЈЕДНИЧКЕ СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ

Сажетак

Промењене тенденције европске интеграције у периоду након Хладног рата, одразиле су се политику проширења Европске уније (ЕУ), сходно измењеној клими у којој се она одвијала. Измењен карактер политике проширења, изложене дејству великог броја здружених фактора, нарочито су осетиле државе Западног Балкана што је у крајњем резултирало и новим преговарачким приступом ЕУ за државе овог региона. Иако је аспекта европских интеграција, координација политике проширења и Заједничке спољне и безбедносне политике (ЗСБП) неопходна, преплитање ове две политике постаје све очигледније. У том сислу, може се приметити постепено стављање политике проширења у службу ЗСБП, чиме она добија доминантно геополитички карактер. Ово се најбоље читује на примеру европских интеграција Републике Србије, која са ЕУ, међу државама Западног Балкана има најсложенији однос. Како је приступање Републике Србије Европској унији њен стратешки приоритет и текући процес,

* Ауторка је научни сарадник у Институту за међународну политику и привреду, Београд,

E-mail: nevena@diplomacy.bg.ac.rs

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта “Србија и изазови у међународним односима 2021. године”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

Србија је у обавези да се у склопу уклађивања својих политика са *aquis communitare*, усклади и са спољном политиком ЕУ. У усклађивању спољне политике Србије и ЗСБП, посебан значај је дат преговарачком поглављу 35, у оквиру кога направљена је директна веза између напретка Србије у процесу европских интеграција и тзв. свеобухватне нормализације односа између Београда и власти у Приштини. У раду се испитује да ли је у светлу тренутних околности и измењеног контекста политике проширења, Србија у стању да оствари статешки приоритет своје спољне политике, чланство у ЕУ. Основна хипотеза од које се у раду полази је да што су услови европске политике проширења строжији, мањи је маневарски простор Србије за спровођење својих спољнополитичких приоритета. Последишно, са напретком Србије у ипуњавању услова из преговарачког поглавља 35, спољнополитичка оријентација Србије могла би доћи у сукоб са уставним поретком и националним интересима, посебно у делу који се односи на очување територијалног интегритета.

Кључне речи: ЕУ, политика проширења, европске интеграције, ЗСБП, Република Србија, Косово и Метохија, Поглавље 35.

ЗАПАДНИ БАЛКАН У ИЗМЕЊЕНОМ КОНТЕКСТУ ПОЛИТИКЕ ПРОШИРЕЊА ЕУ

Политика проширења ЕУ представља свеобухватну и композитну политику ЕУ, део свих осталих комунитарних политика ЕУ (Мишчевић 2009). Током времена она је постала „композитна“, односно оквирна политика која утиче на све области деловања ЕУ, постајући уједно и дугорочни оквир за интеграцију држава које теже чланству. Састављена је од бројних инструмената попут агенде проширења, претприступне стратегије, преговора о приступању, усклађивања законодавства, финансијске и техничке подршке ради стварања способности за преузимање обавеза које проистичу из чланства у ЕУ. Са друге стране, само проширење ЕУ представља „сложен процес у коме су формулисани критеријуми уласка, развијани механизми помагања земљама кандидатима и потенцијалним

кандидатима, процес који прати њихов развој, као и поступци одлучивања који се тичу непосредног проширења“ (Прокопијевић 2009). Основни циљ политике проширења је припрема држава кандидата за преузимање обавеза које проистичу из чланства. Институционално прилагођавање ЕУ сваком новом проширењу, водило је успостављању нових механизма, који су потом еволуирали у правцу продубљивања интеграције. Сваки круг проширења нужно је изискивао и и унутрашње прилагођавање ЕЗ/ ЕУ, и коришћење механизма тзв. легислативних пакета (*package deal*), којим се два или више питања повезују и не дозвољава постизање сагласности само о једном, без постизања договора и о другим питањима (Ковачевић 2009). Оваква институционална прилагођавања, захтевала су током времена, измене тј. допуне оснивачких уговора. Променљив и сложен карактер политике проширења, која је изложена дејству великог броја здружених фактора, наслућивао се и у њеним почетним стадијумима, када је Ле Мајлс (*L. Miles*) констатовао да је „наука далеко од тога да развије свеобухватну теорију која ће омогућити потпуно разумевање природе и ефеката проширења ЕУ (Miles 2004).

Иако је ЕЗ од свог настанка у оснивачким уговорима садржала правила пријема нових чланица, до усвајања копенхашких критеријума, није се могло говорити о конкретној политици проширења. Почев од „критеријума из Копенхагена“, из 1993. године, који су поставили базични оквир овој политици, Унија је до данас постепено развијала све рестриктивнији оквир ове политике. Кључни критеријуми за капацитете спољне интеграције од 1993. године подељени су у три групе и до данас су остали непромењиви, а односе се на постојање 1. стабилних институција које гарантују демократију, владавину закона, људска права и поштовање и заштиту мањина; 2. функционалне тржишне економије и 3. постојање капацитета за преузимање обавеза из чланства, укључујући посвећеност циљевима политичке, економске и монетарне уније (The European Council Copenhagen Summit 1993). Ови услови су 1995. године допуњени критеријумом из Мадрида, који се односи на постојање одговарајућих административних капацитета. Додатно, члан 49 Уговора о ЕУ предвиђа и географски критеријум, који подразумева да

само европска држава, која испуњава критеријуме и поштује начела слободе, демократије, људских права и основних слобода и владавину закона, може да поднесе захтев за пријем у чланство (овај критеријум је био предмет расправе у неколико наврата, у случајевима захтева Турске и Кипра за пријем у чланство ЕУ). Критеријуми из Копенхагена нису директно наведени у оснивачким уговорима, али се Лисабонски уговор позива на њих кроз одредбе члана 49. УоЕУ. Коначно, Уговор из Лисабона, као основа на којој данашња Унија почива, био је од значаја и за ову политку, јер је отклонио институционалне препреке даљем процесу проширења, припремајући Унију за функционисање у условима који броје више од 27 држава чланица. Пријемом Хрватке у чланство ЕУ, 2013. године, ЕУ је показала да је успела да превазиђе застој у политици проширења, а Лисабонски уговор је делом испунио своју сврху. Кључне институционалне новине Лисабонског уговора у односу на политику проширења тичу се новопредвиђеног права на иступање из чланства ЕУ, које је регилусано чланом 50. Уговора о ЕУ и проширења корпуса вредности на којима Унија почива, а које се морају анализирати као саставни део политике проширења (TEU 2008, Art. 2). Коначно, уз све наведене услове, подразумева се да ЕУ мора бити способна да интегрише нове чланице, па у погледу на то, она има право да консензусом сама одлучи кад је и да ли је спремна за пријем нових чланица.

Да процес проширења ЕУ није заокружен, потврђује и став званичника ЕУ да ће тек са пријемом држава Западног Балкана у ЕУ овај процес бити окончан. У том контексту, ступање на снагу Лисабонског уговора представљао је важан корак са аспекта стабилизације, односно конституционализације достигнутог степена проширења ЕУ, али и са аспекта даље припреме ЕУ за успешан наставак ове политике, односно за постепено интегрисање у Унију земаља Западног Балкана. Међутим, у светлу нових догађаја у свету, као и унутар саме ЕУ, нарочито након Брегзита, све чешће се у европским политичким круговима поставља питање оправданости даље политике проширења. У вези са тим, последњих година је, упркос недовољној одређености, у јавном дискурсу веома често употреба појма „замор од

проширења“ као једном од разлога за успоравање процеса европске интеграције. Други разлог за успоравања процеса лежи у упитном интеграционом капацитету Уније, тј њеној способности да успешно прошири своје чланство док истовремено одржава унутрашњу кохезију и функционисање. У стручној јавности се заступа став да је комбинација кредибилне перспективе чланства, условљавања и помоћи државама кандидатима, неопходна за успешан свеукупни интеграциони капацитет ЕУ (Тодоровић Лазић 2019, 89).

Чињеница је да се политика проширења ЕУ последњих година одвијала у промењеним околностима, које су генерисане како унутар саме ЕУ и њеним државама чланицама, тако и ван ње. Ово је условило нови амбијент у коме се процесу проширења приступа са знатном већим опрезом, нарочито од стране водећих држава ЕУ, покретача интеграције Немачке и Француске. Маргинализација питања проширења на агенди ЕУ, одразила се нарочито на државе Западног Балкана. У вези са тим, оно што се најпре уочава о односу ЕУ према државама овог региона је промењен контекст и карактер ове политике. У делу стручне јавности, кључне одлике измењеног контекста ове политике препознате су у негативаном имиџу Западног Балкана и опадајућој подршци даљем проширењу у земљама чланицама; опадајућој подршци европској интеграцији у неким од држава овог региона; ограниченом напретку у усвајању *aquis*-а и његовој имплементацији, и коначно у промовисању новог приступа преговорима о приступању ЕУ (Минић 2015, 21-26).

Проширење ЕУ на Западни Балкан одвија се у оквиру процеса стабилизације и придруживања који се заснива на циљевима стабилизације и брзе транзиције у правцу тржишне економије, промовисања регионалне сарадње и перспективи придруживања Европској Унији. На почетку процеса стабилизације и придруживања, ЕУ је пријем у чланство предвидела само као могућност, док је коначну посвећеност даљем проширењу на овај регион потврдила на састанку Европског савета у Солуну 2003. године (*Thessaloniki Agenda for the Western Balkans* 11638/03, Art. 40). На састанку је Европски савет недвосмислено потврдио да је процес стабилизације и придруживања за земље Западног Балкана

пут ка коначном пријему у чланство. Пријем у чланство Словеније, затим Румуније и Бугарске, и на крају Хрватске, ишао је у прилог овим тврдњама. Међутим, након завршених преговора са Хрватском о приступању ЕУ, а 2013. године и њеним учлањењем, отпочиње својеврсна реформа политике проширења. Нови приступ преговорима огледа се у промени структуре и временског распореда отварања преговарачких поглавља за преостале земље Западног Балкана. У први план су стављена преговарачко поглавље 23 (Реформа правосуђа, борба против корупције и људска и мањинска права) и поглавље 24 (Правда, слобода, безбедност), која су у ранијим циклусима претприступних преговора отварања на крају преговарачког процеса (док поглавље 23 током источних проширења није постојало као засебно). За ова два поглавља предвиђају се не само мерила за отварање и затварање (поглавља), већ и прелазна мерила (*interim benchmarks*) у циљу провере усклађивања у области владавине права. Додатно, за њих се уводи и клаузула о балансу (*imbalance clause*), према којој сваки застој у спровођењу обавеза из ових поглавља, води покретању механизма заустављања целокупних преговора о чланству (Мишчевић 2015). Оваква пракса је уведена са отварањем претприступних преговора са Црном Гором, 2012. године, да би 2013. међу преговарачке приоритете било уведено економско управљање, а 2014. реформа јавне администрације. Ове области су идентификоване као централне теме, које пресудно утичу на укупну динамику процеса, па се због могућности да суспендују цео процес, називају и „вето поглављима“. Усмеравање преговарачког процес најпре на кључна питања (*Fundamentals First*) образложено је спорим напретком земаља региона у областима које су кључне за припремања будућих чланица за пријем у ЕУ и испуњавање критерија из Копенхагена. Ипак, спремност Брисела да у ранијим циклусима проширења охрабри земље које нису показале да су неповратно промениле стање у домену поглавља 23 и 24, па чак и државе са озбиљним територијалним споровима попут Кипра или Словеније, у оштром је контрасту са актуелном ситуацијом (Петровић 2019, 63).

Геостратешке околности појачаног тока миграције балканским правцем утицале су да се Западни Балкан

од 2017. године местимично нађе на листи политичких приоритета Уније. У фебруару 2018. године Европска комисија је представила нову стратегију проширења „Кредибилна перспектива проширења и појачан ангажман ЕУ са Западним Балканом”, која је требало да оживи процес у стагнацији. Стратегија је ставила фокус процеса на три области: владавину права, тржишну привреду и помирење и решавање билатералних спорова, остајући тиме на позицији новог приступа преговорима. У новој стратегији Европске комисије, 2025. година одређена је као потенцијална година наредног приступања, уз оgradu да се ипак ради о екстремно амбициозној перспективи (European Commission COM 2018 65 final). Стратегију је пратио Акциони план подршке преобликовања Западног Балкана кроз шест иницијатива које су усмерене на подручја заједничког интереса. Коначно, самит у Самит у Софији из 2018. године, последњи је у низу догађаја који је отворио питање перспективе чланства целог региона, показујући значајне разлике у ставовима међу државама чланица. О утицају ставова држава чланаци на креирање правила и процедура политике проширења најбоље говори Француска блокада отварања претприступних преговора са Северном Македонијом и Албанијом, у октобру 2019. године, упркос позитивним оценама Европске комисије и Европског парламента. Стиче се утисак да оваква одлука Француске, коју су подржале Холандија и Данска, има основу у, више наврата изнетим, француским захтевима за продубљењем интеграције и функционалнијом ЕУ, пре новог проширења. Формални аргумент Француског председника Макрона се односио на нужност реформе процедура учлањења које нису стратешке, нису политичке, нису реверзибилне и сувише су бирократске (Rettman 2019).

Подстакнута захтевом Француске за реформом процеса проширења, Европска комисија је у фебруару 2020. године представила нову методологија преговора, као покушај обнове консензуса о наставку проширења Уније на неинтегрисани део Западног Балкана (European Commission, COM 2020 57 final). Нова методологија се извесно односи на Северну Македонију и Албанију, државе које су три месеца раније остале без датума отпочињања преговора о

чланству, док је Србији и Црној Гори прихватање правила нове методологије остављено као могућност. Суштина ове методологије је у груписању сродних тематских поглавља у шест кластера, у циљу динамичности и кредибилности самог процеса, што би требало постићи кроз наглашавање кључних сектора, стварањем оквира за политички дијалог и ангажовање политичких лидера. Кластерисање подразумева да се сва поглавља у одређеном кластеру отварају одједном, уз подношење преговарачке позиције. Прокламована логика нове методологије је да се државама које су њом обухваћене омогући бржа секторска хармонизација и повезивање. Први кластер као најважнији обухвата питања у која спадају политички критеријуми и демократске институције, економски критеријуми, реформа јавне управе, поглавља посвећена владавини права. Када говоримо о позицији Србије у односу на нову методологију, Србија је отворила сва поглавља из основног кластера, у која спадају поглавља 23 и 24, укључујући и јавне набавке и финансијску контролу. У том кластеру, ревидирани приступ најављује свеобухватно праћење и оцену остварених резултата. Имајући у виду да је Србија отворила 18 кластера који се налазе у различитим поглављима, и поднела преговарачке позиције за још пет поглавља, остаје упитно колико би потпуна примена логике кластера за Србију била применљива. Ипак, имајући у виду политичко вођство као лајтмотив нове методологије, са аспекта Републике Србије, оваква реформа преговора би могла да буде подстицај за боље осмишљен, реалан и структуриран приступ у даљим преговорима са Унијом (European Western Balkans 2020).

Иако нова методологија представља последњи покушај ревизије процеса приступања, потребна су њена даља разјашњења и конкретизација од саме ЕУ, тим пре што су ванредне околности изазване пандемијом Ковид 19, делимично осујетиле предвиђене планове у домену ове политике, ставивши их у други план. Ни самит ЕУ-Западни Балкан одржан у Загребу у мају 2020, није донео додатна појашњења у вези са овим питањем, будући да су у изостале расправе о могућим измена и допунама у односу на перспективе чланства.

ОДНОС ПОЛИТИКЕ ПРОШИРЕЊА И ЗАЈЕДНИЧКЕ СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ

Од Уговора из Мастрихта, политика проширења је морала бити у складу са спољном и безбедносном политиком новоосноване Уније јер су обе, према својој природи и циљевима, део спољних активности Уније. Еволуција спољних послова ЕУ која се одвијала паралелно са увећањем њеног чланства, довела је до тога да данас имамо међусобни однос структура ЕУ и ЗСБП, као важан чинилац функционисања система ЕУ.

Спољна политика ЕУ свој најартикулисанији обик добија у виду ЗСБП, кроз коју Унија коначно добија прилику да делује глобално, у циљу промовисања вредности на којима почива. Обредбе Уговора из Лисабона, усмерене на јачање институционалне способности ЕУ на плану Заједничке спољне и безбедносне политике, имале су за циљ чвршћу кохезију и ефикасност спољнополитичких активности саме организације. ЗСБП у складу са тим обухвата „све области спољне политике и сва питања везана за безбедност Уније, укључујући и прогресивно формулисање заједничке одбрамбене политике која може водити ка заједничкој одбрани(С115 2008 Art. 24).

Координација политике проширења и ЗББП је очекивана, неопходна и подразумевана са аспекта процеса европских интеграција. Међутим, период након Хладног рата донео је промењене тенденције процеса европске интеграције, који се нужно одразио на политику проширења. Промена опште климе у којој се ова политика одвијала, условио је да она од економско-тржишне постепено постане политика геополитичких начела и критеријума. Овоме сведочи чињеница да је закључно са четвртим проширењем из 1995. године, овај процес био економско-тржишно орјентисан, уз задовољавање економских и политичких стандарда ЕЗ, као примарних критеријума. Од петог и шестог проширења, ови критеријуми постају секундарни, што потврђују случај Бугарске и Румуније, које су примљене у чланство ЕУ пре Хрватске, иако је било очигледно да се по већини кључних индикатора налазе иза ње. Ипак, Европска комисија је 2006.

године оценила да њихов напредак није потпун, али да то не омета њихов пријем у чланство 2007. године. Проширења из 2004. из 2007. године показала су да је процес изгубио своју некадашњу тржишну еклузивност, поставши тиме део процеса кога карактерише трансформација економске моћи Уније у политичку моћ на међународном плану (Самарџић 2009). Закључак који се се у вези са тим намеће је да се политика проширења постепено почела стављати у функцију заједничке спољне и безбедносне политике, а да су се геополитички критеријуми почели стављати у исту раван као критеријуми из Копенхагена. Неки од показатеља овакве промене карактера политике проширења су: троструко источно проширење 2004., 2007. и 2013. године и незадовољавање основних политичких и економских услова за чланство у Унији од стране одређених држава кандидата (посебно Бугарске и Румуније); брзо дуплирање броја чланица Уније у релативно кратком временском периоду, са аспекта историје процеса европских интеграција, приступање готово свих земаља петог и шестог проширења ЕУ НАТО савезу у току трајања процеса приступања Унији; однос ЕУ према региону Западног Балкана, посебно према Републици Србији, како у вези питања сарадње са Међународним кривичним судом за бившу Југославију, тако у вези проблема на Косову и Метохији; укључивање Косова и Метохије као самосталног субјекта у процес европских интеграција, регионална сарадња. Отуда, не изненађује чињеница да реформа процеса приступања добија изразито политичку димензију 2012. године, увођењем права вета за државе чланице ЕУ. Ипак, последња дешавања која су обележена блокадом отварања приступних преговора са Северном Македонијом и Албанијом од стране Француске у 2019. години, иако мотивисана унутрашњим тензијама унутар саме Уније, чини се да су само поткопала Унију у тежњи да постане геополитичка сила (Ertuğrul Tulun 2019, 4).

Кроз Процес стабилизације и придруживања, ЕУ је државама Западног Балкана наменила специфичан задатак регионалне стабилизације, идентификујући тако читав регион неопходним са аспекта процеса европских интеграција и изван тог контекста, у функцији стабилизације односа, јачања сарадње и повезивања некад супростављених

страна на простору бивше Југославије. Овај процес, који је званично промовисан као политичко-правни оквир политике проширења за регион Западног Балкана, спојио је политику проширења и заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ у јединствен оквир - инструмент за решавање проблема земаља насталих распадом СФРЈ, плус Албанија, и њихово укључивање у Европску унију. Првобитна идеја да простор Западног Балкана треба пацификовати кроз стабилизацију политичке и безбедносне ситуације унутар и међу државама овог региона, у моменту зачећа није садржала прецизно одређење. Тако су током времена услови дефинисани према специфичној ситуацији сваке од земаља, али у складу са интересима Уније и њених чланица. Испоставило се да је стабилизациони елемент процеса постао важнији и искључиви предмет интересовања Уније када је у питању регион Западног Балкана. То је наметнуло низ политичких услова, који су постали услов, приоритет али и препрека за напредовање у техничким областима процеса, а неиспуњавање ових услова, повремено су били и разлог за суспензију процеса придруживања Унији (Радић Милосављевић 2019, 10).

Европске интеграције Републике Србије, добар су показатељ начина на који је политика проширења ЕУ стављена у службу ЗСБП, посматрано у контексту проблема који прате процес усклађивања спољне политике Републике Србије са спољном политиком ЕУ. На спољну политику Републике Србије односе се преговарачка поглавље 31, али и поглавље 35, које је од значаја за потребе проблема овог истраживања. С обзиром да је усклађивање спољне политике Србије и ЕУ доминантно политичко, а не правно питање питање, критеријуми за усклађивање Србије у питањима из ових области подложни су арбитражној оцени.

УСПОСТАВЉАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ВЛАСТИ У БЕОГРАДУ И ПРИШТИНИ У КОНТЕКСТУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Проблем препознавања спољнополитичке стратегије Републике Србије у јавности компликује чињеница да је

критеријум остваривања спољнополитичких интереса Србије постављен са циљем да постане чланица ЕУ. Стратешко опредељење Србије да постане чланица ЕУ, у формалном смислу се везује за Споразум о стабилизацији и придруживању (*Службени гласник РС*, бр. 83/2008), који је ступио на снагу септембра 2013. године. Но, решеност Србије да постане чланица ЕУ потврђена је још у октобру 2004. године, усвајањем Резолуција о придруживању ЕУ, од стране Народне скупштине Републике Србије, где је истакнуто да је „убрзани улазак Републике Србије, као чланице државне заједнице Србија и Црне Гора, у пуноправно чланство у Европској унији и приступање Партнерству за мир, стратешки и национални циљ...“ (Резолуција о придруживању Европској унији 112/2004, 1). Са друге стране, основни циљ у актуелној спољној политици Србије се односи на постизање решења у вези са Косовом и Метохијом, које би било компромисно у смислу да не негира *a priori* њен суверенитет и територијални интегритет. Од 2008. године, због недостатка постојане стратегије спољне политике, јавно се спекулисало о томе који су спољнополитички приоритети Републике Србије. Последица је била да спољнополитички приступ Србије остане недоследан и растрзан између два циља: очувања суверенитета на Косову и Метохији и што брже интеграције у ЕУ (и у одређеној мери, евроатланске структуре).

Када говоримо о европским интеграцијама Републике Србије, на делу имамо два паралелна процеса: спровођење обавеза преузетих Споразумом о стабилизацији и придруживању с једне, и преговори о чланству, који треба да створе услове за преузимање правних, економских и политичких обавеза које намеће поступак приступања Уговора о ЕУ, тј. чланство у ЕУ, с друге стране. Анализирајући природу односа Србије и ЕУ, после 2000. године, примећујемо такође два симултана процеса. Један је процес стабилизације и придруживања, у коме Србија и ЕУ имају директну и самосталну везу, други је процес који се одвијао на Косову и Метохији, практично од момента успостављања међународне управе над овом покрајином Србије, у којем се Унија појављује као један од учесника. Ова два процеса, због постепеног придавања све већег значаја будућем

статусу Косова, почињу да се преплићу, због чега проблем Косова и Метохије почиње битно да утиче на преговоре Србије о чланству у ЕУ, смештајући се у контекст европских интеграција још 2007. године.

Проглашење независности покрајине од Србије од стране скупштине Косова, 17. фебруара 2008. године, није наишло на директно прихватање од стране Савета ЕУ, али је државама чланицама остављена могућност да саме одлуче о евентуалном признавању тог чина. Иако само пет држава чланица (Шпанија, Словачка, Румунија, Грчка и Кипар) није признало независност Косова, ставови Немачке, умногоме су одредили укупни правац односа Србија-ЕУ, што је у том моменту утицало да подршка процесу европских интеграција у Србији знатно опадне. У односу на сецесионистички акт косовских Албанаца, који је у супротности са резолуцијом 1244 СБ УН, Унија је истакла да остаје привржена важећим актима међународног права али се опет позивала на јединственост косовског питања, што је индиректно имплицирало да овај акт не посматра као правно неважећи, као и да игнорише резолуцију 1244 СБ УН, која уважава суверенитет и територијални интегритет Републике Србије. Након објављене декларацију о независности „Косова“, уследила је заједничка акција Савета ЕУ о спремности за успостављање мисије ЕУЛЕКС на „Косову“ (Council Joint Action 2008/124/CFSP). Ово је био показатељ да ће даљи ток европске интеграције Србије носити изазов за њену спољну политику. Мисија ЕУЛЕКС је постепено заменила мисију УН на КиМ, без формалне одлуке Савета безбедности УН. Захтеви који су испостављени за решење косовског проблема значили су да се Србија доводи у ситуацији да преговара о територијалном интегритету, једним од приоритета своје спољне политике.

Питање интегритета Србије на Косову, поново се актуелизује у контексту европске интеграције Србије, у септембру 2010. године, инсистирањем ЕУ да Србија нормализује односе са сецесионистички институцијама „Косова“, у оквиру статусно-неутралних преговора (European Western Balkans 2020). Тиме су постављени темељи посердовању Уније у отпочињању дијалога Србије и

власти у Приштини. Дијалог је отпочео у марту 2011. године тзв. „техничким преговорима“. Прокламована логика овог статусно-неутралног дијалога била је „да дијалог треба да буде фактор мира, стабилности и безбедности у региону, те да промовише сарадњу и остварује напредак на путу ка Европској унији и побољшава животе људи“ (RES/64/298 2010). Другим речима, првобитна замисао се односила на статусно неутрални дијалог, који би у коначници водио окончању институционалног паралелизма, што је био и став појединих држава чланица.

Дијалог између Београда и Приштине означава процес нормализације односа који је започет између представника Србије и власти у Приштини, уз посредовање ЕУ, у марту 2011. године. За Републику Србију, овај процес представља разговоре са привременим институцијама самоуправе на Косову и Метохији, или како се последњих година може чути „дијалог између Београда и Приштине“, док за косовске Албанце дијалог представља „преговарачки процес између Републике Србије и Републике Косово. За ЕУ овај процес је дијалог између Србије и Косова уз фацитацију ЕУ (Недељковић 2019, 198). Процес „дијалога између Београда и Приштине“ био је увертира за споразум који је подробније ушао у проблематику односа између две стране и представио вероватно, највећи искорак Србије у правцу нормализације односа. Политичка фаза дијалога која је отпочела након избора у Србији и успостављања нове владе предвођене Српском напредном странком и Социјалистичком партијом Србије, окончана је потписивањем „Првог споразума о принципима нормализације односа Београда и Приштине“, познатијег као „Бриселски споразум“, 19. априла 2013. године у Бриселу, од стране Ивице Дачића и Хашима Тачи, а уз посредовање ВП Кетрин Ештон. Његовим прихватањем, Србија се одрекла управљачких функција у четири општине на северу Косова и Метохије, прихватила законодавство тзв. Косова у областима општинске самоуправе, судства и полиције и обавезала се на пуну примену претходно закључених споразума. Србији је, за узврат, одобрено отварање преговора о чланству, 21. јануара 2014. године. Исход Бриселског споразума значао је за Србију обавезу да се на њеној територији (према Уставу) а у складу

са прописима тзв. Косова, формира нова територијална категорија, названа Заједница српских општина. Такође, споразум је предвидео да питања образовања, здравства, економског развоја и урбаног и руралног планирања, која су од суштинског значаја за опстанак Срба на Косову, остану у рукама Срба преко будуће Заједнице српских општина. Бриселски споразум се убрзо као предмет, нашао на оцени Уставног суда Републике Србије, који је Закључком од 2. фебруара 2015. године утврдио своју ненадлежност у овом предмету, уз образложење да се ради о политичом а не правном акту. Насупрот ставу Уставног суда Србије, Уставни суд тзв. Косова је 23. децембра 2015. године усвојио одлуку да споразум о Заједници српских општина није у потпуности у складу са Уставом Косова. У контексту оцене претпоставке да ће се како преговори буду одмицали у једном тренутку наметнути потреба промене Устава Републике Србије, треба приметити да је спорно да ли је Први споразум, упркос накнадном одобрењу Народне скупштине, перфектан акт, будући да подразумева промену границе (раније административна линија) те је за његову перфектност захтева потврда у поступку који важи за промену Устава

У фебруару 2015. године, уз посредовање нове ВП ЕУ Федерике Могерини постигнут је и нови договор о правосуђу, а 25. августа још четири споразума и то о: надлежностима Заједнице српских општина, телекомуникацијама, енергетици и „Парку мира“ у Косовској Митровици. Тада је договорено да се Заједници српских општина ипак повере конкретнија ивршна овлашћења. Заједница српских општина је препозната као „правни субјект дефинисан Статутом“. Иако се чини се да је сваки од ових споразума ишао у прилог одрицању Србије од надлежности и имовине на простору КиМ, ови споразуми су деловали као показатељ спремности Србије да испуни низ осетљивих (спорних) услова, те би у том оквиру било реално очекивати и промену Устава.

ПИТАЊЕ „КОСОВА“ У КОНТЕКСТУ ПОГЛАВЉА 35

Да је исход дијалога са тзв. Косовом на коме се инстистира у извештајима Европске комисије временом

постао услов (најпре) процеса придруживања, а потом и приступања Републике Србије ЕУ, формално је потврђено на другој Међувладиној конференцији Србије и ЕУ, у децембру 2015. године, отварањем преговарачког поглавља 35. Том приликом потписан је и објављен приступни документ под именом *Заједничка позиција Европске уније, Поглавље 35: остала питања*, а као ставка 1. наведена је нормализација односа између Србије и Косова. У том контексту, Поглавље 35 се односи на механизам праћења свих договора (постојећих и будућих), који су резултат дијалога о нормализацији односа између Београда и Приштине, не мењајући тиме сам дијалог. Са аспекта проблема овог истраживања, битна је разлика овог поглавља од осталих у смислу да нема унапред дефинисаних стандарда, већ важе прелазна мерила која се граде током преговора о нормализацији односа и која су подложна променама. ЕУ је потврдила и одредбу опште преговарачке позиције о преговорима са Србијом, по којој ће у случају да напредак у нормализацији односа са Косовом „осетно“ заостаје у односу на ток преговора у осталим поглављима, напредак у преговорима моћи практично да се блокира, иницијативом Европске комисије или на захтев трећине држава чланица. Могућност коришћења „клаузуле о балансу“ у и овом поглављу, ЕУ је правдала својим настојањем да Србију додатно подстакне у њеном ангажовању у процесу нормализације односа са тзв. Косовом. Стога не чуди чињеница да ово поглавље, које у случају Републику Србије представља део Иновираног приступа преговорима, има исту тежину као Поглавља 23 и 24. Садашња мерила наведена у документу односе се на испуњавање Бриселског споразума из априла 2013. године и плана примене, односно споразума о енергетици и телекомуникацијама, рада на примени техничких споразума из периода март 2011-фебруар 2012, као и даљег напретка у нормализацији односа са Косовом. Поред обавеза предвиђених Техничким споразумима, Србија је дакле у обавези и „да се активно ангажује у постизању даљих споразума, унапређујући процес нормализације односа, поступно, али са циљем да то води коначној и свеобухватној нормализацији односа између Србије и Косова, у складу са Преговарачким оквиром и под покровитељством

Комисија и Високе представнице ЕУ, који ће надгледати цео процес.“ Насупрот често бомбастичним тврдњама у јавности о очекиваном исходу дијалога Београда и Приштине, даљи напредак није прецизно дефинисан, већ се одређује као „свеобухватна нормализација односа Србије и Косова“, која ће омогућити да обе стране наставе свој европски пут и да буду у стању да испуњавају обавезе. Оно што се намеће као спорно у овом случају, јесте значење самог концепта „свеобухватне нормализације“ и дилема да ли овај концепт значи управо признавање Косова од стране Србије или не. Иако има оних који верују да се иза овог термина крије управо признање Косова, које ће бити захтевано од Србије на самом крају процеса преговора о чланству, односно у тренутку када Србија буде у потпуности прихватила *de facto* суверенитет Приштине на Косову, поједини аутори заступају другачије гледиште. Део доктрине сматра да ће дијалог кулминирати правно обавезујућим документом потписаним од стране два главна града и да ће таква нормализација „регулисати односе између две суседне државе, али могуће без формалног признања косовске државности од стране Србије (Malazogu 2016). Ако се пође од претпоставке да „правно обавезујући споразум“, представља правни облик међусобног признавања Србије и Косова, онда је политички циљ преговарачког процеса унапред дат и предвидив. У том случају, чин међусобног признања Србије и Косова значио би да су представници ЕУ коначно нашли излаз из правно немогуће ситуације (Самарџић 2009, 343). Из тог угла, политика признавања коју воду ЕУ, била би на неки начин повољна по Србију, с обзиром да би само признавање био процес на дугом штапу, исто као што је и перспектива чланства. Овај популарни аргумент је присутан у политичком јавном дискурсу од 2008. године до данас.

У сваком случају, испоставља се да ће Поглавље 35 бити комплексније од свих претходних случајева, поготово, с обзиром на значај који му је дат и на чињеницу да је за нормализацију односа потребна политичка воља и договор. Договори који су за сада постигнути не дају превелику наду у позитиван исход дијалога, имајући у виду да су одређене тачке велики камен спотицања за обе стране, те да се могу

превазићи само уз велике обостране компромисе. Иако свеукупно гледано, Србија предузима извесне напоре у циљу свеобухватне нормализације односа са тзв. Косовом, кључне препоруке Европске комисије у протеклим годинама и даље се тичу наставка споровођења свих потписаних споразума, које се у целини оцењује као споро. Анализом Извештаја Европске комисије, често се стиче утисак да се ширење надлежности привремених институција тзв. Косова третира као обавеза Србије.² Несумњиво, постоје вишеструки проблеми у имплементација Бриселског споразума. Иако би се формирање локалних самоуправа на КиМ могло оценити као успешна тачка примене Бриселског споразума, постоје бројне спорне стране самог дијалога, које спречавају „успешно“ спровођење обавеза из Поглавља 35. Оне се пре свега односе на структурне мањкавости самог дијалога и одсуство поверења између страна, као предуслова било каквих преговора. Потом, постојање у дијалогу тзв. „конструктивне нејасноће“, утиче да се тековине дијалога у континуитету тумаче различито, те да се договорено селективно примењује или избегава. Такође, у дијалогу Београда и Приштине принцип конструктивне нејасноће је значио преговоре о конкретним питањима, без отварања питања око којих постоје непомирљиве несугласице, попут статуса Косова. Док Србија преговара са Приштином као са својом покрајином, третирајући њене институције као привремене институције самоуправе у Приштини, власти у Приштини процес дијалога посматрају као преговоре између две државе, који ће резултирати формалним признањем суверености Косова. Србија сваки постигнути договор у преговорима, пре свега око Заједнице српских општина, посматра у контексту Резолуције 1244, која предвиђа прво решавање стандарда, па тек онда статуса, пласирајући у јавности тумачење да се ради о јачању контроле у покрајини, односно статусно неутралном дијалогу. Са друге стране, власти у Приштини сваки споразум који резултира укидањем паралелних институција, тумаче као заокруживање свог суверенитета. Не треба занемарити ни деловање екстремистичких група, посебно на Косову, попут Покрета за самоопредељење, који се активирао прилично

2

агресивно након постизања договора о регионалном представљању Косова, који не предвиђа формално признање. Коначно, у светлу новијих дешавања, међу којима су и ранија одлука власти Приштине из новембра 2018. године, о увођењу царина од сто одсто на увоз робе из Србије, као и одлука о формирању војске Косова, само су неке од тензија које су додатно оптеретиле дијалог и прекршиле Бриселски споразум (Извештај Европске комисије за 2018. годину 2019, 57).

Ситуацију додатно компликује чињеница да су веома честа размимоилажења око природе најважнијих питања, што у пракси отежава могућност постизања било каквог договора.

ЗАКЉУЧАК

Стиче се утисак да се све земље Западног Балкана које су кренуле путем чланства у ЕУ, суочавају са извесним проблемима, због којих, речима Слободана Самарџића, „не могу да избегну мрачну зону условљавања.“ У том смислу, случај Србије није једини, па не изненађује чињеница да је и она као држава кандидат за чланство, на дневном нивоу изложена политичком притиску Уније у правцу убрзања и појачања својих односа са ЕУ, у складу са одредбама Преговарачког оквира. Полазећи од претпоставке да строжији услови европске политике проширења сужавају маневарски простор Србије за спровођење својих спољнополитичких приоритета, примећује се да је преговарачки процес Републике Србије оптерећен препреком, у виду потребе ангажовања на очувању суверенитета и територијалног интегритета, као и националног, културног, верског и историјског идентитета грађана Републике Србије у покрајини, као основних и виталних националних интереса Републике Србије, а у складу са Уставом Републике Србије. Посматрано са стране, утисак је да су водеће земље ЕУ, у првом реду Немачка, свесне сопствене одговорности у погледу стварања косовске кризе и садашње ситуације, те с тим у вези имају и јасну одговорност око решење косовског проблема, нарочито ако се има у виду „латентно“ интересовање других западних актера у последње време. Неоспорно је да део разлога за проблематичан

приступ ЕУ према Србији лежи у и односу САД према ЕУ, а и према Републици Србији. Последишно, уколико би ЕУ у будућности наставила да буде под патронатом моћи САД и НАТО, политика условљавања ЕУ би се могла наставити према Србији, укључујући и у погледу учешће Косова у УН и евроатлантским интеграцијама, као коначном услову за пријем Србије у ЕУ.

Све наведено указује да је однос ЕУ према једностраном проглашењу Косова, случај на коме је стратегија процеса проширења промењена, из економске у геополитичку. Преговарачко поглавље 35 (поред Поглавља 31), директно повезује спољну политику Србије са спољном политиком ЕУ, па ће последишно и од њега зависити даљи ток европских интеграција Србије. Заправо, чини се да ће пресудан значај за наставак европских интеграција Републике Србије имати динамика и начин нормализације односа Београда и власти у Приштини, која се постављају као ултимативни услов. Оцењујући претпоставку да испуњавање услова из Поглавља 35, спољнополитичка орјентација Србије може доћи у сукоб са уставним поретком и националним интересима, уочава се да би овакав развој догађаја са друге стране, за Србију значајно радикално одступање не само од Устава, који све институције обавезује на очување територијалног суверенитета и интегритета, већ и увођење преседана у међународно право (на које није обавезана Резолуцијом 1244), тако што би легализовала резултате агресије. То за Србију значи да ће преговарати о сопственом територијалном интегритету, као једном од приоритета своје спољне политике. Ова чињеница, са аспекта ЕУ, може да се посматра као промењен карактер политике проширења, која је до средине деведесетих година била лишена инхеретних циљева, а сада почиње да се укључује у оквир и функције ЗСБП. Стога је могуће очекивати да даље проширење Европске уније пре свега на Западни Балкан и даље на европски исток, има доминантно геополитичку конотацију.

Пред Србијом је свакако тежак задатак, да у светлу тренутних околности усклађивања спољне политике са ЗСБП и у складу са измењеном политиком проширења ЕУ и Иновираним приступом преговорима, оствари свој крајњи

циљ, приступање пуноправном чланству у ЕУ. Перспектива даљег приближавања Србије Европској унији, осим од стања у региону, зависиће највише од динамике решавања интерних питања у самој Европској унији. На спољнополитичком плану, Републику Србију као државу кандидата за чланству у ЕУ чекају озбиљна искушења, пре свега у погледу усклађивања са спољном политиком ЕУ, где се као једно од горућих питања, намеће питање независности Косова. У том смислу, пред Србијом је задатак, да озбиљним унутрашњим консензусом дође до одговора како у перспективи жели да се одреди и постави пред међународним организацијама у односу на ово питање.

РЕФЕРЕНЦЕ

Consolidated version of the Treaty on European Union and The Treaty on the functioning of the European Union, Official Journal of the European Union, C 115, May, 2008.

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economics and Social Committee and the Committee of the Regions: A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans”, European Commission, COM(2018) 65 final, Strasbourg, February 6, 2018, p. 2.

Conclusions of the Madrid European Council: extract concerning Economic and Monetary Union, доступно: <https://www.cvce.eu/content/publication>

Council Joint Action 2008/124 CFSP of 4 February 2008 on the European Union Rule of Law Mission Kosovo, EULEX Kosovo, OJ L42/92, 16. 2.2008. Детаљније на: https://www.eulex-kosovo.eu/eul/repository/docs/WEJointActionEULEX_EN.pdf

European Commission, Enhancing the accession process - A credible EU perspective for the Western Balkans, Brussels, 5.2.2020 COM(2020) 57 final

Извештај Европске комисије о напретку Србије за 2018. годину, Доступно: http://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_

napretku/izvestaj_ek_o_srbiji(1).pdf

Resolution adopted by the General Assembly on 9 September 2010, Доступно, интернет: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/64/298 , приступ 1. новембар 2020.

Резолуција о придруживању Европској унији, Службени гласник Републике Србије број 112/2004, стр. 1.

Thessaloniki Agenda for the Western Balkans“, доступно: [http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/76279.pdf.](http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/76279.pdf), приступ 8. септембар 2017.

The European Council [Copenhagen Summit 1993], Copenhagen, 21-22 June 1993 <http://aei.pitt.edu/1443/> Archive of European Integration

Ковачевић, Маја. 2009. „Европска унија између политике проширења и тенденције продубљивања европске интеграције.“ У *Србија у процесу придруживања Европској унији*, ур. Слободан Самарџић, 15-43. Београд: Службени гласник

Malazogu, Leon. 2016. “Elusive ‘normalisation’ and the brinkmanship which keeps Kosovo hostage to public opinion outside its borders“, In *Implementation of the Belgrade – Prishtina Dialogue: Results, Controversies and Prospects*, ed. Anna Orosz, 125-145. Budapest : Institute for Foreign Affairs and Trade.

Miles, L. 2004. “Theoretical Considerations“, In *European Union Enlargement*, ed. Neill Nugent, 253-265. London: Palgrave Macmillan

Минић, Јелица. 2015. „Промењен контекст проширења Европске уније-шта да се ради?“ У *Изазови спољне политике Србије*, ур. Јелица Минић, 21-27. Београд: Европски покрет у Србији.

Мишчевић, Тања. 2009. *Придруживање Европској унији*, Београд: Службени гласник.

Мишчевић, Тања. 2015. „Савремени односи Србије и Европске уније“ У *Изазови спољне политике Србије*, ур. Јелица Минић, 15-21. Београд: Европски покрет у Србији.

- Недељковић, Стефан. 2016. „Успостављање политичких односа између власти у Београду и Приштини у оквиру процеса глобализације“. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
- Нормализација односа Србије и Косова и процес европских интеграција Србије“, 29.3.2017, Интернет: https://europeanwesternbalkans.rs/normalizacija-odnosa-srbije-kosova-proces-evropskih-integracija-srbije/#_ftn1, приступ 5.децембар 2020.
- Петровић, Милош. 2019. „Измењена политика приширења: изазови и концентрични кругови интеграције“, *Међународни проблеми*, 1:50- 79.doi:<https://doi.org/10.2298/MEDJP1901050P>
- Прокопијевић, Мирослав. 2009. *Европска унија, друго допуњено издање*, Београд: Службени гласник.
- Радић Милосављевић, Ивана.2019. „Проблеми односа Европске уније и држава кандидата за чланство и флексибилно приступање као могућ начин оживљавања политике проширења“, *Међународни проблеми*, 1:5-25. doi:<https://doi.org/10.2298/MEDJP1901005R>
- Rettman, Andrew. 2019. “What does Macron really want on Western Balkans?”. *EUObserver*, 12.11.2019.
- Самарцић, Слободан. 2009. „Проблем Косова и Метохије из угла европских интеграција“. У *Србија у процесу придруживања Европској унији*, ур. Слободан Самарцић, 193-240. Београд: Службени гласник.
- Тодоровић Лазић, Јелена.2019. „Изазови политике проширења Европске уније- да ли је пораст евроскептицизма у Србији неизбежан“, *Међународни проблеми*, 1:80-106. Doi:<https://doi.org/10.2298/MEDJP1901080T>
- Tulun, Ertuğrul Teoman. 2019. „Emmanuel Macron agitates and destabilizes Europe“, *Daily Sabah: Center For Eurasian Studies (AVİM)*.
- „Формирана Војска Косова“ *Блиц*, 14.12.2018, Доступно: <https://www.blic.rs/vesti/politika/formirana-vojska-kosova-usvojeni-zakoni-albanci-slave-haradinaj-vojnici-i-na-jugu-i/grhbflk>,

Nevena Stankovic

EUROPEAN INTEGRATIONS OF THE REPUBLIC OF SERBIA – BETWEEN ENLARGEMENT POLICY AND THE COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY

Resume

The modified tendencies of the European integration in the Post - Cold War era have affected the EU enlargement policy in accordance with changes of the international context. The changed character of the enlargement policy, exposed to the influence of numerous factors had its particular effect on the countries of the Western Balkans, leading ultimately also to the EU's New Negotiation Approach for the countries of the region.

Although necessary from the aspect of European integrations, coordination of the enlargement policy and the Common Foreign and Security Policy (CFSP) is making more and more obvious that these two policies overlap. In that context, a gradual putting the enlargement policy into position to serve interests of CFSP is becoming more evident, giving it a predominantly geopolitical character. This is the best illustrated by the process of European integration of the Republic of Serbia, the country of the Western Balkans with the most complicated relations with the EU. With the accession to the EU as its strategic priority and an ongoing process, Serbia is obligated to harmonize its foreign policy with the CFSP as part of the process of harmonizing its policies with the *acquis communautaire*.

Regarding the harmonization of the foreign policy of Serbia and the CFSP, special importance is given to the negotiating chapter 35, which has made direct connection between the progress of Serbia in the process of European integration and the so-called comprehensive normalization of relations between Belgrade and the authorities in Priština. The paper examines whether, in the light of current circumstances and the changed enlargement policy, Serbia is able to achieve the strategic priority of its foreign policy, full EU membership. Therefore, the main hypothesis of the paper is that the more strict conditions of the European enlargement policy there is less maneuver space for

Serbia to carry out its foreign policy priorities. Consequently, with the country's progress in meeting the requirements regarding chapter 35 in the EU negotiation framework, Serbia's foreign policy orientation could come into conflict with its constitutional order and national interests, particularly with regard to the part to the protection of its territorial integrity.

Keywords: EU, Enlargement policy, European integrations, CFSP, Republic of Serbia, Kosovo, Chapter 35.

* Овај рад је примљен 10. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021.године

*Марко Мандић**

Институт друштвених наука, Београд

СЕКУРИТИЗАЦИЈА СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА У ЦРНОЈ ГОРИ - АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ ЈАВНОГ ДИСКУРСА**

Сажетак

Аутор у раду анализира однос према српском идентитету од стране бивших владајућих структура Црне Горе предвођене ДПС-ом. Као теоријски оквир у раду користи се теорија секуритизације која представља адекватан аналитички и истраживачки концепт за објашњење како се и на који начин српски идентитет у Црној Гори означава као егзистенцијална претња и опасност по независност, сувереност и савремени карактер црногорске државе. Премда диференцијација између етнонационалног црногорског и српског идентитета унутар Црне Горе представља процес који је започео и пре проглашења независности 2006. године аутор се примарно фокусира на процесе секуритизације који су обележили период од претходне две године. Анализом постојећег јавног дискурса аутор уочава секуритизујуће потезе које се уклапају у „безбедносну граматику“ и идентификује главне чиниоце процеса секуритизације у Црној Гори који настоје да одрже истоветни друштвени и политички наратив у којем доминира подела између црногорског и српског идентитета и означавање потоњег као безбедносне претње по државу.

Кључне речи: теорија секуритизације, Црна Гора, српски идентитет, црногорски идентитет, јавни дискурс.

* mandic1612@gmail.com

** Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2021. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

УВОД

Црна Гора је статус независне и суверене државе обновила 2006. године након изјашњавања својих грађана на референдуму о том питању и тим начином је изашла из Државне заједнице Србије и Црне Горе (СЦГ). Црна Гора је тако постала последња у низу република које су некада сачињавале Социјалистичку Федеративну Републику Југославију (СФРЈ) која је обновила своју самосталност. Међутим, извојевана независност није означила крај друштвених и политичких подела унутар Црне Горе које су биле изражене како током XX века тако и у савремено доба. Традиционална унутарцрногорска подела након 1918. године на бјелаше и зеленаше у којој су први били за уједињење за Србијом док су потоњи били оштри противници истог протоком времена није изгубила свој конфликтни потенцијал. У јавном дискурсу Црне Горе оживљена је током деведесетих година XX века кроз поделу на суверенисте и унионисте, која је уједно била подлога борбе за независност. Након стицања независности политичке поделе у црногорском друштву крећу се дуж успостављених етнонационалних идентитета Црногораца и Срба. Српски идентитет је у периоду обновљене црногорске државности означен као главна опасност по социо-политички поредак, сувереност и независност Црне Горе.

Уставом донетим 2007. године Црна Гора је дефинисана као грађанска држава. Међутим, однос политичких снага и политичка дешавања унутар државе показују да она функционише више као етнонационална него грађанска држава. Независност Црне Горе са собом је донела ново побадање идентитетских граница и заоштравање идентитетске конфронтације између црногорског и српског идентитета. Отклон од српског идентитета наметнут од стране социо-политичких структура које су на власти у Црној Гори биле пуних тридесет година у пост-комунистичком периоду представља процес који је и даље актуелан у јавном дискурсу. Започет поделом око успостављања државних симбола, дебатом око службеног језика, решавањем статуса верских заједница (примарно подела између Црногорске православне цркве и Српске православне цркве) спољнополитичким и

геостратешким идентитетом и позиционирањем нове државе у међународним токовима, подела између два идентитета додатно је заострена након избора 2016. године у којој је тесни тријумф однела владајућа коалиција предвођена доминантном Демократском партијом социјалиста (ДПС) у којој је друга страна оптужена као опасност за сувереност Црне Горе због покушаја „државног удара“ током изборног дана. Врхунац подела достигнут је крајем 2019. године доношењем Закона о слободи вероисповести што је изазвало оштро противљење верника СПЦ. У овом периоду политичка борба премештена је на ниво изнад политичког и проширена је на ванинституционалне моделе политичког деловања. Сви противници тадашње власти кроз јавни дискурс нису означени само као политички, већ као безбедносна опасност по опстанак државе и промотери „великосрпског хегемонизма и агресије“ чији је крајњи циљ нестанак Црне Горе као суверене државе. Упркос првој демократској промени власти 2020. године и одласка ДПС у редове парламентарне опозиције сведочимо опстанку идентичног јавног дискурса репродукованим од стране истих политичких субјеката.

Централаи фокус овог истраживања јесте на конструкцији безбедносних проблема унутар Црне Горе. С тога истраживачко питање јесте: На који начин је у Црној Гори српски идентитет представљен као егзистенцијална претња по опстанак Црне Горе као независне и суверене државе? Како би се нашао одговор на истраживачко питање неопходно је поћи од приступа који објашњава како безбедносне претње настају, одржавају се и нестају, то јест на који начин се безбедносне претње друштвено конструишу. Као теоријски приступ изучавању конструкције безбедносних претњи у Црној Гори користиће се теорија секуритизације која је настала у оквиру Копенхашке школе студија безбедности. Теорија секуритизације у овом раду биће примењена у проучавању безбедносних претњи у оквиру политичког сектора безбедности који такође представља теоријски допринос Копенхашке школе.

Рад се, поред увода и закључка, састоји из три дела. Први део посвећен је опису основних принципа теорије секуритизације у њеном класичном облику и одређеним

ревизијама и допунама које су употпунили њен истраживачки оквир. Други део бави се описом, генезом и положајем који је српски идентитет заузимао у Црној Гори како кроз историју тако и у савремено доба. Трећи део анализира постојећи секуритизујући дискурс унутар Црне Горе са посебним нагласком на актуелни период у ком је дошло до одласка ДПС у парламентарну опозицију и формирања нове владе.

ТЕОРИЈА СЕКУРИТИЗАЦИЈЕ

У делу *Security: A New Framework for Analysis* аутори Бери Базан, Оле Вејвер и Јап де Вилде (*Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde*) дају најкохерентнији приказ онога што се сада сматра класичном теоријом секуритизације. Теорија секуритизације нуди нови приступ и концептуални оквир изучавању безбедности стављајући у центар свог истраживања како се безбедносне претње формирају. Зашто се неке појаве третирају као безбедносне претње, а неке не? Да ли то зависи од материјалних особина тих појава? Ко одлучује да ли ће се нешто третирати као безбедносна претња? Какве последице имају такве одлуке? На ова питања припадници Копенхашке школе студија безбедности настоје да дају одговор.

Родоначелник теорије секуритизације Оле Вејвер тврди да се неке појаве третирају као безбедносне претње зато што су тако социјално конструисане, тј. секуритизоване (Ejdus 2016, 202). Оле Вејвер је концептуализовао безбедност као говорни чин којим елите идентификују претње, а од публике захтевају легитимитет за доношење и примену специјалних мера које се не предузимају у нормалним околностима (Исто; Wæver 1989). У свом чланку „Securitization and Desecuritization“ Оле Вејвер каже: „Шта је безбедност? Уз помоћ језичке теорије, безбедност можемо означити као говорни чин. У оваквој употреби, безбедност нас не интересује као знак који реферише на нешто што је више стварно; само изговарање нечега представља чин (на пример као код опкладе, давања обећања, именовања брода). Самим изговарањем безбедности представник државе помера одређену појаву у специфично поље и самим тим добија право да употреби специјалне мере

како би се са њом суочио“ (Waever 1993, 7). По ауторима текстуалном анализом говорног чина долазимо до закључка да је безбедност самореференцијална пракса зато што кроз саму употребу говорног чина одређена појава постаје безбедносна претња, не нужно зато што та претња материјално постоји већ зато што је кроз говорни чин конструисана као таква (Buzan et al. 1998, 24). Они истичу да концепт секуритизације измиче обухвату ригорозних и стриктних дефиниција, већ да се процес секуритизације изучава директно кроз испитивање дискурса и политичке констелације – зашто одређени говорни чин са специфичном језичком структуром има такав утицај на публику да прихвати специјалне мере за суочавање са претњом и раскине са правилима стандардне политичке игре (Исто, 25). Ако неким говорним чином секуритизујући актер идентификује егзистенцијалну претњу по референтни објекат и добије пристанак публике за увођење специјалних мера које не важе по стандардним политичким правилима имамо случај секуритизације. Аутори Копенхашке школе се надовезују и на схватање самог појма безбедности како га је поставио Арнолд Волферс (*Arnold Wolfers*). По овом аутору безбедности се може посматрати као објективна и као субјективна. Објективно схватање безбедности подразумева одсуство претњи по усвојене вредности, а субјективно одсуство страха да ће дате вредности бити угрожене (Wolfers 1952, 485). Припадници Копенхашке школе сматрају да безбедност није нити објективна нити субјективна, него да је конструкција безбедносних претњи интерсубјективни процес. Они сматрају да ниједна теорија не поседује одговор о материјалним и објективним аспектима претњи и да је безбедносне претње немогуће „измерити“ на такав начин. С друге стране, они сматрају да је означавање безбедности као субјективне неадекватно. Да ли нека појава представља безбедносну претњу није нешто што један актер може самостално да одлучи. Безбедносна претња проистиче из процеса интерсубјективних односа између актера секуритизације и публике који га као таквог конструишу и прихватају (Buzan et al. 1998, 29-31).

Према теорији сам процес секуритизације обухвата следеће елементе: секуритизујући потез, тј. говорни чин, секуритизујуће актере, функционалне актере, специјалне

мере, референтне објекте и публику. Секуритизујући потез или говорни чин је потез који помера политику изван установљених правила игре и представља проблем као специјалну врсту политике или изнад политике (Исто, 23). Теоријски гледано, свака јавна појава може да се смести у спектру који се креће од неполитизованог (појаве које не захтевају да се о њима одлучује политички) преко политизованог (појаве захтевају да се о њима одлучује по правилима политичке игре) до секуритизованог (појава се означава као егзистенцијална претња која захтева примену специјалних мера које превазилазе оквире стандардне политичке процедуре) (Исто, 23-24). Међутим, треба направити разлику између говорног чина као секуритизујућег потеза и комплетног процеса секуритизације. Ако секуритизујући актер говорним чином укаже на егзистенцијалну претњу по референтни објекат, а публика не прихвати претњу као такву, сведоци смо секуритизујућег потеза. За потпуну и успешну секуритизацију потребан је пристанак публике.

Секуритизујући актери су они актери који секуритизују одређену претњу по референтни објекат означавајући је као егзистенцијалну (Исто, 36). Секуритизујући актер може бити појединац или група који извршавају секуритизујући потез, односно говорни чин. Најчешће се као секуритизујући актери јављају политички лидери, владе, представници државе, али и друге политичке организације. Битно је направити разлику измеђи секуритизујућих актера и функционалних актера. Функционални актери су они актери који не учествују директно у процесу секуритизације, али итекако утичу на њену динамику и односе (Исто, 36). На пример, ако одређени државник као секуритизујући актер значи као претњу по референтни објекат (нпр. државу) тенкове суседне државе у близини границе, функционални актер у процесу секуритизације може бити читав војно-безбедносни апарат државе који није директно утицао на секуритизацију, али представља ресурс од великог значаја у датој ситуацији.

Специјалне мере представљају наредни елемент теорије секуритизације. Такве мере се спроводе како би се одређена заједница заштитила од егзистенцијалних претњи. Посебност тих мера огледа се у томе што се оне не користе у нормалним

политичким околностима, већ када се претња премести на ниво изнад – секуритизујући ниво. Немогуће је унапред одредити списак специјалних мера. Увођење специјалних мера зависи од контекста и од начина функционисања заједнице. У различитим социо-политичким контекстима разликују се и специјалне мере. Оно што се у једној друштвеној и политичкој заједници сматра специјалном мером, не мора да буде случај у другој. Битно је да та специјална мера представља ону меру која укида стандардна правила политичке игре у политичкој заједници. Аутори не говоре шта они сматрају стандардним правилима политичке игре или шта би та правила требала да буду. Као највидљивије и најчешће спровођене специјалне мере можемо навести употребу силе од стране војске или полиције, проглашавање ванредног стања, суспензију људских и грађанских права и слобода, итд.

Референтни објекти су они објекти који су безбедносно и егзистенцијално угрожени и у циљу њиховог опстанка се покреће процес секуритизације (Исто, 36). Одабир референтног објекта у процесу секуритизације зависи од секуритизујућих актера. Теоретски, референтни објекат може бити било шта ако секуритизујући актер успешно представи егзистенцијалну опасност по њега. Међутим, устаљена безбедносна пракса и претходни процеси секуритизације утичу на то да је неке референтне објекте лакше представити као угрожене него друге. На вертикалној скали, могуће је секуритизовати референтне објекте од микро до макро нивоа. Живот појединца може бити референтни објекат и угроженост истог може бити предмет секуритизације, а исто тако целокупно човечанство може бити референтни објекат и његов опстанак предмет секуритизујућег акта. Аутори примећују да су референтни објекти најчешће колективитети које можемо окарактерисати као референтне објекте средњег нивоа као што су државе, нације или цивилизације (Исто, 36-37). Упркос томе, примат референтних објеката средњег нивоа не искључује да и остали референтни објекти на микро-макро спектру могу бити елемент секуритизације.

На крају, публика представља последњи елемент секуритизације. Као што је већ речено без пристанка публике секуритизација не може бити успешна, већ остаје само на

секуритизујућем потезу. Међутим, сам концепт публике (*audience*) у класичној теорији секуритизације како су га поставили Базан, Вејвер и де Вилде није стриктно дефинисан, али се може закључити да се публика у зависности од случаја може јавити у различитим формама. Публика у најширем смислу може бити целокупна јавност, а може бити и узак круг људи окупљених у некој институцији (Ejdus 2016, 205). Концепт публике у теорији секуритизације додатно је рашчланио Марк Салтер који разликује секуритизацију „на сцени“ (*front*) и „иза сцене“ (*backstage*) у којој прва подразумева јавност, а друга уже кругове бирократа, технократа, научника и одлучилаца и одвија се унутар институција без увида јавности (Salter 2008, 327-342; Ejdus 2016, 205).

Како би секуритизација била успешна она мора да испуни три олакшавајућа услова (*facilitating conditions*). Први олакшавајући услов јесте тај да говорни чин треба да прати безбедносну граматику. То значи да говорни чин треба да садржи језичке конструкције као што су „егзистеницијална опасност“, „тачка без повратка“, „опстанак“, „сутра ће бити касно“, итд. Говорни чин се такође базира и на хипотетичким алтернативним будућим догађајима и контрафактуалности. Да би секуритизација успела мора се нагласити коју су бенефити предузимања „безбедносне акције“, као и какве су последице нечињења. Други услов је социјални капитал секуритизујућих актера. Социјални капитал може да проистиче из више извора, али најчешће су то особе које држе истакнуте политичке позиције или имају велики професионални или морални ауторитет. Најчешће су у области безбедности представници државе, али ако се угрожава неки колективни идентитет у том случају доминантни актери могу бити верски великодостојници или представници одређене етничке групације. Трећи услов је да претња која се секуритизује мора да буде генерално прихваћена и третирана као опасна. То значи да публика мора да има већ развијене претеће асоцијације о претњи и историјска искуства како би она била лакше секуритизована. Због асоцијација и историјског искуства је лакше секуритизовати тенкове, борбене летелице, тероризам него глобално загревање или пад метеора (Buzan et al. 1998, 31-33; Ejdus 2012, 108; Ejdus 2016, 205-206).

Аутор Јуха Вуори (*Juha Vuori*) нуди пет облика секуритизације чиме додатно разрађује аналитичке инструменте класичне теорије секуритизације. Први облик, који је већ експлицитно развијен у оквиру класичне теорије, јесте секуритизација ради легитимисања употребе специјалних мера, у ком говорне чиновне углавном упућују званичници власти према извору политичког легитимитета (грађани, јавно мњење, странке, институције, итд.). Други облик јесте секуритизација ради стављања одређеног проблема на дневни ред, а циљ му је убеђивање публике да постоји безбедносна претња. У овом облику секуритизујући актери могу бити државни званичници, али су то често и новинари, стручњаци и аналитичари. Трећи облик је секуритизација у циљу одвраћања, а циљ му је застрашивање. Актери су углавном државни званичници, а сама публика је носилац претње. Четврти облик јесте секуритизација ради легитимисања претходних аката, а циљ јој је да се накнадно легитимише специјална мера која је већ предузета. Пети облик је секуритизација у циљу контроле, а усмерена је према публици код које жели да развије покорност и дисциплину (Ejdus 2012, 112; Vuori 2008, 76-89).

На самом крају, важно је споменути и процес десекуритизације којем није посвећена толика пажња као самој секуритизацији у делима аутора Копенхашке школе. Процес десекуритизације функционише по истој логици као процес секуритизације, али у обрнутом правцу. Десекуритизација је враћање одређених појава из домена секуритизованог у ком се користе специјалне мере у поље политизованог у ком владају установљена правила (Ejdus 2012, 108).

Теорија секуритизације представља аналитички апарат који је применљив у пет сектора безбедности које је такође развила Копенхашка школа студија безбедности. Секторски приступ безбедности део је проширивања и продубљивања самог појма безбедности и развијен је од стране истих аутора. Базан, Вејвер и де Вилде разликују војни, политички, економски, социјетални и еколошки сектор безбедности. У војном сектору референти објекат који актер настоји да заштити је углавном држава, у смислу њеног опстанка и

територијалне неповредивости; у политичком је то углавном суверенитет, политички поредак или одређена идеологија; у економском то су економски субјекти или поретци као што су фирме, компаније, целокупни економски систем државе, или пак међународни економски поредак; у социјеталном то су колективни идентитети који могу деловати независно од државе, као што су етничке и религијске групе; у еколошком сектору то могу бити одређене угрожене врсте, природна станишта, биосфера или планетарна клима (Buzan et al. 1998, 21-23).

СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ У САВРЕМЕНОЈ ЦРНОЈ ГОРИ

Као полазна основа у истраживању користиће се постојећа научна сазнања која обухватају литературу која се бави питањем српског идентитета у Црној Гори. Научна литература која се бави овом темом проблему српског идентитета у Црној Гори прилази са различитих теоријских аспеката. Најзаступљенија је литература која овом питању приступа са положаја стварања одређеног идентитета, његовог развоја и промене, преклапања и сукобљавања. Такође, одређен део литературе бави се искључиво интерпретацијом уставних одредби и начином на који оне творе идентитетске границе. Други део литературе користи историјско-дескриптивни приступ у циљу објашњења сукоба између црногорског и српског идентитета. Надаље, одређена група аутора односе између црногорског и српског идентитета настоји да објасни кроз концепт мерења етничке дистанце и теорије социјалних расцепа, као и како политичке странке артикулују те поделе.

Како би се адекватно описао положај српског идентитета у Црној Гори потребно је разумети шири унутарполитички контекст и доминантне наративе које су прожимале политички живот у последњих неколико деценија. Политичка елита окупљена око ДПС била је најснажнији политички субјекат унутар Црне Горе све до краја 2020. године, а на власт је под тим именом дошла још у периоду „антибиروقратске револуције“ крајем осамдесетих година XX века и сматрана

је политичком снагом која је одана Слободану Милошевићу и јединству СФРЈ (Lukić 2005, 63). Водећи политички двојац тог периода јесте онај који ће и обележити политички живот Црне Горе у последњој деценији XX века – Момир Булатовић и Мило Ђукановић. У почетном периоду власти ДПС је био политичка елита која је изражавала снажну идентификацију са Србијом и деловала је као партнер њене политике. Оваква чињеница огледа се и у здруженој вољи народа и владајућих структура у Црној Гори да наставе да буду део савезне државе што је потврђено референдумом о том питању који је био одржан 1992. године. Излазност на референдуму била је 66 % од којих се 95,96 % изјаснило за заједничку државу Србије и Црне Горе, тј.останак у савезној Југославији (Nedeljnik 2020). Међутим, иако по приказаним резултатима делује да је подршка заједничкој држави била скоро једногласна, у Црној Гори су са појавом вишестраначког система изникли и политичке групације које су заговарале индипендистичку платформу и потпуно одвајање црногорског и српског етничког и националног идентитета. Ту се пре свега мисли на Либерални савез Црне Горе (ЛСЦГ) који је, предвођен Славком Перовићем, још тада износио захтеве за независност Црне Горе (Станковић 2020, 60). Без обзира што се „суверенистичка“ идеја у савременој Црној Гори првенствено везује за ЛСЦГ главни политички субјект који је стајао иза пројекта независности Црне Горе на референдуму 2006. био је владајући ДПС. Овакав след догађаја омогућио је раскол у тој партији 1997. године након председничких избора у којима је победу однео Мило Ђукановић над дотадашњим партијским и политичким саборцем Момиром Булатовићем и на тај начин постао *de facto* лидер Црне Горе и најмоћнија политичка фигура у земљи. Од поменуте године Црна Гора је, по речима Елизабет Робертс (*Elizabeth Roberts*), ушла у пројекат „пузајуће независности“ (Roberts 2002, 6).

Након 1997. године главна социјална и политичка подела унутар црногорског друштва јесте подела на оне који се залажу за независну државу и на оне које су за заједничку државу са Србијом. Милош Бешић примећује да су први инсистирали на идентификацији са Западом, док су потоњи доживљавали Србију за своју матицу и имали изражену идентификацију

са Русијом (Bešić 2019, 2). Оваква подела створила је и различите геополитичке и геостратешке идентитете унутар земље (Bešić i Spasojević 2018). Из поменутих идеја настаје друштвени расцеп који је оставио снажне последице на међуетничке односе унутар државе и формирање одвојених идентитета Црногораца и Срба. Оваква подела опстала је и након проглашења независности 2006. године и представља саставни део политичког живота Црне Горе и у датом моменту. Бешић напомиње да овакав друштвени расцеп и подела на сепаратне групације Црногораца и Срба почива на тензијама политичког карактера (Bešić 2019, 2). У свом истраживању етничке дистанце у Црној Гори аутор долази до података да је међуетничка дистанца између Црногораца и Срба мала. Међутим, једино осетљиво међуетничко питање између две групације јесте политичког карактера. Аутор објашњава и указује да огромна већина етничких Црногораца нема проблема да Србима улази у најприсније односе (ступање у брак, пријатељство, комшилук, радно место) и обрнуто, али је већи број Црногораца који имају проблем да Срби заузимају руководеће положаје у држави, а важи и обрнуто (Исто, 9).

Једну од најобимнијих студија о положају српског идентитета у Црној Гори написао је Зоран Лутовац у својој монографији „Српски идентитет у Црној Гори“. По Лутовцу сукоб политичких елита деведесетих година XX века довео је до преиспитивања и редефинисања државног идентитета у ком је до тог периода српски био интегрални елемент црногорског, да би после тога у односу два идентитета биле пободене нове границе. Црна Гора представља подељено друштво у коме етничко и национално имају дезинтегративну улогу, док демократија није схваћена као модел превазилажења и управљања подела, већ као игра у којој победнику припада целокупни плен. Аутор у свом истраживању анализира и привилоговани положај црногорског језика иако већи део становништва говори српским, надпропорционалну запосленост у државним институцијама Црногораца у односу на Србе, медијски дискурс и остале елементе који осликавају процес искључивања српског идентитета и покушај његовог представљања као „Другости“ у односу на црногорски. Лутовац закључује да у политичком дискурсу Црне Горе

после референдума о независности доминира етнизација политике где владајућа структура третира другу страну као „непријатеље Црне Горе“ (Лутовац 2015). Управо овакав доминантни јавни и политички дискурс и означавање друге стране као непријатеља државе представља погодан оквир за примену теорије секуритизације у истраживању. Лутовац примећује да је нова идентитетска политика унутар Црне Горе започета у околностима када највећи број Црногораца и Срба и даље сматра да су исти или врло сродан народ. Такође исти аутор наводи да је, упркос израженој политизацији идентитетског питања, српски идентитет у Црној Гори итекако присутан и изузетно значајан за велики број грађана у држави чему сведоче резултати пописа становништва у претходним годинама (Исто 2015, 8-9).¹ Вуковић-Ћаласан се питањем српског идентитета у Црној Гори бавила кроз призму изградње Црне Горе као нове државе и стварања њеног политичког идентитета. По ауторки политички и национално–државни идентитет Црне Горе изграђен је на грађанским принципима како би успео да обједини мноштво партикуларних етнонационалних идентитета. Међутим, политичка инструментализација етничког и националног идентитета отежава консолидацију заједничког политичког идентитета (Вуковић-Ћаласан 2013). Такође, ауторка примећује да су политичке странке у Црној Гори по питању политичког и грађанског идентитета Црне Горе у постреферендумском периоду подељене исто као и пре

1 Према резултатима пописа из 1991. године највећа етничка групација су били Црногорци (61,9%), затим Муслимани (14,7%), Срби (9,3%) и Хрвати (1%). Резултати пописа из 2003 су били значајно различити од оних из 1991. Према резултатима из 2003. највећа етничка групација били су Црногорци (43,2%), затим Срби (32%), Бошњаци (7,8%), Албанци (5%), Муслимани (4%), Хрвати (1,1%) и Роми (0,4%). Према резултатима из 2011. највећа етничка групација су Црногорци (45%), Срби (28,7%), Бошњаци (8,6%), Албанци (4,9%), Муслимани (3,3%), Хрвати (1%) и Роми (0,3%). На пољу језика ситуација не прати етнички успостављене линије и српски језик заузима примат над црногорским упркос настојањима владајућих структура за обрнутим исходом. Резултати пописа из 2003. године приказују да српским језиком говори 63,49 % становништва док црногорским говори 21,96 %. После проглашења независности разлика између две језичке групе се смањила, али су грађани који говоре српским језиком и даље најбројнији. Резултати пописа из 2011, године приказују да српским језиком говори 42,88 % становништва док црногорским говори 36,97 %.

референдума, те да постоји изражена блоковска подељеност по том питању и да постоје мале шансе да се идентитетско питање реши консензусом (Вуковић-Ћаласан & Ћечевић 2015). Иако конситутуционално формулисан као грађански идентитет поједини аутори тврде да је он у својој бити етнонационалан. Момчило Суботић сматра да је пројекат стварања грађанског концепта црногорске државности покушај асимилације српског идентитета и њеног превођења у етнонационални црногорски идентитет (Суботић 2016, 109-110; Суботић 2020, 28). Ђукановић и Лађевац сматрају да се начело „уставног национализма“ најбоље осликава кроз одредбе о црногорском језику, одредбе о двојном држављанству, тј. о немогућности поседовања црногорског и српског истовремено, непостојању друштвеног консензуса око државних симбола, као и у уређењу државе као унитарне републике упркос бројним етничким разликама (Ђукановић & Лађевац 2010; Ђукановић 2014).

ПРОМЕНА ВЛАСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ И НОВИ-СТАРИ ЈАВНИ ДИСКУРС

У претходна два поглавља изнели смо основне премисе и карактеристике на којима почива теорија секуритизације и дали општи преглед статуса и положаја српског идентитета у савременој Црној Гори. У овом одељку настојимо да прикажемо и анализирамо постојећи јавни друштвени и политички дискурс у Црној Гори и да унутар њега пронађемо безбедносни речник који указује на постојање процеса секуритизације. Осврнућемо се на период који је непосредно иза нас због промене власти након одржаних парламентарних избора 30. августа 2020. године. Након ових избора постало је очигледно да до тада владајући и несмењиви ДПС одлази у редове парламентарне опозиције и да своје место у извршној власти, тј. Влади Црне Горе, мора да препусти другим политичким субјектима. ДПС и остале политичке опције које се сматрају суверенистичким настојали су, о чему је било речи у претходном одељку, да друге политичке субјекте означе као „непријатеље“ Црне Горе кроз читав период након проглашења независности. Постојање оваквог безбедносног

речника и секуритизујућих потеза долази до изражаја након избора 2016. године које је обележио тзв. покушај оружаног преврата и који су претходили ступању Црне Горе у НАТО наредне године. Улазак у такве облике политичких и војних савеза државе предузимају првенствено из разлога очувања националне безбедности. У Црној Гори је, рекли би парадоксално, безбедносни диккурс након приступања НАТО остао истоветан. Безбедносни речник који је представљао српски идентитет као „непријатељ“ Црне Горе и савременог карактера ове државе свој врхунац доживео је у догађајима који су пратили доношење контроверзног Закона о слободи вероисповести 2019. године као и у јеку предизборних и постизборних процеса на тлу ове државе. Упркос одласку ДПС у редове парламентарне опозиције сведоци смо да ова партија и њени политички партнери настоје да одрже истоветни јавни дискурс и да субјекте који учествују или подржавају нову извршну власт означе као егзистенцијалну опасност по државу и њен политички поредак.

Тезу о постојању и континуитету секуритизујућег речника унутар јавног друштвеног и политичког дискурса Црне Горе настојаћемо да аргументујемо кроз анализу изјава државних званичника и политичких актера за које сматрамо да имају висок ниво социјалног капитала и моћи. У анализу ћемо овом приликом укључити само изјаве и говоре политичких субјеката из скорашњег периода како би приказали начин на који се поделе између црногорског и српског идентитета торе и одржавају у јавном дискурсу унутар Црне Горе.

Доношење контроверзног Закона о слободи вероисповести крајем 2019. године од стране владајуће коалиције предвођене ДПС изазвало је незадовољство међу верницима СПЦ у Црној Гори које је резултирало масовним литијама широм читаве земље. Упркос отпору верника и грађана тадашње владајуће структуре предвођене ДПС нису одустајале од примене и спровођења закона. На седници општинског одбора ДПС у Тивту председник Црне Горе Мило Ђукановић поручио је присутнима, али и комплетној црногорској јавности: „Не дозволите да се ваша вјерска слобода злоупотребљава на начин на који се ових дана злоупотребљава да би се срушила Црна Гора. Не дозволите

да будете дио тог лудачког покрета“ (Vijesti 2020). У истом обраћању Ђукановић је нагласио да би договор са СПЦ поводом закона био лако постигнут ради заштите и афирмације интереса једне вероисповести у Црној Гори. Међутим, председник државе сматра да СПЦ не делује у тој мисији већ у „мисији посрбљавања Црне Горе“ (Исто). На седници општинског одбора ДПС у Подгорици Ђукановић је додатно заоштрио свој секуритизујући речник изјавом да „ситуација поводом Закона о слободи вероисповести показује да је нажалост један великодржавни национализам и даље веома живахан у својој намјери да потиरे Црну Гору и да преузме оне ингеренције које неупитно припадају свакој независној, сувереној држави“ (Danas 2020a). Следствено томе Ђукановић закључује: „Зато, по мени, ова дебата није о Закону нити о имовини. Ово је дебата о држави“ (Исто). Надаље, председник државе изнео је запажање да противници Црне Горе не мирују: „Они живе у уверењу да ће Црна Гора кад тад нестати. Коначно, неки од највећих црквених великодостојника и политичких лидера, изван државе Црне Горе, кажу да државе настају и нестају“ (Исто). Такође, Ђукановић је као политички питање првог реда истакао „одбрану наше државне куће“ додајући да се „под плаштом приче о Закону и потенцијалном отуђивању имовине и по том основу угрожености једне српске националне заједнице у Црној Гори води се врло перфидни и врло опасни рат против наше државе“ (Исто). У истом маниру председник Ђукановић минимизирао је верски карактер дешавања око Закона о слободи вероисповести рекавши да је „Закон послужио као повод, али се протоком времена показало, за нас потпуно недвосмислено, да је СПЦ инструмент у рукама великосрпског национализма“ (РТС 2020). Ђукановић износи и став да „овде постоји претензија да СПЦ управља овом државом, да нас врати на позиције теократске државе из средњег века“ (Исто).

Приказивање Црне Горе и постојећег политичког поретка као угроженог није својствено било искључиво само за Ђукановића. Тадашњи премијер Душко Марковић, такође из редова ДПС, непосредно је пред парламентарне изборе истакао да постоји егзистенцијална опасност по

опстанак суверености и државности Црне Горе: „30. августа ми имамо једноставан избор. Ми више не одлучујемо ни о ДПС-у ни о било којој другој странци нити о томе која ће влада вршити власт у име грађана у наредне четири године. То је само формализација, или административни поступак након пребројаних гласова. Као 2006. када нам је сваки глас био важан за обнову државности 30. августа је сваки глас важан за очување наше државности, за одбрану Црне Горе јер ће она 30. августа бити нападнута. Она се напада ових дана од оних истих који је нису желели 2006. и чију су преци поништили Црну Гору 1918. године“ (Вечерње новости 2020). Премијер је овом изјавом настојао да повеже и изједначи важност парламентарних избора 2020. године са одлуком Подгоричке скупштине 1918. о уједињењу са Србијом и стварањем Југославије што се у тренутном суверенистичком јавном наративу и дискурсу третира као акт гашења тадашње државности Црне Горе. „Оне који проклињу Црну Гору и желе да је сахране, отворићемо границе јер немају овде утемељења и вратићемо их њиховим кућама одакле су дошли. Нека уређују на такав начин њихове домове, њихову земљу, а Црну Гору ће препустити нама који је волимо и који је поштујемо“ изјавио је тадашњи премијер Марковић у истом обраћању (Исто).

Упркос креирању јавног дискурса о угрожености суверенитета, независности и државности Црне Горе владајуће структуре предвођене ДПС-ом доживеле су изборни пораз. Владајући већину од 41. посланика формирале су коалиције За будућност Црне Горе (предвођена носиоцем листем Здравком Кривокапићем и већинским конституентом коалиције Демократским фронтом), коалиција Мир је наша нација (предвођена Демократском Црном Гором) и коалиција Црно на бијело (предвођена Грађанским покретом УРА). Након формирања нове владајуће већине и нове извршне власти на челу са новоизабраним премијером Здравком Кривокапићем старе владајуће структуре нису промениле свој пређашњи наратив о угрожености Црне Горе од стране својих политичких противника. Непосредно након избора, у време када је већ постало очевидно да ће ДПС постати парламентарна опозиција, Мило Ђукановић позива на

одбрану Црне Горе: „Бранићемо је свим средствима, као што сам рекао, и из шуме, нећемо се ваљда ту разликовати у односу на генерације наших предака. Како мислите да се Црна Гора одбранила кроз претходне векове, откуд Црној Гори десет векова државности? Тако што није брањена у парламенту, него оружјем, у шуми“ (Danas 2020b). Опажање угрожености опстанка независне и суверене Црне Горе, како од унутрашњих тако и од спољних противника, Ђукановић је истакао и на IX Конгресу ДПС почетком 2021. године: „Иако, не вјерујем да је боље упућена домаћа и међународна јавност била посебно изненађена и затечена вишемјесечном предизборном атмосфером отвореног хибридног рата против Црне Горе, по истој матрици по којој је вођен и четири године раније, креираног од стране истих противника независне, мултиетничке, европске и евроатлантске Црне Горе. Као и уочи парламентарних избора 2016. године учинили смо све да се супротставимо том бруталном угрожавању црногорске суверености и слободе да бирамо свој пут у будућност. Али, и актери ове савремене, софистициране, несвакидашње ‘хајдучије’ у међународним односима додатно су усавршили свој репертоар медијских, финансијских, дигиталних, политичких, обавјештајно-безбједносних, религијских и других притисака којима овог пута, нажалост, нијесмо успјели да се одупремо“ (DPS 2021).

Председник државе Ђукановић отишао је и корак даље у јавности када је реч о представљању безбедносних претњи по Црну Гору. У једном од својих интервјуа назначио је да образац деловања српског утицаја у Црној Гори може бити применљив и у осталим државама Европе: „Ово је рат против Европе и НАТО. Црна Гора се бранила колико је могла. И више него што је могла, посебно имајући у виду кога је имала за противника. И у сусједству и у даљем иностранству. Тиме је изборни резултат који смо остварили још вриједнији. Августа 2020. нашли смо се на линији ватре, на каквој ће се наћи и свака европска држава у вријеме избора. Улогу која је у Црној Гори додијељена Демократском фронту, широм Европе играће Алтернатива за Њемачку, Слободарска партија Аустрије, Марин Ле Пен, Салвини, проруске партије у балтичким земљама“ (Pobjeda 2021). У истом маниру

Ђукановић је поновио да слично деловање могу да искусе све државе на европском континенту: „Из нашег искуства свједочим, кроз хибридни рат који је и из Русије вођен против Црне Горе и 2016. и 2020. године, да је код наших западних партнера то прилично олако третирано као црногорски проблем. Далеко је ово од само црногорског проблема. Оно што је примењено према Црној Гори 30. августа 2020. године чека сваку европску државу у њеном изборном процесу. Мислим да ће тада постати свјесни да је ово пар екселанс питање европске безбједности“ (Al Jazeera Balkans 2021).

Ђукановић је рекао у једној од изјава које можемо окарактерисати као компарацију два сета вредности које карактеришу црногорски и српски идентитет следеће: „Покушајмо да се присјетимо једне штете и једне жртве коју је произвео црногорски национализам. А не морамо се много удубљивати да би се присјетили жртава које се мјере стотинама хиљада које је произвео великосрпски национализам“ (Radio Slobodna Европа 2021). Надаље, Ђукановић противнике политике које заступа његов ДПС и он лично означава као припаднике фашистичке идеологије чиме додатно настоји да ојача дискурс у коме доминира константно стање егзистенцијалне претње по Црну Гору: „Имамо веома озбиљан деформитет, а то је да је Српска православна црква постала политички актер у Црној Гори. Постали су носиоци веома ретроградне идеологије. Нажалост, видим ту нешто веома слично клерикалном национализму, па чак и клерикалном фашизму“ (Danas 2021).

Анализом претходно наведених јавних наступа, говора и интервјуа јасно можемо да идентификујемо главне елементе теорије секуритизације. Главни секуритизујући актери јесу представници ДПС, пре свега њен лидер и председник државе Мило Ђукановић. По томе они представљају типичне секуритизујуће актере због позиција моћи које заузимају унутар друштва и, следствено томе, великим социјалним капиталом. Кроз претходно описане говорне чинове видимо да су политички противници, надасве носиоци српског идентитета у Црној Гори, означени као егзистенцијална претња по независност, суверенитет и савремени карактер црногорске државе – референтни објекат који поменути секуритизујући

актери настоје да заштите кроз говорне чинове. Сами говорни чинови уклапају се у секуритизујући дискурс и обилују реченичним конструкцијама које се уклапају у „безбедносну граматику“. Језичке конструкције попут „лудачког покрета“, „посрбљавање Црне Горе“, „великосрпски национализам“, „клерикални фашизам“, „потирање Црне Горе“, „одбрана наше државне куће“, „хибридни рат против Црне Горе“, итд. представљају настојање секуритизујућих актера да оваквим говорним чином означе егзистенцијалну претњу и изазову реакцију публике, тј. грађана Црне Горе. Такође, сматрамо да се секуритизујући потези у Црној Гори могу идентификовати у Вуоријевих пет облика секуритизације. Секуритизујући потези који идентификују српски идентитет као егзистенцијалну претњу по независност, суверености и савремени карактер Црне Горе доносе се ради легитимисања увођења и одржања специјалних мера, тј. наставка даљег побадања идентитетских граница и јачања идентитетске диференцијације између црногорског и српског идентитета. Надаље, српски идентитет се секуритизује изнова како би константно био присутан као егзистенцијална претња на дневном реду у јавном друштвеном и политичком дискурсу Црне Горе. Такође, секуритизујући потези се предузимају и како би се на одређени начин застрашила она публика, тј. део јавности који себе сматра носиоцима и припадницима српског идентитета уколико намерава да угрози опстанак и савремени карактер црногорске државе. Овакав процес секуритизације у Црној Гори од стране истих актера и након њиховог одласка са власти наставља да прожима јавни дискурс и из разлога легитимисања њихове пређашње политике како би пред јавношћу покушали да прикажу да она и даље почива на стабилним основама. На крају, процеси секуритизације предузимају се и како би се део јавности који је и даље привржен поменутиим политичким субјектима додатно хомогенизовао.

ЗАКЉУЧАК

Црна Гора је 21. маја 2021. прославила 15 година од обнове независности. Упркос томе, политички живот Црне Горе и даље карактерише јавни дискурс који обилује

конструкцијама и дебатама о угрожености и претњи по њен опстанак као независне и суверене државе. Као главни носиоци ове претње, примарно од стране ДПС и политичких партнера који су заједно са њим били саставно део владајућих структура у Црној Гори до краја 2020. године, означени су носиоци и чиниоци српског идентитета у Црној Гори. Одбрана независности, суверености и савременог карактера црногорске државе постављани су кроз јавни друштвени и политички дискурс Црне Горе као примарни политички циљ који мора бити остварен. Како би се српски идентитет означио као претња по савремени социо-политички поредак Црне Горе представници бивших владајућих структура креирали су јавни дискурс који обилује речником који је се лако уклапа у правила „безбедносне граматике“. Коришћењем основних поставки теорије секуритизације кроз рад приказали смо на који начин је српски идентитет означен као егзистенцијална претња унутар Црне Горе. Носиоци савременог црногорског идентитета, пре свега ДПС предвођена лидером и председником државе Милом Ђукановићем, представљају главне секуритизујуће актере у јавном дискурсу Црне Горе када се српски идентитет означава као егзистенцијална претња. Главни референтни објекат јесте независност, суверенитет и савремени концепт црногорске државе који је стваран управо током владавине поменутих политичких субјеката. Сами говорни чиновни, како смо приказали у раду, обликују језичким конструкцијама које су карактеристичне за стање ургентности и угрожености. На тај начин секуритизујући актери настоје да код публике, тј. грађана Црне Горе створе асоцијације и представу о угрожености Црне Горе као „питању свих питања“ у политичком животу државе како би добили легимитет за даље спровођење исте политике према српском идентитету. Употреба оваквог безбедносног речника и константно настојање да се српски идентитет секуритизује у јавном дискурсу није промењена и када су главни секуритизујући актери прешли из редова власти у парламентарну опозицију. Политички живот у Црној Гори и даље наставља да се води дуж успостављених етнонационалних идентитета Црногораца и Срба одржавајући на тај начин истоветне политичке расцепе

и поделе који дуги низ година опстају у држави. Овакво одржавање омогућено је управо кроз константне процесе секуритизације и конструкције о перманентном стању угрожености и опасности унутар државе. Следствено томе, у политичком животу Црне Горе још увек се не назире обрасци који би указивали на процесе десекуритизације и враћање основних принципа интегративних политика и постизања консензуса око главних државних и идентитетских питања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Al Jazeera Balkans. 2021. „Đukanović: Srbija uporno radi u korist svoje štete, opet širi mržnju.” 04. mart 2021. Poslednji pristup: 27. jul 2021. <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/3/4/dukanovic-srbija-uporno-radi-u-korist-svoje-stete-opet-siri-mrznju>
- Bešić, Miloš. 2019. „Etnička distanca u Crnoj Gori deset godina nakon sticanja nezavisnosti.“ *Stanovništvo*, 57(1), 1-25.
- Bešić, Miloš i Dušan Spasojević. 2018. „Montenegro, NATO and the divided society.“ *Communist and Post-Communist Studies*, 51(2), 139-150.
- Buzan, Barry, Ole Waever and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner.
- Danas. 2020a. „Đukanović: Hajka protiv Crne Gore zasnovana na besprizornim lažima.“ 31. januar 2020. Poslednji pristup: 25. jul 2021. <https://www.danas.rs/politika/djukanovic-hajka-protiv-crne-gore-zasnovana-na-besprizornim-lazima/>
- Danas. 2020b. „Đukanović: Branićemo Crnu Goru i iz šume ako zatreba.“ 18. septembar 2020. Poslednji pristup: 26. jul 2021. <https://www.danas.rs/svet/djukanovic-branicemo-crnu-goru-i-iz-sume-ako-zatreba/>
- Danas. 2021. „Đukanović: Srbija nije nikada prihvatila crnogorsku nezavisnost, SPC kao klerikalni fašizam.“ 16. jul 2021. Poslednji pristup: 28. jul 2021. <https://www.danas.rs/politika/djukanovic-srbija-nije-nikada-prihvatila-crnogorsku-nezavisnost-spc-kao-klerikalni-fasizam/>
- DPS. 2021. „Đukanović na IX Kongresu poručio: Nema građanske

- i evropske Crne Gore bez jake i napredne Demokratske partije socijalista u njoj.“ 24. januar 2021. Poslednji pristup: 26. jul 2021. <https://www.dps.me/me/vijest/dukanovic-na-ix-kongresu-porucio-nema-gradanske-i-evropske-crne-gore-bez-jake-i-napredne-demokratske-partije-socijalista-u-njoj>
- Đukanović, Dragan. 2014. „Identitetska pitanja” i linije unutrašnjih podela u Crnoj Gori.“ *Međunarodni problemi*, (3-4), 395-422.
- Ejdus, Filip. 2012. *Međunarodna bezbednost. Teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- Ejdus, Filip. 2016. „Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti.“ U *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*, ur. Dejan Jović, 199-227. Zagreb: Političke analize.
- Lukić, Reneo. 2005. „From the federal republic of Yugoslavia to the union of Serbia and Montenegro.“ In *Serbia since* (1989), eds. Sabrina P. Ramet and Vjeran I. Pavlaković, 55-95. Seattle: University of Washington Press.
- Nedeljnik. 2020. „A pre “samo” 28 godina...: Na današnji dan održan je prvi referendum za nezavisnost Crne Gore, ogromna većina želela je zajednicu sa Srbijom.” 01. mart 2020. Poslednji pristup: 20. jul 2021. <https://www.nedeljnik.rs/vecina-gradana-crne-gore-se-izjasnila-za-zajednicku-drzavu-sa-srbijom-na-danasnji-dan-odrzan-je-prvi-referendum-za-nezavisnost/>
- Pobjeda. 2021. „Hibridni rat u Crnoj Gori bio je i rat protiv Evrope i NATO.“ 05. februar 2021. Poslednji pristup: 27. jul. 2021. <https://www.pobjeda.me/clanak/hibridni-rat-u-crnoj-gori-bio-je-i-rat-protiv-evrope-i-nato>
- Radio Slobodna Evropa. 2021. „Đukanović Vučiću: Srpski nacionalizam proizveo stotine hiljada žrtava.“ 21. april 2021. Poslednji pristup: 28. jul 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/31215591.html>
- Roberts, Elizabeth. 2002. *Serbia-Montenegro – A New Federation?*. Oxford: Conflict Studies Research Centre.

- Salter, Mark B. 2008. „Securitization and desecuritization: a dramaturgical analysis of the Canadian Air Transport Security Authority.“ *Journal of international relations and development*, 11(4), 321-349.
- Vijesti. 2020. „Đukanović: Ne budite dio tog ludačkog pokreta, vjerska sloboda se zloupotrebljava da bi se srušila CG.“ 28. januar 2020. Poslednji pristup: 25. jul 2021. <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/419305/dukanovic-vjerska-sloboda-se-zloupotrebljava-da-bi-se-srusila-crna-gora>
- Vuković-Čalasan, Danijela, i Mehmed Đečević. 2015. „Izazovi izgradnje građanskog identiteta u Crnoj Gori: postreferendumske podjele i sporovi političkih partija.“ *Migracijske i etničke teme*, 31(1), 7-37.
- Vuković-Čalasan, Danijela. 2013. „Politički identitet u multikulturalnim državama sa osvrtom na Crnu Goru.“ *Politički život*, 9, 75-94.
- Vuori, Juha A. 2008. „Illocutionary logic and strands of securitization: Applying the theory of securitization to the study of non-democratic political orders.“ *European journal of international relations*, 14(1), 65-99.
- Waever, Ole. 1989. *Security The Speech Act, Analysing the Politics of a Word*. Working Paper no.19. Copenhagen: Centre for Peace and Conflict Research.
- Waever, Ole. 1993. *Securitization and desecuritization*. Copenhagen: Centre for Peace and Conflict Research.
- Wolfers, Arnold. 1952. „“National security” as an ambiguous symbol.“ *Political science quarterly*, 67(4), 481-502.
- Вечерње новости. 2020. „Марковић: Кад у недељу победимо, отворићемо границе свештеницима СПЦ па нека се врате кући.“ 26. август 2020. Последњи приступ: 25. јул 2021. <https://www.novosti.rs/c/crna-gora/vesti/912371/markovic-kad-nedelju-pobedimo-otvoricemo-granice-svestenicima-spc-neka-vrate-kuci>
- Ђукановић, Драган, и Ивона Лађевац. 2010. „Концепција “уставног национализма” у конститутивном акту Републике Црне Горе.“ *Теме*, 34(1), 289-298.
- Лутовац, Зоран. 2015. *Српски идентитет у Црној Гори*.

Београд: Институт друштвених наука.

РТС. 2020. „Ђукановић: СПЦ је инструмент у рукама великосрпског национализма.“ 25. јун 2020. Последњи приступ: 25. јул 2021. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/region/3997963/djukanovic-zakon-spc-nacionalizam.html>

Станковић, Владан. 2020. „Идентитет националних Црногораца и српство.“ *Политичка ревија*, 63(1), 49-70.

Суботић, Момчило. 2017. „Избори у Црној Гори 2016. и положај Срба.“ *Политичка ревија*, 51(1), 99-135.

Суботић, Момчило. 2020. „Идентитетска питања Црне Горе.“ *Политичка ревија*, 63(1), 11-48.

Marko Mandić

Institute of Social Sciences, Belgrade

**SECURITIZATION OF SERBIAN IDENTITY
IN MONTENEGRO - ANALYSIS OF THE
CONTEMPORARY PUBLIC DISCOURSE**

Resume

In this paper author analyzes the attitude towards the Serbian identity by the former ruling structures of Montenegro led by the DPS. As a theoretical framework the paper uses the theory of securitization which is an adequate analytical and research concept to explain how and in what way the Serbian identity in Montenegro is marked as an existential threat and danger to the independence, sovereignty and modern character of the Montenegrin state. Although the differentiation between the ethno-national Montenegrin and Serbian identities within Montenegro is a process that began even before the declaration of independence in 2006, the author primarily focuses on the securitization processes that marked the previous two years. By analyzing the contemporary public discourse the author notices securitizing moves that fit into the “grammar of security” and identifies the main factors of the securitization process in Montenegro that seek to maintain the same social and political narrative which is dominated by the division between Montenegrin and Serbian identity and thus labeling the latter as a security threat to the state.

Keywords: securitization theory, Montenegro, Serbian identity, Montenegrin identity, public discourse.

* Овај рад је примљен 10. фебруара 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021. године

*Радојко М. Љубичић**

**УЛОГА РУСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
У СПРЕЧАВАЊУ МЕЂУНАРОДНЕ
АФИРМАЦИЈЕ (ПРОЈЕКТА)
НЕЗАВИСНОСТИ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ
ДО 2008. ГОДИНЕ**

Сажетак

Истраживањима политичких ставова верских организација није придат довољан значај у политичким наукама, сразмерно реалном утицају на политичке процесе. Студије случаја ове врсте помажу нам да откријемо како се образују политичке и друштвене позиције, ставови, вредности и критеријуми религиозних организација, који морају бити у складу са теолошким нормама, али се постепено и фокус тематике помера ка актуелним проблемима. За решавање статуса Косова и Метохије кључна чињеница је вето Руске Федерације у СБ ОУН који спречава пријем КиМ-а у заједницу суверених држава ОУН, а иза тог вета стоји, између осталог, принципијелна и доследна позиција Руске православне цркве. Државно-црквени утицаји су двосмерни, али сфера канона (у Православљу) је изван опсега адаптације времену, што изазива различите реакције. Изведена је кратка анализа званичног Црквеног стратешког документа: “Основ друштвене концепције Руске православне цркве“. Узет је у обзир културолошко-цивилизацијски приступ разумевању мотива и узрока догађаја, питање очувања културне баштине од светског значаја, итд. Коришћени су појмови, категорије, термини, дефиниције политичких наука и богословије (теологије). Руска православна црква се тренутно сврстава

* radojkolj@yahoo.com

међу најмоћније организације света (према различитим критеријумима), а њен став према статусу Косова и Метохије је веома стабилан.

Кључне речи: Косово, Метохија, Црква, Русија, Православље, религија, вера, отцепљење, Србија.

УВОД

Проблем (међународно-)правног статуса Косова и Метохије је од краја 20. века једно од најважнијих политичких и политиколошких питања Европе и света. Већ прва опсервација нам говори да је косовско-метохијска криза поларизовала свет, односно нагласила и довела до изражаја постојеће (гео)политичке, идеолошке и културолошко-цивилизацијске разлике.

Реч је о политички осетљивом и комплексном подручју где се сусрећу (и сукобљавају) три велике религије и цивилизације, а при томе су линије разграничења динамичне и несталне, са демографским осцилацијама, траговима и ожиљцима идеолошких гибања. Косово и Метохија припада широј области коју Срби називају Стара Србија, а сам КиМ српским Јерусалимом и светом земљом због око хиљаду Православних светиња (црква, манастира, итд) на релативно малом подручју као и због великог броја војника и цивила погинулих на овој земљи. Ова област са својим историјатом и савременим превирањима је изазов: научни, политички, религијски, безбедносни, дипломатски, демографски, правни и геостратешки. КиМ је место за проверу валидности политичких теорија: за њихову афирмацију, оспоравање или настанак нових.

Непосредни предмет овог истраживања је однос Руске православне цркве према судбини Косова и Метохије - независност или одређен степен аутономије у оквиру суверености Србије. Зашто је ова тема важна и интересантна за политичке науке? Из много разлога: она показује да релативно мала територија може довести (због супротних позиција) до заостравања односа између најмоћнијих држава; КиМ није једина овакава посебна област, ту су и: Нагорно Карабах, појас Газе, Каталонија, северни Кипар, Северна Ирска, источни

Јерусалим, Фокландска острва, Тибет, Кашмир, Панама, Кувајт, Квебек и друге области чији статус је повремено или стално у кризи, а за сада нема успешног модела за решавање ових спорова; принципијелан и одлучан став Руске Цркве указује да упркос начелном секуларизму и данас постоји јак међусобни утицај држава и религија; пажљивија опсервација нам открива да су главни протагонисти независности КиМ протестантске државе и муслиманске које гравитирају око Саудијске Арабије и Турске: да ли је то случајно и ако није зашто је тако? Српски народ и његове државне творевине су вековима жива ограда која штити Европу од инвазије ислама - да ли је то заборављено или одређеним центрима моћи одговара (демографска и религијска) дестабилизација Европе?; ослобађање Православних балканских народа од Отоманског ропства се могло догодити деценијама раније да западно-европске државе нису одржавале 'на апаратима за одржавање у животу' «болесника на Босфору» бојећи се уласка Балкана под интересну зону Руске империје која није била секуларна, већ Православна држава; да ли је Балкан толико важан да су у борби за превласт над овим простором сва средства дозвољена?; да ли је независност КиМ, тојест исламизација КиМ знак неоосманизма (што се све чешће чује) или важна тачка на «зеленој трансверзали» или платформа за продор саудијског (нео)вехаизма ка западу или геополитичка жртва пијуна зарад добијања у времену и престојевања фигура на шаховској табли или је то продорна труба која најваљује формирање универзалне наднационалне и ван-националне планетарне исламске државе?; итд. озбиљна и савесна анализа косовско-метохијске кризе открива да су аргументи познати широј јавности само врх леденог брега, а науку интересује цео брег, а посебно она знатна већина која није видљива прелиставањем штампе и свакодневним разговорима, као и кретање овог брега, његов састав, досадашња и будућа путања, итд.

Добро је познат утицај религије на државе са већинским муслиманским становништвом и на Израел, али се верски чинилац често потцењује или занемарује у другим системима, а он је врло присутан и утицајан кроз историју и данас. Велике религије имају много важних друштвених и

државотворних функција, а једна од њих је очување историјске свести и цивилизацијског континуитета уз умерену критику политичког система и указивање на могућа решења, давање и одузимање политичког легитимитета, итд. Државе и нације доживљавају кроз историју успоне и падове, кризе и просперитет, ратове и непогоде, па чак и бездржавна стања итд, а религије између осталог чувају колективну свест, важне друштвене вредности, традицију и сл. кроз усмено предање, уметничка дела и формалне документе. Због свега наведеног и много других фактора утицај Цркве на кристализацију главних политичких ставова и опредељења државе је велик и незанемарљив, иако можда прикривен и ненаглашен. Реалност је приморала политичке науке да дозволе много већа истраживања религије да би се објаснило понашање муслимана у Европи (Јевтић 2011, 11) и друго.

УЛОГА РУСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У СПРЕЧАВАЊУ ПРИЗНАЊА НЕЗАВИСНОСТИ КИМ ДО 2008.

Деловање на администрацију Бориса Јељцина

Борис Јељцин је први демократски изабрани председник Русије (1991. и 1996.) и формални предводник радикалних економско-политичких и друштвених реформи под утиском губитка Хладног рата, слома комунистичког јако-централизованог командног апарата и утиска тријумфа западне идеологије либералне-демократије. Црква се нашла са једне стране у повољној ситуацији наглог ослобађања од стега државне тоталитарне често анти-Црквене контроле (и пропаганде), а са друге стране у ситуацији велике економске беде, слома привреде, високе корупције, моралне и друштвене дезоријентације, општег дефетизма, распарчавања државне територије и радвајања јединствене територије на којој је живела руска Православна паства на више држава које нису међу собом биле у идеалним односима. Протекло је врло мало времена од уласка НАТО трупа на КиМ до смене администрације Бориса Јељцина (31. децембра 1999.), свега око пола године (што указује на јаку повезаност ова два догађаја), али је и тај период важан да се заузме правилан

став по питању КиМ који се касније временом само ојачавао и утврђивао. Патријарх Алексеј II је присуствовао примопредаји председничких овлашћења Бориса Јељцина Владимиру Путину што показује добро познавање политичких прилика и подршку овом политичком потезу који има знатне последице на питање КиМ-а¹.

Чињеница која додатно повезује Русију и руско друштво са косовско-метохијским проблемом је дубока политичко-економска криза Руске Федерације 90-их година. Након слома совјетског система и територијалног распада СССР-а наступио је врло тежак период за Русију који су обележили: идејни и идеолошки вакуум, криза идентитета, колапс привреде, велика осека буџетских прилива, беда и сиромаштво, беспарица, криза јавног сектора, политичка и друштвена дезоријентисаност, на личном и колективном плану чест комплекс инфериорности, сепаратизми, нагли губитак међународних позиција, нагли пораст криминала, политичка капитулација пред либералном демократијом западног типа, итд. Тада пак долази до обнове снаге и угледа Руске православне цркве уз значајан раст броја свештеника и монаха, обнову многих храмова порушених или оштећених у време комунизма и зидање нових, итд. Руска држава се у великој мери окреће Православљу као јединој довољно великој и опште-прихваћеној идеји која може поново дати моралну снагу и легитимитет држави, а тиме и утицај Црквених великодостојника на државну руководство брзо расте.

Ипак, последице оваквог стања су озбиљне. САД и западно-европске силе су одлично познавале катастрофално стање руског друштва и посебно државе у овом периоду и било им је јасно да Руска Федерација неће моћи озбиљније да подржи Југославију у случају војног напада на њу, тојест да српски народ није могао да рачуна на свог главног и најмоћнијег историјског савезника. Епилог је познат. Русија је наравно јасно и оштро изнела неслагање и противљење бомбардовању СРЈ од стране држава НАТО пакта без одобрења СБ УН, а подршка Југославији од стране грађана, институција и организација РФ је била врло висока, али војна

1 Д. Н. Никитин; „Православная энциклопедия“; Ельцин Борис Николаевич, Москва .

и материјална помоћ није могла да се процесуира. Стање Русије у многоме се одражава и на ситуацију на Балкану, који је политички, дипломатски и безбедносно врло осетљиво подручје (као лакмус папир) које брзо реагује суптилно или брутално на промене у међународној равнотежи снага.

Треба имати у виду, да је политичка култура Србије и Русије таква да становништво и политичка елита оба друштва нису непосредно и формално значајно повезани са елитом Цркве нити се комуникација обавља редовно формалним каналима, али ставови Цркве се практично увек тихо и прећутно усвајају и прихватају као позитивни, поуздани и проверени и као такви су конституент јавног морала и друштвено-политичких вредности².

ДЕЛОВАЊЕ НА АДМИНИСТРАЦИЈУ ВЛАДИМИРА ПУТИНА

Патријарх Кирил је на традиционалном пред-Васкршњем сусрету са домаћим и страним новинарима 2009. изразио солидарност са „братским српским народом“³ по питању косовско-метохијских недаћа и траума. Овакав став државна власт поштује и примењује на себи адекватан начин, јер би било какво противљење Цркви од стране извршне власти било неумесно и штетно. Кремљ чак користи сличну и исту терминологију. Односи Кремља и Патријаршије су толико важни да чак иако би постојало неслагање, оно се вероватно не би јавно испољило. Корекција и усклађивање државне спољне политике са јасним ставовима духовне власти су разумна технологија. При томе патријарх наводи (непосредно за Србе, а посредно са алузијом на Русе) да је Црква „духовна снага која уједињује нацију“ (Исто) чиме се, између редова, тражи ради тога и сл. озбиљна подршка државе. Подршка Србији је стигла и од Украјинске Цркве Московског патријархата, тојест од митрополита Владимира

2 Основы социальной концепции Русской Православной Церкви (I. Основные богословские положения); Архиерейский собор Русской Православной Церкви; Москва, 13-16 августа 2000 года

3 „Вести“ интернет-газета“ („Vesti.ru“), 15 апреля 2009., Патриарх выразил солидарность с сербским народом в Косове, <http://vesti.ru/doc.html?id=275381&cid=1>, (доступно: 3.10.2016.)

у тешкој 2008. години. Патријарх Кирил је потврдио да Руска Црква води дијалоге са руском и иностраним владама и да у њима снажно подржава српске интересе. Срби су по њему „постали таоци велике геополитичке игре“⁴ и жртва некажњених екстремиста које подржавају инострани моћни спонзори двоструких, лицемерних стандарда. Патријарх Кирил емотивно, кристално јасно и јавно поручује: „Браћо, руска Црква и Православни руски народ вас се никад неће одрећи. Никаква земаљска корист и никакве промене политичког курса нас неће принудити да заборавимо наше многовековно духовно сродство“ (Исто).

Руско руководство је добро обавештено о огромном религијском благу на КиМ-у које се сматра⁵ уједно и добром целог Православља, а обнова светиња иде у прилог званичном ставу Москве о потреби очувања суверенитета Србије над својом јужном покрајином. Насилно сурово протеривање становништа и уништавање трагова вишевековног цивилизованог битисања су изразито непожељни, неморални и противправни. Московски Сретењски манастир објављује да су Косово и Метохија света српска земља са око 1300 светиња од чега је око 150 уништено или озбиљно оштећено, а око 10.000 икона и других реликвија је украдено, од којих су многе завршиле на црном тржишту уметнина⁶. Медијске активности Црквених гласила имају информативну вредност, али исто тако и појашњавају позицију Цркве према кризи на КиМ-у уз аргументацију и давање посебног значаја што утиче на власт да пре или касније реагује.

Руска народно-војничка пословица каже „своих не бросаем“, што у преводу значи да рањенике, повређене и друге саборце и савезнике Руси не остављају на (не)милост непријатељу, не одбацују и не издају их. Ова пословица лепо осликава руску животну и ратну етику која се примењује и

4 Деловая газета «Взгляд»; редакција; «Патриарх Кирилл: Русский народ никогда не отвернется от косовских сербов», 30. јануар 2012.

5 РИА Новости, Путин поручил выделить до \$2 млн на восстановление церковей Косово, 18.06.2010, <https://ria.ru/society/20100618/247812153.html>, (доступно: 2.10.2016.)

6 Сретенский ставропигиальный мужской монастырь Русской Православной Церкви (Московский Патриархат), Православие.ру, КОСОВО И МЕТОХИЯ: ПОРУГАННЫЕ СВЯТЫНИ

на Србе, што производи посебну обавезу и одговорност и за државну власт, тојест одређена очекивања од становништва ка власти по поводу подршке Србима у тешком историјском тренутку.

Ево једног брилијантног одломка из саопштења руског Синода од 15. априла 2008. који треба пренети у целини: „Преживевши два светска рата, човечанство је платило велику цену да би се утврдили принципи, који се сматрају основом светског поретка и односа међу народима. Ови принципи, потврђени у међународном праву, не могу имати различита тумачења. Ефикасност њихове примене постиже се једнообразним тумачењем и применом, а такође благовременом и адекватном реакцијом на њихово нарушавање од стране међународних структура које су одређене да их чувају. У супротном, свет се стропоштава ка рату свих против свих. У таквим условима сваки народ је принуђен да се штити свим доступним средствима.“⁷

Иначе, 2008. године је истекао други председнички мандат Владимира Путина што није промакло сепаратистима као добра прилика да се повуче ризикантан и проблематичан потез проглашења независности КиМ, за шта се основано очекивало да ће врло негативно бити примљено у Кремљу и целој Русији.

В. В. Путин је при сусрету са патријархом Алексејем II јуна 2004. изнео неколико врло важних чињеница: да Руска Црква има улогу стабилизације руског друштва, одредио је себе као Православног верника који сматра да препород Русије (тада већ приметан) не би био могућ без Божије помоћи, признао је Цркви важну улогу за духовност и морал нације и гарантовао јој је њена верска права, итд⁸. Одао је признање Цркви за: миротворне напоре; доследност по питању кључних међународних и унутарполитичких питања; бригу за веома велики број Руса у расејању (којима је често једино пристаниште), лични допринос патријарха многостраној и плодној сарадњи Цркве и државе. Марта 2003. патријарх је

7 Официјални сайт Русской Православной Церкви Московского Патриархата, <http://patriarchia.ru/db/text/392160.html>, (доступно: 30. јула 2016.)

8 Московский государственный университет имени М.В.Ломоносова; Научно-исследовательский вычислительный центр (НИВЦ) МГУ; http://srcf.msu.ru/bib_roc/jmp/04/06-04/09.htm, (доступно: 24.10.2016.)

присуствовао заседању колегијума Министарства иностраних послова Руске Федерације (Љвовна 2013), што показује службено повезивање и координацију ставова и опредељења, а ово већ увелико показује практично демантовање формално-правног секуларизма. Руска држава, на пример, није одобрила посету римског папе, док се не добије и сагласност руске Цркве (Исто).

ДЕЛОВАЊЕ НА РУСКУ ЈАВНОСТ

Црква добро разуме политичке и државне категорије, између осталог, због често непосредне укључености и доброг познавања историје и традиције. Тако да разликује Старовековне појмове „ам“ (изабрани народ) и „гој“ (пагански народи); затим грчке појмове: лаос (изабрани народ), демос (политичка заједница) и етнос (заједница по крвном сродству)⁹.

Црква признаје и стваралачку националну хришћанску културу и културне разлике унутар Православља. Кроз сва раздобља Црква је призивала своју децу да воле своју земаљску отаџбину и да не штеде живот у њеној заштити, ако је уложена(Исто). Руска Црква је много пута благословила народу учешће у ослободилачком рату; Православни Хришћанин је призван да воли своју домовину која има територијалне размере, и своју браћу по крви, која живе по целом свету; наравно овај део се односи на првом месту на припаднике руског народа који живе у многим суседним и даљним земљама, али и на Србе који су заиста браћа по крви и вери руском народу, а то повлачи и друге поменуте и непоменуте обавезе.

Патриотизам Православног Хришћанина треба да буде активан. Он се испољава у заштити отаџбине од непријатеља, труду за добробит домовине, бризи за добрим поретком народног живота, укључујући и учествовање у пословима државне управе. Хришћанин је позван да чува и

9 Официальный сайт Русской Православной Церкви «Patriarchia.ru», *Основы социальной концепции Русской Православной Церкви (I. Основные богословские положения)*, <http://patriarchia.ru/db/text/141422> (доступно: 9.9.2016.)

унапређује националну културу и народни идентитет. Ако је грађанска или етничка нација потпуно или већински једног вероисповедања може се сматрати Православним народом.

Бог је благословио државу као неопходан чиниоц живота у свету исквареном грехом, где су личности и друштву потребне ограде од опасних испољавања греха и страсти. Ипак државу не треба апсолутизовати и обожавати. Идеалан модел односа државе и Цркве је византијска «симфонија» две власти. Цар Јустинијан је Црквеним канонима признавао силу државног закона.

Од великог значаја је идеја Косовског завета која значи потврду крвном жртвом религије Светог Саве и ванвременски савез народа са Богом, а то је уједно и завештање, обавеза и одговорност за све будуће генерације да испуне све обавезе које овај Завет подразумева, а једна од основних је исповедништво Православне вере без обзира на све. Дакле Косово и Метохија су неодвојиви део српског идентитета, етике, религије, народне аутентичности и поноса и као такви незаменљиви, а руска Црква то све поштује.

ДЕЛОВАЊЕ НА МЕЂУНАРОДНУ ЈАВНОСТ

Ова врста деловања носи посебан сензибилитет и осетљивост, јер Црква у таквим односима представља и оличава (персонификује) истовремено и народ и државу, па је одговорност тиме повећана. Због тога се овим питањима баве теолошки и дипломатски најобразованији и најiskusнији представници: патријарх и Одељење за спољне Црквене везе. Званична Црквена регулатива сфере Хришћанске етике и светског права је садржана у документу Основ друштвене концепције Руске православне цркве. Право треба да буде испољавање једног општег Божанског закона васељене у друштвеној и политичкој сфери. Право и етика су блиске, али различите области. Задатак светског права није да преобрати свет у рај, већ да се свет не претвори у пакао (Исто).

Болест једног органа може изазвати смрт целог организма, зато и заједница има право да суди појединцу. Новеле византијског цара Јустинијана се узимају као добар пример правног уређења државе усклађен са Хришћанством,

што је послужило као основ за развој права у Русији и Европи.

Хришћанство дубоко цени слободу воље и савести човека, али указује и на одговорност и последице одређених опредељења. Црквено право је аутономно и може да делује у оквиру било које државе и правног система; Црква позива своје вернике на послушност држави до одређене границе: не одступати од вере и не чинити грехе без обзира на спољне притиске.

Хришћански идеал међународних односа је садржан у поруци: „Све, дакле, што хоћете да чине вама људи, тако чините и ви њима,“ (Мат. 7, 12). Основ међународног права и међудржавних односа је у принципима суверености и територијалне целовитости. Историја показује непостојаност трајања, граница и облика држава без обзира на којим принципима су створене. Црква поздравља добровољно и слободно уједињавање народа у вишенационалне државе.

Поздрављају се међународна сарадња и савези ради побољшања економског и безбедносног стања, итд, али може доћи до злоупотребе међународних организација ради доминације моћних над слабима, богатих над сиромашнима и практиковања двоструких стандарда у примени међународног права у корист најразвијенијих. Треба водити рачуна о духовном, културном и другим облицима идентитета држава и народа и легитимним националним интересима. Треба обезбедити равноправност народа у међународним организацијама. Конфликтне ситуације треба решавати са учешћем свих страна у сукобу. Црква ступа у дијалог и сарадњу са међународним организацијама и том приликом сведочи о значају вере и духовности за квалитетан рад и доношење правилних одлука (ово очигледно није секуларна позиција). Црква примећује да глобализација погодује настанку великих корпорација и финансијских установа које не поштују државне, културне, верске и друге регулационе норме.

Квази-универзална, бездуховна, потрошачка, неовавилонска култура све-дозвољености се не прихвата као замена за духовну културу. Црква тражи поштовање хришћанских вредности при доношењу најважнијих националних и међународних одлука (изменама међународног

права, итд) – ово је велики и амбициозни искорак, који иде у прилог Србији. Цео социјални концепт се предаје Црквеним установама на коришћење и богословијама зарад образовања.

Зашто је важна повезаност Руске православне цркве са Косовом и Метохијом? Она је део шире Православне солидарности, која није експлицитна и наметљива, али је жива и дејствујућа и приметна на више нивоа. Омладинска, патриотска, навијачка удружења из Србије, Русије, Белорусије, Грчке, Румуније итд су у врло добрим односима, сарађују, повезују се, посећују, итд без икакве посебне директиве да тако треба чинити. Државна руководства Православних земаља, иако често врло различитих (или супротних) идеолошких усмерења и спољнополитичких концепција, ипак показују разумевање и солидарност са Православним државама у бројним критичним ситуацијама, као што су: проглашење независности Косова и Метохије¹⁰, кипарска криза, распад СССР-а, санкције Југославији, НАТО бомбардовање 1999. године, случаји елементарних непогода (земљотреса, поплава, итд), безбедносне кризе, трговинске олакшице, међународне гаранције¹¹, мигрантска криза итд¹².

Руско царство (правилније речено империја) је било међународни покровитељ Србије и Црне Горе. Није довољно познато да су српско-турске ратове често истовремено пратили и руско-турски ратови који су одвлачили већину турских оружаних снага на северно-источни фронт, а руски двор је званичним депешама упозоравао Стамбол и спречавао крваве одмазде Турака против српских устаника.

За време НАТО бомбардовања, 20. априла 1999. патријарх руски Алексеј II је дошао у званичну посету СР Југославији. Заједно са патријархом Павлом је служио Литургију уз молитве за убијене током рата, а присутно је било преко десет хиљада верника. Алексеј II се састао и са Слободаном

10 Агенцијска вест (Тањуг); “Vučić: Srbija želi temeljniju institucionalizaciju Krajevске grupe”; *Блиц*; 24. 10. 2015.

11 Нова српска политичка мисао; “Александар Вучић: Одговор Европе на мигрантску кризу не сме да се преломи преко леђа Србије, Бугарске и Румуније”; 24. октобар 2015.

12 Агенцијска вест (Тањуг); «Крајовска тројка: Затварање граница ако Немачка то уради; Вучић: Није реално да примимо два-три милиона избеглица», *Вечерње новости*; 24. октобар 2015.

Милошевићем и Ибрахимом Руговом. Руска Црква је изразила спремност да делује у оквиру напора за успостављање мира и прекида агресије и страдања народа. Одлазак делегације руске Цркве летом исти дан у поноћ за Москву говори о драматичности ситуације. Патријарх Алексеј II је говорио о „вапијућем беззакоњу: неколико моћних и богатих држава, дрско сматрајући себе светским мерилом добра и зла – потиру вољу народа који жели да живи другачије“¹³ додавши „Војне акције НАТО имају други циљ – уништити крвљу скупо плаћени послератни светски поредак“. Он сматра рат лошом методом решавања проблема и да је Божија помоћ на страни слабијег и нападнутог. Српска и Руска Црква су у сталном молитвеном јединству. Поводом десетогодишњице бомбардовања руски патријарх Кирил се обратио патријарху Павлу започињући свећано и присно речима: «Ваша светости, љубљени у Господу Сабрате и Саслужитељу пред Престолом Божијим»¹⁴, да би затим подсетио на «многоструку исказану подршку сестринској Цркви» и додао да су «Ваше патње – бол целе Православне Цркве» («Ваши скорби — это боль всей Православной Церкви»)(Исто). Том приликом Косово и Метохију назива «срцем српског Православља», а обраћање завршава поздравом «са истом братском хришћанском љубављу» (Исто).

Протојереј Николај Балашов, заменик председника Одељења спољних Црквених веза, поновио је принципијелну и константну подршку Руске православне цркве Српској Цркви, а посебно по питању условљавања даљих преговора о приступању ЕУ са признавањем независности КиМ-а, чему се српска Патријаршија јавно супротставила. Балашов истиче да представници Руске Цркве на свим доступним међународним скуповима и конференцијама, при јавним наступима и током сусрета¹⁵ са политичарима разних земаља

13 Русская Православная Церковь, Отдел внешних церковных связей., Святейший Патриарх Алексий II посетил Белград, 22.07.1999 · Архив 1999.

14 Журнал Московской Патриархии и Церковный вестник „Е-вестник“; „Послание Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла Святейшему Патриарху Сербскому Павлу по случаю 10-летия начала бомбардировок Белграда авиацией стран НАТО“; Москва; 24. март 2009.

15 Россотрудничество — Федеральное агентство по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и

бране и српске интересе на КиМ¹⁶.

Јурисдикција Руске православне цркве је огромна, она обухвата Руску федерацију, Украјину, Белорусију, Казахстан и велике делове бившег СССР-а (тојест раније руског царства) са израженим угледом у друштву и стога је њен став изузетно важан. То што Црква нема оружане и друге снаге да насилно спроводи и намеће своју вољу не треба да нас заварава, њене одлуке имају јак утицај на друштво и државу, јер их верници сматрају формулацијом Божије воље, а мање верни пак гласом велике мудрости, искуства и ауторитета. Православна Црква има векове искуства симфоније са државом, детаљног усклађивања ставова са државним властима и јасну политичку моћ, која се ипак врло ретко отворено испољава. Врло је важно приметити да у свим државама где већинско становништво припада Руској православној цркви, државне власти, већина политичких и друштвених актера (елите) и народ су недвосмислено против независности КиМ. Руска Црква је уверена у моралну супериорност и исправност одбране КиМ-а те стога отворено жели да се ово питање интернационализује како би се у међународним политичким, медијским и друштвеним аренама и форумима кроз дискусије и скретање пажње на чињенице позиција Србије додатно осветлила и ојачала.

По Анастасији Митрофановој религиозно-културни модел је «једина алтернатива либерално-капиталистичком глобалном пројекту» (Владимировна 2005), а по Анастасији Сергејевној Православље је најважнија матрица (Касаткин 2010), детерминанта руске културе (Исто). Узајамним утицајем друштва и религије бавили су се: „Н.А. Берђајев, С.Н. Булгаков, И.А. Иљин, Н.О. Лоскиј, В.В. Розанов, В.С. Соловјев, П.А. Сорокин, Г.П. Федотов, С.Л. Франк, итд“ (Исто) , а у совјетском периоду: „Н.С. Гордиенко, Н.П. Красников, П.К. Курочкин, В.А. Кривелев, А.А. Шишкин, И.Н. Јаблоков“ (Исто), итд. Православна етика је исцртала

по међународному гуманитарному сарадничеству, <http://rs.gov.ru/about>, (доступно: 14.9.2016.)

16 Журнал Московской Патриархии и Церковный вестник „Е-вестник“; „Протоиерей Николай Балашов: Русская Православная Церковь поддерживает позицию сестринской Сербской Православной Церкви по косовскому вопросу, 10 апреля 2013 г“;

контуре руског народног менталитета и карактера (Исто). Православна идеја самодржавности је јака потпора актуелном концепту суверене демократије. Традиционално учење о „богоданости“ (Исто) и „богоустановљености“ (Исто) поретка царске власти, је и данас моћан легитимацијски чиниоц (уз одређено прилагођавање), који не промиче политичкој елити.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Владимировна Анастасија Митрофанова, *Религиозный фактор в мировой политике: На примере православия*; Дипломатическая академия МИД России, Москва, 2005.
- Деловая газета «Взгляд»; редакција; «Патриарх Кирилл: Русский народ никогда не отвернется от косовских сербов», 30. јануар 2012.
- Журнал Московской Патриархии и Церковный вестник „Е-вестник“; „Послание Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла Святейшему Патриарху Сербскому Павлу по случаю 10-летия начала бомбардировок Белграда авиацией стран НАТО“; Москва; ЦВ № 6 (403); 24. март 2009.
- Јевтић Миролуб, *Политички односи и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011, стр 11.
- Касаткин Петр Игоревич, *Роль Русской православной церкви в современных мировых политических процессах*, Московский государственный институт международных отношений, Университет МИД России, Москва 2010.
- Львовна Ольга Церпицкая, *Международная деятельность Русской Православной Церкви в контексте внешней политики Российской Федерации в условиях глобализации*; Санкт-Петербургский государственный университет; Санкт-Петербург, 2003. (д.д.)
- Никитин Д.Н.; „Православная энциклопедия“; Ельцин Борис Николаевич, Москва
- Основы социальной концепции Русской Православной Церкви (I. Основные богословские положения); Архиерейский собор Русской Православной Церкви;

Москва, 13-16 августа 2000 года

Реутский Алексей; Журнал Московской Патриархии и Церковный вестник „Е-вестник“; „Протоиерей Николай Балашов: Русская Православная Церковь поддерживает позицию сестринской Сербской Православной Церкви по косовскому вопросу“, Москва; 10. апрел 2013.

РИА Новости, Путин поручил выделить до \$2 млн на восстановление церквей Косово, 18.06.2010, <https://ria.ru/society/20100618/247812153.html>, (доступно: 2.10.2016.)

Русская Православная Церковь, Отдел внешних церковных связей., Святейший Патриарх Алексий II посетил Белград, 22.07.1999 · Архив 1999.

Сергеевна Анастасия Свистухина, *Православие как фактор современных российских трансформаций*, Федеральное агентство по образованию ГОУ ВПО „Ставропольский государственный университет“, Ставрополь, 2009.

Сретенский ставропигиальный мужской монастырь Русской Православной Церкви (Московский Патриархат); Косово и Метохия: Поруганные святыни

Агенцијска вест (*Тањуг*); «Крајовска тројка: Затварање граница ако Немачка то уради; Вучић: Није реално да примимо два-три милиона избеглица», *Вечерње новости*; 24. октобар 2015.

Агенцијска вест (*Тањуг*); “Vučić: Srbija želi temeljniju institucionalizaciju Krajovske grupe“; *Блиц*; 24. 10. 2015.

Radojko M. Ljubicic

**ROLE OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN
PREVENTING INTERNATIONAL AFFIRMATION OF
(PROJECT OF) INDEPENDENCE OF KOSOVO AND
METOHIA UNTIL YEAR 2008.**

Resume

Russian Orthodox Church does not often express social and political position and attitude, after October revolution. But, regarding the Kosovo and Metohia crisis, the head of the Church, patriarch, and his associates pronounced, even during the military intervention in 1999., a clear and undivided support to the Serbian Orthodox Church and to the official authorities of FR of Yugoslavia. This paper is revealing how the political and social positions of religious organizations are being formed, what are politically significant attitudes, values and judging criteria of religious organizations, which, all of them, be in accordance with theological norms, but the thematical focus is, during the time, being transferd towards actual, current common problems. For resolving the problem of international status of Kosovo and Metohia, one of the key facts is the veto of Russian Federation in the Security Council of Organization of United Nations preventing admission of Kosovo and Metohija in the community of sovereign states of the UN, and behind that veto is (among other reasons) principled and consistent position of the Russian Orthodox Church. Here is conducted a brief analysis of the official Church strategic document: „The basis of the social concept of the Russian Orthodox Church“, which contains official principles, also very important for constructing concrete commitments in changing environment. Cultural and civilizational approach to understanding the motives and causes of events is being taken into account, the issue of preserving the cultural heritage of world importance, and so on. Terms, categories, apprehensions and definitions of political science of theology were used. The Russian Orthodox Church is now among the most powerful organizations of the world (according to different criteria), and its attitude towards the status of Kosovo and Metohija is very stable.

The results of this investigation show a solid corner of the Church for its outer Russia believes and territories and for

historical allies and therefore supports the relatively strong state power that can guarantee a minimum of security, cultural and religious rights of the Orthodox Christians in Russia and in friendly countries. Neutral analytical observation leads to the conclusion, that the role of the Russian Orthodox Church in preventing and discouraging the admission of Kosovo and Metohia among the associations of fully independent countries in the period from entering of NATO troops, to the year 2008 and pronounce of independence in Prishtina - is very important in direct contacts with Russian officials and in many indirect activities that are influential in forming of public opinion in Russia and elsewhere.

Keywords: Kosovo, Metohia, Church, Russia, Orthodoxy, religion, faith, secession.

* Овај рад је примљен 10. фебруара 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. новембра 2021. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

- Владан Станковић, Владимир Спичановић*
ГЕОПОЛИТИКА ТРИДЕСЕТОГОДИШЊЕГ РАТА И
СРБИ У ЊОЈ259
- Дуња Величковић*
ЗНАЧАЈ ЕЛИТИСТИЧКО-МЕРИТОКРАТСКЕ ТЕОРИЈЕ
НЕЈЕДНАКОСТИ ЗА РАЗУМЕВАЊЕ СТРУКТУРЕ И
ДИНАМИКЕ ДРУШТВА279
- Љиљана Коларски*
ТРГОВИНА ЉУДИМА КАО ОБЛИК ОРГАНИЗОВАНОГ
КРИМИНАЛА.....297

Владан Станковић*

Институт за политичке студије

Владимир Спичановић**

Београд

ГЕОПОЛИТИКА ТРИДЕСЕТОГОДИШЊЕГ РАТА И СРБИ У ЊОЈ

Сажетак

Тема овог научног рада је Тридесетогодишњи рат (1618-1648). *Предмет истраживања* сконцентрисан је на верску и геополитичку (ре)конфигурацију Европе у Тридесетогодишњем рату, и месту Срба у њему. Односи међу европским силама након окончања рата потрајали су до првих Наполеонових освајања (на самом почетку XIX века), а принципи Вестфалског мировног уговора протегли су се све до краја Другог светског рата, безмало три века. Отуда је и *значај* Тридесетогодишњег рата од велике важности за међународне односе. Подпадањем под турско ропство Срби су се, управо од средине XVI до краја XVII века, нашли у никада тежој политичкој ситуацији. Стога се намеће *Проблемско питање*: Какав је допринос Срба геополитичким дешавањима током Тридестогодишњег рата? Мишљења смо да је ово најзапостављенији период српске историје, о коме се готово ништа не зна, па би било пожељно, и чак нужно, разсветлити га. Управо у разсветљавању верских и геополитичких односа снага у Тридесетогодишњем рату, и улози Срба у овим збивањима, треба тражити *Научни значај* и *Друштвене*

* Виши научни сарадник, Институт за политичке студије у Београду; e-mail: vladan.p.stankovic@gmail.com

** Дипломирани историчар из Београда, e-mail: vladimir.spicanovic1969@gmail.com

домањаје овог истраживања. Архивска грађа и други извори тек у назнакама нам пружају потребне материјале за обраду података. Стога су се аутори у истраживању определили за следеће *методе*: историографски приступ, теорију игара, аналитички метод, дедуктивно закључивање...

Кључне речи: Тридесетогодишњи рат, сакрална геополитика, религија, Свето римско царство, Вестфалски мир, Срби.

ТРИДЕСЕТОГОДИШЊИ РАТ У БРОЈКАМА И ЧИЊЕНИЦАМА

Рат се водио углавном на подручју данашње Немачке, Аустрије, Чешке и Холандије, делом и на Балтику и у северној Италији. Вођен између протестаната и католика имао је сва својства „конфесионалног рата“ (Gotthard, 2016: 17) Сматра се да је Тридесетогодишњи рат однео између 4 и 12 милиона жртава. Од тог броја у борбама је погинуло око 450 000 људи. Болест и глад однели су највише живота. Процене сугеришу да је током рата чак 20% европске популације страдало, док је у неким, ратом захваћеним, областима број становника опао безмало за 60%.

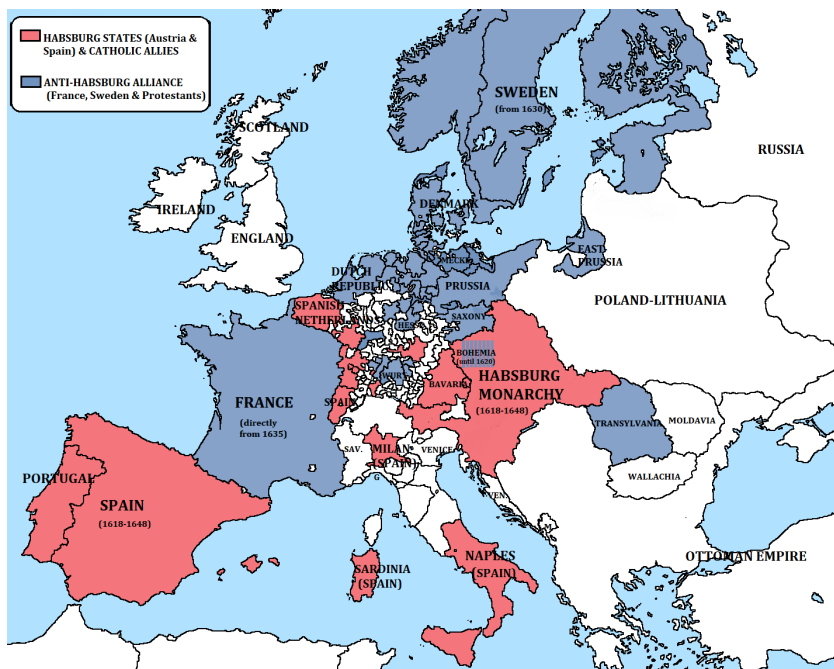
У географском и геополитичком смислу Тридесетогодишњи рат је захватио средиште европског континента од северних обала Медитерана (на потезу: Венето – Русијон) све до источних и јужних обала Балтика (Фински заливи – Литланд) и јужних обала Северног мора (од Литланда до Фландрије). Рат је одпочео тако што су чешки калвинисти, хусити одбацили владарску управу католичког цара из лозе Хабзбург Фердинанда II. Аугсбуршки мир из 1555, изгубио је на ауторитету након намере Фердинанда II да заузда ширење протестантизма на католичке поседе. Ваља имати у виду да су протестанти злоупотребљавали споразумно начело: *Cuius regio eius religio*, и да су ширили верски утицај чак и територијално, на уштрб католика. Од Аугсбурга 1555. до избијања Тридесетогодишњег рата збила су се два важна, нова момента. Један је узлет калвинизма, а други је формирање два нова верско-геополитичка блока: „Протестантска унија“ и „Католички савез“ (Wilson, 2009: 35). Ова два нова

момента знатно ће допринети уласку непомирљивих страна у дуготрајни ратни сукоб који је пустошио Европу пуних тридесет година.

Рат је одпочео 1618. године када је калвинистичко побуњено чешко племство избацило кроз прозор дворца на прашким Храдчанима хабзбуршке канцеларе Фердинанда II. Тако су хусити понизили краља и будућег цара Светог римског царства. Побуњеници су се отворено противили покушају увођења владарског апсолутизма, који је већ загосподарио унитарнијим апсолутистичким монархијама: Француском, Шпанијом и Енглеском. Децентрализовано и верски подељено мултиетничко Свето римско царство грчевито је настојало да парира тада већ моћним апсолутистичким државама на Западу. Из Чешке су потом протерани исусовци (језуите), а католичка краљевска адиминистрација морала је сместа да напусти Праг. (Одмах након што је Фердинанд II крунисан за цара Светог римског царства протестантски побуњеници у Чешкој одузели су му краљевску круну Чешке.) Већ у првом периоду (до 1625.) Тридесетогодишњи рат је добио карактер борбе за превласт између великих континенталних држава на западу европског тла, и у њеном средишту, у тзв. Средњој Европи. Истовремено, рат је захватио и много мањих држава унутар и на ободима Светог Римског Царства. Одвијао се у четири периода: чешко-фалачки рат (1618-1625) – који неки деле на: чешки (до 1621) и фалачки (до 1625); уплитање Данске (1625-1629); интервенцију Шведске (1630-1635) и војно мешање Француске (1635-1648).

Да је сукоб остао изкључиво унутар граница Светог римског царства вероватно би дошло до преваге католичких снага, и сукоб би био решен у корист централне управе католичких монарха, па би се у централној Европи формирала једна нова, снажна, средњоевропска апсолутистичка држава. Међутим, како су младе лутеранске, националне државе са севера Европе, Данска и посебно Шведска, узеле учешћа у рату, стајући на страну протестаната, то је рат добио неизвестан исход. Рат је окончан тек када је Француска ушла у сукоб стајући на страну протестаната и то против Хабзбурга који су вековима били главни геополитички супарници Француске. У геополитичком смислу Француској никако

није одговарала једна снажна, млада апсолутистичка сила на источним границама. Француским Бурбонима посебно су сметала настојања Хабзбурга да родбинско-погодбеним везама завладају Европом, јер су већ тада под својом управом имали велика европска и светска пространства. Истовремено, Тридесетогодишњи рат треба посматрати и као једну од секвенци Осамдесетогодишњег рата који је водила хабзбуршка Шпанија на простору Брабанта и Фландрије против побуњених поморских провинција протестантске Северне Низоземске (Холандије, Зеленда и Фризије). Сукоб између Шпаније и Француске потрајао је још 11 година након Вестфалског мира из 1648. Одредбе Вестфалског мира, пре свега оне о суверенитету и равноправности држава-нација, наредних неколико векова чиниле су темељ међународних односа и модерне дипломатије. Као и Вестфалски мировни уговор, Пиринејски мир између Француске и Шпаније из 1659. представља подпуни тријумф Француске, која је из Тридесетогодишњег рата изашла никада јача и снажнија.

(Мапа 1: *Reddit.com*)

ГЕОПОЛИТИКА ТРИДЕСЕТОГОДИШЊЕГ РАТА

Тридесетогодишњи рат је прошао кроз четири раздобља. Прво раздобље састојало се од две „мини-фазе“ ратовања: *Чешки устанак* (1618-1621) и *Фалачки рат* или „Рат за Палатинат“ (1621-1623). Друго раздобље укључује интервенцију Данске на простор Светог римског царства, и траје од 1625-1629. године. Како је покушај Данске, да преокрене изход рата у корист протестаната, остао безуспешан, то је уследила нова интервенција значајно успешније Шведске у ратном подухвату од 1630. до 1635. године. Коначно, изход ратовања је пресудио тек интервенционизам Француске која је војно подржала Шведску умешаваши се у ратна дешавања 1635. године и то против Хабзбурга. Иако и сама католичка, Француска се из државног разлога (*raison de l'état*) секуларно поставила на страну протестаната.

1. Чешки устанак (1618-1621) и Фалачки рат (1621-1623)

Чешки устанак, осим у Бохемији, одвијао се још и у: Моравској, Шлеској и Лужици, као и у деловима Угарске који нису били под влашћу Османског царства. Већ на самом почетку рата борбе су се пренеле и у „немачке земље“: од Доње Аустрије до горње Рајне; због чега многи аутори устанак виде као почетак првог периода, све до 1625.

Сукоб се убрзо проширио ван чешких земаља на читаву јужну Немачку и Аустрију, јер су Чеси тражећи помоћ успоставили блиске односе са изборном кнежевинам Фалачком на западу Немачке. Фалачка је, иначе, предводила „Протестантску унију“, па је тиме Чешка за себе осигурала поузданог савезника. У Протестантској војној унији нашле су се следеће удеононе кнежевине и земље: Фалачка, Анхалт, Нојбург, Виртенберг, Баден, Хесен-Касел, Бранденбург, Улм, Штрасбург, Нирнберг. Католичку војну лигу чинили су: Баварска, Келн, Мајнц, Трир, Аузбург, Бамберг, Констанц, Пасау, Шпајер, Вормс, Вирцбург. Гесло Католичког савеза гласило је: „За одбрану католичке вере и мир унутар царства“.

Упркос противљењу протестантске Холандије и Енглеске, те католичке Савоје (која је подржавала Протестантску унију

против тежњи Хабзбурга да се прошире и на простор јужно од Швајцарске), Фалачки изборни кнез пристао је да се крунише за краља Чешке (1619.), чиме је директно запосео трон хабзбуршких владара у Чешкој. Ступање фалачког изборника на трон „прашких краљева“ отворило је могућност „Протестантској унији“ да надјача и надгласа „католичку лигу народа и удеоних кнежевина“, и да уместо Хабзбурга за представника Светог римског царства устоличи једног протестанта, што је отворило далекосежне последице по верско-геополитичка дешавања у средишту Европе. Фалачки изборник, али и кнез Саксоније и кнез Брандембурга, под вођством чешког протестантског краља имали би довољно снаге да учине „Велики геополитички обрт“. Стога Католичка лига није ни имала другог избора до да оружјем брани стечена права династије Хабзбург као стожера окупљања католичких интереса у овом делу Европе. Фалачка кнежевина заузимала је специфичан положај на размеђу „шпанских путева“ од Напуљске краљевине до Северног мора, и била је окружена са свих страна католичким удеоним земљама. Међутим, имала је и једну предност: граничила се са Француском, која иако у овом периоду још увек није била на страни „Протестантске уније“, ипак је гајила симпатије према Фалачкој као антихабзбуршкој покрајини. Стога је позиција Палатинске изборне кнежевине била завидна, па су друге протестантске покрајине Светог римског царства у Фалачкој виделе поуздани ослонац. Шпанска копнена војска ударила је на западну, доњу Фалачку из Брабанта и јужне, католичке Низоземске заузевши је. Горњу, источну Фалачку покорила је војска Католичког савеза. Фалачком изборном кнезу одузета је титула, па је његово место припало баварском војводи. Источна или Горња Фалачка укључена је у састав Баварске. Фалачки збачени изборни кнез завршио је у егзилу. Убрзо је владар Светог римског царства распустио „Протестантску унију“.

Католичка лига је, потом, очистила Горњу, а затим и Доњу Аустрију од „протестантских џепова“. Успеси католичке војне алијансе довели су до прекида опасаде Беча, коју су месецима држали хусити-Чеси, махом калвинисти. У повлачењу нису успели да се врате у Праг, јер су их на путу пресреле снаге Католичке лиге. Убрзо потом уследио

је повратак „католичких краљева“ у прашке Храдчане. Уследила је победа противреформације у Бохемији и Моравској, а исусовци су поново запосели места из којих су били протерани. Из Чешке су, коначно, били протерани хусити-калвинисти, а њихова имовина је конфискована.

Од апостолске цркве одметнути кнез Ердeља, калвиниста, Габор Бетлен са својом великом војском више пута објављивао је рат Хабзбурзима запутивши се преко читаве Мађарске у „горњу Угарску“ (данашњу Словачку: Кошице и Пожун). Развоју протестантизма у мађарским земљама, пре свега на „далеком мађарском истоку“, у Ердeљу, доприносила је, већ тада, јака национална свест Мађара, који су у протестантизму видели средство за успешну борбу против Хабзбурга и за изградњу „националне цркве“ и националне самобитности (Рокаи, Ђере, Пал, Касаш, 2002: 226). Успону протестантизма у Мађарској доприносили су и турски завојевачи чија је званична религија, ислам, имала много више разумевања за антиринитарни калвинизам, него за тринитарна учења католика и православаца. Стога су не само протестанти (посебно калвинисти), већ и Јевреји, Јермени и други пронашли прибежиште у „верски толерантном Ердeљу“. Са друге стране, у западном делу Угарске, који је био под Хабзбурзима, до почетка Тридесетогодишњег рата противреформација је узела маха.

2. Уплитање Данске (1625-1629)

Данска је у рат ушла на страни северних немачких покрајина, које су све до једне биле протестантске. На неки начин Данска се поставила као заштитник малих удеоних немачких кнежевина. Данска је рату приступила из неколико важних (гео)политичких интереса: да помогне протестантске земље лутеранске реформације, да спречи оснажене Хабзбурге да Свето римско царство прошире на Балтик и Северено море, да појача свој економски утицај на простор некада престижне „Ханзеатске лиге“ и да се наметне за хегемона у том делу Европе.

За ова геополитичка стремљења Данска је, итекако, имала реална покрића у снази државе (Свијетовић, 2017: 21).

Као прво, Данска је већ поседовала значајне „прекоморске територије“ у Норвешкој, на Исланду и на Гренланду, из којих је црпела огромно богатство. Друго, она је већ у периоду пред Тридесетогодишњи рат веома стабилна краљевина: добро организована и финансијски консолидована. Њој је, евентуално, могла да парира још само Баварска. Као треће, данска моћ се заснивала на наплати обилних ратних репарација које јој је као поражена страна исплаћивала Шведска, као и на наплати пролаза трговачких бродова који су саобраћали Балтиком и Северним морем. Уплив Данске у севернонемачке земље био је тим јачи што је дански краљ био војвода од Холштајна, његов рођени брат главни пастор немачког града Бремена, а сам град Хамбург, као најзначајнија лука Северне Европе, увелико је признавао дански суверенитет (Lockhart, 1996: 57)

Па ипак, немачке протестантске земље финансијски подпуно отворено помагала је једино Холандија, док је Француска, као велики ривал Хабзбурга, то радила тајно, пре свега јер је и сама била заокупљена унутрашњом борбом против хугенота, тог екстремног калвинистичког покрета.

Иако привидно доминантан положај Данске, међутим, није био тако завидан. Данска није могла да рачуна на савез са Шведском, која је водила изцрпљујући рат са Пољско-Литванском унијом за превласт на источном Балтику. Са друге стране, Данска није могла да рачуна на две, територијално највеће протестантске удеоне кнежевине северне Немачке: Саксонију и Бранденбург (Dirlemeier, 1998: 102). Заробљене између балтичко-протестантског савеза на северу и хабзбуршко-католичког на југу, ове две удеоне кнежевине водиле су рачуна да се никоме не замере, па су иако протестантске, водиле политику неутралности (Zagolla, 2007: 17). Уз то, данска пешадија није могла да се пореди са прекаљеном копненом војском Хабзбурга. Дански краљ није ни слутио шта га чека у дубоком копну немачких територија (посебно у северној Саксонији), где су дански официри претрпели два тешка пораза. Понесени наглим успесима католици су ушли у Мекленбург и Померанију, потом су избили на Балтик, па је готово читаво Свето римско царство подпало по католичке владаре. Хабзбурзи су доспели чак и до главног данског полуострва Јитланда (Јиланд), међутим,

пошто нису поседовали значајније поморске снаге посао није приведен крају, па Копенхаген није безусловно капитулирао.

Стога је 1629. подписан Споразум у Либеку, који је предвиђао забрану Данске да се меша у верске сукобе у Царству, у замену за повлачење католичке војске са Јиланда. Након што је Данска одустала од мешања у ратна збивања, протестанти су се нашли у незавидном положају. Хабзбуршки цар Фердинад II доноси „Едикт о реституцији“, који поништава „Аугзбуршки споразум“, од готово век раније, и враћа имовину Католичкој цркви: 2 надбискупије, 16 бискупија и на стотине манастира. Противреформација је овим добила на замаху, и, стекао се утисак, да је реформација не само зауздана, него и коначно побеђена.

3. Интервенција Шведске (1630-1635)

Интереси Шведске да се умеша у ратне сукобе на простору Светог римског царства били су, безмало, идентични са интересима њеног југозападног суседа Данске. Прво, ту је верски интерес „братске протестантске солидарности“. Шведска, као неспорно снажна војна и поморска сила, настојала је да се представи као „заштитница лутеранских и калвинистичких интереса“. Друго, геополитички разлог водио се идејом спречавања продора Хабзбурга на Балтик, чиме би могли бити доведени витални интереси Шведске, која је већ тада господарила балтичким простором. Трећи интерес био је економски, и он се састојао у намери Швеђана да овладају јужним обалама Балтика и да загосподаре протестантским земљама северне Немачке.

Непосредно пре уласка у рат на страну протестаната у Немачкој, 1629. године Шведска је победила Пољску, па је загосподарила источним Балтиком: од Оланда на западу до Финског залива на истоку. Геополитичка доминација Шведске почивала је на неколико важних чињеница. Као прво, Шведска је била победница у рату са Пољском, па је наплаћивала Пољској пролаз трговачких бродова кроз Балтик. Друго, Шведска је овладала свим градовима Балтика, изузев Гдањска и Кенинзберга (данашњи: Калињинград). Као треће, успела је да прибави посебну финансијску подршку

од Холандије и Француске како би одвратила Хабзбурге од продора на Балтик. Већ тада Француска је најавила да би у евентуалном сукобу Шведске са Хабзбурзима могла стати на страну водеће силе Балтика. Швеђани су у рат ушли са једном технолошком иновацијом до тада непознатом у стратегији војевања: лако покретљива артиљерија постала је огромна подршка пешедији. То је омогућило војсци краља Густава Адолфа II да оствари брзо преимућство на бојном пољу. Овај краљ се већ 1630. искрцао на јужне обале Балтика, и кренуо у војну по читавој Немачкој. Швеђани су низали победе. Међутим, пад Магденбурга 1631. године у католичке руке определио је, до тада неутралне, Саксонију и Бранденбург да приђу протестантском савезу који је предводила Шведска. Сада оснажени савез свих протестантских кнежевина Немачке са Шведском довео је до уласка шведско-немачких, протестантских трупа у престоницу Баварске, Минхен. Серија шведских победа заустављена је тек пошто је великом католичком војсковођи Валенштајну поново поверено вођење трупама Светог римског царства. У бици код Лицена 1632. године гине шведски краљ Густав. Швеђани након губитка свог великог војсковође постају деморалисани, и онда креће серија Валенштајнових победа. Ипак, напори Валенштајна да склапањем сепаратних споразума са умереним протестантским кнежевима издејствује јединствену немачку војску не наилазе на разумевање цара. Валенштајн бива уклоњен, а 1635. Хабзбурзи склапају мировни уговор са немачким протестантима у Прагу.

Последица прашког мировног уговора је одлагање реституције за четрдесет година, па је верски карактер Тридесетогодишњег рата изгубио на замаху. Прашки уговор дефинисао је да је свим кнежевинама на територији Светог римског царства забрањено да ступају у војне савезе са државама ван царства, али и да праве верске савезе међу кнежевинама (чиме је распуштена и Католичка лига). Истовремено, успостављена је јединствена војска Светог римског царства, из чијег су командног састава изузете једино команде војски Саксоније и Баварске. Коначно, цар је понудио амнестију свим побуњеницима који су од уласка Шведске у рат устали против царства.

4. Упад Француске (1635-1648)

Француска је дуго одгађала да објави рат Светом римском царству, и у њега је ушла тек 1635. године, када је постало очигледно да Шведска не може присилити цара на капитулацију (Grimm, 1941: 30). Чину објаве рата предходио је нови споразум између Француске и Шведске којим се Шведска обавезала да неће у Немачкој подпаљивати верске сукобе и да неће подстрекавати протестанте на католике, већ да ће ратним операцијама слабити позицију династије Хабзбург.

Геополитички интерес Француске трагао је за начинима слабљења два главна политичка ривала: Светог римског царства и Шпаније. Стога је Француска окупила верски непринципијелну коалицију земаља: протестантску Холандију и католичке: Савоју, Мантову и Венецију. Након што је Француска зауставила шпанску Низоземску у Шампањи, рат је вођен у Фландрији, и у немачким земљама, и то са променљивим успехом. Шпанија се закупила унутрашњим проблемима: избиле су побуне у Португалији и Каталонији, па је Француска узела интензивније учешће у ратним операцијама на територији Светог римског царства. Ово је одмах омогућило успехе француске војске у Немачкој. Француска је победила баварску војску 1644. године, а Швеђани Хабзбурге у Чешкој 1645, па је ток рата битно измењен (Charvériat, 1883: 30).

Ипак, након узимања војног учешћа Француске цар Светог римског царства настојао је да што пре постигне примирје и оствари трајнији мир, како се царство не би нашло у још неповољнијем положају, и постало подпуно зависно од воље Шведске и Француске. Затражен је частан излаз из ситуације у тренутку док се ситуација на терену још увек преламала.

Најпре је подписан тзв. „Шпански мир“ почетком 1648. године између Шпаније и Холандије, чиме је окончан „Осмдесетогодишњи рат“ (1568-1648). Окончање овог рата оснажило је везе Холандије и Енглеске и утврдило „бастион протестантизма на Северном мору“. Исте године подписана су још два мировна споразума: између Светог римског царства и Француске у Минстеру, и Светог римског царства и Шведске у Оснабрику. Овим су створени услови за одржање

„прве међународне мировне конференције у свету“, чије су мировне поставке постале основа регулисања међународних односа и у наредна три века.

5. Вестфалски мировни споразум (1648)

Мир је био утемељен на четири начела:

1. Суверенитет међу државама-нацијама уз фундаментално право на самоопредељење;
2. Правна једнакост међу државама-нацијама;
3. Обавезујући међународни уговори међу државама, тзв. „Везујући уговори“;
4. Немешање једних у унутрашња питања других држава (Oslander, 2001: 251)

Последице Вестфалског мировног уговора биле су:

– Француска је своју територију проширила на: Алзас, Мец, Тул и Верден. Као гарант мира она је добила глас у немачком Рајхстагу. После ових дешавања бурбонска Француска постала је водећа сила у Европи.

– Друга сила победница, Шведска, проширила се на: Западну Померанију, Бремен, Визмар и Шћећин. Добила је и контролу над ушћем река Одре и Лабје. Такође, као једна од сила победница стекла је право гласа у Рајхстагу Светог римског царства.

– Холандија је стекла независност (на рачун шпанских Хабзбурга).

– Независност је стекла и Швајцарска (у овом случају, на рачун аустријског огранка те династије) (Mainsen, 2014: 107).

– Владари кнежевина у Светом Римском Царству поново су стекли право да оптирају за веру на својој територији: „Чија земља његова и вера“ – повратак Аугзбуршком начелу: *Cuius regio, eius religio*.

– Калвинизам је признат као службена вера.

– Бранденбург се проширио на Источну Померанију, Магдебург и Халберштат.

– Година 1624. узета је као полазна година у међусобном разграничењу између грофовија и војводства у Светом римском царству;

– Баварска се територијално проширила на Горњи Палатинат.

– Западна Фалачка или Палатинат поново постаје независна кнежевина са протестантским владаром.

– Свето Римско Царство дезинтегрисано је из лабаве Државне заједнице у још лабавији конфедерални савез. У таквом државном уређењу кнежевине (а њих је било преко 350!) могле су да воде подпуно самосталну политику, уз два важна „спољна ограничења“: нису могле да склапају међународне уговоре и нису могле да објављују рат, па је Самуел Пуфендорф Свето римско царство дефинисао као: „правно чудовиште“ (Schröder, 1999: 961-983).

СРБИ У ВИХОРУ ГЕОПОЛИТИКЕ ТРИДЕСЕТОГОДИШЊЕГ РАТА

До сада није озбиљно разматрана геополитика православних народа у Тридесетогодишњем рату. Православни народи, смештени на рубовима ових ратних дешавања, нису били директно увучени у ратна збивања која су одредила судбину западноевропских народа за дуги низ година. Па ипак, на основу оскудне грађе, можемо извести одређене налазе и закључке у вези са учешћем православних народа у Тридесетогодишњем рату.

Управо у периоду краја XVI и прве половине XVII века посебно се истицала верска фигура патријарха александријског и цариградског Кирила Лукариса. Овај ерудита, и надасве занимљив човек, прошао је готово читаву учену Европу тога доба: школовао се у Венецији и Падови, да би потом студије окончао у Витенбергу и Женеви. У морално-ригидним протестантским заједницама које је походио Лукарис је видео узор друштвеног аскетизам, па се са великом страшћу напајао калвинистичким учењем. Посебну је одбојност гајио према исусовацима, противреформацији и њеном духу (Радосављевић, 2007: 53). Већ крајем XVI века, као млади теолог, предводио је побуну против унијаћења у западним областима данашње Украјине и Белорусије. Ово животно искуство определиће трајно његов однос према католичкој цивилизацији. Током свог патријархата слао је

младе полазнике богословије на дошколавање у протестантске центре у Енглеској, Холандији и Швајцарској. Настојао је да изгради мостове сарадње између протестантског света и православних, посебно у духу отпора противреформацији.

Својим понашањем Лукарис је изазивао „геополитичку судбину“. У настојању да мења свет око себе, он се уплео у геополитичке игре, али се, као повратни ефекат, и геополитика поиграла њиме. Тако су стране амбасаде, још у оно доба, имале пресудан утицај на „васељенска кадрирања“ у отоманској Турској. Свето римско царство и Француска утицале су да турска Porta Лукариса више пута склања са престижне позиције главне фигуре православних хришћана, али су потом утицаји Енглеске, Шведске и Холандије чак четири пута доводили до повратка Лукариса на трон цариградских патријарха. Двдесетих година XVII века један од Лукарисових студената, који је живео у Женеви, пронашао је Лукарисово дело „Вероисповедање“. Ова студија препуна је протестантских и калвинистичких учења и доктрина, попут: *Sola fidae* (спасење вером, а не делима), свега две Свете тајне (крштење и причест), одбацивање икона као идолатрије, чак и учење о предодређењу (*predestinatio*)...

Тек по смрти Лукариса сазван је васељенски сабор у молдавском граду Јашију (данашња Румунија), где су сва неправославна учења одбачена, па и Лукарисова гледишта која су била и остала под снажним утицајем калвинизма. У част потврде снаге православне вере у Јаши су потом пренете мошти Свете Петке.

Треба имати у виду да се, у време непосредно пре и након Тридесетогодињег рата, српски народ нашао дубоко под османском окупационом влашћу, и да је био на рубу свих најважнијих европских дешавања. Ипак, један део Срби, не тако бројан, али са запаженом улогом, био је учесник геополитичких збивања током Тридесетогодишег сукоба у Светом римском царству, и око њега. Срби преко Саве и Дунава су се у време велике турске експанзије у Панонији налазили у више пашалука.

У полувазалној кнежевини Ердељ, Срби су били бројна мањина. Ту су Срби играли значајнију улогу одабравши страну ердељског кнеза Габора Бетлена, који је предводио

протестанте против мађарских вазала хабзбуршког племства. Најистакнутији српски првак Дели-Марко или Марко Сегединац је, заједно са саборцима: Ђорђем Рацом Сланкаменцом, Савом Темишварцем и Старином Новаком, предводио борбу Срба против Турака у панонској низији (Поповић, 1957: 188). Потом је стао на страну Матије, брата хабзбуршког цара Рудолфа II, па се након повлачења склонио у Ердељ, код протестантског кнеза Габора Бетлена (Колунџија, 2008: 251). Тамо је дочекао Тридесетогодишњи рат и учествовао у мисијама „ослобођења Мађара од хабзбуршког вазалства“. Уживао је велико Бетленово поверење, па се 1619. нашао на прашком двору, где је пренео поруку ердељских протестаната хуситским побуњеницима. Дели-Марко је послао поруку ердељске властеле чешким побуњеницима да збаце јарам Хабзбурга, што су ови радо дочекали (Ивић, 1929: 243-248). Потом су Чеси преко Дели-Марка послали поруку Бетлену да ослободи мађарске земље и да уђе са својом војском у Пожун (Братиславу), те да ослободи царски град Беч. У походу ердељске властеле на западне мађарске земље и престони Пожун учествовао је и један Србин, Аврам Рац, који је командовао једним крилом ердељске армије. Дели-Марко је у новој мисији Чесима пренео подршку Бетлена и гаранције турске Порте да Пољска неће ударити на Чехе, без обзира на обавезе које је Пољска имала спрема католичког савеза. Уз то Дели-Марко је обавестио Чехе и да је Бетлен изабран за мађарског „краља-ујединитеља“, и да је Ердељ отворено и нескривено приступио „Протестантској унији“. На ратној страни Габора Бетлена нашао се још један Србин, командант Михајло Рац.

Било је Срба који су у борби у том делу средње Европе пристали на страну „Католичке лиге“ и Хабзбурга. Међу њима посебно се истиче име Петра Бакића, потомка чувеног борца против Турака у Панонији, Павла Бакића (Ивић, 1941: 13). Стасит растом, Петар Бакић, важио је за изразито храброг, племенитог и одважног витеза. Он је у толикој мери сметао протестантској побуњеничкој војсци ердељског кнеза, да је Бетлен преклињао своје великаше да Бакића намаме не би ли га утамничили. О херојству Бакића, и његовим победама над протестантима, сковане су легенде које су стигле чак до бечког двора.

За разлику од Ердеља где су, од 60-тих година XVI века, све вероисповести стекле статус службених, или су попут православља толерисане, стање у војној Крајини било је сасвим другачије. У аустријским земљама карловачког и varaždinskog генералата Срби су уживали царску подршку по питању очувања непокретне имовине спрам хрватског племства, али не и у вези слободног исповедања православне вере. Они су између избора да живе у оваквом стању или да се оду у босански пашалук изабрали да остану и да пруже допринос борби против Турака.

Почетак „Кандијског рата“ за Крит (1645-1699) између Турске и Венеције под крај Тридесетогодишег рата (1645) обележило је масовно опредељивања Срба на страну Венеције. Упркос губитка Крита Млетачка је стекла одређене територијалне уступке на рачун Османског царства управо на простору северне Далмације, где су Срби били већина, и у приморској Србији: у Грбљу и Паштровићима.

(Мапа 2, <https://i.imgur.com/Im20xdq.png>)

ЗАКЉУЧАК

О Тридестогодишњем рату, овде је било речи не као о неспорној историјској чињеници, већ као о феномену верске, сакралне геополитике. Рат се првенствено одвијао

између католика и протестаната. Иако у основи верски, рат је представљао и сукоб великих владарских кућа: Хабзбурга, Бурбона, Васа... Последња фаза рата надишла је верску геополитику и произвела нове односе снага у међународним односима међу апсолутним монархијама. „Вестфалска мировна логика“, формирана 1648. године, потрајала је све до краја Другог светског рата. Тридесетогодишњи рат завршен је нерешеним изходом. Ипак, рат је донео неколико важних промена: коначно је заснован суверенитет држава, Француска је постала најмоћнија сила Европе, зачиње се таласократска Атлантска суперструктура Енглеске, Холандије и Француске насупротив копненим силама у опадању Шпаније и још разједињенијег Светог римског царства, католичке позиције слабе на уштрб протестаната и секуларизма-у-надирању, скандинавске земље покуравају читав Балтик... Ако се изузму земље у којима је српски народ под Османским царством, истакнуте српске политичке вође у Тридесетогодишњем рату геополитички се опредељује сходно господарима којима служе. Тако су Срби у Ердељу (Трансилванија) спорадично и отворено били на страни протестантског кнеза Габора Бетлена против Хабзбурга, али су зато Срби у Крајинама на страни аустријског цара војевали по читавом Светом римском царству. У приморју, након „Кандијског рата“ за грчко острво Крит, проширење Венеције на штету Османског царства ојачало је позицију Срба у Далмацији. Срби су на овом простору уживали пуну аутономију.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Charvériat, Émile (1883). *La Bataille de Fribourg*, 3-5 août 1644. Lyon: Imprimerie Pitrat Aine
- Cvjetović, Dario (2017). *Hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu*. Osijek: Studij povjesti i pedagogije.
- Dirlmeier, Ulf (1998). *Povijest Njemačke*. Zagreb: Barabat.
- Gotthard, Axel (2016). *Der Dreißigjährige Krieg – Eine Einführung*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.
- Grimm, Friedrich (1941). *Le testament politique de Richelieu*. Paris: Flammarion.

- Lockhart, Paul Douglas (1996). *Denmark in the Thirty Years' War, 1618-1648 – King Christian IV and the Decline of the Oldenburg State*. Selinsgrove: Susquehanna University Press.
- Mainsen, Tomas (2014). *Istorija Švajcarske*. Beograd: Albatros Plus.
- Osiander, Andreas (2001). „Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth“. *International Organization*. Vol. 55. № 2 (Spring): 251-287. Cambridge University Press.
- Schröder, Peter (1999). „The Constitution of the Holy Roman Empire after 1648 – Samuel Pufendorf's Assessment in His Monzambano“. *The Historical Journal*. Vol. 42, No. 4: 961-983. Cambridge University Press.
- Zagolla, Robert (2007). *Sachsen – eine kleine Geschichte*. Sächsische Landeszentrale für politische Bildung
- Wilson, Peter (2009). *Europe's Tragedy – A History of the Thirty Years War*. London: Penguin Group, 2009.
- Ивић, Алекса (1929). *Историја Срба у Војводини – од најстаријих времена до оснивања Потиско-Поморишке границе 1703*. Нови Сад.
- Ивић, Алекса. „Романтична љубав Петра Бакића и Сузане Форгач“. *Време*. Београд: 5. јануар 1941.
- Колунџија, Зоран (2008). *Војводина – од најстаријих времена до Велике сеобе*. Нови Сад: Прометеј.
- Поповић, Душан (1957). *Срби у Војводини – од најстаријих времена до карловачког мира 1699*. Нови Сад: Матица српска.
- Радосављевић, Недељко (2007). *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831. (управа Васељенске патријаршије)*. Књига 53. Београд: Историјски институт
- Рокаи, Петер. Ђере, Золтан. Пал, Тибор. Касаш, Александар (2002). *Историја Мађара*. Београд: Клио.

**Vladan Stankovic
Vladimir Spićanovic**

GEOPOLITICS OF THE THIRTY YEAR WAR AND AND SERBS IN IT

The Thirty Years' War was discussed here not as an indisputable historical fact, but as a phenomenon of religious geopolitics. The war took place primarily between Catholics and Protestants. Although basically a religious war, it also represented a conflict between the great ruling houses: the Habsburgs, the Bourbons, the Vase... The last phase of the war surpassed religious geopolitics and produced new power relations in international relations among absolute monarchies. The „Westphalian peace logic“, formed in 1648, lasted until the end of the Second World War. The Thirty Years' War ended in a draw. However, it brought several important changes: the sovereignty of the states was finally established, France became the most powerful power in Europe, the thalassocratic Atlantic superstructure of England, Holland and France was spiced up against the declining ground forces of Spain and the even more divided Holy Roman Empire, Catholic positions are weak at the expense of Protestants and secularism-in-invasion, Scandinavian countries conquer the entire Baltic... With the exception of countries where the Serbian people are under the Ottoman Empire, prominent Serbian political leaders in the Thirty Years' War geopolitically decide according to the masters they serve. Thus, the Serbs in Erdély (Transylvania) sporadically and openly sided with the Protestant prince Gabor Betlen against the Habsburgs, but the Serbs in Krajina fought on the side of the Austrian emperor throughout the Holy Roman Empire. On the Mediterranean coast, after the Cretan War (1645-1669), the expansion of Venice to the detriment of the Ottoman Empire strengthened the Serbian position in Dalmatia. Serbs enjoyed full autonomy in this area.

Keywords: Thirty Years' War, sacral geopolitics, religion, Holy Roman Empire, Peace of Westphalia, Serbs.

* Овај рад је примљен 21. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембр 2021.године.

*Ђуња Величковић**

Универзитет у Нишу, Иновациони центар

ЗНАЧАЈ ЕЛИТИСТИЧКО-МЕРИТОКРАТСКЕ ТЕОРИЈЕ НЕЈЕДНАКОСТИ ЗА РАЗУМЕВАЊЕ СТРУКТУРЕ И ДИНАМИКЕ ДРУШТВА *

Сажетак

У ери глобализације и наступајућег „друштва знања“ обнавља се значај елитистичких и меритократских теорија, како у економији, тако и у култури и у политици. На фону успона неолиберализма у последњих тридесет година у савременој литератури обновљено је интересовање за елитистичке теорије. Оне изражавају „дух времена“ али и интерес меритократске класе и интелектуалне буржоазије у савремености. У академском свету образовања индекс ових процеса демонстрирају науке о менаџменту и експанзија мисије менаџера у савременој подели рада и корпоративне моћи. У раду се даје преглед елитистичко-меритократских гледишта (у распону од Парета, Михелса до Шумпетера, Милса и Аталија) и чини покушај да се објасне социјални и културни корени ових теорија и улога елита као актера у историјским променама и савремености.

Кључне речи: Корени елитизма, успон меритократије, савремени развој, улога интелектуалних елита, неједнакост у образовању.

* velickovicdunja@gmail.com

* Рад је настао у оквиру Пројекта који у 2021. години реализује Иновациони центар Универзитета у Нишу: 451-03-9/2021-14/ 200371.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ: О НАУЧНОМ И ДРУШТВЕНОМ ЗНАЧАЈУ ТЕОРИЈА ЕЛИТА

Живимо у савремености која је све више захваћена процесима глобализације али и плурализације друштвеног света: од онтологије до гносеологије. У овом контексту напуштају се догматски концепти и искључивости на плану теорије. За разумевање нових слојева настајуће реалности у свету неопходан нам је холистички, плуралистички и мултидисциплинаран приступ. На овом фону обнавља се вредност неких теорија из историје социјалних, политичких и социолошких теорија. Такав је случај и са теоријом елита.

Оваква појава све већег интересовања за улогу елита, узрокована је не само научно-теоријским разлозима већ и друштвено-структурним у савремености. А пре свега, потребом разумевања природе настанка нових друштвених актера у савременом друштву које, упркос бројним противуречностима и конфликтима, постаје отворено и плуралистичко.

Научно-технолошка и информатичка револуција, глобализација и транзиција, као процеси, избацили су у први план улогу нових елита као актера друштвених промена. То нису више искључиво друштвене класе и политичке елите (политократија), већ и технократија, корпоратија и сцијентократија (елите знања: истраживачи, таленти, иноватори...), чија улога све више расте у настајећем „друштву знања“ (П. Дракер).

У вези с тим у корпусу савремених друштвених наука формирају се бројне дисциплине: од политикологије елита, преко социологије и психологије елита, културологије елита, до елитологије образовања и елитопедагогије. Такође, формира се и елитологија, као трансдисциплинарна наука, која мултидисциплинарно истражује комплексан феномен елита и њихову улогу у савременом друштву.

У раду чинимо напор да укажемо како на теоријску интерпретацију улога елита, тако и на друштвени значај њихове улоге као развојног актера у савремености за разумевање социјалне динамике савременог друштва.

ОСВРТ НА ЗНАЧАЈ ЕЛИТИСТИЧКО-МЕРИТОКРАТСКЕ ТЕОРИЈЕ НЕЈЕДНАКОСТИ

Иако све велике идеје у области историје социјалних теорија налазе своје пионире и праузоре у античкој социјалној филозофији, па тако и идеја о *улози елита у друштву* и историји, може се ипак рећи да потпуније обликовање овог концепта настаје у новој ери.

Насупрот концепту о улози класа и маса у стварању историје, теоретичари *елитизма* истичу улогу елита у друштвеним променама као одлучујућег актера. У различитим областима друштвеног живота, од економије, друштва, политике и културе. Већина ових теоретичара, без обзира да ли следе конзервативну или либерално-демократску оријентацију у теорији елита, мање или више, како истиче *Роберт Нисбет* у својој студији *Социолошка традиција* сматра да су класе као социолошки контекст мртве (Nisbett 1973, 216), те да се савремени теоретичари служе све више новим концептом елита.

Протагонисти *елитистичке теорије* сматрају да се у друштвеној структури могу диференцирати елите и масе. Елите су активни чиниоци друштвених промена, док су масе пасивни, само следбеници елита и вођа у историјским збивањима. Истраживања истичу снажан утицај макијавелистичке теорије у заснивању теорије елита и њихове улоге у друштвеним променама. Ваља, међутим, истаћи да ови различити концепти (масе, класе и елите) имају различиту теоријско-методолошку, аналитичку, употребну моћ у друштвеним наукама, у *анализи друштвене структуре*, чија се комплексна природа различито одгонета и објашњава. У том смислу, истраживачи сматрају да елитистичка теорија представља у концептуалном смислу даљу доградњу стратификацијског концепта, јер омогућава диференцирани приступ у изучавању структуре друштва, њено посматрање као слојевитог феномена и изражавање стваралачких потенцијала друштвених група у друштвеним променама. Стога ови истраживачи истичу потребу концепата (класног, стратификационог и елитистичког) у емпиријским истраживањима друштвене структуре и неједнакости.

Вилфредо Парето (1848-1923), италијански економиста и социолог, у својим делима *Опита социологија* и *Човек и друштво*, полази од тезе да је кружно кретање елита основни закон друштвеног развоја, а историја није ништа друго него гробље аристократије. По њему, становништво једног друштва се дели на нижи слој – масу и виши слој – елиту. Елита се потом дели на владајућу – политичку и невладајућу – елиту духа. Свако друштво се диференцира и поларизује на елиту и масу, услед квалитативних и психолошких разлика које постоје у људима у физичком, интелектуалном и моралном погледу.

По Парету, свака владајућа елита се, уколико се не обнавља, изрођава након извесног времена и постаје неспособна да влада. Када се елита затвори, она постаје неспособна да влада, почиње да се ослања на медиокритете, настаје криза система владања и његовог слома, путем силе коју употребљава контраелита, која се формира из супериорних појединаца унутар потлачене класе.

Према Парету, на власти се непрестано смењују две врсте људи: лисице и лавови. Ова врста поделе подсећа на макијавелистичку поделу. Друштвени системи се могу класификовати према врстама елита на власти у динамичне и нестабилне системе, где владају спекултаивне елите и стабилне и статичне, где владају рентијери елите.

Интелигенција, у Паретовој теорији, може доћи на власт, али је најмање способна да влада. Она је пример тзв. негативне елите, док су европски интелектуалци најгори управљачи. (Paretto 1935, 229) Парето је сматрао да су масе и класе неспособне да владају и да та привилегија припада елитама. Јаки увек намећу своју доминацију слабима. Односи владајућих елита и масе остаће неизмењени и у социјализму. Због оваквог нихилистичког и конзервативног става о неспособности маса да владају и да та привилегија припада аристократској елити, неки су аутори сматрали парета за *Карла Маркса фашизма!*

У традицију конзервативног елитизма спада и учење *Гаетана Моска (1856-1941)*, такође италијанског теоретичара, који је тврдио да ће моћ, без обзира на облик владавине, увек бити у рукама мањине. Моске је увиђао парадокс да мањине,

које су организоване, управљају већином. Он је сматрао да ће и социјалистичке државе постати антидемократске, са олигархијском владавином. Његове идеје су утицале и на *Роберта Михелса*, (1876-1936) који је истраживао процесе олигархизације/бирокупације у политичком и синдикалном животу. Наиме, Михелс сматра да је формирање олигархије гвоздени закон, коме подлеже свака организација, те да се тако стварају односи неједнакости између вођства и чланства, управљача и грађана. Михелс сматра да је тежња ка олигархизацији историјска нужност, железни закон историје, који нису успела да избегну ни најдемократскија друштва. „Ко каже организација, у ствари каже олигархија.“ (Михелс 1990, 401) Михелс сматра да је демократија само један идеал, али који неће никада бити остварен. У стварности, друштвом владају олигархијске елите. Михелс је социолошки анализирао праксу организовања и деловања Социјалдемократске партија Немачке, указујући на примере њене олигархизације. Бирајући своје вође, радници стварају своје господаре, док су масе неспособне да конституишу своје елите.

Шпански теоретичар *Ортегаи Гасет* такође развија елитистичке погледе. Иако у свом делу *Побуна маса* пише да је наша епоха – епоха силаза и пада јер је свет ушао у еру побуна маса; сматрао је да се Европа враћа натраг, јер је побуна маса у ствари „вертикална провала варварства“. Друштво за Гасета представља динамичко јединство мањине и маса. Појединац припада маси или елити. Елите владају друштвом. Основна подела у друштву по њему није подела на друштвене класе, него подела на елиту и масу. Маса и постоји зато да њоме управљају, где елита организује и заступа њене интересе. И док је живот маса тром, непокретан и неповезан; живот елите је испуњен одговорношћу према позиву и мисији. Овај аутор сматра да, као што у друштву постоји неједнакост између елите и масе, тако и у свету сви народи нису и не могу бити једнаки. Он сматра да мали народи нису сазрели ни одрасли, стога су спремни или да имитирају велике народе или да се са другим народима дигну против великих народа – стваралаца елите људског рода. Народи-маса сматрају да је преживео постојећи систем културе, што чини основу

европске цивилизације, али сами нису способни створити нову културу. Дошло је време побуне маса, будућност Европе је неизвесна!

Џејмс Бернхам (1905-0987), у својим делима *Менаџерска револуција* (1941) и *Макијавелисти* (1943) сматра да живимо у добу прелаза из капиталистичког у менаџерско друштво, да у савременом индустријском друштву долази до одвајања приватног власништва од управљања. Уместо капиталиста, нова владајућа класа постају менаџери, који обављају функцију организовања и руковођења производњом. Менаџерска револуција омогућује да менаџери преузму економску моћ из руку капиталистичких власника и тиме преобликују цели друштвени систем. Овај теоретичар сматра да савремене промене доводе до смене у начину владања, те да менаџери и технологија потискују бирократију и политократију. И овај аутор, као представник конзервативне теорије елита, на историју и друштво је гледао са становишта борбе за власт. Будућност развоја привреде и друштва видео је у владавини професионалних менаџера. Џејмс Бернхам је од бившег троцкисте еволуирао у теоретичара менаџерског суперколонијализма.

У савремености, менаџерске структуре су у успону и њихово учешће се проширило од привреде и на бројне друге делатности. Социолози о њима пишу као посебном слоју који се налази на врху или близу врха класне структуре савременог друштва. Енглески социолог *Ј. Голдхорт* је њих уврстио у делове услужних класа, а *Жак Атали* је о њима писао као о *хипер-класи*, која, поред високих прихода има и све већи углед, професионалну и социјалну мобилност у условима успона транснационалних корпорација у ери глобализације.

У савременој социолошкој литератури све се више пише о успону *меритократије*, као елите најспособнијих. Њени припадници свој друштвени положај у професионалној и социјалној структури попуњавају на основу заслуга дефинисаних уз помоћ универзалних критеријума постигнућа, а не прописаних критеријума, као што су године старости, пол и наслеђена добра.¹

1 *Rečnik sociologije*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2008, 207.

Насупрот класичној конзервативној теорији елита, чији су представници сматрали да је већина неспособна да влада те да та привилегија припада мањини (елити), *грађански либерали и либерално-демократски теоретичари елита* тражили су формулу компромиса између теорије елита и парламентарне демократије, чиме су желели помирити принцип елитизма и принцип једнакости. (Жуборнић 1975, 51) У ове теоретичаре, између осталог, спадају Карл Манхајм и Јозеф Шумпетер.

Социолог *Карл Манхајм* (1893-1947), који се претежно бавио проблемима из социологије сазнања, такође је истраживао и *улогу елита у друштвеном развоју*. У раној фази свог развоја, Манхајм је у делу *Демократија и утопија* повезивао теорију елита с фашизмом. У делу *Човек и друштво у доба преображаја*, он истражује формирање елите у либералном друштву, настојећи да ову теорију повеже са принципима грађанске демократије и разради концепт о „демократској елити.“

Манхајм сматра да у 20. веку број елита стално расте, те да је та тенденција повезана са развојем либералног друштва које се све више демократизује.. Демократске елите у индустријском друштву су израз губитка ексклузивности, оне су све више отворене групе. Њихова селекција се не врши на основу крви или власништва, него на темељу учинка. То омогућује да најспособнији, на основу знања и учинка продиру у сфере елитних кругова, што структуру индустријског друштва чини динамичном и отвореном. На тај начин, врши се промена традиционалних критеријма регрутовања елите и уносе елементи демократичности у систем избора и унутрашњег састава елита. Овај процес трансформације све више доводи до смањења и изједначавања раздаљине елита и маса. Манхајм сматра да развој масовног индустријског друштва води од класног система ка систему елита; од друштва у коме доминирају класне неједнакости (својина и хијерархија) ка друштву које се заснива на личним заслугама и достигнућима. Будућност света, Манхајм види у индустријском друштву и либералној демократији, у новом облику „планирања за слободу“ као синтези демократске одговорности и рационалног планирања.

Јозеф Шумпетер, (1883-1950) аустријски економиста, попут Манхајма, има сличне погледе на однос елите и демократије. И он, у делу *Капитализам, социјализам и демократија*, одбацује класичну дефиницију демократије као владавине народа. Уместо владе од стране народа, он сматра да је реално заступати став о влади за народ. Уместо илузије како се политичке странке боре за унапређење јавног добра, Шумпетер сматра да је демократија само „демократска метода“ како да се на уставан начин дође до политичких одлука, помоћу којих појединци добијају овлашћења да доносе одлуке конкурентском борбом за стицање гласова народа. Када су грађани – бирали и једном изабрали – онда је политичка делатност искључива брига политичара, а не бирача. Ту Шумпетер елиту политичара супротставља маси бирача, остајући у оквиру концепта либералне демократије и парламентаризма, коју упоређује са конкурентском борбом предузетника и трговаца на тржишту.

И као што у привредном животу следи начело конкуренције, тако и у систему либералне политичке демократије, Шумпетер афирмише ово начело, препуштајући политику политичарима, а експропријацију политичких права гласача својеврсним изразом „поделе рада“, у условима професионализације политике, која постаје професија и позив. Шумпетер и овде уводи категорије из света тржишне конкуренције: појам елитистичких способности, демагошке и „креативне деструкције“ у борби за освајање и опстајање на власти.

Међу теоретичаре елите спада и амерички социолог *Рајт Милс (1916-1962)*. Но, његова теорија елите и моћи не уклапа се ни у конзервативну ни у „демократску“ теорију елите. Критичка истраживања америчког друштва (*Елита власти, Бели оковратник, Знање и моћ, Социолошка имагинација, Нови људи моћи*), овог истраживача сврставају у ред представника новог таласа критичке теорије друштва и радикалне социологије, који га приближавају неомарксизму, иако он није био марксиста.

Залажући се за нову социологију, која ће бити радикална и еманципаторска, која ће у истраживачком погледу бити комапаративно-историјска, а у погледу обима светска, а

по садржају епохална, Милс је истицао значај категорије друштвених структура за досезање оног квалитета духа које он назива *социолошка имагинација*, под којим је подразумевао способност и такав квалитет духа који, како изгледа, још у највећој мери ставља у изглед могућност разумевања скривене реалности сопствене личности у вези са крупним друштвеним реалностима, тј. повезивања личних/локалних проблема са јавним проблемима друштвене структуре. (Милс 1964, 20) Притом је Милс био свестан да се у савремености ниједан озбиљан социолошки проблем не може изучавати искључиво унутар националних граница.

Руководећи се основним вредностима као што су истина, разум и слобода, Милс је критички и ангажовано дефинисао основни задатак социолога: *скинути образину лажне свести о нашем времену, истраживање и демистификовање стварности*. Управо полазећи од тако схваћене улоге социолога, Милс је анализирао структуру америчког друштва. У свом делу *Елита власти*, користећи се категоријом моћи, као мрежом утицаја појединаца и група у процесима одлучивања, која извире из њиховог друштвеног положаја, Милс је анализирао три врсте елита у америчком друштву: економску, политичку и војну, које чине владајући врх у глобалном америчком друштву, чиме је објаснио структуру моћи у САД као хијерархијски поредак елита у различитим подручјима, њихове одреднице, сукобе и прожимања њихове моћи. У *Белом оковратнику* Милс анализира припаднике средње класе, а у *Новим људима* пише о синдикалним вођама у САД.

Иако је одбацивао идеју класне борбе, Милс је користећи категорије елите и друштвене моћи, својом социолошком анализом дао велики допринос разумевању друштвених односа и неједнакости у америчком друштву. Пружио нам је слику о специфичном распореду друштвених снага и улози елита моћи у САД. Његова анализа открила је друго лице Америке у националним и светским оквирима, са бројним видовима сегрегације и маргинализације друштвених група и ратне привреде/геополитике ресурса и неоколонијализма у међународним односима.

Милс је у интелектуалцима и либералној јавности видео актере демократизације друштва, дубоко верујући у

идеале хуманизма и еманципације. Као социолог, истраживач и као ангажовани интелектуалац, Милс је отворено иступао против лицемерја, неједнакости и неправде у САД и против империјализма и рата, као официјелне спољне политике своје земље.

Његово социолошко дело постаће узор бројним носиоцима ове професије и позива, показујући да се у друштвено-хуманистичким наукама, истраживање истине не сме раздвојити од трагања и борбе за путевима Доброте и Еманципације (И. Волерстин).

О УЛОЗИ ЕЛИТА У ЕРИ НАУЧНО-ТЕХНИЧКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ И ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

Дуго је у социјалној и политичкој теорији владао мит о класама и класној борби (К. Маркс) и улози великих личности/вођа/хероја (Т. Карлајл) као актерима историје. Савремена историја демистификовала је стварност и открила нам да нема привилегованих актера као архитеката друштвено-историјских процеса. Она, све више, демантује да ту улогу у савремености могу играти и политичке партије.

У новом контексту, научно-технолошке револуције, настанка постиндустријске цивилизације и друштва знања, поново се обнавља и реактуелизује улога елита као актера друштвених промена. У другој половини XX века на фону успона нових технологија трећег развојно-цивилизацијског таласа (А. Тофлер), када наука постаје интегрални део производних снага, кључни фактор модернизације развоја друштва, све се више пише о успону средњих слојева и елита у друштву. У први план се истиче улога елита знања (савремене сцијентократије) и менаџерске елите (технократије). Оне, као да све више потискују и замењују улогу политократије и бирократије. Речју, све се више развија теорија о плурализму актера у производњи друштва и улози мноштва (А. Негри) у ери глобализације.

Адам Шаф у својој студији *Камо води тај пут* (1985), између осталог, пише: „микроелектроника, микробиологија, и нуклеарна енергија, тај револуционарни трolist, зацртава

даљње путеве нашег знања у свијету, а тиме и развитак људског друштва“. (Адам Шаф, 1989, стр.23). Овакав технооптимизам о радним снагама нових технологија, све више почињу делити и бројни аутори, међу којима су футуристи Тофлер, Низбет, као и Адолф Драгичевић (у својој студији *Киберкомунизам и високе технологије и друштвене промене* (2003), који истиче „да је доба информационализма једино корисно учење од будућности, која је већ почела.“ (А. Драгичевић, Д. Драгичевић, 2003, стр.153) Ослањајући се на истраживања Данијела Бела, Питера Дракера, Џона Низбета, Карла Маркса (из *Грундинза* и *Капитала*) овај аутор истиче да радне снаге нових технологија трећег и четвртог таласа воде превладавању „модерног масовног друштва у постмодерно друштво слободне индивидуалности, ослобођење рада“. (Isto, str. 221). Тиме се, према овом аутору - преко кибернетичке револуције утире пут превладавања историје са политичког на социјални план еманципације. У том процесу знање постаје кључни ресурс не само економске моћи, когнитивне иновативности, пословне креативности, већ и развојне свестраности и свеопште еманципације човека и хуманизације друштва. Тиме се, насупрот капитализму, као царству капитала и социјализму, као царству бирократије, рађа ново, напредније друштвено уређење - „постиндустријско друштво знанственог знања“ (Isto, str.77), или „глобалног киберкомунизма.“ (Isto, str. 89).

Сличну преоптимистичку предикацију друштвеног развоја налазимо у студији *Империја* (2000) аутора М. Харда и А. Негрија, који пишу о новим технологијама, ери глобализације и радикалним изменама савременог друштва - од класичног империјализма ка постмодерном глобалном добу, у коме наука и пробуђено мноштво постају субјект „контра-власти способне да уништи власт капитализма и да му супротстави алтернативни програм владавине“ (М. Хард, А. Негри, 2005, стр. 433); тј. остваривање пројекта нове глобалне парадигме о посткапиталистичкој алтернативи социјално праведног друштва, глобалног права грађанства и ослобођене индивидуалности и партиципативне демократије, „којом руководи мноштво - апсолутна демократија у акцији“. У таквом постмодерном добу, аутори - у духу идеала Фрање

Асишког - „побуна се претвара у програм љубави и поставља радост бића насупрот беди власти. Ово је револуција која иде изнутра, одоздо, а коју ниједна власт неће моћи да контролише, јер кооперација и револуција остају заједно, у љубави“. (Исто, стр. 431).

У једној другој својој студији *Збогом господине социјализам*, Антонио Негри, између осталог, пише: „У великој повијесној преобразби света коју пролазимо, „когнитаријат“ је постао кључна производна снага... Когнитивни рад је „машта + слобода + сарадња“. Он у себи носи велику еманципаторску тенденцију. Он побијеђује јер се усидрио у слободи и зрачи слободом.“ (А. Негри, 2011, стр. 435)

Наравно, у савременој литератури постоје контроверзна гледишта о улози елита знања. И док неки истраживачи у савременој елити знања виде субјекта не само научно-техничког развоја већ и актера демократских промена и еманципаторских процеса у савремености, има и оних који су скептични и сматрају да припадници овог слоја су горњи део интелектуалне буржоазије интегрисани логиком капитал односа у владајући систем, те да као такви представљају својеврсни потпорањ капитализму и његовој предаторској и експанзионистичкој мисији у савременом свету.

Неспорна је, међутим, чињеница да елите знања у условима глобализације играју све значајнију улогу у глобалној економији. Да су носиоци иновација и „креативне деструкције“ (Шумпетер) како у унапређењу технологије тако и рационалној организацији рада. Као такви, они имају високу професионалну и социјалну мобилност на тржишту рада. Интегрални су део „хиперкласе“ (Ж. Атали) у транснационалним корпорацијама и структури савремених транснационалних класа. Око њих се води права борба за „ловце на таленте“ на тржишту сиве материје.

У условима глобалних миграција све је већи удео образоване радне снаге која се сели из земаља светске периферије и полупериферије ка развијеним земљама светског центра; јер ове због своје неразвијености и дефицита демократије немају моћ нити да задрже нити да привуку своју дијаспору. О овом феномену данас се пишу нове студије као о

феномену „одлива мозгова“, сеоби елита знања, али и новом облику неједнаке размене рада и експлоатације на тржишту сиве материје између земаља Југа и Севера у глобалном светском систему.

У овом контексту, успона елита знања, ваља посебно указати на њихову мисију у постсоцијалистичким друштвима у транзицији. Наиме, то су она друштва која су, услед унутрашњих системских блокада и спољних геостратешких и геополитичких игри, доживела имплозију 1989. О узроцима њиховог удеса и тегобама транзиције ових друштава све је више литературе, страних и домаћих истраживача.²

Са имплозијом социјализма ушло се у процесу транзиције или постсоцијалистичке трансформације друштава. У овом контексту актери су следили различите стратегије развоја и управљања - у распону од ретрадиционализације, преко зависне модернизације, до неолибералне транзиције без социјалне одговорности. Највећи број земаља, милом или силом, по диктату западних ментора (ММФ, СТО...) и компрадорских елита наметнута је неолиберална „доктрина шока“, којим су тековине социјалистичке модернизације и социјална држава девастиране. Утрт је пут денационализацији, плурализму у свим областима друштва (од економије, преко социјалне структуре, до политике и културе). Либерализацијом и демократизацијом привреде и друштва проширени су извори друштвене моћи и канали социјалне мобилности друштвених група.

У друштвеној пракси кристалише се хибридна деформисана структура друштва, о чијем идентитету истраживачи имају противречне ставове, објављене у новим студијама, ослоњених на резултате емпиријских истраживања у земљама транзиције.³

2 Овде подсећамо на ауторе који су писали о улози елита у процесима имплозије социјализма и постсоцијалистичке транзиције ових друштава. О улози *елита распада*, између осталих, писали су: Јован Мирић, Младен Лазић, Слободан Миладиновић, Сергеј Флере, Јово Бакић, Јован Комшић, док су о *улози елита* у процесима постсоцијалистичке транзиције и *модернизације* посебан допринос својим студијама дали Мирослав Печујлић, Силвано Болчић, Зоран Видојевић, Љубиша Митровић, Слободан Антонић, Владимир Вулетић, Слободан Цвејић, Урош Шуваковић, Мирјана Обрадовић, Слободан Комазец, Јован Душанић...

3 Видети студију З. Голенкове *Социјална стратификација постсоцијалистичког друштва Русије* (Москва, 2003), М. Лазића *Чекајући капитализам* („Службени

У научно истраживачкој пракси афирмише се нов теоријско-методолошки оквир уз најчешће коришћење стратификационог приступа и концепата елите. Све се више истражују развојни и демократски потенцијали појединих друштвених слојева, група и елита у процесима модернизације и развоја постсоцијалистичког друштва Србије (С. Болчић, М. Лазић...) . Савремено друштво Србије суочено је, под фирмом реформе, са негативним ефектима неолибералне транзиције без социјалне одговорности: на делу су процеси пауперизације и тајкунизације, деструкција социјалне државе, опадање моћи средње класе и олигархизација политичког живота.

За излазак из круга земаља периферног и полупериферног капитализма, постсоцијалистичким друштвима, па и Србији, неопходно је брже отварање према изазовима модернизације и развоја, демократизације свих сфера друштвеног живота (од кадровске политике до друштвених и политичких односа). Кључни индикатор тих процеса биће однос према кадровима, елитама знања. Оне треба да буду мотор развоја и демократизације српског друштва, а не прекобројна генерација која ће бежати у свет, остављајући своју земљу у монополу паразитске политбирокартске олигархије и компрадорске буржоазије.

У савременој *Социологији елита* (2005) Жака Коенена - Итера представљена је једна свеобухватна типологија елита, као актера друштвених промена у савремености. Наиме, овај аутор, након теоријске анализе разноликих контроверзних гледишта на појам и концепт елита (елита или елите?) и интерпретације елите као руководеће класе и елите као утицајне групе, даје своју типологију елита, основа њихове селекције, репродукције и кружења у савремености. У овом контексту он прави разлику између елита - носилаца вредности, елита утемељених на перформансама, елита по положају, елита моћи, елита по функцији, локалних и космополитских елита, стратешких елита и функционалних елита по делатностима, тј.

лист“, Београд 2011.), Љ. Митровића *Транзиција у периферни капитализам* (Институт за политичке студије, Београд 2009), С. Антонића *Елита, грађанство и слаба држава* („Службени гласник“, Београд 2006), Лоша *бесконачност. Прилози социологији савременог српског друштва* (Београд, 2012.).

елита макросоцијалног и микросоцијалног нивоа, указујући на њихове социолошке разлике у погледу положаја, моћи улоге и угледа (Ж. Коенен- Итер, 2005, стр. 129-147). Ваља истаћи да да студија овог аутора има хеуристичку методолошку вредност не само за теоријско разликовање и разумевање појма и улоге елите већ и емпиријско истраживања у савременој научно-социолошкој пракси.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Дуго се у историји социјалних и политичких теорија писало о улози народа, класа, партија и покрета или великих личности, као актера друштвених промена. Тек се у историји новог доба јављају аналитичке теорије о улози елита.

За разлику од друштвених класа и класне борбе, као „локомотиве историје“ (К. Маркс), елите представљају фракције горњих слојева друштвених класа, које имају способност вођства, знања или организаторске - да представљају организације и институције у артикулацији њихових интереса, носиоци су конкурентске способности у одређеним областима и специфичним облицима моћи (економског, социјалног, културног, политичког капитала – П. Бурдије).

У савремености настајућег постиндустријског друштва све значајнију улогу играју елите знања, когнитаријат – као актер нових производних снага, менаџерска елита као „хипер-класа“ (Ж. Атали) и медијократија као репрезентант улоге симболичке моћи.

И таман када су политиколози и социолози прихватили тезу о смени политичких партија новим друштвеним покретима, творац акционалистичке теорије у савременој социологији. Ален Турен, у својој најновијој студији „Нова парадигма“ (за боље разумевање савременог друштва) истиче њихову застарелост и смену друштвене парадигме културалистичком тј. појмом индивидуе као ослобођене персоналности, као актера у контексту настанка постдруштва (А. Турен, 2005, стр75), док Тони Негри у „Империји“ пише о пробуђеном мноштву као социјалном политичком актеру „глобалног права грађанства, које има моћ да изнова

оствари контролу над простором, па дакле и да црта нову картографију“ (М. Хард, Т. Негри, 2005, стр.421).

Све ове теоријске иновације неспорно представљају изазов за савремену науку и захтевају темељно пропитивање. Но, уз сав респект према значају успона елитологије у корпусу савремених друштвених наука (која би у мултидисциплинарној сарадњи истраживала улогу елита у савременим друштвеним променама), чини нам се да је у методологији заснивања емпиријских истраживања друштвене структуре – пребрзо одрицати се класичних теоријских оруђа, као и прерано бити „зачаран“ понуђеним иновацијама.

Живимо у противречно прелазно доба глобалне транзиције, а не „краја историје“ (Ф.Фукујама), већ њеног убрзања (И.Волерстин). Тектонске промене у друштвеној онтологији, друштвеној структури, култури и развоју друштвене свести, такође прате бројни сукоби новог и старог, између дисциплинарног хаоса и нових синтеза у науци.

За искорак у ново историјско време човечанству ће бити неопходне нове теоријске и методолошке алатке. У овом контексту нове теорије о улози науке и елита у друштвеним променама неспорно имају методолошку, хеуристичку вредност, али уз комплементарну употребу и класичних концепта - теорије класа, стратификације, политичких партија и друштвених покрета. Јер, на жалост, ми живимо у епохи продуженог прелазног периода и глобалне транзиције где, у различитим типовима друштва, упоредо коегзистирају и сукобљавају се различите категорије и актери. Стога мултипарадигматски теоријски и методолошки приступ у истраживању има већу научну употребну вредност неголи ослонац на само једну теорију или методу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Антонић, Слободан (2012): *Лоша бесконачност. Прилози социологији савременог српског друштва*, Београд.
- Болчић, Силвано (1994): *Тегобе прелаза у предузетничко друштво*, Београд.
- Драгичевић, Адолф (2003): *Киберкомунизам*, Загреб, „Golden marketing“.
- Ботомор, Томас (2008): *Елите и друштво*, Нови Сад, „Mediteran Publishing“.
- Парето, Вилфредо (1935): *The Mind and Society*, Brace: Harcourt.
- Лазић, Младен (1994): *Разарање друштва*, „Филип Вишњић“, Београд.
- Лазић, Младен (2011): *Чекајући капитализам*, „Службени лист“, Београд.
- Голенкова, Зинаида (2003): *Социјална стратификација руског друштва*, Москва.
- Миладиновић, Слободан (2009): *Елите распада*, „Службени гласник“, Београд.
- Милс, Рајт (1964): *Социолошка имагинација*, „Савремена школа“, Београд.
- Михелс, Роберт (1973): *Социологија партија у савременој демократији*, Загреб, „Информатор“.
- Речник социологије* (2008): Загреб, „Јесенски и Турк“.
- Жуборнић, Душан, *Марксизам и теорије елите*, Загреб, „Школска књига“. 1975
- Хард, Мајкл, Негри, Антонио (2005): *Империја*, Београд, ИГАМ.
- Негри, Антонио (2011): *Збогом, господине социјализам*, Загреб, В. Б. З.
- Коенен-Итер, Жак (2005): *Социологија елита*, Београд, Клио.
- Шаф, Адам (1989): *Камо води тај пут*, Загреб, „Глобус“.
- Турен, Ален (2011): *Нова парадигма – за боље разумевање савременог друштва*, Београд, Службени гласник

Dunja Velickovic

**THE SIGNIFICANCE OF ELITISTIC-
MERITOCRATIC THEORY OF INEQUALITY
FOR UNDERSTANDING THE STRUCTURE AND
DYNAMICS OF SOCIETY**

Resume

In the era of globalization and the emerging „knowledge society“, the importance of elitist and meritocratic theories is renewed, both in economics and in culture and politics. Against the background of the rise of neoliberalism in the last thirty years, interest in elitist theories has been renewed in contemporary literature. They express the „spirit of the times“ but also the interest of the meritocratic class and the intellectual bourgeoisie in modern times. In the academic world of education, the index of these processes is demonstrated by the sciences of management and the expansion of the mission of managers in the modern division of labor and corporatic power. The paper provides an overview of elitist-meritocratic views (ranging from Pareto, Michels to Schumpeter, Mills and Attali) and attempts to explain the social and cultural roots of these theories and the role of elites as actors in historical change and modernity.

Keywords: Roots of elitism, the rise of meritocracy, modern development, the role of intellectual elites, inequality in education.

* Овај рад је примљен 10. августа 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021. године.

*Љиљана Коларски**

Институт за политичке студије, Београд

ТРГОВИНА ЉУДИМА КАО ОБЛИК ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Сажетак

У данашњем времену идентификован је велики број безбедносних проблема међу којима се све учесталије појављује и трговина људима. Иако инкорпорирана у домаћи и међународни правни оквир као кривично дело и даље постоје тешкоће у супротстављању истом. Услед погодности које је донела глобализација, отклањању граница и несметаном кретању робе, људи и капитала дошло је до процвата и унапређења различитих облика трговине људима. Она је постала веома уносна активност многих криминалних група како у држави тако и иностранству што отежава њено препознавање и сузбијање. Услед наведеног, рад има за циљ да представи кључне одреднице и карактеристике трговине људима као организованог криминала како би помогле у процесу благовременог и адекватног супротстављања.

Кључне речи: трговина људима, облици трговине људима, организовани криминал, кривично дело, превенција.

УВОД

Трговина људима представља сложен феномен који је дубоко укорењен у људску историју. Идентификује се и као друштвени, економски, правни, политички и безбедносни

1 * Имејл-адреса: ljiljana.kolarski11@gmail.com

проблем са мноштвом појавних облика и негативних ефеката. Етиологија експлицитно указује да су економски и социјални проблеми попут неразвијености државе, ниског животног стандарда грађана, високе стопа незапослености најчешћи услови који доводе до погодног окружења за трговину људима. Уобичајено је да у свом *modus operandi* првенствено обухвата кршење људских права праћено различитим кривичним делима која могу да се спроводе на територији једне или више држава. Из тог разлога, може бити локалног и међународног карактера.

Сходно брзој и лакој заради коју обезбеђује, и споријем откривању, трговина људима је постала уносна делатност многих криминалних група. Сексуална експлоатација, радна експлоатација, принудно бављење криминалом, нелегална усвајања беба, трговина органима једне су од многих појавних облика трговине људима од којих криминалне групе профитирају. Како би је успешно спровеле, криминалне групе су хијерархијски устројене, добро организоване са великом мрежом чланова који обављају посебна задужења. Захваљујући глобализацији, олакшано је кретање робе, људи, услуга и капитала што доводи до убрзаног процвата локалне, а посебно прекограничне трговине људима. Временом су се успоставиле добро познате руте чије је пресецање важан фактор у целокупном процесу супротстављања овој криминалној делатности. То додатно доприноси комплексности ове појаве што условљава активно, континуирано и заједничко деловање на међународном плану.

Рад има за циљ да пружи свеобухватни преглед феноменологије трговине људима услед великог безбедносног значаја који има за друштво. Зарад што бољег разумевања поступно ће се разрадити теоријско одређење, појавни облици, фазе спровођења и мере супротстављања. Прегледно представљање наведених одлика нужни су за освешћивање грађана и надлежних органа ради благовременог и адекватног супротстављања трговини људима.

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Прецизно и свеопште прихваћено теоријско одређење трговине људима представља изазов за многе актере који

су на различите начине укључени у изучавање и сузбијање ове друштвене појаве. Многобројне владине и невладине организације, државне и међународне институције и организације баве се проблемом трговине људима са различитих аспеката што јасно указује на важност теме и неопходност мултидисциплинарног приступа како би друштво на што свеобухватнији начин предузело низ превентивних и репресивних мера у циљу сузбијања овог облика организованог криминала (Вуковић и Радовић 2012а, 63).

У настојању да се пружи адекватно одређење неопходно је „ослањање на одређења ове појаве првобитно у међународним правним документима, а потом и у националном кривичном праву” (Мијалковић и Жарковић 2019а, 58). Из тог разлога, у раду ће се прво навести дефиниција појма трговине људима према Протоколу Уједињених нација за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људима, нарочито женама и децом, када је први пут свеобухватно дефинисан, а који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала из 2000. године и према националном правном оквиру (Бошковић 2011а, 86).

Према том Протоколу, трговина људима подразумева „врбовање, превозење, пребацивање, скривање и примање лица, путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја или давања или примања новца или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, с циљем експлоатације. Експлоатација жртве обухвата, као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, сервитут или уклањање органа: пристанак жртве на намеравану експлоатацију без значаја је у случајевима у којима је коришћена било која мера изнета у подставу: (а); врбовање, превозење, пребацивање, скривање или примање детета за сврхе експлоатације сматра се трговином људима чак и ако не обухвата било које од средстава изнетих у подставу (а) овог одељка; дете је особа млађа од 18 година” (UNODC, A/RES/55/25, para. 3).

Поред бројних дефиниција трговине људима чини се да је наведена дефиниција успела у покушају да на најсвеобухватнији начин укаже на сложеност трговине људима и значај сузбијања исте на глобалном нивоу. Она експлицитно указује да се трговина људима с разлогом посматра као комплексна појава која угрожава личну, националну, регионалну и међународну безбедност, обезвређује људско достојанство, угрожава телесни и духовни интегритет човека и негативно утиче на друштвени, економски и политички живот једне државе. Додатно се истиче да трговина људима представља један од најтежих и вишеструких облика кршења широког спектра људских права (Бошковић 2011б, 85).

Трговина људима препозната ја као облик криминалне активности и означено као кривично дело у законодавству Републике Србије. Тако члан 26 Устава Републике Србије забрањује сваки облик трговине људима као и ропство, положај сличан ропству, принудни рад, сексуално или економско искоришћавање лица (Устав Републике Србије 2006, чл. 26).

Кривични законик Републике Србије такође дефинише кривична дела која се директно или индиректно односе на трговину људима, а то су: Трговина људима (чл. 388), Трговина малолетним лицима ради усвојења (чл. 389) и Заснивање ропског односа и превоз лица у ропском односу (чл. 390) (Достић, Танчић и Танчић 2019, 210). Према Кривичном закону трговина људима дефинише се као „употреба силе или претње, довођење у заблуду или одржавање у заблуди, злоупотреба овлашћења, поверења, односно зависности или тешких прилика другог ради, задржавањем личних исправа или давањем или примањем новца или друге користи, врбује, превози, пребацује, предаје, продаје, купује, посредује у продаји, сакрива или држи друго лице, а у циљу експлоатације његовог рада, принудног рада, вршења кривичних дела, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације, просјачења, употребе у порнографске сврхе, успостављање ропског или њему сличног односа, ради одузимања органа или дела тела или ради коришћења у оружаним сукобима” (КЗ 2005, чл. 388).

Наведене дефиниције потврђују тезу о нужној усклађености националног и међународног законодавства у

циљу сузбијања овог безбедносног проблема који неретко прелази границе једне државе што доприноси његовој интернационализацији. Такође, оне представљају правни приступ, као један од многих приступа изучавања трговине људима.

Вишедимензионалност трговине људима огледа се у испреплетаности разноврсних појавних облика што неизбежно намеће потребу за разликовањем од сличних појмова као што су кријумчарење, ропство и проституција (Вуковић и Радовић 2012б, 63). Стога, укратко ће се представити појмовна диференцијација као одговор на постојеће недоумице, а која је значајна за свеобухватно разумевање трговине људима, ефикасну казнену и криминалну политику и, последично, пружање помоћи жртвама.

Трговина људима је широк појам који означава криминалну делатност засновану на експлоатацији особе-жртве према којој је усмерен скуп различитих активности, попут претње силом или употребе силе, чиме се нарушавају основна људска права а могу бити извршена унутар и/или изван националних граница. Са друге стране, кријумчарење људи је посредничка делатност која подразумева помагање при незаконитом уласку у државу са добровољним пристанком (принцип добровољности) особа и као такво усмерено је против државе због чињенице да се крше имиграциони прописи (Вуковић и Радовић 2012в, 58). За разлику од жртве трговине људима, лице које илегално прелази границу је након њеног преласка слободно и није експлоатисано те се из тог разлога кријумчарење сматра ужим појмом, односно, фазом трговине људима која може да прерасте у исту уколико кријумчари продају прокријумчарене особе или над њима заснују ропски однос (Мијалковић и Жарковић 2019б, 83). Кријумчарење је стога засновано на „консензуалном односу” што представља важну одлику тог феномена али и кључну детерминанту приликом диференцијације са трговином људима (Shelley 2010а, 24).

Када је реч о проституцији и сексуалној експлоатацији као виду експлоатисања жртава трговине људима неопходно је истаћи разлике упркос начелној сличности. Проституција се карактерише као социјална девијација, заснована на

принципу добровољности, која може бити неорганизована тј. појединачна, са нижим степеном друштвене опасности чији извршилац остварује противправни профити задржава га за себе док је степен виктимизације нижи у односу на жртве трговине људима (Вуковић и Радовић 2012г, 66–67). Проституција је у многим земљама правно дозвољена и може се одвијати независно од било какве трговине људима, али и представљати само један од облика сексуалног вида експлоатације жртава (Бошковић 2011в, 86). Насупрот проституцији, трговина људима се перципира као много шира појава у оквиру које се проституција одвија као вид сексуалне експлоатације. Она готово свуда представља забрањену активност и инкриминисана је као кривично дело (Бошковић 2011г, 86). Трговину људима карактерише потлачени положај жртве и немогућност прекида активности коју је присиљена да обавља, без било какве накнаде, јер је њена активност *елемент* у целокупном ланцу трговине људима стога је увек добро организовано.

На крају овог поглавља преостаје кратак осврт на етиологију трговине људима. Наиме, етиологија је неизоставни део изучавања јер указује на слабости и проблеме у једној држави, региону или чак свету који уједно креирају услове за настанак трговине људима. Мијалковић и Жарковић (2019в, 93) наводе да су „масовна незапосленост, сиромаштво, слабо имовинско стање, ниска и нередовна примања, несташница основних животних намирница” као и низак животни стандард, борба за остварење егзистенцијалних потреба условили „развој организованог криминала, пораст миграција и њихов спој кроз организоване илегалне миграције које су се манифестовале као кријумчарење миграната а делом имале за последицу и трговину људима”. Одсуство хуманог развоја са аспекта људских права и неравнотеже између социјалних, економских, правних и политичких структура, сиромаштво, незапосленост, маргинализација појединих друштвених група, милитаризација региона само су неке од многих, наизглед непремостивих, препрека које трасирају пут настанку и развоју трговине људима (Бјелајац 2005а, 36).

Слични услови наводе се и у најновијем извештају Канцеларије Уједињених нација за дрогу и криминал (*United*

Nations Office on Drugs and Crime [UNODC]) у којем су поред сиромаштва, незапослености и ниских прихода, који доводе до вулнерабилности жртава, најновије студије показале економске детерминанте као водеће услове за трговину људима (UNODC 2020a). У извештају се прецизније наводе различити фактори изражени у процентима који доводе до погодних услова за трговину људима: економски разлози 51%, дисфункционалне породице 20%, партнер као трговац људима 13%, ментална неуравнотеженост потенцијалне жртве 10%, нелегалне миграције (статус имигранта) 10%, неадекватна родитељска бригаа 9%, неквалификованост и/или незнање страног језика у другој држави 6%, особе са инвалидитетом 3% (UNODC 2020b). То доприноси разумевању трговине људима као појаве која је руковођена законом тржишта, односно, по принципу понуде и потражње што значи да је трговина људима подстакнута потражњом за јефтином радном снагом, услугама, јефтиним сировинама, проституцијом при чему се остварује екстрапрофит (Atina n.d.).

Поменута одређења не исцрпљују бројност и свеобухватност укупних одређења и сличних активности већ су представљена са настојањем уважавања појмовне диференцијације и истицања сложене феноменологије трговине људима. У наредном поглављу ће се идентификовати облици трговине људима као значајан сегмент ове појаве.

ОБЛИЦИ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

С обзиром на сложеност трговине људима сходно њеним узроцима, начинима и облицима спровођења, актерима који су укључени, разумљиво је да постоји низ класификација које се базирају на различитим критеријумима. Мијалковић (2006, 113–114) сматра да се трговина људима може извршити на основу више критеријума: према виду експлоатације жртава; у односу на пол и узраст жртава; према територији извршења; према положају у којем се налази жртва. Следећа класификација облика трговине људима заснива се на различитом степену друштвене опасности те се, у најопштијем смислу, разликују криминална и обичајна трговина људима као и комбинације ова два вида (Бошковић 2011д, 86). То

даље значи да су обичајни (традиционални) облици трговине људима продукт веровања и обичаја народа док криминална трговина људима обухвата све остале облике на националном и међународном нивоу (Бошковић 2011ђ, 86). Стога, могуће је додатно указати на: обичајно-криминални облик најчешће заснован на обичају продаје ћерке или женидбе сина али са криминалним последицама те се своди на заснивање ропског односа: затим, појединачни облик који карактерише свесна и намерна „купопродаја” лица с циљем стицања противправног профита; и организовани облик који је делатност криминалне организације а одликује га континуитет, висок степен организованости, масовност носилаца угрожавања и жртава, мултиманифесност експлоатације жртава и висок степен друштвене опасности (Бошковић 2011е, 87).

Неретко се за класификацију као основни критеријуми узимају географски ниво реализације, биофизиолошке карактеристике жртве и облици експлоатације (Пајић 2017, 28). Према географском критеријуму, трговина људима може бити унутрашња и међународна (Sarkar 2016, 440). Унутрашња обухвата актере и одвијање активности на територији једне државе док међународна превазилази границе једне државе и спроводе је (транснационалне) организоване криминалне групе, што је чини додатно комплекснијим проблемом. Према биофизиолошки критеријуму жртве (пол и старост), трговина људима се испољава као трговина одраслим особама (женама и мушкарцима) и трговина децом (оба пола) (Clark 2003, 251). Напоследку, критеријум који се тиче облика експлоатације већ је имплицитно наведен. Поред трговине женама, као најраспрострањенијег облика, неопходно је имати у виду трговину мушкарцима и децом која се одвија у циљу истих и/или других облика експлоатације.

Организација посвећена искорењивању свих облика експлоатације и трговине људима АСТРА (*Astra Anti trafficking action*) на основу дугогодишњег искуства истиче да постоје следећи облици трговине људима: сексуална експлоатација и принудна проституција, принудни рад, принудно просјачење, принуда на вршење кривичних дела, трговина органима, принудни рад у кући и принудни бракови (ASTRA n.d.). Слична класификација наведена је

у најновијем извештају Европске комисије из 2020. године у којем се као облик трговине истиче још трговина децом, посебно продаја новорођених беба и давање на усвајање ради профита (European Commission 2020).

Представљене класификације само су једне од бројних које су широко заступљене у стручном дискурсу. Мноштво појавних облика уједно одређује врсте критеријума и бројност класификација. Следеће поглавље обрађује фазе процеса трговине људима у којем ће се представити повезаност са организованим криминалом.

ФАЗЕ ПРОЦЕСА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА – MODUS OPERANDI

Један од важних аспеката трговине људима представља повезаност са организованим криминалом. Висок профит и мали ризик за откривање криминалне активности најчешћи су разлози зашто се криминалне организације опредељују за трговину људима (Obokata 2006a, 30). У тежњи да максимизирају и одрже дуготрајност профита, брза и велика свота новца зарађена од трговине људима улаже се у друге криминалне активности попут изнуђивања, рекетирања, прања новца, корумпирања високих званичника, куповине дроге, коцкања, зеленашења и фалсификовања докумената (Obokata 2006b, 31).

Како би се успешно реализовала трговина људима неопходне су добро планиране, организоване и оркестриране активности, одређеног број људи који заузимају различите позиције унутар организације и, сходно томе, извршавају различите задатке у целокупном *ланцу* трговине људима. Иако је могуће да појединци делују сами или у веома малим групама, и делују на локалном нивоу, још већи проблем представља трговина људима коју спроводе организоване (транснационалне) криминалне групе. У Резолуцији Канцеларије Уједињених нација за организовани криминал наводи се да се трговина људима врши од стране „организованих криминалних група које су хијерархијски устројене, састоје се од три или више особе, постоје одређен временски период и врше једно или више кривичних дела у

циљу стицања, директне или индиректне, финансијске или друге материјалне користи” (UNODC, RES/55/25, para. 2).

Међутим, постоји широк дијапазон криминалних група које учествују у трговини људима. Могуће је разликовати неколико типова криминалних група: неформалне мреже (мале групе од неколико појединаца, најчешће у кругу породице и етничке заједнице који обављају прекограничну трговину-продају једне или две особе); добро организоване криминалне групе (контролишу сваку фазу и у свом саставу имају чланове задужене за регрутовање, транспорт, експлоатацију, стога је приступ професионалан) и криминалне групе познате као „трговци на велико” који „робу” продају „локалним трговцима на мало” и контролишу локалну инфраструктуру (Мијалковић и Жарковић 2019г, 113).

Сходно различитим криминалним групама постоје и различити профили учесника у активностима и могу да укључују бивше проститутке, запослене у државним службама (правни сектор и сектор безбедности), професионалне криминалце, војнике запослене у међународним мировним снагама као и особе високог образовања, високог социјалног статуса без кривичног досијеа (Shelley 2010b,85). Свеобухватнија подела трговаца људима упућује на актере познате као: аранжери/финансијери који улажу средства у операције трговине људима и кријумчарење миграната; регрутере; превознике; корумпиране јавне службенике; обавештаче о могућностима неопаженог учествовања у саобраћају, при чему до информација долазе злоупотребом информатичке технологије; водиче; чуваре; помагаче и специјалисте који на разне начине подржавају активности криминалних група; утериваче дугова и пераче новца (Içduygu and Toktas 2002, 35–36 цитирано у: Мијалковић и Жарковић 2019д, 115).

Трговина људима је комплексан процес који обухвата више фаза. Најчешће фазе које се истичу су следеће: фаза регрутовања (порекла), фаза превоза (трансфера), фаза дестинације и фаза елиминације (експлоатације) жртве (Бјелајац 2005б, 138–150: Мијалковић и Жарковић 2019ђ, 112). Узимајући у обзир значај познавања фаза ради превенције и сузбијања, у даљем раду бити размотрен *modus operandi* сваке од њих.

У фази регрутовања, која је иницијална, трговци људима примењују различите начине ступања у контакт са жртвом. Они покушавају да насилним или ненасилним путем дођу до жртве ради њене експлоатације. Уобичајени су покушаји врбовања, претње, присиле, уцене, отмице, преваре под плаштом тражења партнера, лажних огласа за посао (неретко су у питању кастинзи за манекенке/манекене), прилика за студирање и путовање у иностранству, продаја од стране породице, регрутација од стране бивших робова (Spruce 2017). У случају када се не користи сила, трговци људима се ослањају на различите преварантске методе које имају за циљ да потенцијалну жртву доведу у заблуду пружањем лажних информација. Сходно активностима које спроводе, може се закључити да их одликује подмуклост, садизам, морална и емотивна резигнираност, развијена комуникативност и склоност ка манипулацији.

Табела 1: Компоненте трговине људима

Процес/радња <i>Шта се ради?</i>	Начин/средства <i>Како се ради?</i>	Циљ/сврха <i>Зашто се ради?</i>
врбовање	претња	сексуална експлоатација
превожење	присила	принудни рад
пребацивање	отмица	ропство слично ропству
скривање	превара	уклањање органа
примање	обмана	
	злоупотреба овлашћења	

Извор: Defining Human Trafficking and Its Nuances in a Cultural Context

Фаза превоза (трансфера/транзита) представља другу фазу у целокупном процесу трговине људима. Односи се на превоз жртава од места успешног врбовања до жељене локације у једној држави или од државе порекла до државе дестинације уколико се ради о међународној трговини људима. Услед појачане контроле, прекогранични прелаз отежава превоз лица што наводи трговце на *скривање жртава* кроз неадекватне и нехумане услове превоза. У циљу успешног превоза жртава неопходна је координација и

синхронизација сваког корака. Најпре је неопходно планирање које подразумева: одређивање руте, број и врсте превозних средстава, пунктове и успутна прихватилишта, *официре за везу* који извештавају о стању на путу и граничним прелазима, тачно одређене активности свих актера који су укључени у фазу превоза. Бихејвиорална метаморфоза пратећи је аспект ове фазе која има улогу прикривања ситуације ради успешне реализације криминалне активности. То значи да се сви учесници у *ланцу* трговине људима лажно представљају (лажне улоге) као водичи туристичких група, специјалисти за људске ресурсе, менаџери модних агенција, водитељи студијских програма како се не би одала природа активности.

Иако је превоз кључна активност ове фазе никако не треба занемарити чињеницу да је злостављање жртава могуће и да се врши током превоза. Злостављање жртава пратећи је *modus operandi* у готово свим фазама.

Када је у питању међународна трговина људима од велике важности је познавање праваца, тзв. рута кретања. Према Глобалном извештају о трговини људима Канцеларије Уједињених нација за дрогу и криминал регистровано је 534 руте трговине људима у 120 држава док је број држава порекла жртава 140 (UNODC 2020c). У Извештају се додатно наводи да су руте везане за одређене регионе те жртве најчешће долазе из географски блиских подручја и да су држављани оних држава у којима су регрутоване (UNODC 2020d). Идентификовано је неколико транспортних рута које се најчешће користе за превоз жртава у међународној трговини људима: балтичка рута (из Русије и балтичких држава ка Скандинавији); северна рута (из источне Европе преко Пољске, Мађарске, Чешке до Немачке и Скандинавије, користи се и за оне који стижу са Далеког истока); централна рута (из централноевропских држава до Аустрије и Италије); централна балканска рута (из кавкаских држава Азије и југоисточне Европе ка Европској унији); јужна балканска рута (из кавкаских држава, Азије и југоисточне Европе преко Молдавије, Румуније, Србије, Црне Горе, Бугарске, Македоније, Албаније до Европске уније); јужна рута (из западне Африке преко Алжира и Марока преко Гибралтара до Шпаније и Португалије); западна рута (из Средње и Јужне

Америке у Европску унију) (Мијалковић и Жарковић 2019е, 126–127).

Последња фаза у целокупном ланцу трговине људима, позната је као фаза дестинације или експлоатације. Управо у овој фази се манифестују различити облици трговине људима, стога је судбина сваке жртве другачија. Када жртва стигне на дестинацију долази до њене експлоатације у виду препродаје, радне експлоатације, сексуалне експлоатације, илегалног усвајања деце, принудног склапања брака, трговине органима, принудног вршења криминалних радњи, принудног учешћа у оружаним сукобима и многим другим облицима.

Престанак експлоатације може бити праћен различитим околностима. Најчешће се ради о ситуацији када је „роба истрошена”, односно, када жртве више нису у могућности да обављају неопходне задатке услед психофизичких промена (старости, повреде и др.). Примера ради, за радну експлоатацију углавном је потражња за млађим мушкарцима, док је за сексуалну експлоатацију потрага за младим девојкама. Чим жртва није у могућности да обавља активности које се од ње очекују настаје потражња за новим жртвама. Експлоатација може бити прекинута услед бекства, откупа, пуштања на слободу, ослобађањем од стране службе безбедности, природном смрћу, самоубиством или убиством (Мијалковић и Жарковић 2019ж, 156–157).

Како би се спречио настанак свих поменутих фаза или ублажиле њихове манифестације неопходно је знање и низ превентивних мера. Из тог разлога, следеће поглавље указује на активности које имају за циљ за превенирају настанак ове криминалне активности.

СУПРОТСТАВЉАЊЕ ТРГОВИНИ ЉУДИМА

Трговина људима представља комплексну друштвену појаву која својим дугогодишњим постојањем проузрокује широк спектар негативних ефеката у различитим областима како у држави тако и широм света. Имајући у виду вишедимензионалност испољавања ове криминалне активности постаје јасно да је неопходан мултидисциплинаран

приступ ради супротстављања истом. Оно подразумева активно и континуирано ангажовање различитих учесника на одговарајући начин. Полазишна основа је идентификовање трговине људима као малициозне друштвене појаве, безбедносне претње, криминалне активности, и као такве, инкриминисане у правни оквир. Одговарајућа законска подлога која је у складу са међународним документима нужна је ради појединачних и усклађених, заједничких активности. Такве активности припадају корпусу нормативних превентивних мера.

Након законског инкорпорирања следе превентивне мере усмерене на друге области, са улогом детектовања свих могућих узрока у иницијалној фази. Овде је реч о проучавању и спречавању социјалних и економских узрока. Низак животни стандард доводи до двоструког проблема. Прво, вулнерабилности потенцијалних жртава које ће у потрази за послом врло лако постати *мета* трговцима људима. Друго, особе које ће се из истог разлога определити за вршење криминалне активности. Стога, економско оснаживање, олакшан приступ основним животним ресурсима, приступ образовању само су неке од мера које помажу у спречавању развика ове појаве. Пратећа фаза је фаза едукације као једна од најзначајнијих и уједно најсвеобухватнијих активности усмерених како према грађанима тако и према лицима која професионално учествују у супротстављању трговини људима. Важно је не само обезбедити, већ и прилагодити едукацију сходно улози коју лица имају. Заграђане су неопходне брошуре, плакати, трибине, рекламе, SOS телефони, удружења која имају улогу да едукују грађане. Са друге стране, лица која су запослена у државним институцијама морају проћи кроз стручну обуку како би били оспособљени за одговарајуће реаговање што укључују полицајце, царинике, здравствене раднике, социјалне раднике, просветне раднике, раднике у правосуђу, службенике у конзуларним и дипломатским представништвима, војни аташеи, запослене у невладиним организацијама, новинаре, стручно особље које се брине о жртвама попут психолога, психијатра (Бјелајац 2005в, 212). Од велике важности је скренути пажњу на помоћ жртвама трговине људима која се често заборавља и запоставља. Њен

значај огледа се у поновној реинтеграцији жртве у друштво и враћању свакодневним животним активностима кроз психолошку и економско-социјалну подршку.

Детаљнија класификација превентивних мера подразумева следеће: научноистраживачки рад у превенцији трговине људима, лобирање код надлежних институција, иницијативе грађана, одређених организација и стручних тела, притисци на надлежне државне институције, мере нормативног карактера, мере економске и социјалне политике, мере имиграционе политике, мере превенције информативно-едукативног карактера и мере превенције криминалистичко-обавештајног карактера (Мијалковић и Жарковић 2019з, viii).

Наведене превентивне мере означавају само један од механизма у свеукупном супротстављању трговине људима. Сасвим је сигурно да се не сме занемарити значај репресивних мера које се, ипак, користе као крајња инстанца.

ЗАКЉУЧАК

Појава трговине људима представља широко распрострањен, комплексан, вишедимензионалан проблем. Многи социјални, економски, политички проблеми у једној држави, региону или свету готово да подупиру настанак и убрзан развој ове појаве. Економски неразвијене државе у којима је, висока стопа незапослености, низак животни стандард, занемарена владавина права и поштовање људских права највећа су тржишта трговине људима. Оне представљају тзв. земље порекла док су земље Запада најчешћи потражиоци услуга које обезбеђују жртве.

Активности које спадају у спектар трговине људима попут отмице, присиле, принуде, коришћења силе а потом различитих облика експлоатације указују да се најпре ради о изричитом кршењу људских права а потом и кршењу правног оквира. Ради стицања екстра профита у дугом периоду криминалне групе се опредељују за трговину људима, стога се ван сумње ради о криминалној активности.

Оглушивање о етичке, правне и безбедносне норме допринеле су класификовању трговине људима као великом проблему у свету. То потврђује и чињеница да је трговину

људима карактерише тенденција ка све чешћем преласку граница који носи шансе за већим профитом. Из тог разлога, многи актери на међународној сцени укључили су се у процес супротстављања кроз апела на заједничке напоре и сарадњу. Почетни кораци утемељени су у превенцији заснованој на константној, доброј информисаности, едукацији и обукама како би се спречили и ублажили негативне последице трговине људима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Astra, Anti trafficking action. n.d. *Šta je trgovina ljudima?* Poslednji pristup 09. maj 2021. <https://www.astra.rs/sta-je-trgovina-ljudima/> .
- Atina, Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika rodno zasnovanih nasilja. n.d. *Zašto postoji trgovina ljudima?*. Poslednji pristup 08. maj 2021. <http://atina.org.rs/sr/za%C5%A1to-postoji-trgovina-ljudima> .
- Clark, Michele Anne. 2003. "Trafficking in persons: An issue of human security." *Journal of Human Development* 4 (2): 247–263. doi: <https://doi.org/10.1080/1464988032000087578>.
- European Commission, *Report from the Commission to the European Parliament and the Council, Third report on the progress made in the fight against trafficking in human beings (2020) as required under Article 20 of Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims*. COM (2020) 661 final. Last access May 9 2021 https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/default/files/third_progress_report.pdf
- Obokata, Tom. 2006. *Trafficking of a Human Beings from Human Rights Perspective: Towards a Holistic Approach*. Leiden: Martinus Nijhoff Publisher.
- Sarkar, Siddhartha. 2016. "Trafficking of Women and Girls for Sex Trade from Nepal to India". *Challenge* 59 (5): 434–458. doi: <https://doi.org/10.1080/05775132.2016.1226090>.
- Shelley, Louise. 2010. *Human Trafficking, a Global Perspective*.

- New York: Cambridge University Press.
- Smith, J. Cindy and Kristiina Kangaspunta. 2012. *Defining Human Trafficking and Its Nuances in a Cultural Context*. In: J. Winterdyk, B. Perrin & P. Reichel (Eds.) *Human Trafficking*. Boca Raton: CRC Press, Taylor & Francis Group.
- Spruce, Hannah. 2017. "Methods of Human Trafficking and Recruitment." *Hub*. Last access May 16th 2021. <https://www.highspeedtraining.co.uk/hub/methods-of-human-trafficking/>.
- United Nations Office On Drugs And Crime [UNODC], A/RES/55/25 (2000), Resolution 55/25 (2000) United Nations Convention Against Transnational Organized Crime And The Protocols Thereto. Adopted by the General Assembly on 15 November 2000. Last access: 27April2021.<https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf>.
- United Nations Office On Drugs And Crime [UNODC], *Global Report On Trafficking in Persons 2020*. (2020). Vienna. Last access: May 8, 2021. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/2021/GLOTiP_2020_15jan_web.pdf.
- United Nations Office On Drugs And Crime [UNODC], RES/55/25, *United Nations Convention Against Transnational Organized Crime and The Protocols Thereto*, Adopted by the General Assembly on 15th November 2000.
- Бјелајац, Жељко. 2005. *Трговина људима, узорци и последице*. Београд: др Жељко Бјелајац.
- Бошковић, Горан. 2011. *Организовани криминал*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Вуковић, Славиша, и Ненад Радовић. 2012. *Превенција организованог криминала*. Београд: Досије студио.
- Кривични законик Републике Србије [КЗ], „Службени гласник Републике Србије,” бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.
- Мијалковић, Саша, и Милан Жарковић. 2019. *Илегалне миграције и трговина људима*. Београд:

Криминалистичко-полицијски универзитет.

Мијалковић, Саша. 2006. „Трговина људима као облик организованог криминала – основна феноменолошка обележја.” *Наука, безбедност, полиција* 11 (1): стр. 113–114.

Пајић, Наташа. 2017. „Трговина људима као претња људској безбедности.” Мастер рад. Универзитет у Београду: Факултет безбедности.

Синиша, Достић, Танчић, Драган, и Петар Танчић. 2019. *Организовани криминал, теоријски и методолошки притуп*. Лепосавић: Институт за српску културу.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

Ljiljana Kolarski

Institute for Political Studies, Belgrade

**TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AS A FORM OF
ORGANIZED CRIME**

Resume

Human trafficking has been identified as one of the most frequent security problems nowadays. Although incorporated into the domestic and international legal framework as a criminal offense, there are still difficulties in counteracting it. Due to the benefits brought by globalization, the removal of borders and the unhindered movement of goods, people and capital, various forms of human trafficking have flourished and improved. It has become a very lucrative activity for many criminal groups both in the country and abroad, which makes it difficult to recognize and suppress. In view of the above, the paper aims to present the key determinants and characteristics of trafficking in human beings as an organized crime in order to assist in the process of timely and adequate confrontation.

Keywords: trafficking in human beings, forms of trafficking in human beings, organized crime, criminal offenses, prevention.

* Овај рад је примљен 10. новембар 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембар 2021.године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Слободан Јанковић

ДРАГАН БИСЕНИЋ (ПРИР.), ОД НАЦИОНАЛНОГ
ИДЕАЛИЗМА ДО НАЦИОНАЛНЕ ТРАГЕДИЈЕ: ЦИА
И ЈУГОСЛАВИЈА (1948 – 1990), ДОКУМЕНТИ, ТОМ I
CLUB PLUS, БЕОГРАД 2021, СТР. 633.....319

Синиша Лазић

YAEL TAMIR, WHY NATIONALISM, PRINCETON
UNIVERSITY PRESS, 2019., СТР. 224.....329

УДК 327.84(497.1)“1948/1990“(093.2)(049.3)
DOI:https://doi.org/10.22182/ni.4032021. 14
Осврт

Слободан Јанковић*

Драган Бисенић (прир.),
*Од националног идеализма до националне трагедије: ЦИА и
Југославија (1948 – 1990), документи*, Том I Club Plus,
Београд 2021, 633 стр.

* Др Слободан Јанковић, виши научни сарадник, *Институт за међународну политику и привреду*, Београд, slobodan@diplomacy.bg.ac.rs
Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Република Србија и изазови у међународним односима 2021. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

Тема отварања тајних докумената, али и утицаја страних служби на политичка дешавања у првој и другој Југославији и посебно на прилике у СФРЈ већ дуго привлачи пажњу. Још крајем 1980их појављују се у ондашњој домаћој штампи чланци о пореклу председника који је владао и представљао се као апсолутни монарх, или како се наводи у процени ЦИА *НИЕ 15-67* од 13. априла 1967 “државом апсолутно влада Тито као шеф дисциплиноване Комунистичке партије” (стр. 274). Југословенска улога између тадашњег истока и запада, везе са НАТО, те касније истраживање улоге западних служби и посебно ЦИА у разбијању и распаду Социјалистичке Југославије остају још увек недовољно отворена тема, можда најзначајнијим делом и захваљујући још увек недовољној доступности документације. Овај недостатак се за сада надомешћује сведочанствима појединих учесника самих догађаја. У том смислу је свакако занимљив низ сведочења некадашњег припадника Службе државне безбедности Драгана Филиповића у његовој чувеној “Анатомiji глобалног смрада” доступној на интернету.

Често се о деловању неке стране службе сазна прво преко штампе. Тако је рецимо *Политика* марта 2009. пренела податке из чланка објављеног у америчком ЛА Тајмсу, о сарадњи тадашњег шефа српске тајне службе (Државне безбедности), Јовице Станишића и америчког агента ЦИА Вилијема Лофгрена (William Lofgren).¹

Књига која је пред читаоцем представља вредан допринос нашем разумевању начина на који је једна од две водеће светске силе у периоду Хладног рата ‘видела’ Југославију. Систематизација документације помаже целовитијем и бољем увиду у односе САД и Југославије и даје још мало светлости на улогу комунистичког врха у управљању земљом и њеном усмеравању ка краху који ју је коначно и задесио. Пре дванаест година тадашњи директор Института за савремену историју, приредио је део докумената овде објављених, наводећи их као резултат рада у Националном архиву у Вашингтону током 2006. године. Временски распон, број доку-

1 ‘Serbian spy’s trial lifts cloak on his CIA alliance’, *LA Times*, March 1, 2009, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2009-mar-01-fg-serbia-special-story.html>

мената па и превод оних који се поклапају у две публикације представљају очигледне разлике. У случају монографије *Документи ЦИА о Југославији 1948-1983*, ради се о 21 документу, док их је у овој публикацији 42. Осим тога, нема ни уводних есеја припадника ЦИА као у Бисенићевом издању. (Pavlovic 2009, 335). Иако публикација на којој је радио тим Института за савремену историју има мање докумената, чак 6 нису објављени у селекцији коју су обавили стручњаци ЦИА и занимљиво, сви се односе на унутрашњу политику, репресију према свештенству и слично. Бисенићево издање пати од недостатка наслова докумената у изворнику, што би олакшало поређење са енглеском верзијом.

У уводу приређене колекције Момчило Павловић се осврнуо на у децембру 2006. објављену збирку на енглеском која је сада преведена на српски и записује “Сматрам да документација коју је ЦИА до сада декласификовала више скрива него што открива, у очигледном настојању да се оправдају политика и поступци администрације САД и непогрешивост обавештајне службе у њеним проценама.” А те процене су такве да, како Павловић указује у првим годинама рада (основана 1947) ЦИА није успевала да предвиди не само раскид Тита и Стаљина него ни избијање грађанског рата у Колумбији (1964) и почетак Корејског рата 1950. Он наводи да крајем осамдесетих ни лаику није било тешко да предвиди распад Југославије.(Pavlovic 1948- 1983, 9-15). Текст који су припремили амерички аутори, а приређивач допунио сопственим есејима, садржи велики уводни део који чине три текста: “Хладноратовски парадокси” Бисенића; предговор Томаса Фингера (Thomas Finger), некадашњег председника националног обавештајног савета САД; и увод Мартина ван Хојвена, обавештајца задуженог за Европу у периоду 1987-1991. Средишњи и најдужи део са 42 објављена документа превео је Драган Бисенић коме и за ово ваља одати адекватно признање, те последњи део са четири додатка и закључним есејом приређивача. Бисенићеви преводи се разликују од оних из 2009. и одликује их већа јасноћа у читању. Негде су разлике такве да је можда потребно погледати оригинал на енглеском и одредити се шта је верније оригиналу. Листа имена и појмова је врло важна за претрагу и коришћење ове

вредне историјске грађе на српском језику. Бисенић је објавио осам докумената више од америчке верзије, а један од њих је и процена односа са СССР који само у једном мањем сегменту констатује односе Москве и Београда. (507-515).

Документи изложени у целости започињу новембром 1948. године и завршавају чувеном обавештајном проценом N1E 15-90. из октобра 1990. која предвиђа брзи и незаустављиви распад земље. Додуше, на јесен 1990. није било потребно имати ЦИА ресурсе за такав закључак.

ДРЖАВНЕ ТАЈНЕ И ОБАВЕШТАЈНЕ ПРОЦЕНЕ КАО ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ

Треба скренути пажњу да овде објављени материјал у сваком случају не представља укупну архиву америчких тајних служби, па ни Централне информативне агенције (ЦИА) о Југославији у поменутом периоду. Овде нема извештаја појединих агената и повезаних лица, нити тајних извештаја о појединим проблемима, који се полако објављују. Пример усредсређене пажње на појединачно питање је објављивање докумената ЦИА на тему Истре у периоду у коме је та област била подељена на окупационе зоне А и Б. (Orlović 1946-1954, 272).

Тајни документи и тајне историје *historia arcana* представљају важан извор, јер најчешће нису помућени потребом да се допадну читалачкој публици, мада и ту има места за грешке код састављача који настоје да прикажу пожељне информације не би ли и сами оправдали свој ангажман. На ту тему је занимљив и филм *Наш човек у Хавани*, а књиге — сведочанства попут *Службе Горана Живаљевића* и *Опела за државну тајну* Зорана Мијатовића (Мијатовић 2004, 400, Живаљевић 2020, 244) — указују да су и службе понекад компромитоване по партијској линији или радом за непријатељске снаге. Откриће Теодоре Толеве о тајним плановима државног врха Аустро-Угарске о прављењу албанске политичке нације указују на нијансирано разумевање проблема који се обрађује и разумевања истог. (Толева 2016, 574). Састављачи дела докумената које је Толева обрадила бавили су се управо послом којим и они чије анализе и процене сада

имамо у преводу на српски. Дакле и они су се бавили обавештајним проценама и анализама да би доносиоци одлука могли, користећи се њима, да планирају деловање.

Свакако и када се састављач тајних докумената понаша професионално, његов или њихов положај те уверења утичу на материјал који остаје. Објављивање тајних докумената и њихова обрада односно тумачење налаче помало открићу неке тајне историје. Но, историчари, као истраживачи документације похрањене у архивама, библиотекама и другим установама имају недостатак сопственог искуства са предметом истраживања. Та могућност да се изблиза нешто осмотри и сазна остаје привилегија састављача тајних историја или тајних докумената. Пропопије, аутор чувене *Тајне историје*² Јустинијанове владавине (527-565), или списи Константина Порфирогенита намењени његовом сину и наследнику, те анонимни аутор *Тајне историје Монгола* (спис састављен за потребе владајуће монголске династије) писали су дакле, као људи који су имали приступ информацијама много више од обичног чиновника, што је и случај агената тајних служби.

НОВА САЗНАЊА

Италијански истраживачи британских и америчких архива Фазанела и Ђерегини дошли су до фантастичних открића о умешаности Велике Британије у италијанску унутрашњу политику у периоду од 1878. године до последње године са које је скинута ознака тајности. Они су успели да пронађу каталог са списком сарадника, списком сооба подобних за врбовање и особа које треба надzirати као непријатеље британске империје. Књига пред нама није тог типа и нема ту врсту открића, јер између осталог и није плод истраживања већ документација објављена у њој представља превод збирке која је приређивачу и низу других особа предочена на конференцији одржаној у САД 2006. године.³

2 Додуше Прокопије из Цезареје је очигледно лично осећао изузетну нетрпељивост или мржњу према Јустинијану и можемо само да нагађамо чме је осујећен да би гајио такву врсту осећања.

3 Конференција у оквиру Међународног пројекта о студијама Хладног рата, која је одржана 2006. у Центру „Вудро Вилсон“ у Вашингтону.

У том смислу, било би погрешно очекивати да ови документи открију много више од америчког погледа на Југославију и њену улогу у светској политици у време Хладног рата. Али, ако сами документи откривају тек синтезу (и то годишњу) свих сазнања америчке агентуре и дипломатије, онда есеји приређивача откривају и нешто више. Сазнања Бисенића потичу и од вишегодишњих разговора са Владимиром Велебитом и Иваном Мишковићем, двојцом највиших обавештајаца у војним врховима комунистичке Југославије.

Сама књига открива и занимљив детаљ о томе како је потомак аустро-угарске па југословенске официрске породице српског порекла по мушкој линији, Велебит фактички у договору са Американцима био оснивач војнообавештајне службе социјалистичке Југославије. Оно што Бисенић прећуткује је да је Велебит пре тога већ био човек од посебног поверења Броза. Наиме, он је Броза још јануара 1940. посећивао у Цариграду доносећи му поруке Херте Хас коју је чувао касније током 1941. у Загребу све до њеног хапшења. Такође је индикативно да када Броз након окупације прелази из Загреба у Београд, Велебит остаје у Загребу све до средине 1942, када одлази код свог сарадника Тита као човек од поверења и исте године бива члан тројке која тајно преговара са Немцима све до јануара 1945. године.⁴ Он одмах у штабу постаје Начелник војносудског одељења при Врховној команди. Стаљин и совјетска врхушка су Велебита јасно означавали као енглеског човека⁵ још пре него што он успоставља сарадњу са Американцима, попут Алена Далса, који ће (уз сарадњу са Британцима) основати ЦИА.⁶ Интересантно је да је

4 Др Александар Тимофејев, “В. Велебит – Титов лични повереник. Тајна дипломатија партизанског покрета* (Милан В. Терзић, Моћ и утицај војне дипломатије: мисије Владимира Велебита 1943–1945, Београд: Медија центар Одбрана, 2012, 276 стр.), *Токови историје*, бр. 1 (2013): 324-326.

5 Били би благи када би рекли попут измишљеног лика пуковника НКВД Александра Дмитрича у чувеној *Монтажи*, Владимира Волкова. Али Александар је ипак био вођен осећањима и он на концу ипак одлучује да живи у истини и стога постаје слободан човек, макар на кратко.

6 Податке о Велебиту Совјети су црпели не само преко локалних сарадника НКВД и Коминтернине обавештајне службе у Југославији него, вероватно и преко Кембричке петорке — совјетских шпијуна инфилтрираних у британску службу. Види у: Др Александар Тимофејев, “В. Велебит – Титов лични повереник. Тајна дипломатија партизанског покрета”, *op. cit.*, 328-332. О сарадњи Далса са Енглезима писао је у чланку сада недоступном на интернету

по речима тадашњег министра спољних послова Велике Британије, Тито енглеска “битанга”.⁷ Велебит ће много касније покушати да закамуфлира порекло уверења Совјета о њему као човеку који је радио за Енглезе. Наиме, у приказу књиге о Велебиту, објављене 2001. у Загребу, Твртко Јаковина указује и на занимљиво сведочанство овог вишеструког агента, да је нека љубавна афера могла навести Совјете на напред поминути закључак.⁸(Jakovina 2001, 512). Но, сам Бисенић нуди јако занимљив детаљ, а то је брига америчке тајне службе за каријеру Велебита, где двојива обавештајца разматрају шта би било штетно, а шта корисно за југословенског генерала, обавештајца и дипломату и како га посаветовати у том смислу (X). Колико је лица имао тај човек вероватно још увек није познато јавности. Мени је интересантно сведочење моје бабе, која је током рата била илегалац у Београду и након рата (по свему судећи) у њему препознала ‘Хрвата’ који је одао део партијске организације тајној полицији и затим отишао у Загреб да би после рата постао шеф Титовог кабинета.

Документа која је објавио амерички Национални обавештајни савет под председавањем Томаса Фингера (Thomas Fingar) који је и написао предговор, трећа су таква публикација (после оних о рату у Вијетнаму и о Кини). Он пише да је

и у штампи Слободан Јанковић у чланку: Запад против Италије, својевремено објављеном на сајту Фонда стратешке културе. Јанковић се позива између осталог и на На исту тему постоји обиље објављене грађе у две монографије на италијанском језику: Cereghino, Maria Jose, Fasanella, Giovanni, *Il Golpe Inglese*, Chiarelettere (terza edizione – треће издање), 2015a; и Cereghino, Maria Jose, Fasanella, Giovanni, *Colonia Italia*, Chiarelettere 2015b. Далса су регрутовали Британци 1940. године у Британску канцеларију за сарадњу (новоосновано обавештајно тело на чијој је адреси у Њујорку боравио управо Ален далс. Види: <https://spartacus-educational.com/USAdulesA.htm>

7 U.S. Department of State. (1949b, September 14). Memorandum of Conversation, by the Secretary of State. CFM Files, Lot M-88, Box 144, Memos Conv Formins and Sec Sep 1940, William Z. Slany, Rogers P. Churchill (eds.), In: *Foreign Relations Of The United States, 1949. Eastern Europe; The Soviet Union*, Volume V, [Washington,] United States Government Printing Office, Washington 1975. Према: Slobodan Jankovic, “Nato Road to Serbia: Why 1999?” , in: Nebojša Vuković (ed.), *DAVID vs. Goliath : NATO war against Yugoslavia and its implications*, Institute of International Politics and Economics : Faculty of Security Studies,- Belgrade : 2019 (Novi Sad : Mala knjiga +). str. 158.

8 Tvrтко Jakovina, Recenzija, Prikaz slučaja, (Mira ŠUVAR, Vladimir Velebit, svjedok historije, Razlog d.o.o., Zagreb, 2001., 512 str.), *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 34, No. 1, (2002), 271.

“идентификовање и разврставање релевантних докумената” извршио тим који је предводио Мартин ван Хојвен (Martin van Neuyen). (XXVII). Фингар и Хојвен истичу значај грађе за историчаре и (друге) научнике. Хојвен каже да је значај објављивања тих процена у томе што: “садржи материјал који представља драгоцен извор и за званичнике и за друге у – САД и Европи – чији је задатак да помажу у преобликовању будућности Балкана. Ако је тачно да је историја учитељица живота, онда се ово запажање мора применити на област у којој су, изгледа, често на несрећан и беспомоћан начин, догађаји мотивисани историјским сећањима и успоменама народа који радије живе сећајући се прошлости него у суочавању са будућношћу.” (XXVIII-IX).

Он додаје два значаја за америчко ангажовање у Југославији: истраживање “агресивног национализма” и због сарадње са истом ради наношења пораза силама Осовине. (XXIX). Иако се претпостављало да Америка није успела да ‘види’ надолazeћи сукоб Тита и Стаљина (који је подстицао стари агент Коминтерне, Титов формално трговачки изасланик у Турској Јосип Копинич — један од Велебитових ментора), Хојвен тврди да је амерички отправник послова у Београду, Џон Кебот (John Cabot) у фебруару 1947. наговештавао такав сукоб, и поновио такве слутње јула исте године. Кебот је то објашњавао “појачаним национализмом ове земље.” (XXX).⁹

Прва и многе касније процене баве се југословенско-совјетским односима, могућностима за инвазију Совјетског Савеза, проценама способности Југославије да се одбрани и ширих последица у комунистичком табору и у Европи. Тако новембра 1948. оцењују да рано помирење Тита и Стаљина није вероватно, да Тито не може тренутно да у потпуности прекине сарадњу са СССР па ће подржавати њихову спољну политику (5), али и због чињеница да Тито “схвата да су западне силе већ заузеле ставове који су у сукобу са главним циљевима спољне политике Југославије.” Овде се мисли на питање Трста, Корушке и грчки грађански рат, што се врло брзо показало као погрешна процена са краткотрајним

9 Ипак, да би се правилно оценио значај Каботових оцена требало би их упоредити са другим оценама за Румунију, Бугарску, Чешку, Пољску, Источну Немачку... и видети да ли је и тамо били сличних оцена и када.

уласком Југославије у пакт или савез са Турском и Грчком (1952).¹⁰ (Vukman 1953, 58). Историчар Питер Вукман чак тврди да је југословенски ауторитарни владар већ истог месеца у којем је урађена прва америчка процена овде изнета, одлучио да пристане на захтеве Запада у погледу три поменућа питања у замену за помоћ, али то није хтео да им открије до 1949. године.¹¹

У опсежној анализи (NIE 31-57) од 11. јуна 1957. закључује се да “југословенска комунистичка диктатура остаје јака и очигледно јединствена”, (184) али се ипак анализирају потенцијални сценарији за период после Тита. (193-4) Шта после смрти Тита се понавља и у другим проценама. (посебно 1973.) Сазнајемо да је Тито 1957. тајно настојао да задржи везе са НАТО преко неформалне војне размене са Грчком. (197).

Титов улазак у ванблоковску политику и сарадњу са афро-азијским блоком означава се економском потребом, али и жељом за задовољење престижа Тита и потребе да Југославија остане независна. (194, 197, 199). Отопљење односа са Москвом и признање Источне Немачке донело је комунистичкој Југославији совјетско-источнонемачке кредите у вредности од 250 милиона долара (200). Међутим, југословенска зависност од западне помоћи је оцењена круцијалном у односима Београда са Москвом и “улогом коју земља има на међународној сцени”. (203). У документу који представља одговор на NSSM, Југославија: обавештајна процена налазе се потврде независне политике Београда (308-9).

Бисенићеви есеји износе битан податак о формирању војнообавештајне службе по замисли, како смо видели, енглеског човека¹² (VIII-IX), али и потписивање сарадње упра-

10 Више о томе види у: Vukman, Peter, “The Balkan Pact, 1953-58: An analysis of Yugoslav-Greek—Turkish Relations based on British Archival Sources”, *Mediterrán Tanulmányok (Études sur la région méditerranéenne)*, Szeged 2013): 22.

11 Vukman, Peter, “The British Foreign Office on Yugoslav-Greek Relations Between 1949 and 1967”, in: Metin Ünver (Ed.), *Turkey & Serbia: Changing Political and Socio-Economic dynamics in the Balkans*, International Balkan Annual Conference Book Series (6), (Istanbul University 2018): 48.

12 Сам Бисенић не наводи да је Велебит био енглески човек. Насупрот томе, целокупан тон у оба есеја као да говори да је социјалистичка Југославија водила самосталну и суверену политику, сарађујући у мери која је њој одговарала и имајући у виду првенствено југословенске националне интересе.

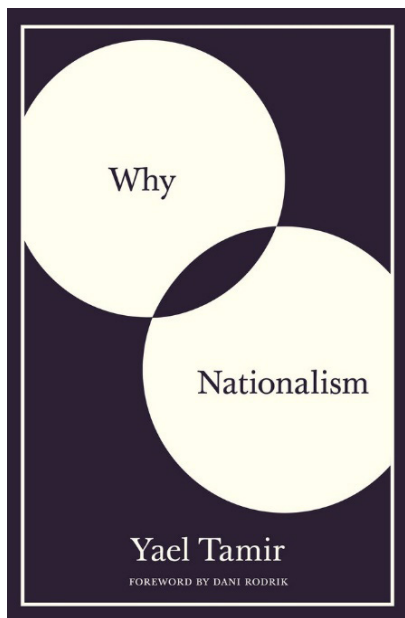
во са западним савезницима, Британцима и Американцима 24. јануара 1945. године (IX). То се може објаснити потребом за координацију напора у окончању рата(), или је у питању била сарадња која је била заматак политике осцилирања између Истока и Запада, или пак учвршћивање већ постојеће сарадње са Британском империјом, која је деловала преко Фицроја Меклина (једног од узора за Џемса Бонда)? Сва обавештајна сарадња са англоамериканцима је требало да иде преко (поверљивог) Велебита. Велебит ће, открива Бисенић, касније поставити темеље за обавештајну сарадњу УДБА и ЦИА, током деветомесечног боравка у САД (1950-1951), а што ће верификовати други из тројке која је преговарала са Немцима, Коча Поповић (XVI-XXII).

Материјал који је превео и представио публици, Бисенић одређује као својеврсни парадокс, због подршке западна 'националном комунизму', те представља и друга западна документа, појединости из интервјуа које је обављао са југословенским војним обавештајцима, али и интервју са Мартином вон Хојвеном шефом тима последње овде преведене процене. Занимљиво је да су поред њега у тиму који је састављао исту били двоје осведочених сробофоба, Дејвид Гомперт и Рамет који је у међувремену променио пол и постао Сабрина. Ови есеји доприносе бољем сагледавању историје Југославије у периподу од краја Другог светског рата до седамдесетих година 20. века, али указују и на домете анализе у агенцији ЦИА коју јавност често мистификује као изузетно промућурну.

Имајући све наведено у виду, можемо да закључимо да колекција коју је Бисенић приредио и превео, уз уводну и поговорну целину (као и зборник који је раније приредио Момчило Павловић) представљају допринос изучавању историје, имају значај како за стручну, тако и за ширу јавност. Они ће постати део незаобилазне литературе за све који се баве историјом Хладног рата на Балкану и односима Београда са великим силама.

* Овај рад је примљен 14. новембра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021. године.

Синиша Лазих*

Yael Tamir, *Why Nationalism*,
Princeton University Press,
2019., стр. 224.

Национализам је од Брегзита и изборне побједе Доналда Трампа из 2016. године постао акутно питање за доминантне политичке елите широм западног свијета. Суочени с глобалном популистичком побуном против, како се чинило, незаустављивог

тренда све веће глобализације, либералне елите данас очајнички покушавају да зауставе растућу плимину национализма, или барем да је прилагоде ономе што је остало од либералног поретка. Зашто се догодио национализам? Шта је националне идеологије учинило релевантнијим него икад? Да ли је национализам успавана деструктивна сила која се “буди” у кризним временима, или конструктивна сила, идеологија која може бити искоришћена од стране либералних елита у редефинисању националне државе? Ако је тако, на који начин је “припитомити” и направити инклузивнијом? Ово су само нека од питања на која покушава да одговори политички филозоф Јаел Тамир (Yael Tamir) у *Why Nationalism*, својеврсном наставку њене претходне, изузетено утицајне књиге *Либерални национализам*,¹ у којој излаже аргументе у одбрану либералних вриједности национализма.

У књизи, структурираној у четири цјелине и двадесет и једно згуснуто поглавље, ауторка се обраћа либералним елитама које сматра одговорним за кризу либералне

* Jael Tamir, *Liberalni nacionalizam*, Filip Višnjić, Beograd, 2002. *sinisalazic@yahoo.com

државе и успон популизма и позива на компромис између либералне демократије и национализма. Наглашава да савремене државе зависе од легитимитета нације, док без ограничавајуће моћи либерализма национализам има потенцијал да постане ксенофобан. Ауторка је увјерена да само савез либерализма и национализма може довести до превазилажења етничких, вјерских и класних подјела унутар државе. Национализам може послужити као средство за јачање солидарности у напорима за рјешавање друштвених изазова, борбе против социјалних и економских неједнакости и бриге за непривилеговане друштвене групе. Дакле, од национализма не треба одустати, већ преусмјерити његове позитивне вриједности према поновном креирању социјалне државе.

У првом дијелу књиге ауторка се бави односом неолиберализма и национализма, те повратком национализма и његовим савременим облицима, при чему посебну пажњу посвећује национализму непривилегованих. Тамир анализира начине на који је национализам обликовао јавне политике у годинама

између краја свјетских ратова и ерупције неолибералног глобализма и учинио их најбољим годинама за западни свијет. За оне који вјерују да је нагли развој резултат чињенице да је национализам потиснут, допуштајући либералној демократији да се развија, Тамир тврди супротно: достигнућа тог времена зависила су од савеза између нације и државе. Слабљењем везаности за нацију и ширењем неолибералних погледа на свијет, дошло је до повлачења државе и губљења интегративне функције национализма. Јавна сфера испражњена је од идеолошког утицаја који је могао промовисати солидарност и јачати механизме неопходне за борбу против растућег друштвеног отуђења. Посљедица повлачења националне државе била је, тврди Тамир, друштвени, политички, економски и културни вакум којим је отворен простор за нови глобализам. Конкуренција на глобалном плану, без свијести о ширим посљедицама, стварала је све веће социјалне и економске разлике, а друштвени уговор базиран на споју демократских и националних вриједности, губио је своју моћ. Логичан

одговор био је повратак национализма (6-7).

Тамир истиче двије врсте национализма са којима се данас суочавамо; први, класичнији, којег налазимо у Каталонији или Шкотској, представља сепаратистички национализам. Такви национални покрети покушавају да буду инклузивни, масовни, окупљају сународнике без обзира на класне разлике, те наглашавају партнерство с елитама. Друга врста национализма је национализам жртва процеса хиперглобализације или, како га ауторка назива, “национализам рањивих” (9). “Национализам рањивих” много је више од реакционарног или популистичког национализма; он је револт против издаје глобалних елита, израз посебног анти-елитистичког става који одражава раскол између незадовољних маса и мањине привилегованих. Упркос националистичкој реторици коју испољавају и повезаности с десничарским покретима, Тамир сматра да њихови ставови имају морално упориште. Захтјев за преиспитивање друштвеног уговора на начин који ће одговорити на њихове потребе је легитиман. Сепаратистички

национализам иде у супротном правцу, његов крајњи резултат је ерозија грађанске солидарности и дубљи социјални јаз. Иако је језик сепаратиста инклузиван и лакши за прихватање, он, према ауторки, носи мању моралну вриједност. Тамир предвиђа да ће сепаратистички захтјеви и даље бити присутни, али ће њихов утицај на будуће политичке догађаји бити много мањи од “национализма рањивих” (10-21).

По питању актуелног проблема мигрантске кризе, Тамир се залаже за рестриктивну миграциону политику и наглашава да је затварање граница неопходно, али је важно одвојити изузетке од правила. Неугодна чињеница за многе либерале је да ниједан друштвени уговор и систем дистрибуције не функционишу као отворени политички оквир. У том смислу, упозорава на хипокризију либералних елита по питању отворених граница: чак и у Канади, као једној од најлибералнијих земаља по питању имиграције, она је ограничена. “За више од 50% оних којима је дозвољено да уђу у земљу неопходне су вјештине да би постали продуктивни дио друштвен-

не структуре, док само 20% (отприлике 60.000 од 300.000 миграната, или мање од 1% канадске популације) су из-бјеглице” (36).

У другом дијелу књи-ге Тамир нуди историјски преглед развоја национали-зма од Ренанове “нације као свакодневног плебисцита” до данашњих “баналних на-ционализама”, те истражује начине на који је национа-лизам обликовао модерну државу, с нагласком на ин-тегративну функцију националних наратива. Потреба да се масама понуде разлози за припадност групи присиља-вала је националне елите да производе и репродукују на-ционалне наративе. Корис-тећи своје ресурсе, држава је стварала механизме који су били неопходни за култи-вацију наратива и јачање на-ционалних осјећања; градила је школе, подизала споме-нике и музеје, спонзорисала национална позоришта; ос-мислила националне празни-ке и ритуале, све што је било неопходно како би се ширила национална култура и осигу-рала жива присутност нације у свакодневним животима људи (56-57).

У том смислу, национализам се кроз креирање

осјећаја припадности држа-ви и њеним културним по-себностима јачао стварањем “националне свијести”. Категорију “националне свијести” Тамир објашњава као резултат “структурира-них друштвених и образов-них процеса који доводе до интернализације низа вје-ровања, понашања, норми и културним преференција, те преклапања приватних ког-нитивних сфере које озна-чавају границе нације” (57). Другим ријечима, нације су менталне конструкције које постоје у свијести чланова заједнице. Национализам је избрисао разлику између високе и ниске културе ст-варањем стандардизованих језика; национална култура цементирала је друштве-не везе и људе приближила једне другима; а национал-ни наративи су учврстили ове везе кроз одржавање низа друштвених и поли-тичких митова утемељених на заједничкој “националној свијести” (61-64).

Ауторка тврди да је-дан од разлога данашње по-литичке кризе, обиљежене унутрашњим конфликтима и друштвеном поларизацијом, распад обједињујућих нара-тива. Комбиновани ефекти

постмодернизма, ојачани растућим негативним односом према држави као прозвођачем наратива, учинили су националне наративе ријетким и мање дјелотворним. Једно од кључних питања овог времена, сматра Тамир, јесте да ли се такви наративи могу оживјети и шта би данас био њихов садржај. Одговор је, према ауторки, у персонализацији наратива (64-67).

Тамир у наставку прати политичке и економске импликације креирања обједињујућих наратива. Национално образовање покушало је да избрише класне разлике чиме су стварани услови за унутрашњу мобилност и отварање нације за припаднике нижих класа; заједнички вернакулари подстакли су комуникацију и омогућили убрзану социјалну и економску промјену; хомогенизација културе послужила је економској потреби за професионалном прилагодљивошћу и демократској потреби за размјеном мишљења. Закључује да су национализам, демократија, и (унутрашња) мобилност рада приближили класе, те да су ширећи комуникацију међу различитим друштвеним групама створиле државу-нацију, “први

политички ентитет утемељен на друштвено-културном савезу обичних људи и елита” (84-86).

У трећем дијелу ауторка се окреће процесу глобализације; прави историјску анализу негативног учинка глобализације на националне државе и разматра међузависност глобализма и национализма. Глобализам дефинише као идеологију “себичног избора” елита (199). Упорозорава да једна од највећих опасности за јединство модерне државе произлази из индивидуалистичке природе данашњег глобализма. На примјерима показује како су неолиберализам и хиперглобализам довели десницу у позицију да искористи национализам за своје потребе. Кључни ефекат промјена у политичкој економији западних друштава у протеклих тридесет година, тврди Тамир, било је поткопавање идеја националне државе као заједничког пројекта.

Послијератно поновно рађање Европе било је засновано на превазилажењу национализма. Након Хладног рата, ширење економског и политичког либерализма на глобалном плану потврдило је да је глобализам разарањем

националне државе генери-сао напредак. Глобализација је пројачала јаз између класа, слабећи најмоћније средство национализма – стабилну међукласну коалицију која грађане држи на окупу. Запад више није имао начин контроле искоришћавања тржишта, у глобалној сфери моћ се ширила у различитим правцима и стварала нове врсте конкуренције из мање развијених земаља. До краја двадесетог вијека постало је јасно да глобализација представља озбиљну пријетњу за већину “рањивих” (111). Фрустрација није била резултат панике или погрешног разумијевања интереса, већ утемељена на чврстим доказима. Тамир цитира различите изворе, између осталих графикон “Слоновску кривуљу” економисте Бранка Милановића, која показује дистрибуцију раста глобалних прихода између 1988. и 2008. године који се преклапају са ширењем глобализације. У наведеном периоду сиромаштво у земљама у развоју је смањено, док се у развијеним земљама економско стање средње класе знатно погоршало (113-114). Елите су, према Тамир, прекршиле основно правило друштвене

солидарности: чланови националне заједнице морали су бити на првом мјесту, не из разлога што су инхерентно бољи, већ зато што се створена вриједност дистрибуира унутар заједнице (118). Кристализација “рањивих” прошла је незапажено све док либералне елите нису почеле губити изборе. За ауторку то није био тренутак кризе демократије, већ њене побједи: они који су годинама били маргинализовани напокон су добили глас. Демократија је сада испуњавала своју улогу, социјална фрустрација ослободила је потиснути националистички глас на велико разочарење оних који су вјеровали да је класни рат завршен; “сада је поново биоту, само под националним плаштом” (138).

У посљедњем дијелу књиге Тамир покушава понудити рјешење за савремену државу; анализира друштвене и политичке ефекте односа либералног концепта државе, нације и национализма, те разматра да ли је неке од предности национализма могуће повратити. Ауторка вјерује да иако је моћ националне државе угрожена, њена солидарност потрошена, њене дистрибутивне моћи

ограничене, а културна хомогеност оспорена, теоријска немогућност дефинисања алтернативних моралних и политичких принципа остављају националну државу као једину одрживу опцију. Глобализам није успио да замијени национализам зато што није могао понудити идеје које задовољавају најосновније потребе појединца: потребу да припадањем, жељу за успостављањем друштвених веза, спремност за жртвовање за заједничку ствар, осјећај континуитета који национализам носи са собом, те проналазак смисла у тим поступцима (155-159). Ауторка сматра да је национализам изузетно ефикасан у креирању такве свијести: национализам се може “укротити”, али не може бити конструисан на начин супротан људској природи. Очекивање да је могућа нација без застава, химни, симбола и осјећаја идентитета, који ће притом бити инклузиван, супротно је свему што знамо о њему (178).

Тамир за крај нуди четири приједлога како национализам учинити либералнијим и инклузивнијим. Прво, државе треба да се врате процесу поновне изградње

нација. За Тамир, то није позив за политичку једногласност, већ разумијевање да се нација заснива на култури, језику, традицији, историји или религији - уједињујућим одликама које је неопходно јасно истицати, те учинити видљивим кроз образовање и јавни дискурс (179). Друго, пошто ниједна земља није културно, етнички или религијски хомогена, мјесто мањина мора бити осигурано и гарантовано. За разлику од грађанског национализма, либерални национализам не игнорише улоге различитих идентитета; стога мора бити инхерентно заинтересован за проблеме који су повезани с мањинама и тражити начине за њихово превазилажење (180). Треће, неопходно је да се сви грађани, упркос подјелама на нације и друштвене класе, осјећају равноправним. Осјећај неправде је једна од најјачих мотивација за друштвено насиље. Сходно томе, какве год политике биле договорене и усвојене, њихове користи треба дистрибуисати на начине који оснажују слабе и обуздавају моћ привилегованих (181-182). И четврто, важно је оживјети осјећај друштвеног и политички оптимизма

и колективног поноса који омогућава појединцима и друштву да замишљају бољу будућност за себе и будуће генерације (182)

Тамир у суштини предлаже обнову друштва на основу вриједности и идеја позајмлених од различитих школа мишљења како би се постигао изводљив компромис. Она истиче да су компромисна рјешења мање уобичајена, али да су у данашњем времену неопходна. Ако либералне елите желе да се врате у “игру” неопходно је да преиспитају своју позицију и прихвате национализам као алтернативу. То би, према Тамир, био почетак промјене која би људима пружи­ла културну и нормативну референцу за живот и допринијела социјалној стабилности и напретку много већем броју људи од привилеговане елите.

Замјерка која се може упутити ауторки је да у покушају приближавања либералних и националних начела генерализује национализам као идеологију. Национализам се данас дефинише читавим низом приступа и теорија, које се у многим аспектима драматично разликују. Према Тамир, појединци имају по-

требу за достојанством, статусом и признањем које, у одсуству алтернативних начина да их задовоље, осигурава привлачност национализма (191). Национализам, међутим, задовољава ове потребе на различите начине и, самим тим, ствара неопходност за додатним дефинисањем. У случају компромиса либералне државе са националистичком идеологијом, апстрактна припадност нацији треба бити претпостављена припадности типу нације или одређеној нацији. Бити припадник одређене нације подразумејева различите географске и политичке контексте, као и различите митове, вриједности и националне идеале у односу на припаднике других нација. Конкретно, скуп вриједности припадника српске нације може се дијаметрално разликовати од вриједности и идеала припадника сусједних нација. У том смислу, скуп вриједности, као и политички и географски контекст, дефинишу тип национализма. Стога, приближавање идеја либерализма и национализма може бити еквивалент покушају комбиновања типова национали­зама, што би подразумевало трансформа-

цију различитих национали-
зама на начин промјене идеа-
ла и вриједности припадника
нације. Да ли је таква транс-
формација могућа питање је
од великог теоријског и прак-
тичног значаја.

Тамир подсећа да либе-
рали често игноришу однос
између друштвених класа и
политичких избора. Неки су-
геришу да ова веза потврђује
чињеницу да је морална и
политичка компетентност
варира међу члановима раз-
личитих друштвених класа
или, грубо речено, да су об-
разованији и богати склонији
либералнијим политичким
опцијама (25,105). Ипак, на-
ционализам међу елитама не-
ких од најнапреднијих и најс-
табилнијих држава у Европи
нас подсећа на другачију
праксу и тјера на размиш-
љање о поријеклу и улози
национализма у савременом
друштву на другачији на-
чин. Ако је позиција у дебати
глобализам-национализам у
узајамној вези са стварним
интересима и очекивањима,
нема разлога да једну страну
видимо као више рационал-
ну, моралну или отворенију
од друге. Већи фокус на ра-
ционалне аспекате политич-
ких избора може показати да
јачање национализма у маса-

ма није излив ирационалних
емоција, већ разуман одговор
на садашње друштвене, поли-
тичке и економске околности.

На крају, ова изузетно
написана књига представља
важан допринос у разумије-
вању да национални иденти-
тет, дефинисан на различите
начине, не може нестати. Ау-
торка показује да је поновно
оживљавање национализма
у великој мјери реакција на
глобалистичке структуре од
којих користи имају углав-
ном елите, које одбацују било
какву одговорност према не-
привилегованим члановима
заједнице. Она објашњава
зашто је за леву важније
него икад да препозна либе-
ралне вриједности национа-
лизма и да их преусмјери за
заједничко добро. Наглашава
да нови национализам, као
компромис између грађан-
ских и националних начела,
мора узети у обзир гласове
“рањивих” у успостављању
модела државе који препо-
знаје националне захтјеве,
док, у исто вријеме, наставља
с поштовањем либералних
вриједности. Не би било
претјерано рећи да би поли-
тичка стабилност модерних
демократија могла зависити
од нове равнотеже која би, с
једне стране, отворила прос-

тор за солидарност и националну припадност, с друге, довела до “припитомљавања” радикалних форми национализма. Ријечима ауторке: “Највећи изазов вијека је зауставити идеолошко клатно хиперглобализма и ксенофобије на пола пута, нудећи друштвени уговор који балансира људска права и слободе са социјалном солидарношћу и групним идентитетом” (182). Све су то

важне поруке које либералне политичке елите треба да разумију и прихвате. Међутим, питање је колико је то могуће ако се од истих одбацује сама идеја солидарности кроз националну државу. Дали је нови друштвени уговор као “средњи пут” између националног и глобалистичког заиста могућ, остаје да се види. Ова књига свакако представља добар путоказ у том правцу.

* Овај рад је примљен 10. августа 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. март, 1. јул и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/nacionalni-interes/authors_directions/.

Радове за часописа слати на имејл-адресу: ni@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде)

по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводиоцац уместо аутора

Након навођења имена, ставитиarez, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „prir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели рушавања националних политичких

институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster’s Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster’s Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.” Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.” Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гаџиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСРС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСРС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:-0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).

- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угlastом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслов** навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у две колоне.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне
имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**
слику предње корице

Испод слике предње корице
навести податке о књизи према
следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број
страна.

Текст приказа обрадити у
складу са општим смерницама
о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за национална и државна питања = National interest: Magazine for National and State Issues/главни уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник Живојин Ђурић. - год. 4, бр. 4 (2005) Београд (Савски трг 7а); Институт за политичке студије, 2005 - (Београд: Бирограф) - 24 см

Три пута годишње - Другачије повезане серијске публикације: Национални интерес (CDROM)= ISSN 1452-2152 ISSN 18204996=Национални интерес (Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460

03

2021

Национални
ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST
JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.41) година XVII vol. 40. № 3/2021.

